

21001

T.C.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ATATÜRK DEVRİ HARP SANAYİİ
(1920-1938)

(DOKTORA TEZİ)

Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

Yöneten:
Yrd.Doç.Dr.Ergünöz AKÇORA

Hazırlayan:
Mehmet RVSİLE

ELAZIĞ-1992

İÇİNDEKİLER

Önsöz

Kısaltmalar

Konu ve Kaynaklar1-17

GİRİŞ

HARP SANAYİİNİN TANIMI, ÖZELLİKLERİ, ÜLKE EKONOMİSİNDEKİ YERİ VE TÜRK HARP SANAYİİNİN TARİHÇESİ	18
A-HARP SANAYİİNİN TANIMI, ÖZELLİKLERİ VE ÜLKE EKONOMİSİNDEKİ YERİ	18
I-HARP SANAYİİNİN TANIMI	18
II-HARP SANAYİİNİN GAYESİ.....	18
III-TÜRKİYE'NİN HARP SANAYİİ İHTİYACI	19
IV- HARP SANAYİİNİN ANA BÖLÜMLERİ	20
V-HARP SANAYİİNİN HAMMADDE DURUMU	20
1-Demir ve Çelik Sanayii.....	20
2-Alüminyum ve Alaşımları Sanayii.....	22
3-Bakır ve Alaşımları Sanayii	22
4-Kimyasal Maddeler Sanayii	23
a-Patlayıcı Maddeler	23
b-Plâstik Maddeler	23
c-Lâstik-Kauçuk	23
d-Petrol ve Türleri.....	24
VI- HARP SANAYİİ-MİLLÎ SANAYİ MÜNASEBETLERİ	25
VII-HARP SANAYİİNİN ÜLKE EKONOMİSİNDEKİ YERİ	26
VIII-HARP SANAYİİNİN DIŞ POLİTİKADAKİ YERİ	28
IX-SİLAH ÜRETİMİ VE AVANTAJLARI	29
X-DIŞARDAN SİLAH ALMANIN SAKINÇALARI	30
XI-HARP SANAYİİNİN RİSKLERİ	31
XII-SİLAH FABRİKALARININ SİVİL ÜRETİME DÖNÜŞÜMÜ	32
B-TÜRK HARP SANAYİİNİN TARİHÇESİ	33
I-MİLATTAN ÖNCEKİ YILLARDAN OSMANLI DEVRİNE KADAR TÜRK HARP SANAYİİ	33
II-OSMANLI DEVRİNDE HARP SANAYİİ.....	37
1-Kuruluş Devri	37
2-Harp Sanayii Sınıfları	37
a-Cebeci Ocağı	37
b-Topçu Ocağı	38

c-Top Arabacıları Ocağı	39
d-Humbaracı Ocağı	39
3-Harp Sanayiinin Kolları	39
a-Ağır Silâh Sanayii	39
b-Hafif Silâh Sanayii	40
c-Mühimmat Sanayii	41
d-Barut Sanayii	41
e-Madencilik ve Maden Sanayii	42
f-Gemi İnşa Sanayii	42

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLÎ MÜCADELE DEVRİNDE HARP SANAYİİ (1920-1923)

I-OSMANLI DEVLETİ'NDEN İNTİKAL EDEN TESİSLER	44
1-Tesislerin Mondros Mütarekesinden Önceki Durumu.	45
2-Tesislerin Mondros Mütarekesinden Sonraki Durumu.	45
II-İMALAT-I HARBİYE GENEL MÜDÜRLÜĞÜ'NÜN KURULUŞU ..	45
III-MİLLÎ MÜCADELE SIRASINDAKİ FAALİYETLER.....	48
1-Erzurum Silâh Tamirhanesi.....	48
2-Eskişehir Silâh Tamirhanesi.....	48
3-Keskin Silâh Fabrikası.....	49
4-Ankara Silâh Tamirhanesi	50
IV-MİLLÎ MÜCADELE SIRASINDA ASKERİ FABRİKALARIN YAPIM VE ONARIM HİZMETLERİ	51
1-1920 Yılı.....	51
2-1921 Yılı.....	51
3-1922 Yılı.....	53
V-YENİ KURULACAK FABRİKALARLA İLGİLİ ÇALIŞMALAR.....	53
1-Kurulacak Fabrikaların Yerinin Tesbiti.....	53
2-Fabrikaların İmâl Kapasitelerinin Tesbiti....	56
VI-MİLLÎ MÜCADELEDE HAVA HARP SANAYİİ.....	57
VII-MİLLÎ MÜCADELEDE YURT DIŞINDAN ALINAN SİLAH YARDIM- LARI.....	60
1-Sovyetler Birliği'nden Alınan Silâhlar.....	60
a-Tüfek, ağır ve hafif makineli tüfek ile mermileri	
b-Top	
2-Fransa'dan Alınan Silâh ve Mühimmat...	
3-İtalya'dan Alınan Silâh ve Mühimmat...	

VIII-MİLLÎ MÜCADELEDE İSTANBUL DAN ANADOLU YA SEÇEN FAB- RİKA USTALARI.....	62
1-Tayyareci Ustaları	62
2-Fabrika Ustaları.....	62
3-Usta Mektebi Talebeleri.....	68

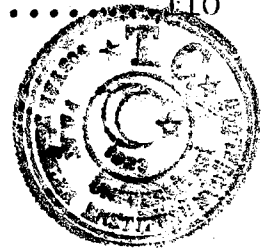
İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DEVRİNDE HARP SANAYİİ (1923-1938)

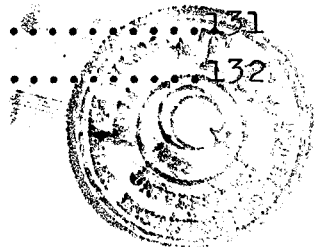
A-SİLAH SANAYİİ.....	71
I-HAFİF SİLAH ÜRETİM TESİSLERİ.....	72
1-Ankara Silâh Fabrikası Tüfek İşletmesi.....	72
a-Kuruluşu	72
b-Fabrikanın Organizasyonu.....	72
c-Üretim Kapasitesi.....	73
d-Fabrikada Üretilen Diğer Malzemeler.....	73
e-Fabrikada Görev Almış Olan Müdürler.....	78
f-Fabrikanın Bugünkü Durumu.....	78
f1-Mevcut Tezgâh ve Tesisler.....	79
f2-Üretimi Devam Eden Ürünler.....	79
2-Kırıkkale Tüfek Fabrikası	81
a-Kuruluşu	81
b-Fabrikanın Organizasyonu	81
c-Fabrikanın İmâl Kapasitesi	82
d-Fabrikada Üretilen Diğer Malzemeler	83
e-Fabrikanın Bugünkü Durumu	84
e1-Mevcut Atelyeler	84
e2-Üretimi Devam Eden Ürünler	84
II-AĞIR SİLAH ÜRETİM TESİSLERİ	85
1-Ankara Silâh Fabrikası Top İşletmesi	85
a-Kuruluşu	85
b-İşletmenin Organizasyonu	86
c-Üretim, Bakım ve Tamir Kapasitesi	86
d-İşletmenin Diğer Faaliyetleri	87
2-Kırıkkale Top Fabrikası	89
a-Kuruluşu	
b-Fabrikanın Organizasyonu	

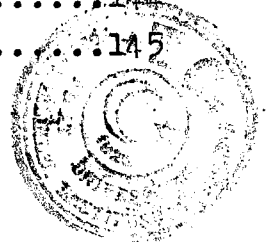
c-Üretim Kapasitesi	91
d-Fabrikada Üretilen Diğer Malzemeler	92
e-Fabrikada Görev Almış Olan Müdürler	93
f-Fabrikanın Bugünkü Durumu	94
III- SİLAH TAMİRHANELERİ	95
1-İzmir Haşkapınar Silâh Tamirhanesi	95
a-Kuruluşu.....	95
b-Tamirhanenin Organizasyonu.....	96
2-Zeytinburnu Silâh Tamirhanesi.....	96
a-Kuruluşu	96
b-Tamirhanenin Organizasyonu.....	97
c-Üretimi Yapılan Malzemeler	97
3-Çorlu Silâh Tamirhanesi	98
a-Kuruluşu	98
b-Tamirhanenin Organizasyonu	98
4- Çanakkale Silâh Tamirhanesi.....	99
a-Kuruluşu.....	99
b-Tamirhanenin Organizasyonu.....	99
B-MÜHÜRAT SANAYİİ	104
I-TESİSLER.....	104
1-Ankara (Gazi) Fişek Fabrikası.....	104
a-Kuruluşu	104
b-Fabrikanın Organizasyonu	105
c-Fabrikanın Üretim Kapasitesi	106
d-Fabrikada Üretilen Diğer Malzemeler	107
e-Fabrikada Görev Almış Olan Müdürler.....	107
f-Fabrikanın Bugünkü Durumu	107
f1-Mevcut Tezgâh ve Atelyeler	107
f2-Halen Üretilmekte Olan Malzemeler...	108
2-Silâhtaraşa Fişek Fabrikası	109
a-Kuruluşu	109
b-Fabrikanın Organizasyonu.....	109
c-İmalât Kapasitesi	110

3-Kırıkkale Topçu Mühimmat Fabrikası	111
a-Kuruluşu	111
a1-Mermi İşletmesi	111
a2-Tapa İşletmesi	111
a3-İmlâ İşletmesi	111
b-Fabrikanın Organizasyonu.....	112
c-Üretim Kapasitesi	113
c1-Mermi İşletmesi.....	113
c2-Tapa İşletmesi	113
c3-İmlâ İşletmesi	114
d-Fabrikada Üretilen Diğer Malzemeler	115
e-Fabrikada Görev Almış Olan Müdürler	119
f-Fabrikanın Bugünkü Durumu	119
f1-Mevcut Tezgâh ve Atelyeler	119
f2-Halen Üretilmekte Olan Ürünler	121
4-Kayaş Kapsül Fabrikası	122
a-Kuruluşu	122
b-Fabrikanın Organizasyonu	122
c-Üretim Kapasitesi	123
d-Fabrikada Üretilen Diğer Malzemeler	123
e-Fabrikada Görev Almış Olan Müdürler	123
f-Fabrikanın Bugünkü Durumu	124
f1-Mevcut Tezgâh ve Atelyeler.....	124
f2-Halen Üretilen Malzemeler	124
C- KİMYASAL MADDELER SANAYİİ	128
I- KİMYASAL MADDE ÜRETİM TESİSLER.....	129
1-Bakırköy Barut Fabrikası.....	129
a-Kuruluşu	129
b-Fabrikanın Organizasyonu	129
c-Üretim Kapasitesi.....	130
d-Fabrikada Üretilen Diğer Malzemeler.....	130
2-Elmadağ Barut ve Patlayıcı Maddeler Fabrikası	131
a-Kuruluşu	131
a1-Trottil Fabrikası	131
a2-Oleum Fabrikası	132

a3-Sülfürik asit ve Nitrik asit Teksifhaneleri	132
a4-Fitil Fabrikası	133
a5-Nitrogliserinli Barut Fabrikası	133
a6 -Karabarut İmalâthanesi	134
a7-Dinamit İmalâthanesi	134
b-Fabrikanın Organizasyonu	134
c-Üretim Kapasitesi	136
c1-Trotil Fabrikası	136
c2-Oleum İşletmesi	136
c3-Sülfürik asit ve Nitrik asit Teksifhaneleri	136
c4-Fitil Fabrikası	136
c5-Nitrogliserinli Barut Fabrikası	137
c6-Karabarut İmalâthanesi	137
c7-Dinamit İmalâthanesi	137
d-Fabrikada Üretilen Diğer Malzemeler	137
e-Fabrikada Görev Almış Olan Müdürler	138
f-Fabrikanın Bugünkü Durumu	138
f1-Karabarut Fabrikası	138
f2-Fitil Fabrikası	139
f3-Nitrogliserinli Barut Fabrikası	139
f4-Trotil Fabrikası	139
f5-Dinamit Fabrikası	139
f6-Asitler Fabrikası	140
3-Kırıkkale Nitrosellülozlu Barut Fabrikası	141
a-Kuruluşu	141
b-Fabrikanın Organizasyonu	141
c-Üretim Kapasitesi	142
d-Fabrikada Üretilen Diğer Malzemeler	143
e-Fabrikada Görev Almış Olan Müdürler	143
f-Fabrikanın Bugünkü Durumu	143
f 1-Mevcut Atelyeler	143
f2-Üretilmekte Olan Malzemeler	144
4-Güherçile Kalhanelere	145

D- ASKERİ MALZEME SANAYİİ	148
I- AYAÇ ÜRÜNLERİ SANAYİİ TESİSLERİ	149
1-Ankara Marangoz Fabrikası	149
a-Kuruluşu	149
b-Fabrikanın Organizasyonu	149
c-Üretim Kapasitesi	150
d-Fabrikada Üretilen Diğer Malzemeler.....	150
e-Fabrikanın Bugünkü Durumu	151
II- MADENİ ÜRÜNLER SANAYİİ TESİSLERİ	152
1-Kırıkkale Çelik Döküm ve Haddehanesi.....	152
a-Kuruluşu	152
b-Fabrikanın Organizasyonu	154
c-Üretim Kapasitesi	155
d-Fabrikada Üretilen Diğer Malzemeler.....	155
e-Fabrikada Görev Almış Olan Müdürler	156
f-Fabrikanın Bugünkü Durumu	157
f1-Mevcut Tezgâh ve Tesisler	157
f2-Üretilmekte Olan Malzemeler	157
2-Kırıkkale Piring Döküm ve Haddehanesi	159
a-Kuruluşu	159
b-Fabrikanın Organizasyonu	161
c-Üretim Kapasitesi.....	162
d-Fabrikada Üretilen Diğer Malzemeler	162
e-Fabrikada Görev Almış Olan Müdürler	163
f-Fabrikanın Bugünkü Durumu	163
f1-Mevcut Tezgâh ve Atelyeler	163
f2-Üretilmekte Olan Malzemeler.....	164
III- GAZMASKE ÜRETİMİ TESİSLERİ	165
1-Mamak Gazmaske Fabrikası	165
a-Kuruluşu	165
b-Türkiye Kızılay Cemiyetinden Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü'ne Devredilen Tesisler ..	165
c-Üretim Kapasitesi	166
d-Fabrikada Üretilen Diğer Malzemeler	166
e-Fabrikanın Bugünkü Durumu	166

E-UÇAK SANAYİİ (Hava Harp Sanayii)	172
I-UÇAK SANAYİİNİN TANIMI VE ÖZELLİKLERİ	172
II-DEVLET YATIRIMI OLAN UÇAK FABRİKALARI	173
1-Kayseri Uçak Fabrikası	173
2-Eskişehir Uçak Tamir Fabrikası	175
3-Etimesgut Uçak ve Orman Çiftliği Motor Fabrikaları 177	
a-Etimesgut Uçak Fabrikası	177
a1-Kuruluşu	177
a2-Fabrikanın Maliyeti ve Kapasitesi	177
a3-Fabrikanın Organizasyonu	178
a4-Fabrikanın Üretim Faaliyetleri	181
a5-Fabrikada Yapılan Bakım ve Onarım İşleri	184
a6-Fabrikanın Makine ve Kimya Endüstrisi Kuru-	
mu' na Devri	184
b-Orman Çiftliği Uçak Motor Fabrikası	184
b1-Fabrikanın Kuruluşu	184
b2-İmâl Kapasitesi	185
b3-Fabrikanın Teşkilâtı	185
b4-Fabrikanın İmâl Faaliyetleri	187
b5-Fabrikanın Makine ve Kimya Endüstrisi Kuru-	
mu' na Devri	188
III-ÖZEL SEKTÖR UÇAK FABRİKALARI	189
1-Nuri DEMİRALP Uçak Fabrikası	189
F-GEMİ İNŞA SANAYİİ (Deniz Harp Sanayii)	190
I-TERSANELER	190
1-Camialtı Tersanesi	190
2-Haliç Tersanesi	191
3-Gölcük Tersanesi	192
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
ASKERİ FABRİKALAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ NÜN TİCARİ FAALİYETLERİ	
I-YURT DIŞINDAN SİLAH, UÇAK VE GEMİ İTHALİ	196
1-Dışardan Alınan Silâhlar (1923-1938)	196
2-Dışardan Alınan Uçaklar (1923-1938)	196
3-Dışardan Alınan Gemiler (1923-1938)	
II-TİCARET ŞUBESİ	

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EĞİTİM FAALİYETLERİ

I-OKULLAR VE ÇIRAK OCAKLARI	203
1-Askerî Sanayi Mektebi	203
a-Kuruluşu ve Tarihçesi	203
b-Kırıkkale'ye Nakli	205
c-Yeni Mektep Binasının İnşası	205
d-Okulun Organizasyonu	206
e-Okulun Statüsü ve Tedrisatı	207
f-Okulun Askerî Liseler Müfettişliğine Devri	207
2-Erzurum Çıracak Ocağı	208
II-YURT DIŞINA TALEBE GÖNDEREREK MÜHENDİS VE FEN MEMURU YETİŞTİRME FAALİYETLERİ	210
III-YURT DIŞINDAN ÇETİRİLEN MÜTEHASSİSLAR	226

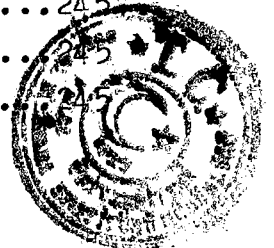
BEŞİNCİ BÖLÜM

ÜCRETLER VE MAASLAR	236
1-İşçi Ücretleri	236
a-San'atkar İşçiler	236
b-Gayri-san'atkar İşçiler	236
2-Memur Maaşları	238

ALTINCI BÖLÜM

SOSYAL GÜVENLİK MÜBERRESLERİ

I-İMALÂT-I HARBİYE TEAVÜN VE SİGORTA SANDIĞI	240
1-Hastalığı Karşı Sigorta	241
2-Kazaya Karşı Sigorta	241
a-Külli Malûliyet	242
b-Tam Malûliyet	242
c-Cüz'î Malûliyet	242
3-Hizmete Karşı Sigorta	242
II-ASKERİ FABRİKALAR TEKAÜD VE MUAVENET SANDIĞI ...	243
1-Kuruluşu	243
2-Sandığın Kısımları	243
3-Sandığın Gelirleri	244
4-Sandıkça Yapılan Yardımlar	245
a-Hastalığı Karşı Sigorta	245
b-Vazifeden Doğan Kazaya Karşı Sigorta	245

c-Hizmete Karşı Sigorta	245
d-Cenaze Masrafı	245
5-Sandiktan Ayrılanların Durumu	246
6-Emekli Maaşı	246
7-Yetim Aylığı	248
8-Dul Aylığı	248
9-Malûliyet Aylığı	249
10-Sandığın Ödeyeceği Tazminatlar	250
SONUÇ	251
BİBLİYOGRAFYA	265
EKLER	274
FOTOĞRAFLAR.....	282
TEŞKİLAT ŞEMALARI.....	283

ÖNSÖZ

Bir devletin varlığını sürdürebilmesi ve diğer devletlerle ilişkilerini düzenleyebilmesi için millî bir harp sanayiine sahip olması muhakkaktır. Günümüzde devletler, sahip oldukları harp sanayii vasıtalarıyla dünya politikasına yön vermeye çalışmaktadırlar.

Türkiye'de özellikle millî mücadele yıllarında eksikliği büyük ölçüde hissedilen millî bir harp sanayinin kurulması meselesi, daha o yıllardan itibaren devletin önemle ele aldığı bir konu olmuştur. Bu çalışmaların sonunda Cumhuriyetin ilk 15 yılında mevcut imkânlar çerçevesinde harp sanayii tesisleri vücade getirilmiştir. Bu tesisler, bugün de görevlerini devam ettirmektedirler.

İşte bu tezimizde, Atatürk'ün ölümüne kadar geçen süre içerisinde harp sanayii tesislerinin kuruluşu, bu tesislerin ticarî faaliyetleri, personelin yetiştirilmesi ile ilgili eğitim faaliyetleri, maaş ve ücret sistemleri ile sosyal güvenlik meseleleri, bu konularla ilgili arşiv belgeleri ışığında aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Gerek bu konuyu almamda beni teşvik eden ve gerekse çalışmamın her safhasında yol gösteren, yakın ilgi ve desteğini esirgemeyen kıymetli hocam Yrd.Doç.Dr. Ergünöz AKÇORA'ya teşekkür borçluyum.

Ayrıca bize çalışma izni vererek arşivlerindeki belgelerden istifade imkânı sağlayan Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu Genel Müdürlüğü Genel Evrak ve Arşiv Şubesi Müdürlüğü yetkilileri ile Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi yetkililerine teşekkür ederim.

Mehmet EVSİLE

KISALTMALAR

- a.g.e. : Adı geçen eser
- a.g.m. : Adı geçen makale
- AFT. : Askerî Fabrikalar Tarihçesi, Fabrikaların Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Devrinde Geçirdiği Safahat ve Tekâmül, Askerî Fabrikalar Basımevi, Ankara, 1940.
- As.Fb.Arş. : Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü Arşivi.
- ATASE Arş. : Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi.
- ATB. : Askerî Tarih Bülteni.
- D : Dosya No.
- DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.
- F : Fihrist No.
- G : Göz No.
- İF : Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Türk İstiklâl Harbi, İdarî Faaliyetler, c.VII, Ankara, 1975.
- K : Klâsör No.
- KM : Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavanin Mecmuası.
- MKEKD. : Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu Dergisi.
- MMD. : Mühendis ve Makine Dergisi.
- R : Ranza No.
- r : Raf No.
- SMF. : Cumhuriyet Devrine Ait Silâh, Mühimmat ve Malzeme-i Harbiye Fabrikaları ve İmparatorluk Devrine Ait Silâh, Mühimmat ve Malzeme-i Harbiye Fabrikaları, Askerî Fabrikalar Basımevi, Ankara, 1940.
- THS, N.Nadir BIYIKOĞLU: Türk Havacılık Sanayii, Ankara, 1991.
- TMHSS. : Türkiye Millî Harp Sanayii Semineri, Ankara, 1975.
- TSS, Muammer ŞİMŞEK: -Silâh Üretebilme Süreci İçerisinde- Üçüncü Dünya Ülkelerinde ve Türkiye'de Savunma Sanayii, Ankara, 1986.
- UD, : Uçantürk Dergisi.

KONU VE KAYNAKLAR

A-KONUNUN TANITIMI: Atatürk devri Türkiye Cumhuriyeti tarihinin siyasi, sosyal ve ekonomik yönleri üzerinde birçok araştırma yapılmıştır (1). Bu araştırmalarda Türkiye'nin ekonomik politikaları ile ekonomik yapı, sanayileşme gayretleri ve bu konularda varılan sonuçlar gibi daha birçok husus, en küçük teferruatına kadar incelenmiştir. Fakat harp sanayii konusu, bu eserlerin büyük bir kısmında yer almamış; çok azında ise bir iki cümle ile değinilmiştir ki bunlar da pek önemli bilgiler değildir.

- ± Bu konuda aşağıdaki eserlerde geniş bilgiler verilmiştir:
- Fahir ARMAOĞLU; 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1980, Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, Ankara, 1983.
- Prof. Dr. Ahmet KILIÇBAY; Türk Ekonomisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, Ankara, 1991 (3.Baskı), Akbank Kültür Yayını, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1923-1978, İstanbul, 1980, Yahya S. TEZER; Cumhuriyet Dönemi İktisat Tarihi, 1913-1950, Ankara, 1980, Haluk CILLOV; Türkiye Ekonomisi, İstanbul, 1972, Hüseyin AVNI ve Halit GULER-YUZ; Türkiye'de Sanayiinin İnkişafı, İstanbul, 1937, M. Akif TURAL; Atatürk Devrinde İktisadi Yapılanma ve Genel Bayar, (1920-1938), Ankara, 1987, Dr. Serdar TURGUT; Demokrat Parti Devrinde Türkiye Ekonomisi, Ankara, 1991, Necdet SERİN; "1923'ten Bu Yana Türkiye'nin Sanayileşme Siyaseti", A.Ü. SBF Derg. Haziran 1965, Haydar KAZGAN; "Cumhuriyet Döneminde Türk Sanayiinin Gelişmesi", İTÜ, Atatürk'ün Doğumunun 100.Yılı Anısına Armağan, İstanbul, 1981, Erdiñ TOKGOZ; "Atatürk Döneminde Türk Ekonomisi", Atatürk Dönemi İktisat Politikası, İstanbul, 1981, Vedat ELDEM; "Türkiye'de Sanayileşme Hareketi", İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, c.8, Ekim 1946, Temmuz 1947, No:1-4, Akın İLKİN; "Türkiye'de Sanayi Politikası (1923-1973)", İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, c.30, No: 1-2, Atilla ÖNER; "Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası", Maliye Bergisi, Ankara, Ekim 1981, Muharrem TUNAY; "Atatürk Devrinde Ekonomi Politikası", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c.II, S.14, Ankara, Kasım 1985

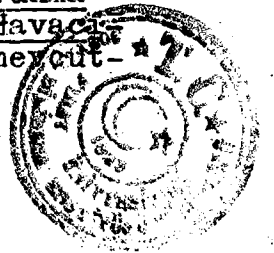
Ancak son yıllarda konumuzu doğrudan doğruya ilgilendirmemekle birlikte genel olarak harp sanayii veya diğer bir tabirle savunma sanayii ile ilgili araştırmalar yapılmaya başlanmıştır (2). Bu eserlerde ise konu, işletmecilik yönlerinden ve silâh üretebilme sürecinden ele alınmış olduğu için Atatürk devri veya genel olarak Türkiye Cumhuriyeti devri harp sanayii konusu, üzerinde şimdiye kadar etraflı bir çalışma yapılmamış bir saha olarak görülmektedir. İşte biz, bu sahadaki eksikliğini tesbit ederek çalışma konusu olarak seçmiş bulunuyoruz.

Atatürk devri harp sanayii konusuna millî mücadele yıllarını da dahil ettik. Buna göre 1920 yılından başlayan konumuzun sınırı, normal olarak 1938 yılında Atatürk'ün ölümüyle sona erecek şekilde düşünülmüştü. Zaten bu dönemdeki harp sanayii tesisleri de 1937 yılına kadar projelendirilmiş ve en son olarak Kırıkkale Top Fabrikası ile Kırıkkale Nitroselülozlu Barut Fabrikasının temelleri bu yıl içinde atılarak, Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü'ne bağlı fabrikaların tesisi tamamlanmıştır. Böylece Atatürk'ün sahlığında harp sanayii tesislerinin kuruluşları gerçekleştirilmiştir.

Ancak Kırıkkale Tüfek Fabrikası, Kırıkkale Top Fabrikası ve Kırıkkale Nitroselülozlu Barut Fabrikası, 1939 yılında üretime başlamışlardır.

Bunlardan başka hava harp sanayii tesislerinden Kayseri Uçak Fabrikası ve Eskişehir Uçak Tamir Fabrikası 1925 yılında hizmete açılmış olduğu halde, Etimesgut Uçak Fabrikası 1939-1941 yıllarında, Orman Çiftliği Motor Fabrikası da 1945-1948 yılları arasında tesis edilerek hizmete

2- Muammer ŞİMŞEK; Üçüncü Dünya Ülkelerinde ve Türkiye'de Savunma Sanayii, Ankara, 1989, Aziz AKGÜL; Savunma Sanayii İşletmelerinin Yapısı ve Türk Savunma Sanayii, Ankara, 1986 ve H.Nadir BİYİKOĞLU; Türk Havaçılık Sanayii, Ankara, 1991 gibi araştırma eserler mevcuttur.

açılmıştır. Özel sektör yatırıma olan Nuri DEMİRAĞ Uçak Fabrikasının hizmete açıldığı yıl 1935' tir.

Ayrıca 2 Haziran 1926 tarih ve 895 numaralı "İmalât-ı Harbiye Teavün ve Sigorta Sandığı" kanununun yerine getirilen 7 Şubat 1939 tarih ve 3375 numaralı "Askerî Fabrikalar Tekaid ve Muavenet Sandığı" kanunu, Atatürk' ün ölümünden sonra gerçekleştirilen faaliyetler arasındadır.

Yukardaki izahattan anlaşılacağı gibi Atatürk Devri Harp Sanayii, her ne kadar 1920-1938 yılları ile sınırlı gibi görülüyorsa da konumuzun içinde yer alan bazı tesislerin üretime başlayabilmeleri, sosyal güvenlik mevzuatı gibi bazı müesseselerin kurulması 1938' den sonraya sarmıştır. Nihayet konumuzun önemli bir kısmını teşkil eden "Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü" teşkilâtı, 1950 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Bu bakımdan çalışmamızı 1938 yılında kesip, daha sonrasını çalışmamızın dışında bırakmak, konunun bütünlüğünü bozacağından biz de icâb eden yerlerde konunun akışını sonuna kadar takip etmeyi uygun gördük. Bu açıdan bakıldığında 1950' de harp sanayii tesislerinin "Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu" şeklinde yeniden bir yapılanmaya tâbi tutulması olayı, önemli bir dönüm noktası teşkil etmektedir. (Bu konuda bkz.EK-II). Hatta tesislerin bugünkü durumlarını da vererek incelediğimiz dönemle günümüz arasında bir mukayese imkânı sağlamaya çalıştık.

Millî mücadele yıllarında çekilen sıkıntıyı göz önüne alarak Atatürk' ün emriyle 10 Ocak 1921 tarihinde Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü teşkili ve 1923' den itibaren de Anadolu' da Kızıllırmak kavsi içinde Yahşihan civarındaki Kırıkköy (bugünkü Kırıkkale vilâyeti) yakınlarında harp sanayii tesislerinin kurulmasına başlanarak İkinci Dünya Harbinin başladığı 1939 yılına kadar üretime geçirilmiş olmasının, İkinci Dünya Harbi yıllarında Türkiye' nin durumu göz önüne alındığında isabetli bir karar olduğu anlaşılır.

Zira bu harbin başlangıcında Türkiye, ordusunun ihtiyacı olan silâh ve mühimmatı kendi fabrikalarında yapacak bir teknolojik seviyeye ve bunun getirdiği avantajlara sahip olma imkânına kavuşmuştur.

Çalıştığımız dönem, gerek dünyada ve gerekse Türkiye'de önemli siyasî, ekonomik ve sosyal gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Dünya ve özellikle Avrupa, Birinci Dünya Harbinden sonra bir "Geçici Barış" dönemine girmiş (1919-1929) ve daha sonra "Buhranlar ve Barışın Yıkılması (1929-1939)" döneminin ardından İkinci Dünya Harbine sürüklenmiştir (3). Türkiye'de ise İzmir İktisat Kongresinde harp sanayii açısından "Zeytinburnu, Baruthane, Tophane ve diğer harp sanayii tesislerinin geliştirilmesi", "Gemi yapım sanayiinin geliştirilmesi" şeklinde hedefler tesbit edilmiştir (4). Ülkenin genel iktisadî yapısı açısından 1920 yıllarının sonundaki ekonomik manzara, yerli hammaddelerin işlenerek, bir kısım mamullerin ithal mecburiyetinden kurtulma noktasına gelinmiştir. Ancak gerekli sermaye ve tecrübelerle sahip olmayan özel sektörün bu sanayii meydana getireceğine imkân görülmediğinden devletçe kurulması lâzım geldiği kanaatine varılarak iktisadî politikada "Devletçilik" ilkesi benimsenmiştir (5). Bu dönemin belli başlı karakteri de şu şekilde tesbit edilmiştir (6):

- Devlet yatırımcılığı
- Devlet işletmeciliği
- Devlet öncülüğü
- Devletin normatif idelerine göre ekonominin yönlendirilmesi.

3-F.ARMAOĞLU; a.g.e., s.151-123 ve 229-307.

4-Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, s.77-78.

5- a.g.e., s.82.

6-A.KILIÇBAY; a.g.e., s.100.

İşte bu çerçeve içerisinde 28 Mayıs 1927 tarihinde kabul edilen 1055 numaralı "Teşvik-i Sanayii Kanunu "(7) ile yeni sanayii yatırımları için ithal edilecek makine ve gereçlerin gümrük resimlerinden muaf tutulması, sanayi müesseselerinin demiryollarında taşınan mamullerinin nakliye ücretinde % 30 indirim yapılması, kamu sektörü mübayaalarında yerli mamullerin % 10' dan daha pahalı olmamak şartıyla yabancı menşeli benzerlerine tercih edilmesi ve devlet tekelindeki bazı malların teşvik tedbirlerinden faydalanan kuruluşlara indirimle satılması gibi sanayi işletmelerine bazı imkânlar sağlanmıştır. 19 Nisan 1925 tarih ve 633 numaralı "Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası Kanunu"(8) ve daha sonra bu kanunun yerine getirilen 7 Temmuz 1932 tarih ve 2064 numaralı "Türkiye Sanayi Kredi Bankası teşkili hakkında kanun"(9) ile devlete ait ve özel sınai tesisleri finanse etmek, yenilerinin meydana gelmesine yardım etmek gibi faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Nihayet ekonomi politikasının belirlenmesine katkıda bulunmak, devletçe alınan iktisadî tedbirler arasında koordinasyonu sağlamak gibi görevleri ifa etmek üzere 25 Haziran 1927 tarih ve 1170 numaralı "Ali İktisat Meclisi hakkında kanun"(10) yürürlüğe konmuştur. Bu suretle Türkiye' de millî sanayiinin kurulması ve gelişmesi için o günkü iktisadî politikalar istikametinde gerekli kanunî düzenlemeler yapılmıştır.

Çalışmalarımız sırasında dikkatimizi çeken diğer mühim bir husus da harp sanayii tesislerinin büyük bir çoğunluğunun mekanik ve atelye teçizatının Alman firmaları tarafından sağlanmış olmasıdır. Alman firmalarından başka İsveç, Macar ve Fransız firmaları da görülmektedir. Şöyle ki:

- 7- Düstur, 3. Tertip, c.8, Ankara, 1946(2.Baskı), s.655-662.
 8- Düstur, 3. Tertip, c.6, Ankara, 1953(2. Baskı), s.212-214.
 9- Düstur, 3. Tertip, c.13, Ankara, 1950(2.Baskı), s.936-937.
 10- Düstur, 3. Tertip, c.8, Ankara, 1946(2.Baskı), s.1015-1017.

Kırıkkale Tüfek Fabrikası ile Gazi Fişek Fabrikasının tec-
hizatı Alman Fritz Werner firması, Kırıkkale Top Fabrika-
sı Alman Gutte Hoffmangs Hutte-Raynmetal Borsing firmalar
grubu, Kırıkkale Çelik Döküm ve Haddehanesi Alman Gutte
Hoffmangs Hutte-Demag firmalar grubu, Kırıkkale Topçu Mü-
himmat Fabrikası Alman Nielsen Winter firması, Bakırköy
Barut Fabrikası (1904 yılında) ile Kırıkkale Nitroselüloz-
lu Barut Fabrikası Alman Köln-Ruttweil A.G. firması, Elma-
daş Barut ve Patlayıcı Maddeler Fabrikasının Oleum ve Nit-
rogliserinli barut işletmeleri Alman Ziren firması, Silâh-
tarafa Fişek Fabrikası ile Elmadaş Barut ve Patlayıcı Madde-
ler Fabrikasının bazı bölümleri Fransız Melinit firması,
Kırıkkale Pirinç Döküm ve Haddehanesi İsveç'in Landes Kro-
na firması, Elmadaş Barut ve Patlayıcı Maddeler Fabrikası-
nın Trotil işletmesi de Macaristan'ın Budapeşte Nitro Kim-
ya Sanayii firması tarafından gerçekleştirilmiştir.

Görüldüğü gibi Türkiye'de harp sanayiinin kurulmasın-
da Alman firmalarının önemli katkıları olmuştur. Bu durum,
tabii olarak siyasi bakımdan Türkiye ile Almanya arasında
bir yakınlığın doğmasına sebep olmuştur. İkinci Dünya Har-
bi sırasında İngiltere'nin ısrarla Türkiye'yi kendi yanın-
da savaşa çekmek istemesine karşılık, bu teşebbüsünde ba-
şarılı olamayışının bir sebebini de bu noktada aramak ge-
reker. Türkiye ile Almanya arasındaki yakınlığa karşılık
Türkiye ile İngiltere arasında siyasi bir yakınlık ve or-
tak menfaatlerin bulunmadığı görülmektedir. Çünkü İngilte-
re'nin Türkiye'de önemli yatırımları yoktur.

Almanya'nın Birinci Dünya Harbi sonunda imzaladığı
Versailles Anlaşmasına göre harp silâh, araç ve gereci
yapması yasaklanmıştı. İşte bu durum karşısında silâh sa-
nayiinde yetişmiş elemanlarının mesleklerini icradan uzak
kalmamaları ve silâh teknolojisindeki gelişmeleri takip e-
debilmeleri için İspanya, Yugoslavya gibi ülkelerde ortak
projeler ve diğer şekillerde yetişmiş elemanlarını istih-

dam ettiği bilinmektedir. Türkiye' deki durumu da bu şekilde mütalâa etmek mümkündür.

Tıpkı bunun gibi Türkiye' deki uçak sanayinin kurulmasında da Polonyalı mühendis ve teknisyenlerin aynı şekilde Türkiye' ye gelmiş oldukları bilinmektedir.

Ancak dikkatimizi çeken bir husus da, 1939 yılında İkinci Dünya Harbinin başlaması üzerine yukarıda zikredilen Alman ve Polonyalı personelin Türkiye' deki işlerini olduğu gibi bırakarak ülkelerine dönmüş olmalarıdır. Bunun üzerine bazı tesislerin tamamlanması, bazılarının üretime geçirilmesi konularında birtakım problemlerle karşılaşmış olmasına rağmen, Türk subay, mühendis, teknisyen ve işçilerinin üstün gayretleri neticesinde bu problemler de ortadan kaldırılmıştır.

Sonuç olarak Türkiye' nin millî mücadele yıllarındaki sıkıntılı durumundan Cumhuriyetin ilk 15 yılına gelinceye kadar harp sanayiinde kaydettiği gelişmeler ve bunların iç ve dış ekonomik ve siyasî münasebetlerdeki etkileri, araştırılmaya değer bir konu olarak görülmektedir.

B-KAYNAKLARIN TANITIMI:

1- Arşivler:

a-Askerî Fabrikalar Arşivi: Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu arşivinde bulunmaktadır. 1925 yılından 1950 yılına kadar gelen bu kısım, "Askerî Fabrikalar Arşivi" olarak düzenlenmiş ve katalogları da buna göre tesbit edilmiştir.

1950 yılında Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü'nün bir kamu iktisadî teşebbüsü halinde Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu olarak yeniden düzenlendiği bilinmektedir. Bu düzenlemeye rağmen, Askerî Fabrikalar Arşivi günümüze kadar gelebilmiştir.

Dış görünüş itibarıyla hayli düzenli bir şekildedir. Fakat tasnif itibarıyla, kaba bir tasnife tabi tutulmuştur. Klâsörler, yıllar itibarıyla tesbit edilerek önce ranzalara göre ayrılmış bulunmaktadır. Bu döneme ait 40 civarında ranza mevcuttur. Bunlar 1,2,3,... şeklinde ranza numaraları verilmiştir. Bir ranza genellikle 4 rafa ayrılmış ve her birine A,B,C ve D harfleri verilmiştir. Ancak bazı ranzalarda düzensiz bir durum mevcut olup, G harfine kadar varan ranzalara rastlanmaktadır. Fakat bu tür ranzaların sayısı çok azdır. Raflar da kendi içlerinde gözlere ayrılmaktadır. Her raf, başlıca 3 göze ayrılıp, her birine 1,2 ve 3 şeklinde göz numaraları verilmiştir. Burada da çok az olmakla birlikte bazı rafların gözlere ayrılmadığı, dolayısıyla göz numaraları olmadığı görülmüştür. Gözler de tesbit edildikten sonra artık klâsörler yanyana sıralanmıştır. Klâsörler, yıllara göre 1'den başlayan sıra numaraları verilmiştir. Ranza, raf ve gözler itibarıyla klâsörlerin numaraları bir değişiklik göstermeyip, ranza, raf ve göz numaraları değişmesine rağmen klâsör numaraları aynı sırayı takip etmektedir. Bizim kullandığımız klâsörler, 139'a kadar gelmektedir. Ancak bu rakam daha da devam etmektedir. Klâsörlerin içinde dosyalar bulunmaktadır ve

bir dosyaya 1,2,3,... şeklinde numara verilmiştir. Dosyaların numaralandırılmasında belli bir düzen takip edilmemiş, sadece birbirinden ayırmak maksadıyla numaralandırılmışlardır. Defterlerin tasnifinde ranza, raf, klâsör ve göz tasnifinden sonra dosya numaraları yerine defter numaraları yazılmak suretiyle bir düzen takip edilmiştir.

Askerî Fabrikalar Arşivindeki tasnif, buraya kadar gelmekte, dosya seviyesinden ileriye ince bir tasnif görülmemektedir. Dosyaların kapaklarının içinde o dosyada bulunan belgelerin listesi verilmeye çalışılmışsa da budurum, bütün dosyalarda mevcut olmadığı gibi, belge listeleri de sağlıklı değildir. Belgeler tek tek değil de konularına göre sınıflandırılarak listelenmiştir. Bu noktadan itibaren bizim için çalışmalarımızda sıkıntı meydana getiren bir durum ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki: Dosyaların içindeki belgeler, herhangi bir tasnife tabi tutulmamıştır. Bir dosyadaki bütün belgeler, aynı künyeyi taşımaktadır. Bazı dosyalarda ortalama 50, bazı dosyalarda da ortalama 300'e varan sayıda belge bulunmaktadır ve bu belgeler aynı ranza, aynı raf, aynı göz ve aynı klâsör numaralarını taşımaktadırlar. Sadece dosya numaraları farklıdır. Dosyaların, ince bir tasnife tâbi tutularak belgelerin tek tek numaralandırılması ve dosya numaralarından sonra belge veya fihrist numaraları da verilmesi şereklidir.

Dosyalarda her türden belge mevcuttur. Askerî fabrikaların kuruluşu hakkında Bakanlar Kurulu karar sureti, müteahhit firmalarla imzalanan mukavelenâmeler, fenni şartnâmeler, muvakkat ve kat'î kabul raporları ile müteahhit firmalarla genel müdürlük arasındaki çeşitli yazışmalar, özellikle yabancı firmaların yurtdışından getirdikleri personel ile ilgili belgeler, fotoğraflar ve inşaat safhasında genel müdürlüğe verilen günlük ve aylık faaliyet raporları, fabrikalarla ilgili bol miktarda plân, proje ve diğer mühendislik hizmetleri hakkında dokümanlar bulunmaktadır.

Bunlardan başka fabrikaların üretim kapasiteleri ile ilgili dokümanlar, çeşitli tarihlerdeki kadro defterleri, sipariş albümleri, maaş listeleri, görev yapan genel müdürlerin isim listeleri, yurt dışına tahsile gönderilen personelin listesi, fabrikalarda çalışmış yabancı personelin listesi de gerek ilgili dosyalarda ve gerekse defterler halinde yine dosyalar içinde yer almaktadır ki yukarıda izah edilen konularda Askerî Fabrikalar Arşivi'ndeki belgelerden büyük ölçüde istifade edilmiştir.

Burada bizim için problem teşkil eden diğer bir husus da tesislerle ilgili dokümanların durumu olmuştur. Her tesis için standart bilgiler veren doküman mevcut değildir. Meselâ: Kayaş Kapsül Fabrikası ile ilgili olarak tesis binalarının inşasına başlandığına dair resmî yazı, müteahhit firma ile imzalanan mukavelenâme, tesisin teknik donanımı ile ilgili fennî şartnâme ve inşaatın sonunda hazırlanan kat'î kabul raporu gibi başlangıçtan sonuca kadar açıklayıcı bilgiler veren belgeler mevcuttur. Fakat bütün tesisler için bu bilgilerin tamamı mevcut değildir. Kırıkkale Çelik Döküm ve Haddehanesi ile ilgili olarak tesisin kurulması hakkında bakanlar kurulu kararı sureti ve umumî mukavelenâme mevcut olup, diğer belgeler yoktur. Kırıkkale Pirinç Döküm ve Haddehanesi hakkında sadece umumî mukavelenâme mevcuttur, diğer belgeler yoktur. Kırıkkale Tahrip Kapsül Fabrikası için mukavelenâme ve fennî şartnâme mevcuttur. Askerî Fabrikalar Umumî Müdürlüğü hizmet binası için sadece muvakkat kabul raporu ve bir fotoğraf mevcuttur. Kırıkkale Askerî Sanayi Mektebi için mukavelenâme ve kat'î kabul raporu mevcuttur. Mamak Maske Atelyesi için mukavelenâme ve kat'î kabul raporu mevcuttur. Kırıkkale Top Fabrikası için sadece muvakkat kabul raporu vardır, diğer belgeler tamamen plân ve projeler şeklindedir. Ankara Silâh Fabrikası Top İşletmesi için mukavelenâme ve kat'î kabul raporu mevcuttur. Elmadağ Barut ve Patlayıcı Maddeler Fabrikasının Trotil İşletmesi hakkında inşaatın başladığına

dair müteahhit firmanın genel müdürlüğe gönderdiği bir yazı ve muvakkat kabul raporu; Oleum tesisi için mukavelenâme, fennî şartnâme ve muvakkat tesellüm raporu; Nitrogliserinli Barut İşletmesi için mukavelenâme ve fennî şartnâme mevcuttur. Görüldüğü gibi her tesis için aynı bilgileri veren belgeler mevcut değildir. Değişik bilgiler veren belgeler vardır. Bir tesis hakkında bulunan belge, diğer tesis hakkında yoktur. Ankara Silâh Fabrikası Tüfek İşletmesi, Kırıkkale Tüfek Fabrikası, Gazi Fişek Fabrikası, Silâhtarâğa Fişek Fabrikası, Bakırköy Barut Fabrikası, Kırıkkale Nitroselülozlu Barut Fabrikası ve Ankara Marangoz Fabrikası hakkında ise herhangi bir belge mevcut değildir. Bu fabrikalardan Silâhtarâğa Fişek Fabrikası zaten sivil menşeli bir fabrikadır. Bakırköy Barut Fabrikası ise Osmanlı devletinden intikal eden bir fabrikadır.

Hâl böyle olunca, bizim Askerî Fabrikalar arşivindeki belgelerden her fabrika için ortak bilgileri almamız mümkün olmadı. Ancak bu husustaki eksiklerimizi diğer kaynaklardan ve çeşitli basılı eserlerden tamamlama yoluna gittik. Böylece her tesis için ortak bir şablon tesbit ederek mümkün olduğu ölçüde aynı bilgileri vermenin gayreti içerisinde olduk.

Bütün eksiklerine rağmen, Askerî Fabrikalar Arşivi, tezimizin esasını teşkil etmiştir. Tarih çalışmalarında ilk defa kullanılan orijinal belgelerdir. Bu arşivden bundan sonra da pek çok araştırmacının faydalanacağı kanaatindeyiz.

b-Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik

Etüd Başkanlığı (ATASE) Arşivi:Kırım Harbinden itibaren daha çok harp tarihini ilgilendiren vesikaların bulunduğu bu arşivde toplam 6,5 milyon vesika mevcuttur(11). Bunlardan yaklaşık 1,5 milyonu İstiklâl Harbi dönemine aittir.

Şimdiye kadar çok sayıda tarihçinin yüksek lisans ve doktora çalışması yaptığı ATASE Arşivi, Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en önemli kaynaklarından biridir.Çalışmamızın millî mücadele ile ilgili bölümü de bu arşive dayanmaktadır.

ATASE Arşivindeki tasnif şu şekildedir:Herseyden önce Kırım Harbi Arşivi, Birinci Dünya Harbi Arşivi, İstiklâl Harbi Arşivi vb. gibi konularına göre sınıflandırılmış ve bunların her birine bir numara verilmiştir. Daha sonra her arşiv, kendi içinde bazı bölümlere ayrılmıştır. Meselâ İstiklâl Harbi Arşivi Doğu cephesi, Batı cephesi, Güney cephesi gibi bölümler halinde düzenlenmiştir. Bundan sonra her bölüm, klâsörler şeklinde tasnif edilmiştir. Klâsör numaraları 1'den başlayıp, sıra ile gitmektedir. Klâsörlerin içindeki dosyalar da kendi arasında numaralandırılmıştır. Buna göre bir dosyayı bulabilmek için önce o dosyanın içinde bulunduğu klâsörün numarasını tesbit etmek gerekmektedir. Dosyaların içindeki belgeler de fihrist numaraları ile birbirinden ayrılmışlardır. Aynı numarayı taşıyan ve birbirinin devamı olan belgelen, fihrist numarasının yanına bir tire çekip 1,2,...gibi rakamların getirilmesi ile tesbit edilmektedir. Bu izahattan sonra bir belgenin künyesi şu şekilde ortaya çıkmaktadır:Meselâ: Klâsör:26, Dosya:58, Fihrist:12 veya Klâsör:26, Dosya:58, Fihrist:12-3 gibi.

Ancak bu düzenli tasnife rağmen, özellikle kataloglardaki bilgiler ve dosyaların üst kapaklarının içindeki

11-... Cahit BALTAÇI; İslâm Paleografyası, İstanbul, 1989, s.70.

belge özetlerinde çok defa yanlışlıklar ve eksiklikler görülmektedir. Şöyle ki: K:629, D:256, F:7 numaralı belgede, Anadolu'da kurulacak fabrikalara ait almanca projenin ve diğer bilgilerin yer aldığı defter şeklindeki dokümanın Ankara'ya gönderilmesi için İstanbul'daki Mücahidin grubuna bir yazı yazıldığını görünce, konumuzla ilgili çok önemli bir belge bulduğumuzu düşünmüştük. Bu yazıya cevap olarak Güneş Muharib grubundan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderilen, K:629, D:256, F:36-1 künye numaralı belgede, adı geçen almanca dokümanın ilişikte takdim edildiğinin ifade edildiği bir üst yazıyı bulmamıza rağmen, bunun ilâvesini bulamadık. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin ısrarlı isteği üzerine İnebolu İrtibat Subaylığından gönderilen K:629, D:256, F:36-2 künye numaralı belgede, zikredilen almanca dokümanın Ankara'ya gönderilmek üzere İnebolu'ya gelmiş olduğu, ancak yapılan aramalara rağmen bu dokümanın bulunamadığı, ele geçerse en sür'atli bir şekilde Ankara'ya gönderileceği bildirilmektedir. Anlaşıldığına göre bu doküman, ya İnebolu'da kalmış, veya Ankara'ya gönderilmişse de arşivde ilgili olduğu diğer belgelerin arasına girememiştir. Dokümanın ATASE Arşivinde olduğunu kabul etsek bile en az 1,5 milyon belgenin tek tek elden geçirilmesi gerekir ki bu da çok zahmetli bir iş olacak ve zaman kaybına yol açacaktır. Fakat katalog defteri ve ilgili dosyadaki belge özetlerinde bu belgenin künyesi verilen dosyada mevcut olduğu şeklinde bir intiba vardır. Bunun gibi yanlışlıklara zaman zaman rastlamak mümkündür.

Ancak sevinerek ifade edelim ki, son zamanlarda bu arşivdeki belgeler, konularına göre kartekslere işlenerek ince bir tasnife tâbi tutulmaya başlanmıştır. Uzun vadede sonuç verecek olan bu çalışmalar bitirildiği zaman ATASE Arşivi, araştırmacılar için daha faydalı bir hale gelecektir.

Bazı eksiklikleri ile birlikte ATASE Arşivi daha pek çok yüksek lisans ve doktora tezi çıkarabilecek kapasitede zengin bir arşivdir.

2-Resmî Yavınlar:

a-Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavanin Mecmuası: Çalıştığımız dönemle ilgili verilmiş olan kanun teklifleri, bunların müzakeresi sırasında yapılan konuşmalar, meclisin muhtelif encümenlerinin verdikleri raporlar ve çıkartılan kanun metinlerinden büyük ölçüde istifade edilmiştir. Bunlar arasında en önemlileri, sosyal güvenlik müesseseleri olan "İmalât-ı Harbiye Teavün ve Sigorta Sandığı kanunu", "Askerî Fabrikalar Tekaüd ve Muavenet Sandığı kanunu", "Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu kanunu", "Askerî Fabrikalara Mütedavil Sermaye Verilmesine dair kanun" vb.dir.

b-Düstur: Özellikle Üçüncü tertibinin çeşitli ciltlerindeki kanun metinlerinden istifade edilmiştir.

c-Türkiye İstatistik Yıllığı: Devlet İstatistik Enstitüsü yayını olan yıllıklardan özellikle fiyatlar konusunda faydalı bilgiler alınmıştır.

3-Kitaplar:

a-Askerî Fabrikalar Tarihçesi, Fabrikaların Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Devrinde Geçirdiği Safahat ve Temâmül, Askerî Fabrikalar Basımevi, Ankara, 1940: Toplam 227 sayfa olan bu kitap, Askerî Fabrikalar Genel Müdürü Tümgeneral Eyüp DURUKAN'ın önsözüyle yayınlanmıştır. ATASE arşivinde kayıtlı bulunmaktadır. Askerî fabrikaların Osmanlı İmparatorluğu devrinde kuruluşlarından itibaren alıp, Cumhuriyet devrindeki gelişmeleri de kaydederek 1940 yılına kadar Askerî Fabrikalar teşkilâtı çeşitli yönleri tanıtılmıştır.

Bu kitabın önemli bir özelliği, arşiv belgelerine dayanmasıdır. Nitekim, Askerî Fabrikalar arşivinde bu eserin bazı bölümlerinin daktilo edilmiş müsveddelerini görmüştük. Bu haliyle bizim için arşivlerden sonra kullandığımız ana kaynaklar arasında yer almaktadır. Biz de çalışmamızda Askerî Fabrikalar arşivinde herhangi bir belge bulamadığımız Ankara Silâh Fabrikası Tüfek İşletmesi, Gazi Fişek Fabrikası, Kırıkkale Tüfek Fabrikası, Kırıkkale Nitroselülozlu Barut Fabrikası, Ankara Marangoz Fabrikası ile Erzurum Silâh Tamirhanesi, İzmir Silâh Tamirhanesi, Zeytinburnu Silâh Tamirhanesi, Çorlu Silâh Tamirhanesi, Çanakkale Silâh Tamirhanesi gibi tesisler hakkındaki bilgileri zikredilen ki taptan büyük ölçüde sağlama imkânını elde ettik. Böylece özellikle Askerî Fabrikalar arşivinin eksiklerini tamamlaması ciheti de kitabın diğer önemli bir yanıdır.

Silâh, mühimmat ve malzeme fabrikalarından başka Ticaret Şubesi, Sigorta ve Yardımlaşma Sandığı, Eğitim tesis ve faaliyetleri ile bu konudaki mevzuat ve sosyal tesisler ve faaliyetler hakkında da bilgi veren kitap, Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü müessesesini çeşitli yönleriyle aydınlatacak mahiyettedir.

b-Cumhuriyet Devrine Ait Silâh, Mühimmat ve Malzeme-i Harbiye Fabrikaları ve İmparatorluk Devrine Ait Silâh, Mühimmat ve Malzeme-i Harbiye Fabrikaları, Askerî Fabrikalar Basımevi, Ankara, 1940: Bundan önceki kitabın küçük bir özeti sayılabilecek bu kitap da Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğünce hazırlanmış olup, toplam 93 sayfadır. Makine ve Kimya Endüstrisi ^{Kurumu} Kütüphanesinde bulunmaktadır. Sadece silâh, mühimmat ve malzeme fabrikaları ile tamirhaneler ve kalhaneler hakkında bilgi verilen kitabın bir sayfasında ele alınan sahada faaliyet gösteren tesislerin Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki durumu bildirilmiş; karşı sayfada ise aynı tesislerin Cumhuriyet devrindeki durumu hakkında açıklamalar

yapılmıştır. Böylece herhangi bir çalışma alanında Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti devrindeki durumun mukayesesine imkân vermektedir.

Bundan önceki kitapla birlikte bu kitap da Askerî Fabrikalar Arşivi'nin eksik bıraktığı konuların tamamlanmasında büyük istifade sağlamıştır.

4-Araştırma Eserler: Sayıları yok denecek kadar az olan belli başlı araştırma eserler de şunlardır:

a-Yrd.Doç.Dr. Muammer ŞİMŞEK; Üçüncü Dünya Ülkelerinde ve Türkiye'de Savunma Sanayii, Ankara, 1989 (Doktora Tezi).

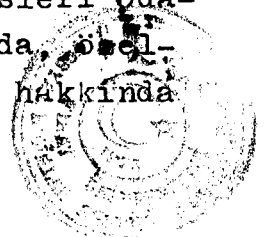
b-Aziz AKGÜL; Savunma Sanayii İşletmelerinin Yapısı ve Türk Savunma Sanayii, Ankara, 1986 (Doktora Tezi).

c-H.Nadir BIYIKOĞLU; Türk Havacılık Sanayii, Ankara, 1991 (Savunma Sanayii Müsteşarlığında Uzmanlık Tezi).

5-Dergiler:

a-Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu Dergisi: Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumunun tanıtıcı yayını olan derginin muhtelif sayılarında, konumuzla ilgili çok sayıda makale mevcuttur. Bunlardan en önemlileri, bu derginin her sayısında kuruma bağlı fabrikaların birinin tanıtılması mahiyetinde o fabrikanın müdürünün adı ile yayınlanmış olan makalelerdir. Zaman zaman fabrikaların kuruluşu hakkında eksik bilgilerin tamamlanması için bu makalelerden istifade edilmiştir. Fabrikaların bugünkü durumlarına ait bilgilerin tamamı, bu makalelere dayanmaktadır.

b-Mühendis ve Makine Dergisi: Makine Mühendisleri Odası'nın yayını olan dergilerin muhtelif sayılarında özellikle Türkiye'deki makine, motor ve uçak sanayii hakkında

çıkan makalelerden uygun yerlerde geniş ölçüde istifade edilmiştir.

c-Türk Kültürü Dergisi:Hava Kuvvetleri Sayısı ve Deniz Kuvvetleri Sayısı olarak yayınlanan derginin bu özel sayılarından hava harp sanayii ve deniz harp sanayii konularında geniş bir şekilde istifade edilmiştir.

d-Uçantürk Dergisi: Türk Hava Kurumu' nun yayınıdır. Özellikle Türkiye' de hava harp sanayii ile ilgili çeşitli sayılarındaki bilgilerden istifade edilmiştir.

6-Diğer Eserler:

a-Türkiye' de Millî Harp sanayii Semineri, Ankara,1975: Ankara Ticaret Odası Araştırma yayınıdır. Kıbrıs Barış Harekâtı ve arkasından gelen Amerika Birleşik Devletleri' nin Türkiye' ye uyguladığı silâh ambargosu sonunda Türkiye' de millî harp sanayii, bütün yönleriyle bu seminerde gündeme gelmiştir. Seminere sunulan toplam yedi tane tebliğ, tartışma kısımları ve seminerin sonunda düzenlenen açık oturum ile seminerle ilgili basında yazılan yazılar bir kitap halinde yayınlanmıştır. Bu kitaptaki tebliğlerden ve tartışma kısımlarından yeri geldikçe istifade edilmiştir.

b-Hayat Mücadeleleri, Selâhattin Adil Paşa' nın Hatıraları, İstanbul, 1982:Osmanlı devletinin son zamanlarında Albay rütbesiyle Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü yapan, daha sonra Millî Mücadelede güney cephesinde görev alan Selâhattin Adil Paşa, Cumhuriyet devrinde de yurtdışındaki silâh firmalarının Türkiye temsilciliğini üstlenerek, özellikle Türkiye' nin dışardan satın aldığı silâhlar konusunda içinde yaşadığı olayları anlatmaktadır ki, uygun yerlerde bu bilgilerden de istifade yoluna gidilmiştir.

GİRİŞ

HARP SANAYİİNİN TANIMI, ÖZELLİKLERİ, ÜLKE EKONOMİSİNDEKİ YERİ VE TÜRK HARP SANAYİİNİN TARİHÇESİ

A-HARP SANAYİİNİN TANIMI, ÖZELLİĞİ VE ÜLKE EKONOMİSİNDEKİ YERİ

I-HARP SANAYİİNİN TANIMI: Harp sanayii, harp vasıtalarının tamamının üretimi maksadıyla, başta ağır sanayi olmak üzere diğer sanayi kollarının imkân ve kabiliyetlerini kullanan topyekûn sanayi organizasyonudur (1).

Yukardaki tanıma biraz açarsak harp sanayinin, diğer sanayi kollarından yan sanayi olarak faydalanan bir sanayi kuruluşları topluluğu olduğu anlaşılır (2).

Diğer bir tanıma göre harp sanayii (veya savunma sanayii), "askerî anlamda her türlü stratejik ve teknik, saldırı ve savunmaya yönelik silâh sistemleri ve askerî donanımları geliştiren ve üreten, özellikle yatırım malları üreten sanayi kolları başta olmak üzere, diğer bütün ekonomik faaliyet alanları ile çok yakın bir işbirliği içerisinde olan, özel ve kamu kuruluşlarının mülkiyetindeki firmalar topluluğudur" (3).

II-HARP SANAYİİNİN GAYESİ: Türkiye'de harp sanayii tesisleri kurmaktan maksat, ülke bütünlüğünü, millî varlığımızı koruyacak ve dış politikada millî menfaatlerimiz istikametinde karar alınmasına imkân sağlayacak savaş araç ve gereçleri üretimini gerçekleştirmektir (4).

Bu maksatla Türkiye'de 1920 yılından itibaren harp sanayine büyük bir önem verildiği görülmektedir. Nitekim Ali Fethi OKYAR'ın kurduğu Beşinci İcra Vekilleri Hey'eti'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunduğu programda, memleketin emniyet ve müdafaası için ordunun muhtaç olduğu harp malzemesi ve mühimmatının yurt içinde üretilmesinin esas gaye olacağı ifade edilmiştir (5).

- 1-"Harp Sanayinin Tanımı", Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu Dergisi, Sayı:17-18, Ankara, Mart-Haziran 1978, s.14.
- 2-a.g. makale, MKEKD, S:17-18, s.14.
- 3-Muammer ŞİMŞEK; Silâh Üretebilme Süreci İçinde-Üçüncü Dünya Ülkelerinde ve Türkiye'de Savunma Sanayii, Ankara, 1989, s.31.
- 4-Ahmet KILIÇBAY; "Türkiye'nin Ekonomik Yapısı ve Harp Sanayii", Türkiye Millî Harp Sanayii Semineri, Ankara, 1975, s.16.
- 5-Türkiye Büyük Millet Meclisi yayını, Hükümetler ve Ramları, cilt:I (1920-1966), Ankara, 1988, s.20.

Ancak o yıllarda Türkiye'de yeterli miktarda sivil sanayi kuruluşları ve gerekli sermaye birikimi mevcut olmadığı için Millî Savunma Bakanlığı, silâhlı kuvvetler için gerekli olan malzemeleri kendisi yapmak mecburiyetinde kalmıştır (6).

III-TÜRKİYE' NİN HARP SANAYİİ İHTİYACI: Türkiye, komşu olduğu 6 ülke ile toplam 2753 km. uzunluğunda bir kara sınırına sahiptir. Aynı zamanda etrafını çeviren denizlerle de 6000 km. lik deniz kıyı şeridi mevcuttur. Arazisi ise doğudan batıya ve kuzeyden güneye çeşitli özellikler arz etmektedir. İşte bu hususlar, Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin çeşitli silâh sistemlerine olan ihtiyacını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Yukarıda izah edilen coğrafi ve fiziki yapı, bir tek silâhla savunulamayacağı için, çok çeşitli silâhlar kullanmak mecburiyetindedir. Silâh çeşitlerinin yanı sıra kara, deniz ve hava kuvvetlerinin değişik özellik ve kabiliyetteki silâhlara olan ihtiyacı da gözden uzak tutulmaması gereken bir husustur (7).

Türkiye'nin jeopolitik özelliği, muhtemel rakiplerinin durumu, bunların tutumları, silâh güçleri ve davranışları göz önünde bulundurularak millî varlığımızı ve coğrafi bütünlüğümüzü koruyacak, silâhlı kuvvetlerin ihtiyaçlarına cevap verecek, yukarıda belirtilen gayelere göre planlanmış, stratejileri önceden belirlenmiş harp sanayiine esas teşkil edecek bir sanayi sistemine ihtiyaç duymaktadır (8).

Görüldüğü gibi Türkiye, sahip olduğu coğrafi yapı itibarıyla kara, deniz ve hava kuvvetlerinin yanı sıra iç güvenliği sağlayabilmek için ayrıca jandarma kuvvetine de ihtiyaç duymaktadır. Bu durum tabii olarak kara, deniz ve hava silâhlarına olan ihtiyacı ortaya koyduğu gibi değişik maksatları hasıl edebilecek kabiliyette çok çeşitli ve üstün kabiliyetle silâh sistemlerine sahip olmak mecburiyetini getirmektedir. Türkiye'nin kendine yeterli bir harp

sanayiine olan ihtiyacı işte bu noktalara dayanmaktadır.

6-Turhan ÖNER; "Türkiye'nin Ekonomik Yapısı ve Millî Harp

Sanayii adlı tebliğin tartışma kısmı", TMHSS, s.6

7- Fahir ARMAOĞLU; "Ortadoğu'da Silâh Dengesi ve Türkiye'nin Yeri", TMHSS, s.131.

8- "Harp Sanayiinin Tanımı", EKKEKD, S.17-18, s.14.

IV- HARP SANAYİİNİN ANA BÖLÜMLERİ: Günümüzde harp sanayiini oluşturan ana bölümler aşağıdaki şekilde kabul edilmektedir (9):

- a-Gemi inşa sanayii
- b-Tank ve zırhlı araçlar sanayii
- c-Motorlu araçlar sanayii
- d- Aır silâh sanayii
- e-Aır silâh mühimmatı
- f-Hafif silâh sanayii
- g-Hafif silâh mühimmatı
- h-Roket sanayi i
- ı-Optik, Elektro-optik sanayii
- i-Elektronik sanayii
- j-Uçak sanayii

v- HARP SANAYİİNİN HAMMADDE DURUMU:Harp sanayiine hammadde olan temel sanayi kolları, Demir çelik sanayii, Bakır ve alaşımları sanayii, Alüminyum ve alaşımları sanayii, Kimyasal maddeler sanayii olarak tesbit edilmiştir (10). Şimdi bu sanayi kollarının harp sanayiine katkılarını sırası ile görelim:

1-Demir ve Çelik: Demir çelik, harp sanayiinin en önemli girdisidir. Halen "Türkiye" de Karabük Demir-Çelik, Ereğli Demir-Çelik, İskenderun Demir-Çelik fabrikaları, Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu Çelik fabrikası, İzmir, Bursa ve İstanbul'da bulunan muhtelif fabrikalar faaliyet göstermektedir.

Türkiye' de demir-çelik fabrikalarının kurulması mecburiyeti daha 1925 yılında ortaya atılmış ve 1926' da 786 sayılı "Demir Sanayiinin Tesisine Dair Kanun" çıkarılmış olmasına rağmen, Karabük demir ve çelik fabrikalarının kurulmasına ancak 1937' de başlanarak 1939' dan itibaren hizmete

9- a.g.m., MKEKD, S.17-18, s.14.

10- a.g.m., MKEKD, S.17-18, s.19-20.

açılmıştır. Türkiye, bu dönem boyunca da makine ihtiyacının tamamına yakın kısmını ithalâtle karşılamış, gerek kamu ve gerekse özel sektörde ancak kısmi makine onarım işleri ve deşirmen çarkları cinsinden basit makineler yapabilmıştır. Devlet eliyle kurulan dokuma, şeker, çimento, demir-çelik fabrikaları ile askerî fabrikalar Türkiye'nin çok muhtaç olduğu vasıflı işgücünü yetiştirmekte bir okul görevi yapmış, özellikle askerî fabrikalar, demiryolu ve demir-çelik fabrikaları Türkiye'nin bugünkü makine sanayinin teknik eleman yetiştirilmesinde ve geleneklerinin kurulmasında çok büyük rol oynamışlardır (11)

Harp sanayinde kullanılan çeliklerin en önemli özellikleri alaşımlı veya vasıflı çelik olmalarıdır. Bu çelikler namlu çeliği, zırh çeliği ve alaşımlı çeliklerdir. Tank gövdeleri çelik döküm olup, bunlar için büyük kapasiteli dökümhanelere ihtiyaç vardır. Buna rağmen ülkemizde harp sanayii ihtiyacını karşılayacak potansiyel mevcuttur (12).

11- 50 Yılda Türk Sanayii, s.346.

12- MKEKD, S.17-18, s.20.

Yurdumuzda işletilen demir yatakları, doğuda Divriği ve Hekimhan; batıda, Kaz dağlarının Eymir yataklarıdır. XIII. asırda çalıştırıldığı bilinen Divriği demir yatakları, zamanla unutulmuş ve Sivas-Erzurum demiryolu inşaatı sırasında, yeniden keşfedilmiştir. 1937'de işletmeye geçilen yatağın üretimi, Ereğli demir-çelik fabrikalarının kurulmasıyla artmıştır. Divriği cevherleri, demiryolu ile Samsun'a taşınmakta, oradan gemilere aktarılarak Ereğli'ye yollanmaktadır. İçindeki saf maden oranı % 60-65 olan Divriği yataklarının ihtiyatı 35 milyon tondan ibarettir. İsveç'te % 70 tenörlü Kiruna yatağı ihtiyatının 2,5 milyar ton olduğu düşünülürse, Divriği yatağının zengin olmadığını kendiliğinden anlaşılır. Fakat, bugün için ihtiyacımızın büyük kısmını karşılamaktadır.

Kaz dağlarındaki Eymir yatağı işletilmekte ve cevherin bir bölümü, Akçay kasabası limanından gemilere yüklenerek Ereğli demir-çelik fabrikalarına yollanmaktadır. Türkiye, 1982 yılında 2.8 milyon ton tüvönan demir cevheri elde etmiştir ki, bunun 1,5 milyon tonu Divriği'den elde edilmiştir. (Talip YÜCEL; Türkiye Coğrafyası, Ankara, 1987, s.179.)

2-Alüminyum ve Alaşımları Sanayii:Mühimmat imâli ile uçakların dış gövde ve motor parçalarında çeşitli alüminyum alaşımları kullanılmaktadır. Alüminyum, Türkiye'de bol miktarda bulunan boksit filizinden elde edilmektedir(13). Filizden elde edilen alüminyum, elektrolize tabi tutularak saf alüminyum, daha sonra alaşımları yapılır.

Alüminyum, Türkiye'de sadece Etibank tarafından kurulan Seydişehir Alüminyum tesislerinde üretilmektedir. Tesis henüz harp sanayiinin ihtiyacı olan alüminyum alaşımlarını üretebilecek seviyede değildir. Aşır harp sanayiinde en çok kullanılan alüminyum alaşımları 4S 2000 ve 7000 serisi alaşımlardır. Üretilmeleri ve istenilen mekanik özellikleri sağlayabilmeleri büyük bir bilgi birikimini gerektirir. Bu mesele henüz halledilmiş değildir (14).

Uçaklarda alüminyum malzeme kanat, çeşitli kaplama ve dış gövde, pervane, motor karteri, silindir pistonları, tekerlekler gibi kısımlarda kullanılmaktadır.

3-Bakır ve Alaşımları Sanayii: Elektrik ve elektronik sanayiinin temel maddelerinden olan bakır, Etibank Karadeniz Bakır tesisleri tarafından karşılanmaktadır (15).

Mühimmat yapımında kullanılan değişik evsafta alaşımlar MKKK Piring fabrikasında üretilmektedir. Bunlar piring kovani, tombak, sevk çemberi malzemeleridir.

13- Alüminyumun ham maddesini teşkil eden boksitler, sıcak ve bol yağışlı iklim bölgelerinin yıkanmış topraklarıdır. Bu yıkama sırasında yağmurlar, toprağın, bitkileri besleyen kısımlarını eritip ufaladıktan sonra alıp götürmüşlerdir. Geriye demir oksitli, alüminyum silikatlı iskelet toprakları yani laterit denilen boksitler kalmıştır.

Suşla gölü batı kıyısında, Gidengelmez dağları eteğindeki Elmesut (yeni adı Keçeli) boksit yatakları, arz tarihinin bir döneminde, böyle sıcak ve yağışlı bir iklim altında teşekkül etmiş laterit topraklarıdır. 25 milyon ton ihtiyatlı bu yatak, Seydişehir Alüminyum fabrikasının bütün ihtiyacını karşılar. (Talip YÜCEL; Türkiye Coğrafyası, s.180.)
14- MKKKD, S.17-18, s.20.

15- Endüstrinin büyük ölçüde ihtiyaç duyduğu bakır, Maden ilçesi, Borçka güneybatısında Göktaş (eski adı Murgul) ve Kastamonu'nun Küre ilçesi yakınlarındaki yataklardan elde edilir. Bunlar arasında Maden'deki bakır yataklarının ayrı bir yeri vardır. İlkçağlarda ve daha sonra

4-Kimyasal Maddeler:

a-Patlayıcı Maddeler: Harp sanayiinin ihtiyacı olan patlayıcı maddelerin büyük bir kısmı MKEK fabrikalarında üretilmektedir. Bu üretimin başlıcaları:

Kırıkkale ve Elmadag barut fabrikalarında üretilen çeşitli top ve fişek sevk barutları, T.N.T. (trotil), karabarut, nitrogliserinli barutlar, dinamitler,

Kayaş kapsül fabrikasında ise tahrip kapsülleri, elektrikli kapsüller, muhtelif havai fişek ve sinyal bombaları üretilmektedir(16).

b-Plâstik Maddeler: Millî Savunma Bakanlığı'nın ihtiyacı olan mühimmat ve silâh aksamı üretiminde kullanılan plâstik maddeler yurt içi ve yurt dışı kaynaklardan temin edilmektedir (17).

c-Lâstik-Kauçuk: Harp sanayiinin ihtiyacı olan lâstik üretimi tamamen özel sektörün lâstik fabrikaları tarafından karşılanmaktadır. Taşık lâstiğinin ana ham maddelerinden olan sentetik kauçuk türleri ve dolgu maddesi karbon siyahı PETKİM tarafından üretilmektedir. Ancak lâstik sanayi büyük ölçüde dışa bağımlıdır (18).

Osmanlılar tarafından çalıştırılan, fakat yakıt temin etme gücünü karşısında terk edilen Maden ilçesi yataklarında maden oranı (% 7,8) yüksektir. Bu ocak, Diyarbakır demiryolunun yapımı, yakıt temini meselesinin hallinden sonra yeniden işletmeye açılmıştır. Yurdumuz bakırının yarısını veren Maden'de cevherler, burada kurulmuş bir fabrikada eritilerek bakır haline getirilir.

Çok eskiden işletildiği zannedilen Göktaş yataklarının ihtiyatı, Maden ilçesindeki yataklara nazaran fazla, fakat maden yüzdesi düşüktür (%3). 1951'de yeniden işletmeye açılan ocaklardan çıkarılan cevherler, buradaki tesislerde eritilir.

Osmanlılar dönemindedir çalıştırılan Küre bakırlı pirit yatağı, Etibank tarafından işletilmekte ve bir havai hatla İnebolu iskelesine taşınmaktadır.

Yurdumuzun bakır üretimi 25 bin tondan biraz fazladır ve bir kısmı ihraç edilmektedir. Türkiye, dünya bakırının ancak % 04'ünü karşılamaktadır. (Talip YÜCEL; Türkiye Rafyası, s.182.)

16-MKEKD, S.17-18, s.20.

17-MKEKD, S.17-18, s.20.

18-MKEKD, S.17-18, s.20.

d-Petrol ve Türleri: Türkiye bugün petrol ihtiyacının 2/3 sini ithâl eden bir ülkedir. Bunun yanında fuel oil ve madeni yağ tüketiminin bir kısmı da ithalât yoluyla karşılanmaktadır. Benzin, mazot ve jet yakıtının tamamı rafine-rilerden sağlanır. Jet yakıtının tamamının ülkede üretilmesine rağmen buzlama, korozyon, oksitleme önleyici maddeler ve metal aktivatör gibi önemli katkı maddeleri ithâl edilmektedir (19).

Görüldüğü gibi Türkiye'de harp sanayiinin hammadde ihtiyacı açısından büyük ölçüde tatmin edâci bir durum söz konusudur. Bunun yanında, kauçuk, petrol ve türevleri gibi kalemlerde ise belli ölçülerde bir dışa bağımlılık mevcuttur. Halbuki uzmanların öngördüğüne göre harp sanayinde ham madde konusunda dışarıya bağlanmamak esas ilkedir (20).

VI- HARP SANAYİİ-MİLLÎ SANAYİ MÜNASEBETLERİ: Şurası bir gerçek ki, bir ülkedeki mevcut sivil sanayi ile harp sanayii arasında doğrudan doğruya bir bağlantı vardır. Çünkü sanayi bir bütündür. Eğer bir ülkede sivil sanayi varsa harp sanayii de var demektir (21). Bundan önceki bahiste de bu nokta açık bir şekilde görülmüştü.

Bu konuda bir örnek olmak üzere bugün Amerika Birleşik Devletleri'nde toplam askeri üretime katkıda bulunan sektörler ve belli başlı katkı payları şu şekilde tesbit edilmiştir (22):

- 1- Ulaşım vasıtaları ve mühimmat: % 38
- 2- Elektrikli makineler: % 22
- 3- Araç ve benzerleri: % 18
- 4- Temel metaller: % 13
- 5- İşlenmiş metal ürünleri: % 8
- 6- Akaryakıt, enerji: % 7
- 7- Lâstik: % 6
- 8- Selüloz ürünleri: % 6

19- MKEKD, S.17-18, s.20.

20- Erdoğan ÖRGE; "Harp Sanayiinin Teknolojik Meseleleri" adlı tebliğin tartışma kısmı, TMHSS, s.222.

21- Sükrü ER; "Harp Sanayiinin Teknolojik Meseleleri" adlı tebliğin tartışma kısmı, TMHSS, s.210.

22- Vural SAVAŞ; "Açıkoturum" kısmı, TMHSS, s.305-306.

9-Elektriksiz makineler: % 5

10- Kimya: % 5

11- Ulaşım: % 5

12- Diğer sektörler: % 5.

Bu tablo bize gösteriyor ki silâh üretimi çok sayıda-ki sanayi kollarının desteğine muhtaçtır. Dolayısıyla ülkelerin genel sanayi yapılarından ayrı bir harp sanayii düşünmek mümkün değildir. Bu nedenle zayıf sanayi alt yapıları, silâh üretimi faaliyetlerine kısıtlamalar getirebilir. Mantıklı seviyede bir sanayi kapasitesi, silâh üretiminin başlatılabilmesi için ön şarttır (23). Millî güçten, millî sanayiden bağımsız, tek başına bir harp sanayii düşünmek, kurmak, işletmek söz konusu olamaz. Bir millî savunma sanayii (harp sanayii) mevcut ekonomi ile bütünleştiği ölçüde, beraber olduğu ölçüde millî savunma amaçlarına hizmet edebilir (24).

Millî Savunma Sanayinin etkinliği ile millî ekonominin, millî varlığın etkinliği arasında karşılıklı bir sebep-netice münasebeti vardır. Millî ekonomi güçlü, millî sanayi güçlü ise, o nisbette güçlü bir harp sanayiine sahip olmak mümkündür (25).

Diğer taraftan güçlü bir harp sanayii de güçlü bir sanayinin, güçlü bir ekonominin ve yüksek bir refah seviyesinin varlık sebebi olmaktadır (26). Harp sanayinin millî ekonomiye katkıları ilerdeki bölümlerde etraflı olarak işlenecektir.

23-İsmail SİMŞEK; TSS, s.101.

24- CUMHUR FERMAN; "Harp Sanayii ve İşletmecilik Problemleri", TMSS, s.240.

25- C. FERMAN a.g.m., TMSS, s.240.

26- C.FERMAN; a.g.m., TMSS, s.240.

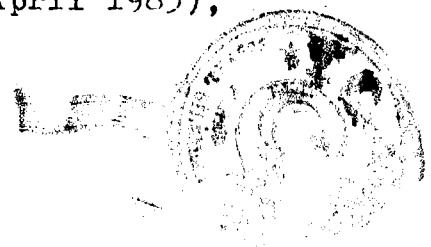
VII- HARP SANAYİİNİN ÜLKE EKONOMİSİNDEKİ YERİ: Harp sanayiinin, bir ülkenin sanayileşme gayretlerini destekleyen önemli bir faktör olduğu, bu konunun üzerinde çalışan uzmanlar tarafından tesbit edilmiştir. Çünkü harp sanayii, ülke içerisindeki insan gücünün vasıflarını geliştirmekte, yeni sanayi kollarının ortaya çıkmasına yol açmakta ve bulunduğu ülkeye yeni teknolojilerin girmesine zemin hazırlamaktadır (27).

Askerî gücün techizi için ihtiyaç duyulan silâhların ülke içerisinde üretilmesi, bu silâhların ithali sonucu ödemeler dengesi üzerinde meydana gelen yükü ortadan kaldıracak veya önemli ölçüde hafifletebilecektir. Eğer bir de bu konuda ihracaat imkânı ortaya çıkarsa, döviz kazanma ihtimali de ortaya çıkabilecektir (28).

Harp sanayiinin özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde emek yoğun tekniklerini gerektirmesi dolayısıyla işsizlik meselesine çözüm getireceği de iddia edilmektedir (29).

Bir ülkenin ekonomisindeki atıl kaynakların harekete geçirilmesi de, harp sanayiinin gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerine yaptığı önemli bir katkıdır (30).

- 27- Herbert WULF; "Developing Countries", The Structure of the Defense Industry, An International Survey, der: Nicole Ball and Milton Leitenberg, London and Canberra; Croom Helm, 1983, s.329-ve Ulrich, Albrecht, Dictor, Peter Locak ve Herbert WULF; Silâhlanma ve Aşgelmislik, Çeviren: Ümit Kıvanç ve Mehmet Budak, İstanbul, Birikim yayınları, 1978, s.77.
- 28- Michael MOODIE; Survereignty, Security and Arms, London Sage Publications, 1979, s.29.
- 29- Albrecht ve diğ.eri, a.g.e., s.12.
- 30- Nicole BALL; "Defense and Development", Economic development and Cultural Change, Vol.31, (April 1983), s.517.

Savaş gücünü artırıcı, akılcı bir plânlama ile gerçekleştirilen askerî amaçlı yatırımlar, kaynakların optimale yakın kullanılmasına zemin hazırlayacağı gibi, yeni teknolojileri de ekonomiye kazandırarak ekonomik gelişmeye katkıda bulunacaktır (31).

Bunun yanında harp sanayiinin ülke ekonomisine bazı olumsuz etkilerinin de bulunacağı iddia edilmektedir. Bu hususlar şu şekilde sıralanabilir:

Birincisi iç ve dış pazar imkânlarının yetersizliğinden dolayı, sivil sanayide fazla kullanım alanı olmayan bazı ürünleri üreten sanayi kollarının gelişmesiyle, çarpık bir sanayi yapısı oluşabilir. Bu da kaynak israfına yol açabilir (32).

İkinci olarak harp sanayiinin bazı alanlarında uzmanlaşan işgücünün, diğer sanayi kollarında kullanım alanı ya çok sınırlı veya hiç yoktur (33).

Üçüncü husus, silâh kuşaklarının ömür sürelerinin giderek kısılması yani teknolojik eskimenin hızlanması meselesidir (34).

Dördüncü olarak da harp sanayii dallarının sivil üretime dönüş imkânlarının çok dar bir çerçevede bulunması veya hiç bulunmamasıdır (35).

Buhlara ilâve olarak, devlet kaynaklarının çok büyük bir bölümü varlık yaratmak amacıyla uzaklaştırılıp, askerî amaçlara ayrılırsa, o zaman böyle bir şeyin uzun vadede millî gücün zayıflamasına yol açma ihtimali vardır (36).

31-Aykut ve Nurhayat ŞİRELİ; "Harp Ekonomisi Plânlamasında Karşılaşılabilecek Bellibaşlı Güçlükler", Harp Ekonomisi, H.A.K. Yayını, İstanbul, 1985, s.35.

32-Albrecht ve diğerleri; a.g.e., s.113.

33-Muammer ŞİMŞEK; TSS, s.191.

34-Muammer ŞİMŞEK; TSS, s.191.

35-Muammer ŞİMŞEK; TSS, s.191.

36-Paul KENNEDY; Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askerî Çatışmalar), Çev.: Birtane KARAKAÇI, Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, Ankara, 1990 (2.Baskı), s.VII.

VIII- HARP SANAYİİNİN DIŞ POLİTİKADAKİ YERİ : Yeterli ölçüde bir harp sanayii, bir devletin dış politikasını oluşturmasında bazı avantajlar sağlamaktadır. Bir devletin dış politikasını, sahip olduğu askerî güç ile destekleme ve birleştirme mecburiyetindedir. Yine bir devletin uluslararası ortamda kendine bir yer bulabilmesi ve varlığını devam ettirebilmesi, askerî gücü de içine alan kaynakların bir araya getirilmesi ile mümkün olabilmektedir (37).

Dış politika ilişkilerinde kuvvet kullanma, bütün devletlerin en son başvuracağı bir yol olduğu için bir devletin ciddiyeti, esas olarak sahip olduğu güvenilir bir askerî güce ve dolayısıyla bu askerî gücü destekleyen harp sanayiine bakarak anlaşılır. Askerî gücün yetersizliği veya harp sanayiinin hiç olmaması veya istenilen seviyede bulunmaması, bir devletin diplomasideki etkisini ve iniyatifini azaltır. Bu nedenle harp sanayii, ile desteklenebilen bir askerî gücün varlığı, çoğu kez fiilen kullanılsa bile siyasî olarak faydalıdır. Tehditler, çoğu zaman açık olmadığı için dikkate değer bir askerî güç, bir tehdit için büyük ölçüde yeterli olabilmektedir (38).

Güvenilir bir askerî güç birikimine sahip olan devletler, diğer devletlere göre askerî güce başvurma tehdidinde, daha etkili olurlar ve iyi blöf ve pazarlık yapma imkânını elde ederler. Diğer taraftan, bir devletin algılanan askerî gücü ne kadar kuvvetli olursa, o devlet büyük bir ihtimalle, sıcak savaşla daha az karşı karşıya kalacaktır (39).

Yukarda ifade edilen evsiftaki bir askerî gücün sadece dış politika sahasında sağladığı avantajlarla kalmayarak, iç politika sahasında da toplum içerisindeki çatışmaları engelleyen önemli bir faktör olacağı şüphesizdir (40).

37-Robert ART; "The Role of Military Power International Relations", National Affairs, Theoretical Perspectives and Contemporary Issues. Thomas Trout and E.Harf. New Burunswick, London, Transaction Book, 1982, s.17.

38-Muammer ŞİMŞEK; TSS, s.8.

39-Muammer ŞİMŞEK; TSS, s.8.

40-Muammer ŞİMŞEK; TSS, s.10.

IX- SİLAH ÜRETİMİ VE AVANTAJLARI: Herşeyden evvel silâh imâli kendi arzumuza göre değil, düşmanın imkânlarına göre değerlendirilecek bir konudur (41). Bu açıdan bakıldığında silâh üretimi, bir ülkenin bağımsızlığını güçlendiren ve uluslararası alanda daha önemli bir yer edinmesini sağlayan mühim bir vasıta. Hatta silâh üretimi, bir ülkenin bağımsızlığının en önemli belirtilerinden biri olarak kabul edilmektedir (42). Bu nedenle etkili bir harp sanayiinin varlığı, kendi kendine güveni artırdığı gibi, uluslararası alanda güç dengeleri üzerinde de önemli bir etkiye sahip bulunmaktadır (43).

Silâh üretiminde göz önünde bulundurulması gereken bir husus, silâh üretimi teknolojisi ve bunun özelliğidir. Yeni teknolojilerin gelişmesine paralel olarak silâh sistemleri henüz kullanım ömürlerini yani ekonomik değerlerini tamamlamadan askerî değerlerini kaybetmektedirler. Eğer silâh üreten bir firma, silâh teknolojisinde görülen hızlı gelişmeleri zamanında takip edemezse, sanayideki hayatîyetini kaybedebilir. Dolayısıyla silâh üreten firmalar, alıcının veya alıcıların ihtiyaç duyduğu zamanda, istediği kalite ve teknolojiye sahip olan silâhları piyasadaki diğer üreticilerle rekabet halinde üretebilecek bir kapasiteye sahip olmak mecburiyetindedir (44).

Günümüzde silâh transferi, uzun vadeli borçlar ve takası da içine alan sınırsız satış veya askerî yardım, lisans verme, montaj, geliştirme ve üretimde işbirliği şekillerinde gerçekleştirilmektedir (45). Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, her istenildiği zaman gerekli para dahi olsa, silâh temini mümkün olamamaktadır (46).

41-Tarık SOMER; "Harp Sanayiinin Teknolojik Meseleleri", TMSS, s.195.

42-Michael MOODIE; Sovereignty, Security and Arms, London, Sage Publications, 1979. s.24.

43- Muammer Şimşek; TSS, s.15.

44-Muammer Şimşek; TSS, s.16.

45-Muammer Şimşek; TSS, s.78.

46- Tarık SOMER; a.g.m., TMSS, s.194.

Çünkü silâh satışları aynı zamanda bir teknoloji transferi anlamına da geldiğinden, silâh üreten ülkeler, en modern silâhların sahip olduğu teknolojileri, düşmanın eline düşmemesi gereken kritik teknolojiler olarak nitelendirmekte ve çok ender durumlarda bu silâhları, diğer ülkelere vermemektedirler (47). İşte bunun için bir ülkenin kendi ihtiyacına yetecek miktarda silâh üretimini gerçekleştirebilmesi, son derece önemli bir avantajdır. Nitekim Türkiye de cumhuriyetin ilânını takip eden yıllarda millî bir harp sanayiinin kurulması için yapılan teşebbüsler isabetli bir hareket olmuştur. 1923 yılında başlayan bu çalışmalar, 1939 yılına kadar tamamlanarak harp sanayii tesisleri, mümkün olabilen ölçülerde üretime başlanmıştır.

X- DIŞARDAN SİLÂH ALMANIN SAKINÇALARI: Türkiye'de bir yandan harp sanayii tesisleri kurulurken diğer yandan da dışardan silâh alımlarının yapıldığını biliyoruz. Özellikle 1939'dan bu yana ihtiyacımız olan silâhları dışardan almak bir âdet haline gelmiştir. İkinci Dünya Harbinde de devam eden bu halin, daha sonra NATO ittifakı içinde de devam ettiği görülmektedir (48).

Halbuki silâhların dışardan tedariki stratejik görüş açısından sakıncalıdır. Stratejik faktörler, ithâl silâhlara bağımlı olmamayı gerektirmektedir (49).

Silâh tedarikinde dışa bağımlı olan ülkeler, sürekli olarak tedarikçi ülkelerin ekonomik ve politik menfaat ve baskılarına boyun eğmek ve onlarla çatışma durumuna girmekten sakınmak zorundadırlar (50). Çünkü silâh üretimini gerçekleştiren ülkeler, gerek silâh sattıkları ülkelere ve gerekse uluslararası alanda, silâh transferinin kontrolü

47- Herbert WULF; "Developing Countries", The Structure of the Defense Industry: An International Survey, der: Nicole Ball and Milton Leitenberg, London and Canberra, Croom Helm, 1983, s.333.

48- Tarık SOMER; a.g.m., Türkiye Millî Harp Sanayii Semineri Bildirileri, s.193-194.

49- M.Şimşek; TSS, s.13.

50- M.Şimşek; TSS, s.15.

imkânlarını elde tutarak, egemen ve baskıcı konumunu devam ettirme ya da elde etme imkânına sahip olmaktadırlar (51). Ayrıca silâh tedarikçisi ülkeler, alıcı ülkelerin ekonomik stratejileri ve toplumsal modelleri üzerinde geniş denetim ve yönlendirme imkânlarına sahiptirler (52). Bu faktör, ekonomik yönden zayıf olan ve ihtiyaç duyduğu silâhları dışardan tedarik eden ülkelerin, ister istemez az sayıda-ki silâh tedarikçisi ülkelerin, etkinliğini kabul etmek zorunda kaldıklarını göstermektedir (53).

XI- HARP SANAYİİNİN RİSKLERİ: Diğer ekonomik faaliyetler gözönüne alındığında harp sanayiinin aşağıda tesbit edilen riskleri de beraberinde getirdiği görülmektedir (54):

- 1-Belirsizlik
- 2-Harp sanayiine yapılan politik müdahaleler
- 3-Yurt dışı satışlarının devlet onayına bağlı olması
- 4-Tek bir alıcıya aşırı güvenme mecburiyeti
- 5-Devlet yönetiminin olumsuz uygulamaları
- 6-Savunma Bakanlığının olumsuz politikaları
- 7-Devlet yönetimindeki değişiklikler
- 8-İlerideki finansman güçlükleri
- 9-Satışların devirli karakterli oluşu
- 10-Fazla kapasitenin varlığı
- 11-Fabrika ve donatımının üzerindeki devlet denetimi ve bu denetimin, kritik dönemlerde daha da artacağı endişesi
- 12-Fabrika ve donatımının ilk elde edilme ve yenileme maliyetlerinin, kullanılan makine ve donatımın çok karmaşık oluşu ve bu alanın özelliği nedeniyle, çok yüksek olması
- 13-Alıcı ile yapılan anlaşmanın ortasında, daha önceden belirlenmiş konuları değiştirme eğilimleri

51-Ron AYRES; "Arms Production an a Form of Import Substituting Industrialization", World Development, Vol:11, 1983, s.813-823'ü

52-Albrecht ve diğerleri, a.g.e., s.32'ü

53-M.Şimşek; TSS, s.14.
54-M.Şimşek; TSS, s.42-43.

14-Bu firmaların gelecekleriyle ilgili ilk önceliği, zafıllıktan çok varlığını sürdürme endişesinin olması

15-Çevre ve su kirliliği gibi meselelerin, diğer sanayi kollarına göre, genel olarak daha fazla masrafı gerektirmesi.

XII-SİLAH FABRİKALARININ SİVİL ÜRETİME DÖNÜŞÜMÜ:Harp sanayiindeki firmaların, atıl zamanlarında ticari malların üretimine yönelmeleri, onların varlıklarını sürdürmeleri bakımından büyük önem taşımaktadır (55). Bu alanda faaliyet gösteren firmalar, ileri ve karmaşık teknolojilere sahip mallar üreten, modern ve önemli kapital mallarına ve yüksek nitelikli işgücüne sahiptirler. Ancak silah üretiminin özellikleri nedeniyle bu firmalar sürekli olarak üretim yapamamakta ve atıl kalmaktadır. Üretim sürecinde meydana gelen bu kesintiler, bir taraftan gelecekteki ürünlerin maliyetlerini artırmakta ve diğer taraftan da alternatif maliyetler bakımından önemli kayıplar oluşturmaktadır. Bu nedenle, harp sanayii firmalarının sivil üretime dönüşümü, gerek silah maliyetlerinin düşürülmesi ve gerekse firmalarının hayatîyetlerini sürdürebilmeçerini sağlamak bakımından büyük önem taşımaktadır (56).

55-N.Şimşek;. TSS ., s.45.
56-N.Şimşek; TSS , s,39.

B-TÜRK HARP SANAYİİNİN TARİHÇESİ

I-MİLATTAN ÖNCEKİ YILLARDAN OSMANLI DEVRİNE KADAR
TÜRK HARP SANAYİİ

Tarihin her devrinde büyük devletler kurup, büyük ve kapsamlı medeniyetlere sahip olan Türk milleti, çağına göre daima yüksek bir harp sanayiini de tesis etmiştir.

Daha madenin geniş ölçüde kullanılmadığı asırlarda Türkler, ayaç, kemik ve sinirden yapmış oldukları silâhları kullanmışlardır (57). Bunlar, kemik kısımları geyik boyunuzundan yapılmış yaylar (58) ve kesitleri üç köşeli olan oklardır (59). Bir harp vasıtası olarak atın Türkler tarafından ehilleştirilmesi ve büyük nisbette kullanılması dikkate şayandar (60). Zira Türkler tarafından, en eski çağlardan beri yetiştirilen at, Türk kültürünün tamamına yön veren önemli bir faktördür. Atın ehilleştirilmesi sadece harp sanayii açısından değil, dünya tarihinin önemli olaylarından biri sayılan kavimler göçünün gerçekleşmesi açısından da son derece önemli bir medenî gelişmedir (61).

Maden çağlarında ise, harp sanayiinin esasını demir teşkil etmiştir. Demir, Türklerin çok kullandıkları bir madendir. Demiri işlemek de Türkler için kutsal bir sanat olmuştur (62). Nitekim Ergenekon destanına da yansıyan bu husus, "mağaranın demir duvarlarını eriterek" dışarıya çıkmak şeklinde ifade edilmiştir (63). Türkistan'da

57-Bahaeddin ÖGEL; İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara, 1984, s.103.

58-B.ÖGEL; a.g.e., s.164.

59-B.ÖGEL; a.g.e., s.103.

60-Bu hususta aşağıdaki eserlerde geniş bilgi mevcuttur: Bahaeddin ÖGEL; Türk Kültürünün Gelişme Çağları, İstanbul, 1988 (3.Baskı), s.204.

İbrahim KAFESOĞLU; Türk Millî Kültürü, İstanbul, 1983 (3. Baskı), s.304-305.

Osman TURAN; Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi, İstanbul, 1978 (2.Baskı), s.187-190.

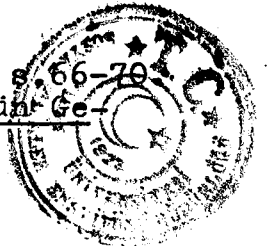
Faruk SÜMER; Oğuzlar (Türkmenler), İstanbul, 1980 (3.Baskı), s.407-408.

Laszlo RASONYI; Tarihte Türklük, Ankara 1988 (2.Baskı), s. 50-52 ve s.62.

61-L.RASONYI; a.g.e., s.51.

62-Bahaeddin ÖGEL; Türk Mitolojisi, c.I, Ankara 1989, s.66-70.

63-B.ÖGEL; a.g.e., s.62-63 ve B.ÖGEL; Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s.44.

demir kültürünün M.Ö. 2000 yıllarından önce bilindiği tahmin edilmektedir (64). Türklerin yaptığı demircilik, tarihten önceki zamanlardan itibaren inkişaf ettirdikleri ve onları dünyaya hakim kılan bir san'at olarak tavsif edilmektedir (65).

Demir işleyiciliği, madencilikte en son safha olarak kabul edilmektedir (66). Göktürkler devrinde Baykal gölünün doğusunda, Ulan-Ude şehri yakınındaki Aşağı İvolgi'de demir döküm yerlerine rastlanmış olup, demir eritme ocakları da bunlara yakın bir yerde bulunmuştur (67). Yine Göktürkler zamanında Altay dağlarında muhtelif cinsten çelice de rastlanmıştır. Bilhassa Salınçak ve Onugug dağlarındaki yumuşak ve sert çelikler, üzerinde durmaya değer evsafa görülmüştür (68). Ayrıca Talka Demir Kapısı civarındaki Pulad şehri, en iyi silâhların imâl edildiği demir ve çelik endüstri mantıkası sayılabilecek bir yerdir (69). Buradan Horasan'a demir levhalar, "karaçeri" ve "bilgatekini" denilen Göktürk kılıçlarının ihraç edildiği bilinmektedir (70). Yine Fergana'da yapılan madeni eşya ve silâhların Baçdat pazarlarında satıldığı hakkında kayıtlar mevcuttur (71).

Kırgızların da demir cevheri topladıkları, ülkelerinde demir istihsal ettikleri ve bunları Göktürlere, ileri teknolojilerle işleterek çeşitli harp aletleri yaptırdıkları kaynaklarda zikredilmekte (72); bu madenden oklar, kılıç ve hançerler, kama, mişfer ve zırhlar yaptırmış oldukları bilinmektedir (73).

64 -Zeki Velidi TOGAN; Umumî Türk Tarihine Giriş, İstanbul, 1981 (3. Baskı), s.30.

65 -Z.V.TOGAN; a.g.e., s.31.

66 -İ.KAFESOĞLU; Türk Millî Kültürü, s.307.

67 -B.ÖGEL; İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, s.139.

68 -B.ÖGEL; a.g.e., s.163.

69 -Z.V.TOGAN; a.g.e., s.31.

70 -Z.V.TOGAN; a.g.e., s.31.

71 -V.V.BARTHOLD; Mö'ol İstilasına kadar Türkistan, Haz: H.Dursun YILDIZ, İstanbul, 1981, s.300.

72 -B.ÖGEL; İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, s.219-220.

73 -İ.KAFESOĞLU; Türk Millî Kültürü, s.308.

Daha ileriki yüzyıllarda Türklerin islâmiyeti kabul etmelerinden sonra Karahanlılar' da da başlıca taarruz silâhları olarak ok ve yay ile kılıç, balta, süngü, hançer ve topuz (gürz); savunma silâhları olarak da kalkan, zırh ve tulga kullanılmıştır (74).

Yukardaki bilgilerden anlaşıldığı gibi başlıca meslekleri demircilik ve madencilik olan çeşitli Türk boyları, işledikleri madenlerden mükemmel kılıç, kalkan, kargı, mızrak, temren gibi harp aletleri imâl etmişlerdir. Türk kılıçlarının hayvan figürlü kabzaları, altın levhalarla kaplanır ve kıymetli taşlarla süslenirdi. Kemer tokaları, kayış uçları, kav muhafazası, ok kutuları (sadak), zırhlar, tolgalar çok kere işlemeli altın ve gümüşle bezenir, madeni tabakalar, maşrapalar, heykeller birer san'at eseri olarak Türkler tarafından yapılmakta idi (75).

Selçuklular devrinde harp sanayii biraz daha genişleyerek ok ve yay; kılıç ve kalkan gibi klâsik silâhlara ilâve olarak muhasara silâhları ve yangın çıkaran silâhlar gibi çeşitli tiplerde silâhlar yapılmıştır. Şehirlerde ok yapan ustalar, "okçular çarşısı" denilen yerlerde çalışmışlardır.

Selçuklular'ın muhasara aleti ve yangın vasıtası olarak kullandıkları neffâtelerin neftleri ve katran Erzurum' da ve Antalya' nın kuzeyinde temin edilmiştir. Bu devirde Türkler, Bozdoğan silâhını ve kalelerin muhasarasında Kara-buğra veya Kara-buğa denilen büyük mancınıkları da kullanmışlardır. Bu harp aletlerini imâl etmek için XII. asrın sonlarında Sivas' ta önemli tesislerin varlığı tesbit edilmiştir (76). Bu şekilde belli yerlerdeki tesislerin dışında daha Tuğrul Bey' den itibaren silâh imâline seferler esnasında da devam etmek için gerekli tedbirlerin alındığı ortaya çıkarılmıştır (77).

74-Resat GENÇ; Karahanlı Devlet Teşkilâtı, İstanbul, 1981, s.323-324.

75-İ.KAFESOĞLU; a.g.e., s.308.

76-O.TURAN; Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti, İstanbul, 1980 (3.Baskı), s.365-366.

77-Mehmet Altay KÖYKÇEN; Tuğrul Bey ve Zamanı, İstanbul, 1976, s.113.

Ateşli silâhların icadından sonra mermilerin imlâsı için gerekli olan patlayıcı maddelerin ve barutun esasını teşkil eden güherçile de Selçuklular tarafından bilinen ve kullanılan bir madde olmuştur (78).

Selçuklular, harp sanayiinin diğer bir kolu olan ticarî ve askerî amaçlı gemi inşa sanayiinde de faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Denizlere çıktıktan sonra Akdeniz ve Karadeniz'de donanmalara ve Sinop ile Alanya'da tersanelere sahip olmuşlardır. Sinop'taki tersane için gerekli olan kereste, ormanlardan kesilip, Kızılırmak vasıtasıyla denize indirilerek nakledilmiştir. Alâeddin Keykubad tarafından kurulan Alanya tersanesi, Akdeniz donanmasını vücade getiren gemileri yapmıştır (79).

Türkiye Selçuklularını emirlerinden Çaka Bey'in İzmir ve çevresini ele geçirerek ilk Türk tersanesini kurduğu ve büyük bir donanma meydana getirdiği bilinmektedir(80).

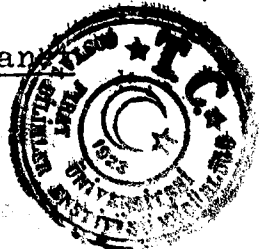
Ancak Çaka Bey'in tarih sahnesinden çekilmesinden birkaç yıl sonra Anadolu Türklüğünü ve İslâmı hedef alan Haçlı seferlerinin başlaması (1096), Türkleri, sahillerden Anadolu'nun iç kesimlerine çekilmeye mecbur etmiştir. Bu durum karşısında başkent İznik'ten Konya'ya nakledildiği için Türk denizciliği bir asır kadar kesintiye uğramak zorunda kalarak deniz harp sanayii gerilemişti (81). Ancak yukarda ifade edildiği gibi 1207 yılında Akdeniz'de Antalya'nın, 1214 yılında Karadeniz'de Sinop'un fethinden sonra buralarda kurulan tersanelerle Selçuklu deniz harp sanayii, yeniden kudretli bir devre girmiştir.

78-O.TURAN; a.g.e., s.366.

79-O.TURAN; a.g.e., s.366.

80-Ali İhsan GENÇER; "Bahriye" maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, cilt:4, s.501.

81-A.I.GENÇER; a.g.m., DIA, c.4, s.502.

II- OSMANLI DEVRİ HARP SANAYİİ

1-Kuruluş Devri:

Kuruluş devirlerinde Osmanlı devletinde bugün anladığımız şekilde harp sanayii denilen bir sanayi alanı mevcut değildi. Harp sanayii, ülkedeki bütün sanayi kollarının silâhlı kuvvetlerin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde plânlanmış bulunuyordu. Silâhlı kuvvetlerin ihtiyacı olan harp araç ve gereçleriyle silâhlar, kamu ve özel sektör olmak üzere iki kaynak tarafından karşılanıyordu. Özel sektör, çoğunlukla halk tarafından kullanılan ürünleri imâl ediyor; bu arada silâhlı kuvvetlerin ihtiyacı halinde bu ürünler, üreticiden ya muharibin kendisi veya devlet tarafından satın alınıyordu. Kamu sektörü ise, sadece silâhlı kuvvetler bünyesinde kullanılan, özel tesislerde malî güç ve bilgiye dayanan harp silâh ve araçlarını üretmekte idi (82).

Asıl görevi muharablik olan silâhlı kuvvetler, bir silâh üreticisi olarak plânlanmadığından, Kapıkulu Ocaklarının kurulduğu tarihte kabul edilen kanunun ilgili maddeleri uyarınca personelin bir san'at dalı ile uğraşması yasaklanmıştır. Ancak ordunun çeşikli sınıflar halinde teşkilâtlanması, ihtiyaçların artması ve hizmetlerin çoğalması sonucu, teknoloji ve san'atla olan ilişkiler de artmış ve orduda bu işlerle uğraşacak hizmet birliklerinin kurulması mecburiyeti hasıl olmuştur (83).

2-Harp Sanayii Sınıfları: İşte bu mecburiyetin sonucu olarak Osmanlı ordusunda harp sanayii sınıfları olarak nitelendirilebilecek Kapıkulu Ocağına bağlı Cebeci Ocağı, Topçu Ocağı, Top Arabacıları Ocağı ve Humbaracı Ocağı gibi teknik sınıflar teşekkül ettirilmiştir. Bu ocakların mahiyeti, aşağıdaki şekillerdedir:

a-Cebeci Ocağı: Yeniçerilere ait ok, yay, kılıç, tüfek, kazma, kürek, balta, kurşun, zırh, tolga,harbe ve bunun gibi savaş aletlerini tedarik etmekle görevli teknik bir sınıftı. Bunlar, savaş zamanlarında silâhları yeniçerilere dağıtır ve savaş sonunda toplayarak bozukları tamir edip,

82- Gani ÖZDEN; "Osmanlı İmparatorluğu Silâhlı Kuvvetlerinin Harp Sanayii Tesisleri", Askerî Tarih Bülteni, 12, Sayı:22, Şubat 1987, s.59-60.

83-G.ÖZDEN; a.g.m., ATB, S.22, s.59-60.

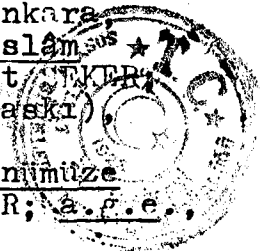

eksiklerini tamamlayarak saklardı. "Orta" denilen çeşitli bölüklere ayrılmış olan cebeci ocağının en büyük komutanı "Cebecibaşı" olup, buhdan sonra kıdem itibarıyla kethüda gelirdi. Sefer esnasında ondu komutanları refakatine münasip bir miktar cebeci verilirdi. Bunların, kuvvetli, becerikli ve silâhtan anlayanlardan olması gerekirdi. Bunun için cebecibaşıya bu yolda emirler verilirdi. Barış zamanında bunlar, kendilerine tahsis edilen Ayasofya taraflarında ve Tophane civarında bulunan kışlalarında ikamet ederlerdi (84).

b-Topçu Ocağı: Top dökmek, top mermisi yapmak ve top atmak için teşkil edilmiş olan bu ocak, Kapıkulu Ocakları'nın yaya kısmındandır. Osmanlı ordusunda ilk top, I. Murat zamanında 1389'da Kosova'da kullanılmıştır. Yıldırım Bayezit tarafından da gerek İstanbul kuşatmasında ve gerekse Nişbolu kuşatmasında top kullanılmıştır. Buna rağmen, ocak bilhassa Fatih Sultan Mehmet devrinde gelişmiştir. Toplar sadece devlet merkezinde dökülmemiş, kuşatılan kalenin hemen yanında da bu iş yapılmıştır. Ayrıca devletin İstanbul dışında başlıca yedi yerde daha top fabrikası vardı. Bunlar: Belgrat, Baç (Beç), Budin, İşkodra, Pravişte, Temeşvar ve İran sınırında Gülanber idi. Bu topların mermilerini yapan fabrikalar da: Bilecik, Van, Kır, Komengrat, Nova-berde ve Baçita'da idi. Bu mermiler için de ayrı ayrı yerlerde depolar yaptırılmıştı. Her sene ne kadar mermi ve gülle döküleceği, divan tarafından plânlanıp, bu ocağın en büyük amiri olan "Topçubaşı"na bildirilirdi. Dökümhanelere de buna göre emir giderdi. Bir gülle dökümhanesinin yıllık ortalama kapasitesi 20-24 bin adet arasında değişmekte idi. Ocağın idarecisi topçubaşından sonra kethüda ve dökümcübaşı gelmekte idi (85).

84-İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI; Osmanlı Tarihi, c.2II, Ankara 1983 (4. Baskı), s.562. Doğustan Günümüze Büyük İslam Tarihi, c.12, s.344-345 ve Ziya KAZICI-Dr. Mehmet İslam-Türk Medeniyeti Tarihi, İstanbul, 1982, (2. Baskı), s.180.

85-İ. H. UZUNÇARŞILI; a.g.e., s.562-563. Doğustan Günümüze Büyük İslam Tarihi, c.12, s.345. Z. KAZICI-M. ŞEKER; a.g.e., s.181-182.

c-Top Arabacıları Ocağı: Osmanlılar'ın ilk zamanlarında kullanılan toplar, deve, katır ve beygirlerle naklolunan küçük ve hafif toplardı. XV. yüzyıldan sonra topçuluğun önemli ölçüde gelişmesi üzerine ve büyük toplar dökülmesinden sonra yenilik yapan idareciler, bunları araba ile savaşa götürmeye başlamışlardır. Böylece bir top arabacıları ocağı kurulmuştur. Topların nakli için gerekli top arabaları, topların ağırlığı ve şekline göre değişik evsafa yapılmıştır. En büyük subayı "Arabacıbaşı" olan ocağa, genellikle acemi ocağından eleman seçilmiştir. Ocağa ait kışlanın Tophane, Ahırkapı veya Şehremini taraflarında olduğuna dair kayıtlar bulunmaktadır (86).

d-Humbaracı Ocağı: Humbara, içine patlayıcı maddeler doldurmak suretiyle demirden yapılmış bir mermi demektir. Bu mermiyi havan topu ile kullanan topçu sınıfına da "Humbaracı" denilmektedir. Humbaracılık, başlangıçta cebeci ocağı bünyesinde bir kol olarak yer alırken, zamanla gelişerek müstakil bir sınıf haline gelmiştir. Humbaracılar, topçu, cebeci ve tımarlı olmak üzere üç kısma ayrılmışlardır. Fabrika ve kışlaları Üsküdar'da bulunan humbaracılar devletın askerî teşkilâtı bakımından büyük bir önemi haiz olmuşlardır. Yeniçeri ocağının kaldırılması sırasında meydana gelen olaylarda devletın yanında yer almış olan humbaracı ocağı, yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra kurulan Asakir-i Mansure ordusunda topçulara bağlanarak ayrı bir ocağ olmaktan çıkarılmıştır (87).

3-Harp Sanayiinin Kolları:Harp sanayiini doğrudan veya dolaylı olarak destekleyen çeşitli sanayi kollarının durumları aşağıdaki şekilde tesbit edilmiştir:

a-Ağır Silâh Sanayii: Bu sanayi dalının en önemli tesislerini tophaneler oluşturmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu silâhlı kuvvetlerinde tophaneler kurulmadan önce top döküm sanayii de ileri bir seviyede bulunmakta idi.

86- İ.H. UZUNÇARŞILI; a.g.e., s.564. Doğruştan Güneşi
yük İslâm Tarihi, c.12, s.345.

87- Z.KAZICI-N.S.ŞEKER; a.g.e., s.182-183.

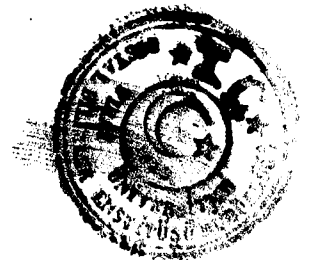

rat, Mora seferinde, muharebe alanında top dökürmüştür. Bundan sonra Gelibolu' da bir top dökümhanesi kurularak, bu tesis Fatih devrinde İstanbul kuşatması sırasında genişletilmiştir. Kanunî Sultan Süleyman devrinde Erzurum, Basra, Bağdat, Şehrizor ve Diyarbakır' da tophaneler yaptırılmıştır. Osmanlı devleti, zamanın ulaştırma araçlarını dikkate alarak, ağır silâh sanayiini ve tophaneleri maden çevherlerinin bulunduğu yerlere yakın yerlere kurmuştur. Top sanayiindeki gelişme, barut sanayii ile birlikte hızlı bir seyir takip etmiş, zamanla kundaklı ve koşulu sahra topları ile yüklü dağ toplarının yapımına başlanmıştır (88).

b-Hafif Silâh Sanayii: Hafif silâh tayimi, zamanla değişen bir anlam kazanmış ve bu sanayi Osmanlı devletinde çeşitli safhalardan geçmiştir. XVI. yüzyıla gelinceye kadar vurucu, kesici, dürtücü ve atma suretiyle kullanılan hafif ateşsiz silâhlar, devletin ülke içinde kurduğu sanayi tesislerinde üretilmiş ve ordunun ihtiyacının hemen hemen tamamı, yurt içinde karşılanmıştır. Ateşli silâhların orduda kullanılmamasından sonra, yeniçeri ocağı içindeki bir orta, tüfek yapım işi ile görevlendirilmiş ve komutanına da "Tüfekçibaşı" denmiştir. Osmanlı devletinde hafif silâh sanayii, ile ilgili en eski bilgi, Cibali semtinde bir tüfekhanenin kurulmuş olduğu hakkındadır. Bu tüfekhadede eski tip tüfeklerden çoğu şinayder sistemine çevrilmiş, birçok da martini tüfeği yapılmıştır. Tüfekler, uzun yıllar ağızdan dolma olarak kullanılmış, kuyruktan dolan hafif silâhların yapılmasından sonra, bu tip tüfeklerin de üretimine başlanmıştır. Daha sonraki yıllarda hafif silâhlar, münferid ve mükerrer olmak üzere iki bölüme ayrılmış, hafif silâh sanayii de büyük bir gelişme göstermiştir (89).

88- G. ÜZDEN; a.g.m., ATB, S.22, s.62.

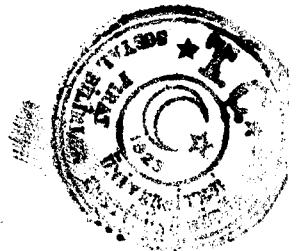
89- G. ÜZDEN; a.g.m., ATB, S.22, s.63.

c-Mühimmat Sanayii: Osmanlı İmparatorluğu silâhlı kuvvetlerinde ateşli silâh olarak ilk önce top kullanıldığından, bu silâhın mermileri (gülle), mühimmat sanayiinin öncülüğünü yapmıştır. Osmanlı ordusunda topçu sınıfına ait mühimmat, önceleri topçu ocağında, daha sonra Tophane ile Anadolu ve Rumeli'deki bazı maden ocaklarında topçular tarafından yapılmıştır. Topçu mühimmatı olarak bilinen güller, Tophane dışında Bilecik, Van, Kırı, Komengrat, Baç ve Nova-berde dökümhanelerinde de imâl edilmiştir. Yivli topların yapımından sonra, top mermi sanayii ilk önce dane, daha sonra şarapnel ve peşrev tipinde cephane yapımına başlanmış, mermi tapası imalâtı da üstün bir seviyeye ulaşmıştır. Hafif silâhlara ait fişekler, Zeytinburnu fişekhanelerinde imâl edilmiş, haberleşmede kullanılan işaret ve aydınlatma fişekleri de Karaağaç fişekhanesi ile Tophane-i Amire'de yapılmıştır (90).

d-Barut Sanayii: Başlangıçta silâhlı kuvvetlerin barut ihtiyacı, cebeci ocağı kuruluşundaki "Barutçu Bölümü" ne sârlanmakta idi. Ateşli silâhların gelişmesi, sınırların uç kıt'ayı aşan büyüklüğe erişmesi sonunda, silâhlı kuvvetlerin ihtiyaç duyduğu barut, cebeci ocağınca karşılanamadığından, büyük şehirlerle eyalet ve sancaklarda, kale ve harekât alanlarına yakın tahkim edilmiş bölgelerde baruthanelerle, barut mahzenlerinin yapılması gerekmiştir. 1700'de İstanbul'da kurulan Baruthane-i Amire'den sonra, Gelibolu, Selânik, Belgrat, Budin, Vidin, İzmir, Konya, Birecik, Maraş, Halep, Hama, Van, Erciş, Ahlat, Bağdat, Şat, Bor, Oltu ve Kahire'de baruthaneler inşa edilmiş; Rodos ve Eriboz adalarında donanmanın faydalanacağı barut mahzenleri yapılmıştır. İstanbul'da çeşitli tarihlerde kurulan baruthaneler, Tanzimat'tan sonra Tophane Müşinliği'nin emrinde çalışmalarını sürdürmüştür (91).

90- G. ÜZDEN; a.g.m., ATB, S.22, s.64.
91- G. ÜZDEN; a.g.m., ATB, S.22, s.64-65.

e-Madencilik ve Maden Sanayii:Harp sanayii tesislerine hammadde temin eden bu sanayi dalı, ülkenin çeşitli bölgelerinde maden cevherlerinin bulunduğu yerlerde kurulmuştur. Bunlardan gümüş madeni; Keban, Ergani, Gümüşhane, Selânik, İnegöl, Konya, Amasya, Zoplandia, Seraberina, Rudnik, Novaberde, ve Kartova'da çıkartılmakta idi. Bakır madeni ve bu madenin çinko ve kalayla karışımından elde edilen tunç; Konya, Sardin, Hasankeyf, Diyarbakır, Cizre, Siirt, Harput, Erzincan, Erzurum, İstanbul (Sarıyer), Kaşızman, Küre, Gümüşhane, Keban, Ergani, Ebbiye, Kartova, Berkefça, Mezdenkin, Banat, Szolak, Vacs, Debrone, Tokat ve Sivas'ta üretilmekte ve işlenmekte idi. Demir madeninin çıkartılıp işlendiği yerler de şunlardı:Edirne, Bilecik, Van, Kırı, Çankırı, Rudnik, Kemengrat, Novaberde, Parvişte, Samakov, Strepoli, ve Tatarpazarcık'tır. Harp sanayiinin önemli ana maddesini oluşturan kurşun; Kaçana, Rudnik, Ergani, Keban, Gümüşhane, Trabzon ve Erzurum'da çıkartılıp işlenmekte idi (92).

f-Gemi İnşa Sanayii:Osmanlı devletinin kuruluş devirlerinde küçük ölçüde de olsa Karamürsel, Edincik ve İzmit'te tersane kurulduğunu tesbit edilmiştir. Gelibolu'nun alınmasından sonra (1390) burada bir tersane kurularak deniz harp sanayii yolunda ilk adım atılmıştır. Ayrıca denize kıyısı olup, Osmanlı hakimiyetine alınan Saruhah, Aydın, Menteşe gibi Türk beyliklerinin sahip oldukları tersanelerden de istifade edilmiştir. Daha sonra Gemlik ve Yavuz Sultan Selim devrinde Haliç'te büyük bir tersanenin kurulduğunu bilinmektedir. Bunlardan başka Karadeniz, Marmara ve Akdeniz gemi tezgâhlarında da deniz harp sanayiini ilgilendiren faaliyetler yürütülmüştür. Karadeniz'de Sinop, Çayağzı, Kefken adası, Varna, Burgaz, Ahyolu ve Rusçuk; Marmara'da İzmit, Gemlik, Edincik, Karabiga ve Akdeniz ile Ege deni

zinde Edremit, Ayasluk (Selçuk), Milâs, Rodruk, Antalya, Alanya ve Rodos adası, diğer tesislerin bulunduğu yerlerdi. Gemi levazımı olan halat, yelken, zift, kürek, tel ve gemi demiri gibi ihtiyaçlar da ocaklık şeklinde kurulan teşkilâtlar vasıtasıyla temin edilmiştir (93).

Tanzimat devrinde Tophane-i Amire Müşirliği emrinde gelişen Osmanlı harp endüstrisi, Meşrutiyet devrinde İmalât-ı Harbiye adıyla gelişmeye devam etmiştir.

İmalât-ı Harbiye'nin faaliyeti, millî mücadelenin sonuna kadar devam etmiş, savaştan galip olarak çıkmamıza tesir eden müesseselerin başında şerefli yerini almıştır.

İstanbul'da toplanmış olan harp endüstrisinin Anadolu'ya nakli fikri, Balkan Harbi sonlarında ortaya atılmış ve bazı teşebbüslere geçilmişse de Birinci Dünya Harbinin başlaması, bu teşebbüsün gerçekleşmesini engellemiştir.

Birinci Dünya Harbinden yıpranmış bir çehre ile çıkan bu harp endüstrisi, millî mücadelede büyük bir fedakârlık ve başarıyla Türk Silâhlı Kuvvetlerini desteklemiş ve Cumhuriyet devrine ulaşmıştır (94).

93-Ali İhsan GENCER; "Bahriye" mad. DİA, c.4, s.501-503.
Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, c.12, s.351-353.

94- "Türk Harp Endüstrisinin Doğuşu ve Makine-Kimya Endüstrisi Kurumu'nun Tarihçesi", MKEKD, Mart 1979, S.2

BİRİNCİ BÖLÜM: MİLLÎ MÜCADELEDE HARP SANAYİİ(1920-1923)

I- OSMANLI DEVLETİ' NDEKİ İNTİKAL EDEN TESİSLER:Lozan Barış antlaşmasından sonra Türkiye' de harp sanayii tesislerinin yeniden kurulması çalışmalarının başladığı sırada hazırlanan bir raporda, Osmanlı Devleti' nden intikal eden tesisler ve imalat kapasiteleri şu şekilde tesbit edilmiştir (1):

- a-Ankara Silâh Tamirhanesi,
- b-Erzurum Silâh Tamirhanesi,
- c-Bakırköy Barut Fabrikası:Günde 100 kg. av, taş ve 1500-2000 kg. kara barut imâl edilir.
- d-Zeytinburnu Fabrikaları:Tapu fabrikasında günde 300 tapa imâl edilir. Diğer fabrikalara lâzımgelen maddeler hazırlanır. Bir de tamirhanesi mevcuttur.
- e-Mensucat Fabrikası:Günde 1500 metre kumaş dokunur. Ayrıca çorap, kilim, battaniye imâl edilir.
- f-Bakırköy Bez Fabrikası:Günde 2000 metre bez dokunur.
- g-Beykoz Kundura ve Debbağ Fabrikası:Günde 300 deri hazırlanır ve 1000 çift kundura imâl edilir.
- h-Fişek Fabrikası:Yeni inşa olunmaktadır. 1924 Ağustos ayından itibaren günde 100.000 fişek imâl edecek kapasitede olacaktır.
- i-Konya ve Kayseri' de güherçile kalhaneleri vardır. Baruthane açılmaya çalışılmaktadır.
- j-Hendek Hızarhanesi,
- k-Tophâne, Kırkağaç, Bahriye fabrikaları satılacaktır.

Her ne kadar Askerî fabrikalar ve imâl kapasiteleri yukardaki şekilde ise de Mondros mütarekesinden sonra bu tesislerde silâh ve mühimmat üretimine son verilerek, ticaret eşyası üretilmiş olmakla bu fabrikalar, ticarî bir şekle dönüştürülmüştür (2). Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı tarafından Harbiye Nezaretî' ne yazılan 6.4.1920 tarihli bir raporda, Askerî fabrikaların Mondros mütarekesinden

1-Genelkurmay Başkanlığı. Askerî Tarih ve Stratejik Etüd

Başkanlığı Arşivi, Klâsör:1403, Dosya:54, Fihrist:1

2- ATASE Ars.,K:176, D:66, F:14.

Önce ve sonraki durumları hakkında bilgi verilmiştir(3):

1-Tesislerin Mondros Mütarekesinden Önceki Durumu:

- a-Tophane Fabrikalarında:Top ve cephanе arabaları tamirâtı, tüfek tadilat ve tamirâtı,
- b-Zeytinburnu Fabrikalarında:Mermi imalâtı, tüfek imalâtı,
- c-Barut Fabrikalarında:Dumanlı ve dumansız barut ile patlayıcı maddeler imalâtı,
- d-Tapa Fabrikasında:Mermi tapaları ve fûnye ile işaret fişekleri imalâtı,
- e-Bayramiç ve Hendek Hızarhaneleri:Kereste ve açaç malzeme imalâtı yapılmaktadır.

2-Tesislerin Mondros Mütarekesinden Sonraki Durumu:

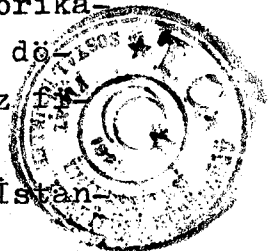
- a-Tophane Fabrikalarında:Motor tamiri, makine tamiri ve tezgâh tamirâtı,
- b-Zeytinburnu Fabrikalarında:Ziraat pullukları imâli, eğer imâli, ticarî edevat, köprü geçiş fişleri, av tezgâhları, marangozluk işleri ve diğer malzeme imâli.
- c-Barut Fabrikaları:İspirto, makarna ve seferiyeye barutları, maden ocakları için taş barutları, sipariş alındığı takdirde tüccar namına sülfirik asit, nitrik asit, eter, sabun imâli,
- d-Tapa Fabrikasında:Kaplı kabzası, kara civa, perçin çivisi, musluk imâli.
- e-Bayramiç ve Hendek Hızarhanelerinde: Kereste kesimi yapılmaktadır.

Görüldüğü gibi askerî fabrikalar, tamamen sivil amaçlı ticarî işletmeler haline gelmiştir.

II-İMALAT-I HARBİYE GENEL MÜDÜRLÜĞÜ'NÜN KURULUSU:İstanbul ve civarındaki askerî fabrikalarda askerî malzeme üretimi durduktan sonra Eskişehir'deki demiryolu fabrikasında rayların eritiyemesi suretiyle top kamalarının dökülmesi (4) , Yahşihan'da küçük bir atelyede İngiliz

3- ATASE Ars.,K:76, D:66, F:14.

4-Ali Fuat CEBESOY; Millî Mücadele Hatıraları, c.1, İstanbul, 1953, s.489-490.

şeklerinin değiştirilmesi (5), Antep'te şehir içinde el bombası ve piyade fişeği yapılması (6), Maraş'ta açılan bir atelyede elbise ve benzeri ihtiyaçların karşılanması (7) gibi mahallî imkânlar harekete geçirilerek askerî ihtiyaçlar karşılanmaya çalışılmıştır. Bunlardan başka yine Eskişehir'de Batı Cephesi Komutanlığı bünyesinde bir İmalât-ı Harbiye Müdiriyeti kurulmuştur (8). Ayrıca Erzurum, Ankara, Keskin, Kayseri, Konya tamirhaneleri birçok yokluklar, zorluklar içinde silâh tamirâtı, topçu ve piyade mühimmatı tahvil ve ıslâhı, hartuç hazırlanması, harp malzemesi imâli gibi ordunun şiddetle ihtiyaç duyduğu malzemeleri yetiştirmeye çalışmışlardır (9).

Bir taraftan yukarıda zikredilen faaliyetlerin tek elden ve düzenli bir şekilde yürütülmesi düşüncesi, diğer taraftan İstanbul'daki İmalât-ı Harbiye Umum Müdürlüğü emrindeki tesislerin ticarî bir mahiyet almış olması ve özellikle 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgale maruz kalması ile askerî imalât faaliyetlerinin zorlaşması, Ankara'da yeni bir İmalât-ı Harbiye Genel Müdürlüğü'nün kurulması mecburiyetini ortaya çıkarmıştır(10). Bunun üzerine Millî Savunma Bakanlığı'ndan Genelkurmay Başkanlığı, Cephe Komutanlıkları, Merkez Ordusu Komutanlığı, Beşinci Kolordu Askerî İmalât Hey'eti Başkanlığı ile Ankara Komutanlığı'na gönderilen 10.1.1921 tarihli tamimde İmalât-ı Harbiye Genel Müdürlüğü'nün Ankara'da teşkil edildiği bildirilmiştir. Bu tamim, özetle şu mahiyette idi (11):

"Şimdiye kadar Harbiye Dairesi tarafından Eskişehir ve Ankara esliha fabrikaları tesis edilmek suretiyle tedvir edilmekte olan imalât-ı harbiye umurunun halen tevsi etmiş bulunması dolayısıyla bu vezaifin re'sen ve müsta-

5-Hayat Mücadeleleri (Selâhattin Adil Paşa'nın Hatıraları), İstanbul, 1982, s.389.

6-a.g.e., s.354.

7-a.g.e., s.370.

8-ATASE Ars., K:652, D:31, F:10.

9-Askerî Fabrikalar Tarihçesi, Fabrikaların Osmanlı Paratorluğu ve Cumhuriyet Devirlerinde Geçirdiği Tarihî Değişim ve Tekâmül, Askerî Fabrikalar Yayını, Ankara, s.218.

10-Bu müessese, 1930 yılından itibaren "Askerî Fabrikaları Genel Müdürlüğü" şeklinde anılmaya başlanmıştır.

11-ATASE Ars., K:1054- D:202, F:15-2.

killen ifası ve mutasavver projenin kuvveden fiile isâli ehemmiyetle iştigalâtı icâb ettirmesi sebebi ile bu vezâif bademâ Harbiye Dairesi'nden alınarak Müdafaa-i Millîye'ye merbut olmak üzere İmalât-ı Harbiyye Müdiriyyet-i Umumiyyesi teşkil edilmiştir.

Cepheler imalât ve tamirat-ı harbiyye nokta-i nazardan olan ihtiyacatını kemafissabık Müdafaa-i Millîye Vekâleti'ne iblâğ edecekler ve vekâlet de bu ihtiyacatı İmalât-ı Harbiyye Müdiriyyet-i Umumiyyesi vasıtasıyla ikmâl ve temin eyleyecektir. Müdiriyyet-i Umumiyye, Harbiye Dairesi tarafından verilecek kama, nişangâh, mekanizma tadilâtı gibi mühim ve müstakbel siparişatı sür'atle ve sair bilumum işlere takdimen itmam edilecek, her hafta bir haftalık mesaiyi müş'ir rapor verilecektir." (Bkz.EK-I).

Böylece orduların ihtiyaçlarının karşılanması meselesi, İmalât-ı Harbiye Genel Müdürlüğü vasıtasıyla belli bir programa bağlanmıştır.

Genel Müdürlük teşkilâtı başlangıçta gayet mütevazı bir şekilde oluşturulmuş ve bu teşkilât peyderpey genişletilerek 1922 yılında Fen Hey'eti, İdare Hey'eti, Zat İşleri, İnşaat, Muhasebe, Mübayaa ve Yollama şubeleriyle Teftiş Hey'eti ve Tecrübe Muayene Hey'etinden meydana gelmiştir (12). Ayrıca Eskişehir demiryolu fabrikasında çalışan ve İmalât-ı Harbiye Müdürü unvanını taşıyan Binbaşı Lâtif Bey'in vazifesi de genel müdürlüğe intikal etmiştir (13).

12-AFT, s.215.

13-AFT, s.218. İmalât-ı Harbiye Müdürü unvanını taşıyan ilk kişi Lâtif Bey'dir. Batı Cephesi Komutanlığı bünyesinde bu görevi üstlenerek yedi ay çalışmıştır. Bu esnada kamaları alınmış toplara piriç kama yapımı, çeşitli toplara ait mermilerin eldeki toplara göre de-iştirilmesi, dip vidalı kapsülü olmayan mermilerin kullanılabilir hale getirilmesi ile bir kısım uçakların tamiratını gerçekleştirmiştir. Bu konuda fazla bilgi için bkz. Topçu Albaylığından emekli Lâtif'in Genelkurmay Başkanlığı'nın 28 Mayıs 1934 tarih ve 203 sayılı emri; 12 Ağustos 1934'te istiklâl harbinde top kamaları ve cephanelerinin yapımı, tedariki ve uçakların tamiratı hakkındaki cevabı. Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Türk İstiklâl Harbi, İdare Faaliyetler, cilt:VII, Ankara, 1975, s.124-130.

III-MİLLÎ MÜCADELE SIRASINDAKİ FAALİYETLER:Ordunun çeşitli silâh ve mühimmat tamir ve ıslâhı için doğu cephesinde Erzurum Silâh Tamirhanesi ve batı cephesinde Eskişehir Silâh Tamirhanesi, Keskin Fişek Fabrikası ve Ankara Silâh Tamirhanesinin faaliyetleri görülmektedir:

1-Erzurum Silâh Tamirhanesi: 1920 yılında doğu ordusunun ileri harekâtında Gümrü ve Kars dolaylarında Ruslardan kalmış olan bir miktar tezgâh Erzurum'a getirilmiş, Firdevsoğlu kışlasında kurularak "İş Ocağı" adı ile küçük bir tamir atelyesi oluşturulmuştur (14). 15.Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa da bu teşebbüsü destekleyerek kadro eksiklerini tamamlamaya çalışmıştır (15).

Bu atelyede İngiliz fişeklerinin Türk tüfeklerine uyacak şekilde değiştirme işlemlerinden başka doğu cephesinde Ruslardan kalan çok sayıdaki topçu mühimmatının ve barutların ayrılması işi de yapılmıştır. Bunun için 1922 yılında askerî fabrikalardan bir hey'et teşkil edilerek Kars, Sarıkamış ve sair yerlerde mühimmatın sınıflandırılması yapılmış, doğu cephesi ihtiyacının fazlasıyla, istenilen cinslerde mühimmat ve barut batı cephesine gönderilerek, bu cephe de desteklenmiştir (16).

Erzurum Silâh Tamirhanesi, 1923 yılında cephe emrinden alınarak İmalât-ı Harbiye Genel Müdürlüğü'ne bağlanmıştır (17).

2-Eskişehir Silâh Tamirhanesi:Her ne kadar batı cephesinde ilk defa Temmuz 1920'de bu tesisin gerçekleştirildiği ifade ediliyorsa da (18), Eskişehir Silâh Tamirhanesinin 22 Mayıs 1920 tarihinde kurulmuş olduğunu biliyoruz. Zira bu konuda 22 Mayıs 1920 tarihinde Eskişehir Mıntıka Komutanlığı'ndan Geyve'deki 24.Tümen Komutanlığı'na yazılan bir yazıda:"Müdafaa-i Millîye Vekâleti'nin emri ile top kamaları imâli, ikmâli maksadıyla Eskişehir Şimendifer Fabrikasından bilistifade kolorduca burada imalât-ı harbi-

14-Cumhuriyet Devrine Ait Silâh, Mühimmat ve Malzeme-i Harbiye Fabrikaları ve İmparatorluk Devrine Ait Silâh, Mühimmat ve Malzeme-i Harbiye Fabrikaları,Ankara,1940,
s.81 ve İF, s.117.

15-Kâzım KARABEKİR; İstiklâl Harbimiz, İstanbul,1960,
s.508-509.

16-İF, s.117.

17-İF, s.118.

18-İF, s.118.

ye müdiriyeti teşkil edilmiş ve müdiriyetine Topçu Binbaşısı Abdullah Efendi tayin edilmiştir." denilmektedir(19).

Tamirhanenin bir sene keder faaliyeti süresince, kamaları itilâf devletleri tarafından çıkartılıp muhafaza alınmış olan toplardan kısmen Felâh grubunca kaçırılan ve kısmen de ambarlardan alınan 8 adet 150 mm.lik Alman obüsü, 12 adet 105 mm.lik Alman obüsü, 44 adet 75 mm.lik Krupp sahra, 10 adet 75 mm.lik Krupp dağ, 10 adet 75 mm.lik Erhart dağ, 8 adet 75 mm.lik Alman uçaksavar topunun kama ve nişangâhları yapılarak cepheye gönderilmiştir (20). Atelyede tren rayları eritilerek kamaları dökülen bu toplar, yapılan atış muayenelerinde hiçbir arıza göstermemiş ve kurtuluş savaşının sonuna kadar mükemmel bir surette kullanılmıştır (21).

Bunlardan başka birçok topun onarımı yapılmış, bazı-
larının da mermi yatakları eldeki mermilere göre de-
ğiştirilmiş ve : ayrıca mermi sevk çemberi onarımı,
ıslâhı ve hartuç başlanması gibi topçu mühimmat işleri
de yapılmıştır (22).

Eskişehir Tamirhanesi, batı cephesinin geriye alınma-
sı mecburiyeti karşısında ancak bir sene kadar çalıştırı-
labilmiş ise de, bu zaman zarfında millî ordunun hazırlan-
masında önemli hizmetler görmüştür (23).

3-Keskin Fişek Fabrikası:Şubat 1921'de Ankara'da top-
çu mühimmatının değiştirilmesi, tamir ve ıslâhı için kurul-
muş ve "Mühimmat Fabrikası" adı verilmiş olan bu tesiste,
görevli personel tarafından fişek değiştirilmesi işi baş-
lamıştır. Ancak gerek atelyenin ve gerekse diğer araçların
yetersizliği ve bu işlerin daha gerilerde yapılması düşün-
cesi ile tezgâhlar Keskin ilçesine getirilmiş ve kâgir re-
dif deposuna yerleştirilmiştir.

23 Eylül 1921'de işe başlayan bu kurumda önce Mümtaz
Yarbay Hamdi Akif ve sonra bir mümtaz yüzbaşı müdürlük
yapmışlar, Sanayi Yüzbaşı Seyit Ahmet ve ustabaşı Hasan
Muslihittin de işletme amirliği yaparak fabrikanın kurul-
masında büyük gayret göstermişlerdir.

19-ATASE Ars., K:898, D:23, F:9.

20-İF, s.118.

21-A.F.CHEBENOV; a.g.e., s.489-490.

22-İF, s.118.

23-İF, s.119.

Birçok zorluklarla karşılaşılarak meydana getirilen bu fabrikada gece ve gündüz çalışılarak günde 50.000 piyade fişini onarmak ve değiştirmek suretiyle millî mücadelenin cephane hususundaki bir kısım ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır (24).

4-Ankara Silâh Tamirhanesi:Ankara'da ilk silâh tamirhanesi, 1920'de istasyon civarında Ankara-Yahşihan demiryolu hattına ait birkaç tezgâh ve küçük bir motorun bulunduğu tamir atelyesinde Sanayi Binbaşı Hüsrev ve Sanayi Üstemen Halil Rifat tarafından tüfek onarımı yapmak üzere kurulmuştur (25).Eksik tezgâhlar büyük ölçüde Adapazarı fabrikasından (26), bir kısmı da Ankara dolaylarındaki bazı fabrikalardan temin edilerek Ankara san'atkârlarının da katkısıyla tüfek onarımı ve kasatura yapımı işlerine başlanmıştır.

İmalât-ı Harbiye Genel Müdürlüğünce diğer onarım hizmetlerinin yapılabilmesi, mevcut personel ve tesislerden azami istifadenin sağlanması için Ankara istasyonundaki onarım atelyesine, etrafındaki depoların ilâvesiyle topçu mermilerini temizlemek, mermiler üzerindeki değişiklikleri ve gerekli düzeltmeleri yapmak, kartuş kovanlarını temizlemek ve onarımını yapmak, hartuş başlamak gibi işleri yapmak üzere bir topçu mühimmat kısmı ile top tekerlekleri yapmak ve onarmak, mühimmat sandıkları, arabalar ve ahşap harp aletleri yapmak üzere de bir marangoz kısmı tesis edilmiştir (27).

Eskişehir'deki top tamirhanesinin faaliyetinin durdurulması üzerine bu hizmetin Ankara'da yapılması mecburiyeti ortaya çıkmış, Eskişehir'deki tezgâhlar 30.8.1920 tarihinden itibaren Ankara'ya nakledilerek (28), süvari kışlasında bir top tamirhanesi kurulmuştur. Bir süre sonra tüfek onarım işleri de buraya alınarak her iki tamirhane, "Silâh Onarımmevi" adıyla birleştirilmiştir (29).

24-İF, s.119.

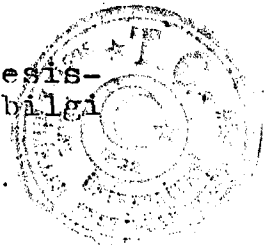
25-İF, s.119.

26-Adapazarı fabrikasındaki tezgâhlar, Ankara'daki tesislerin temelini teşkil edecek mahiyettedir. Fazla bilgi için bkz.ATASE Ars.,K:657,D:48,F:24.

27-İF, s.120.

28-ATASE Ars.,K:652, D:31, F:10.

29-İF, s.120.

tn bu faaliyetlerden sonra mevcut olan, İstanbul'dan kaçırılan, Adapazarı ve Eskişehir fabrikalarından getirtilen aletlerle Ankara silâh fabrikası kuvvetlenmiş; top, tüfek, makinelitüfek, telemetre, dürbün onarımlarıyla bunlara ait yedek parça, tüfek ve makinelitüfek namluları yapılmış ve kılıç, kasatura onarımı da gerçekleştirilmiştir (30).

IV-MİLLÎ MÜCADELE SIRASINDA ASKERİ FABRİKALARIN YAPIM VE ONARIM HİZMETLERİ:1920, 1921 ve 1922 yıllarına

ait yapım ve onarım aşağıdaki şekilde tesbit edilmiştir:

1-1920 Yılı (31):

<u>Cinsi</u>	<u>Miktarı</u>
-Çeşitli tüfek mekanizması değiştirilmesi	1503 adet
-Makinelitüfek onarımı	9 "
-Makinelitüfek musluğu yapımı	2 "
-Top onarımı	3 "
-Mermi değiştirilmesi	900 "
-Top nişangâhı onarımı	21 "
-Top kaması onarımı	33 "
-Top nişangâhı ve top kaması onarımı	37 "
-Nişan dairesi onarımı	2 "
-Çeşitli parça onarımı	11 "
-Tüfek onarımı	3 "
-Batarya dürbünü onarımı	1 "
-Eyer takımı onarımı	58 "
-Araba onarımı	51 "
-Yaylı araba onarımı	12 "
-Telsiz telgraf makinesi onarımı	2 "

2-1921 Yılı (32):

<u>Cinsi</u>	<u>Miktarı</u>
-Nişangâh sürgüsünün yeniden yapımı	2440 adet
-Çeşitli tüfek mekanizması değiştirilmesi	729 "
-Makinelitüfek onarımı	101 "
-Telemetre onarımı	19 "

30-IF, s.121.

31-IF, s.122.

32-IF, s.122-123.

-Makinelitüfek su musluğu yapımı	20 adet
NNişangâh sürgüsü onarımı	3335 "
-Top onarımı	108 "
-Mermi tahvili	5508 "
-Top nişangâhı onarımı	23 "
-Top kaması onarımı	7 "
-Kudretli dağ top mermisine çevirme	2350 "
-Toprak zaviye ruhlusu yapımı	20 "
-Zaviye ölçme aleti yapımı	20 "
-Nişan dairesi onarımı	17 "
-Makinelitüfek su çıkarma mandalı yapımı	25 "
-Çeşitli top parçaları	14 "
-Geri tepme tertibatı onarımı	26 "
-Mavzer tüfeği onarımı	520 "
-Dağ obüs hartucu yapımı	27130 "
-Mahfe onarım ve yapımı	502 "
-İlave ayağı onarımı	14 "
-Kasatura tamir ve yapımı	3567 "
-Tesviyeci tezgâhı onarımı	1 "
-Otomobil onarımı	21 "
-Doldurma aleti onarımı	6 "
-Top mermi sandığı onarımı	118 "
-Kılıç tamiri	137 "
-Köprüler için tırnak yapımı	25 "
-Un fabrikası onarımı	7 "
-Çeşitli kartuş hazırlığı	18142 "
-El bombası ve kapsül yapım ve onarımı	47 "
-Bombalara ait fitilli tapa	17200 "
-Eyer takımı onarımı	391 "
-Çeşitli araba onarımı	117 "
-Kağrı arabası onarımı	37 "
-Boyunduruk onarımı	46 "
-Makinelitüfek su kovası onarımı	50 "

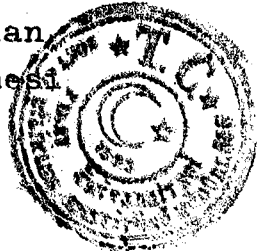
3-1922 Yılı (33):

<u>Cinsi</u>	<u>Miktarı</u>
-Top onarımı	155 adet
-Mermi tahvili	1822 "
-Kudretli dağ top mermisi tahvili	7080 "
-Otomobil onarımı	12 "
-El bombası, kapsül yapımı ve onarımı	5700 "
-Çeşitli araba onarımı	33 "
-Çeşitli makineli tüfek parça onarımı	5248 "
-Çeşitli süngü, bıçak onarım ve yapımı	817 "
-Bomba, mermilere ait parça yapım ve onarımı	16867 "
-Çeşitli eşya yapım ve onarımı	434 "
-Ahşap eşya yapımı	300 "
-Sahra top koşumu yapım ve onarımı	314 "
-Top parçaları onarımı	9 "
-Araba, otomatik dürbün ve çeşitli eşya onarımı	2428 "

IV-YENİ KURULACAK FABRİKALARLA İLGİLİ ÇALIŞMALAR:

Millî mücadele sırasında bir taraftan eldeki imkânlar sonuna kadar zorlanamamak mevcut tesislerden azami istifadeye çalışılırken, diğer taraftan da yeni kurulan Türk devletinin varlığını korumak, bekasını sağlamak için gerekli olan harp sanayii tesislerinin meydana getirilmesi için etraflı çalışmalar sürdürülmüştür. Bu çalışmalar, başlıca yeni kurulacak olan fabrikaların yerlerinin tesbiti ve imâl kapasitelerinin tesbiti noktalarında yoğunlaşmakta idi.

1-Kurulacak Fabrikaların Yerlerinin Tesbiti:Fabrikalar için yer seçimi çalışmalarında karşılaşılan ilk mesele, küçük küçük fabrikaların memleketin muhtelif yerlerine mi inşa edilmesi; yoksa en münasip bir noktadabüyük bir müessese halinde mi toplanması hususu olmuştur. Birinci şık, gerek tesislerin müdafaası, gerekse aralarındaki bağların zorluğu noktalarından uygun görülmemiştir. İkinci şekilde, fabrikaların birbirlerine yardımı, yalnız bir kuvvet santrali ile iktifa edilebilmesi, bir fabrikadan çıkan ürünün diğer fabrikalarca rahatça kullanılabilmesi

keyfiyeti, merkezî ve iyi bir idarenin temini, fabrikaların tesisinde sarfedilecek paradan büyük ölçüde tasarruf edilebilmesi, fabrikalar arasındaki nakliyatın azaltılması ve bu hususta fazla masrafın önlenmesi ile zaten miktarı az olan mütehassıs memur ve işçilerden azamî istifadenin temin edilmesi noktalarından tercihe şayan görülmüştür (34).

Bu meselenin hallinden sonra ikinci olarak fabrikaların kurulacağı yer hakkındaki tartışmalara geçilmiştir. Bu konuda da iki şık üzerinde durulmuştur ki, bunlardan biri Kayseri civarı, diğeri de Yahşihan civarıdır. Her ne kadar ikinci şık olarak Yahşihan kasabası zikredilmişse de, bazı kaynaklarda bu bölge Kırıkköy (bugünkü Kırıkkale) şeklinde ifade edilmektedir (35).

Kayseri ve Kırıkkale hakkında çeşitli araştırmalar yapılarak bu iki yerden hangisinin tercih edilebileceği düşünülmüştür. Çünkü her iki bölge de çeşitli meziyetleri itibarıyla imalât-ı harbiye fabrikalarına merkez olabilecek kabiliyettedir.

Kayseri'nin avantajları şu şekilde görülmektedir:

a-Herşeyden evvel gerek memleketin ve gerekse o günki cephelerin merkezinde bulunmaktadır.

b-Kuvve-i muharrike (enerji kaynağı) olarak kullanılabilen tabii bir şelâlesi mevcuttur.

c-Muhitinde kömür, bakır, güherçile, kurşun gibi madden yatakları bulunmaktadır.

d-Ahalisinin çalışkan ve san'ata meraklı olması, amele tedarikini kolaylaştırmaktadır.

34-ATASE Ars., K:1054, D:202, F:2-16.

35-Pirinç Hâddehanesi mukavelenâmesinin 1.sahifesinde şu ibare geçmektedir: "Yahşihan civarında Kırıkköy kurbinde...", Askerî Fabrikalar Arşivi, Ranza:11, Raf:A, Göş:1, Klâsör:13, Dosya:37/II. Anlaşıldığı gibi o günlerde Kırıkköy, Yahşihan kasabasına bağlı bir köydür. Fakat zamanla gelişerek bugünkü Kırıkkale vilâyeti haline gelmiştir. Askerî fabrikaların inşa safhasında da bir müddet Kırıkköy şeklinde zikredilen bölge, daha sonra belgelerde Kırıkkale şeklinde yazılmaya başlanmıştır.

e-Erikli veya Ulukışla' da demiryoluna bir dekovil hattı ile bağlanarak ulaşım imkânları da arttırılabilir. Bu sebeplerden dolayı imalât-ı harbiye fabrikalarının Kayseri' de kurulabileceği düşünülmüştür (36).

Kırıkkale' nin avantajları da aşağıdaki şekilde tesbit edilmiştir:

a-Yahşihan istasyonunun üç kilometre doğusunda, Kızılırmak nehrinin sol sahilinde, kilometrelerce genişlikte vadiler vardır. Bu vadilere hakim olan sırtlarda bol miktarda tatlı su mevcuttur. Bu sırtların eteklerinden itibaren ırmak sahiline kadar uzanan arazi, kurulacak fabrikalar için yeterlidir. Sırtlardan gelen sular da fabrika arazisinden geçirmek suretiyle bu sulardan da istifade sağlanmış olur.

b-Yahşihan havalisinin Ankara-Sivas demiryoluna dekovil hattı ile bağlı olması, ayrıca Kızılırmak sahilinde bulunması dolayısıyla bu nehrin de en az zamanda ve cüz' i bir miktarla 30 tonluk nehir nakliye vasıtalarının seyrine müsait bulunması, ulaşım imkânlarını arttırmaktadır.

c-Enerji kaynağı için Kızılırmak nehriinden şişirmek suretiyle istifade edilmesine civar arazinin hali müsait görülmektedir.

d-Mevcut sularda imalât-ı harbiye fabrikaları için hammadde olarak siyahı kurşun mevcuttur. Ankara civarında linyit kömürünün bulunması da bu bölgenin kıymetini bir kat daha arttırmaktadır (37).

Bu çalışmaların sonunda Kırıkkale bölgesi tercih edilerek imalât-ı harbiye fabrikalarının burada tesis edilmesine karar verilmiştir. Durum, Millî Savunma Bakanlığı' ndan Genelkurmay Başkanlığı' na 9.5.1921 tarihinde gönderilen bir yazı ile bildirilmiştir (38).

36-ATASE Ars.,K:1054, D:202, F:2-16.

37-ATASE Ars.,K:1054, D:202, F:2-11.

38-ATASE Ars.,K:1054, D:202, F:2-10.

2-Fabrikaların İmâl Kapasitelerinin Tesbiti: Millî mücadele sırasında yaşanan sıkıntılara tekrar düşmemek ve ülkenin savunma ihtiyaçlarını karşılayabilmek kaygısı ile kurulacak olan fabrikalar ve imâl kapasiteleri, 15.9.1923 tarihli bir raporda şu şekilde gösterilmiştir(39):

- Tüfek Fabrikası:Günde 100 tüfek ve senede 200 makineli tüfek imâl kapasitesinde olacaktır.
- Top Fabrikası:Ayda 8 sahra veya 4 adet 10,5 veya 15 cm. lik obüs imâl kapasitesinde olacaktır.
- Kılıç ve Kasatura Fabrikası:Günde 200 kasatura veya 200 kılıç imâl kapasitesinde olacaktır.
- Mermi Fabrikası:Günde 500 sahra veya 250 10,5 veya 15 cm.lik obüs mermisi imâl kapasitesinde olacaktır.
- Çelik Ocakları:Senede:
 - 3000 ton mermi,
 - 150 ton top ve tüfek,
 - 100 ton kılıç ve kasatura,
 - 250 ton avadanlık olmak üzere toplam 3500 ton imâl kapasitesinde olacak, ayrıca yüksek fırın senede 2000 ton pik verecektir.
- Pirinç Haddehanesi:Günde 12 ton pirinç levha, yüksük ve çubuk halinde malzeme verebilecek kabiliyette olacaktır.
- Karabarut Fabrikası:Günde 1200 kg. av ve taş barutu imâl kabiliyetinde olacaktır.
- Trotıl Fabrikası:Günde 500 kg. İmâl kabiliyetinde olacaktır.

Böylece dışarıya müracaate ihtiyaç kalmaksızın kendi ihtiyaçlarımızı kendimiz temin etmek için bilhassa silâh, cephanе, top ve tüfeğimizi kendimiz yapmamız esas olarak kabul edilmiş ve bu esasa göre Anadolu'da fabrikaların tesisine karar verilmiştir (40).

39-ATASE Arş., K:1403, D:54, F:1 (Ün sayfa).

40-Eskişehir milletvekili Arif Bey' in TBMM' nin 29.3.1924 tarihindeki 23 no.lu ictimaında yaptığı konuşma, TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem:2, cilt:8, s.67.

VI-MİLLİ MÜCADELEDE HAVA HARP SANAYİİ

Millî mücadelede hava harp sanayii, bakım ve tamir hizmetlerinden öteye geçmemiştir.

1918 yılında Birinci Dünya Harba sona erdiği zaman, elde kalabilen uçaklar, İstanbul ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde dağınık, çoğu arızalı ve bakımsız bir durumda idi. Millî hükümetin kurulmasından sonra Millî Savunma Bakanlığı bir faaliyet planı hazırlayarak hava harp sanayii sahasındaki ihtiyaçların karşılanabilmesi için gerekli tedbirleri almıştır. İlk olarak gerek Anadolu'da bulunan ve gerekse çeşitli yollarla İstanbul'dan kaçırılıp millî orduya katılan havacıların, Konya Tayyare İstasyonu'nda toplanmaları sağlanmıştır (41). Bu personelin geceli gündüzlü çalışmaları sayesinde 45 gün içinde 11 tane uçak onarılıp uçuşu sağlanmıştır (42).

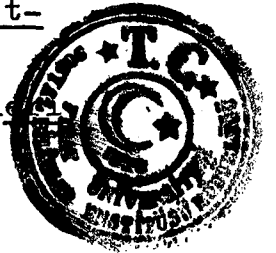
Çalışmalarda en büyük sıkıntı avadanlık ve malzeme temininde görülmüştür. Bu parçaları yurt içinde üretecek tesisler olmadığı için noksan parçalar birbirinden alınmak, kırılan parçalar da demirci ve marangoz atelyelerinde yapılmak suretiyle uçakların bir kısmının onarımı sağlanmıştır (43).

Ayrıca uçakların özel kanat bezleri ve emayit gibi esaslı maddeler temin edilemediğinden bunların yerine Konya çarşısında bulunabilen keten ve ham iplik bezler toplanarak kanatlar bunlardan yapılmıştır. Gerdirme için de bu işe elverişli vernik olmadığından bunun yerine kaynatılmış bezler tıla (madde üzerine sürülecek sıvı cilâ) edilerek üzerlerine normal araba boyası verniği sürülmek suretiyle kanatlar gerdirilmiştir. Daha sonra Konya piyasasında vernik de kalmayınca, kaynatılmış paça suyuna kola ve tutkal karıştırılarak hazırlanan özel gerici madde

41- Cumhuriyetimizin 50. Yılında Türk Silâhlı Kuvvetleri, Ankara, 1973, s.44.

42-İF, s.129.

43-Cumhuriyetimizin 50.Yılında Türk Silâhlı Kuvvetleri, s.44.

vennik yerine kullanılmak suretiyle ve üzerine de ince bir tabaka yağlı boya çekilerek emayit ihtiyacı karşılanmıştır (44).

Uçak gövdelerinin ihtiyaca yetecek derecede görülmemesi üzerine eldeki bütün imkânlar harekete geçirilerek cephe ve cephe gerisinde düşürülen düşman uçakları Konya'daki atelyeye getirilerek bunlardan alınan parçalarla ihtiyaçlar karşılanmaya çalışıldığı gibi bu uçaklardan bazıları da tamir edilerek ordunun hizmetine sunulmuştur ki, bu suretle elde edilen uçaklar Birinci ve İkinci İnönü ile Sakarya muharebelerinde kullanılmışlardır (45).

Tamir ve bakım hizmetlerinden başka 1922 yılında Fransa'dan dört adet Breguet ; İtalya'dan 20 adet Spad av uçağı alınmış, bunlar da Konya'ya getirilerek gerekli olan silâhlar monte edilmiştir. Buna ilâve olarak maddî gücü yerinde olan bazı vatandaşların da (Erzurum'lu Nafiz Bey gibi) kendi imkânları ile alıp orduya hediye ettikleri uçaklarla büyük taarruzdan önce batı cephesindeki uçak mevcudu ileri bir seviyeye getirilmiştir (46).

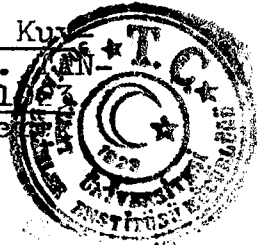
Millî mücadele sırasında hava kuvvetlerinde kullanılan uçaklar, tipleri ve kabiliyetleri şu şekilde tesbit edilmiştir (47):

44- İF, s.129.

45- a.g.e., s.130. Konya'daki tamirhanede ayrıca ordu için çok gerekli olan top, tüfek tamir ediliyor, kılıç yapıyorlardı. Otomobil parkında, Almanlar tarafından bırakılmış veya atılmış otomobiller bulunuyor, bunların en gerekli bölümleri alınarak işe yarar hale getiriliyordu. Burada çalışan personel, bütün imkânsızlıklara rağmen orduya elle tutulur yardımlar yapmaktan geri kalmayıp, bu işi de seve seve yapıyorlardı. (S.İ. ARALOV; Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları, Çev.: Hasan Ali EDİZ, Ankara, 1985, s.108-109.

46- Cumhuriyetimizin 50.Yılında TSK, s.44.

47- I.KAYABALI-C.ARSLANOĞLU; Türk Kültürü Dergisi Hava Kuvvetleri Sayısı, Haziran 1972, Sayı:116, s.504. (S.İ. ARALOV; Türk Havaacılık Tarihi, İstiklâl Harbi, 1918-1922, Hava Basımevi, Eskişehir, 1953, s.198'den deyiştirilmiştir.)

Kesif Uçakları

<u>Uçağın tipi</u>	<u>Motor gücü</u>	<u>Hızı</u>	<u>Menzil</u>	<u>Silâhı</u>
Albatros C.III	160 Beyg.	145 km.	4 saat	2 Mak.tf.
Albatros CXV	200 Beyg.	175 km	4 saat	2 Mak.tf.
A.E,G-C.IV	160 Beyg.	150 km.	3,5 saat	2 Mak.tf
D.F.W.-C.V	220 Beyg.	155 km.	4 saat	2 Mak.tf.
Rumpler C.VII	260 Beyg.	140 km.	4 saat	2 Mak.tf.
Fiat	260 Beyg.	150 km.	3 saat	2 Mak.tf.
Ansolda	300 Beyg.	150 km.	3 saat	2 Mak.tf.
Breguet 14 A2	300 Beyg.	150 km.	3 saat	2 Mak.tf.
De Havilland 9	240 Beyg.	95 km.	3 saat	2 Mak.tf.

Okul Uçakları

Aviatic	100 Beyg.	165 km.	2,5 saat	2 Mak.tf
---------	-----------	---------	----------	----------

Av Uçakları

Albatros D.III	160 Beyg.	150 km.	2,5 saat	2 Mak.tf
Halberstadt D.II	120 Beyg.	200 km.	2,5 saat	2 Mak.tf
Pfaltz D.15	160 Beyg.			
Spad	200 Beyg.	200 km.	2,5 saat	2 Mak.tf

VII-MİLLİ MÜCADELEDE YURTDİSİNDAN ALINAN SİLAH YARDIMLARI

Millî mücadele yıllarında Sovyetler Birliği başta olmak üzere Fransa ve İtalya'dan para ile satın almak ve hibe şekillerinde silâh yardımları alınmıştır. Bunlar aşağıdaki şekilde tesbit edilmiştir:

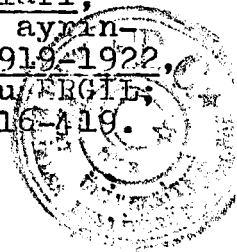
â-Sovyetler Birliği'nden Alınan Silâhlar (48):

a-Tüfek, ağır ve hafif makineli tüfek ile mermileri:

Cinsi	Tüfek (Adet)	Ağır ve hafif makineli tüfek (Adet)	Mermi (Sandık)
Osmanlı	392	--	6749
Alman	3855	15	3554
Rus	11820	50	12683
İngiliz	10328	139	11744
Fransız	341	80	244
Manliher	10571	40	8600
Japon	480	--	13
Meksika	25	--	--
Büyük çaplı maver ve Martin	--	--	1000
Toplam	37812	324	44587

<u>b-Top:</u>	Top (Adet)	Mermi (Adet)
7,5 luk Fransız sahra	12	23400
8,4 lük İngiliz sahra	28	28066
12 lik Fransız Muhasara	6	1785
11 lik İngiliz Obüs	6	1322
15 lik Sahil	3	6600
Rus Sahra	11	76000
Krupp Obüsü	--	4000
Toplam:	66	141173

48-Alptekin MÖDERRİSOĞLU; Kurtuluş Savaşı Malî Kaynakları, c.2, İstanbul, 1988 (3.Baskı), s.642. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Kâzım ÖZALP; Millî Mücadele 1919-1922, c.I, Ankara, 1985 (2.Baskı), s.219 ve Doğan ERGİL; Millî Mücadelenin Sosyal Tarihi, Ankara, 1981, s.416-419.

Görüldüğü gibi Sovyetler Birliği'nden alınan silâh yardımının esasını, bir miktar Rus yapısı top ve tüfeğin yanısıra esas olarak Birinci Dünya Harbi sırasında Rusya'nın eline çeşitli yollarla geçmiş olan Osmanlı, Alman, İngiliz, Fransız hatta bir miktar da Meksika menşeli silâhlar teşkil etmektedir. Bu yardım, Türkiye'nin talep ettiği miktarın ancak dörtte birine tekabül etmiştir (49).

Bununla birlikte millî mücadele sırasında Buhara Cumhuriyeti'nin Türkiye'ye yardım maksadıyla gönderilmek üzere Sovyetler Birliği'ne teslim ettikleri 100 milyon altın rublenin ancak 11 milyon altın rublelik kısmının gönderilerek geriye kalanının Sovyetler Birliği hazinesine nakli iddiaları da (50) dikkate alınırca aslında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yaptığı yardımların, kendi imkânları çerçevesinde olmadığı anlaşılır.

2-Fransa'dan Alınan Silâh ve Mühimmat (51):

Cinsi	Tüfek (Adet)	Mermi(Sandık)
Osmanlı	4484	574
Alman	3865	--
Manliher	10	--
Büyük çaplı mavzer	--	247
Gra	--	101
Shneider	--	577
Büyük çaplı martin	1730	--
Çeşitli	--	6
Toplam:	10089	1505

3-İtalya'dan Alınan Mühimmat (52):

a-Fişek: 4.310.000 adet(Alman)

b-Barut ve Top Barutu:97 ton (Alman)

49-Mehmet SARAY; Millî Mücadele Yıllarında Atatürk'ün Sovyet Politikası, İstanbul, 1984, s.55.

50- M.SARAY; a.g.e., s.55-57.

51- A.MÜDERRİSOĞLU; a.g.e., s.650 ve K.ÖZALP; a.g.e. 221.

52- K.ÖZALP; a.g.e., s.220.

VIII- MİLLİ MÜCADELEDE İSTANBUL'DAN ANKARA'YA GELEN
FABRİKA USTALARI

Millî Mücadelede İstanbul'da faaliyet gösteren Felâh Grubu tarafından çeşitli tarihlerde Anadolu'ya gönderilen askarî fabrikalarda çalışan ustalarla , usta mektebi talebelerinin isimleri şu şekilde tesbit edilmiştir (53):

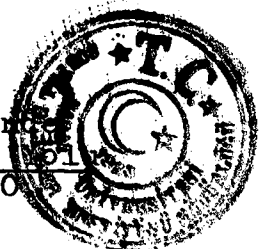
1-Tayyareci Ustaları:

Mehmet Memduh Efendi	330-3
Kadri "	Sivil
Osman "	"
Hasan Fehmi "	"
Nail "	"
Server "	"
Receb Rafet "	"
Bahri "	330-41
Mehmed Tahir "	3705
Kadri "	--
İsmail Hakki "	Telsiz Makinisti

2-Fabrika Ustaları:

Ali Rıza Efendi	
İsmail Hakki Efendi	
Mustafa "	"
Muhyiddin İlyas "	"
Nuri "	"
Süleyman "	"
Arif "	"
Fethullah "	"
Ali Rıza "	"
Ömer "	"
Nuri "	"
Aslan "	"

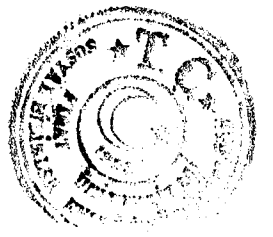
53- Mesut AYDIN, Recep DÜNDAR; "Millî Mücadele Döneminde İstanbul'dan Anadolu'ya Geçen Subaylar", Atatürk 51 Dergisi, Ankara, Kasım 1990, c.2, S.6, s.177-260

Şerafeddin "
 Rasim "
 Şükrü Ali "
 Hamdi Ali "
 Mustafa Ağâh "
 Ahmet Hüseyin "
 Mustafa Hakkı "
 Ferhad Mustafa "
 Ahmed "
 Yusuf Arif "
 İsmail İbrahim "
 Ahmed Hamdi "
 Hasan Rıza "
 Mustafa Arif "
 İbrahim Rifat "
 Hasan "
 Nihad Nuri "
 Ramis "
 Hasan Mustafa "
 Süleyman "
 Sabri "
 Mustafa Hüseyin "
 Süleyman Rifat "
 Rifat "
 Abdullah "
 Osman "
 Necmeddin "
 Hasan Hüseyin "
 Ahmed Esad "
 Hasan "
 Rüşdü "
 Arif "
 Ali "
 Hacı Zekeriya "
 Mahmud "

Mustafa Şakir "
 Ahmed Salih "
 Raşid Selim "
 Hasan "
 Cemil "
 Ali İdris "
 İsmail "
 Ali Rıza "
 Muzaffer "
 Veli Mahmud "
 Faik "
 Neş'et Galib "
 Abdurrahman "
 Ahmed Kâşif "
 Mahmud "
 Nazmi "
 Emrullah "
 Mehmed Refik "
 İsmail Kâzım "
 Mehmed Kâmil "
 Mahmud Naşit "
 Mahmud Sedat "
 Mehmed Celâleddin "
 Rıdvan "
 Memduh "
 Mehmed Arif "
 Seyfeddin "
 Salim "
 Yakub "
 Mustafa "
 Mehmed "
 Adem "
 Osman "
 Mehmed "

Mustafa	"	
Selim	"	
Ali	"	
Fevzi	"	
Bekir	"	
Eşref	"	
Eyüp	"	
Hüseyin Hüsnü	"	
Sabri	"	
Ahmed İbrahim	"	
Hüseyin Kâmil	"	
Tevfik	"	316-334 Sanayi
Abdülkerim	"	
Ali	"	
Sabri	"	313-178 S
Süleyman	"	
Arif	"	
Abdi	"	
Süleyman	"	
Kadri	"	
Mustafa	"	
İbrahim	"	
Mehmed Nûri	"	
Mehmed	"	
Kutsi	"	316-347 S
Kemâl	"	
Mehmed	"	
Raşid	"	
Nuh	"	
Ahmed	"	
Yusuf	"	
Ahmed	"	
Ahmed	"	
Mustafa	"	
Ali	"	
Hüseyin	"	

Ahmed	"	
Ahmed	"	
Hasan	"	
Hüseyin	"	
Mehmed	"	
Kâmil	"	
Sirri	"	
Süleyman	"	
Mustafa	"	Bahriyeden
Mehmed Nuri	"	"
Nayrullah	"	"
İskender	"	"
Mehmed	"	"
Kâzım	"	"
Molla Nakşi	"	"
Ahmed	"	"
Mehmed Ali	"	"
Halil	"	"
Refik	"	"
İsmail	"	"
Ahmed Hamdi	"	"

S: Sanayi

Hasan Davut	"	
Mustafa	"	
Mehmed	"	
Osman	"	
Hüsni	"	311-253 S
Ömer	"	
İsmail	"	
Niyazi	"	
Necmeddin	"	
İhsan	"	311-151 S
Halil	"	

Mehmed " "
 Tahir " "
 Ömer " "
 Ali " "
 Mustafa " "
 Hasan " "
 İbrahim " "
 Yusuf Ziya " "
 Mustafa Cemil " "
 Mustafa " "
 Tevfik " "
 İsmail " "
 Mehmed " "
 Mehmed " "
 İhsan " "
 Kadri " "
 Zeki " "
 Hayreddin " "
 Ethem " "
 Arif " "
 Mahmud " "
 Bekir " "
 Fehmi " "
 Ali " "
 Ziya " "
 Hasan " "
 İsmail " "
 Ali " "
 Şakir " "
 Mehmed Ali " "
 Ziya " "
 Mehmed Bahaeddin " "

313-181 S

3-Usta Mektebi Talebeleri:

Mustafa Hikmet Efendi		319
Ali Nesimî	"	314
Vahid	"	316
Abdülkadir	"	318
Mahmud	"	317
Perit	"	321
Mehmed Fahri	"	319
İsmail Nedim	"	317
İhsan	"	319
Ömer	"	320
İsmail Hakkı	"	318
Hasan Fevzi	"	320
Bekir Sıtkı	"	316
Halil Azmi	"	318
İbrahim	"	319
Mehmed Enver	"	--
Hasan	"	318
Hasan Ragıp	"	319
İsmail	"	319
Hasan Akif	"	318
Alaaddin	"	317
Ömer	"	315
Mehmed Cemil	"	319
Numan	"	319
Mehmed Behzat	"	320
Abdülkadir	"	314
Cevad	"	319
Rıza	"	319
Talat	"	316
Alaaddin	"	315
Raşid	"	315
Hasan	"	317
Sabri	"	319

Kemâl	"	317
Ahmed Yesari	"	316
Yusuf Ziya	"	318
Celâl	"	321
Ömer	"	317
Ahmed Mümtaz	"	320
İbrahim Naim	"	319
Abdurrahman	"	319
Zeki	"	319
Hüseyin	"	320
Ali	"	321
Mehmed Vahid	"	321
Burhaneddin	"	321
Hasan Tahsin	"	320
Mustafa	"	321
Hüseyin Fehmi	"	320
Ali	"	318
Talat	"	313
Niyazi	"	319
İsmail Burhaneddin "	"	317
Abdülkadir	"	322
Mustafa	"	318
Süreyya	"	321
Hasan Tahsin	"	320
Vasıf	"	320
Tevfik	"	319
Osman Selami	"	323
Hasan Fahri	"	320
Mehmed Nuri	"	320
Raif	"	321
Nuri	"	322
Mehmed Vahid	"	319
İbrahim	"	319
İbrahim	"	318
Hüseyin Talat	"	320

Ali Şerafeddin	"	320
İsmail Muzaffer	"	318
Ahmed	"	318
Said	"	327
Haydar Vehbi	"	319
Ahmed Şeref	"	323

Yukardaki listelerde de görüldüğü gibi 11 adet tayyareci ustası, 182 adet fabrika ustası ve 75 adet de usta mektebi talebesi olmak üzere toplam 268 kişi Anadolu'ya gönderilmiştir. O günkü şartlar içerisinde bu rakam hayli yüksek bir potansiyel teşkil etmektedir.

Bunun yanında Anadolu'ya geçen millî mücadelenin gizli kahramanlarının, fabrikaların kurulmasında, işletilmesinde ve silâh ve mühimmatın kullanılabilir hale getirilmesinde ne derece önemli hizmetin sahibi oldukları bugün açık bir şekilde görülmektedir. Çünkü bu ustalar olmadan, silâhların kullanılabilir hale getirilmelerinin mümkün olmayacağı muhakkaktır. Bu bakımdan Anadolu'ya getirilen fabrika ustalarının temini millî mücadele açısından büyük önem taşımaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DEVRİNDE HARP SANAYİİ (1923-1938)

A- SİLÂH SANAYİİ: Silâh sanayii, bir yerde harp sanayiinin esasını teşkil etmektedir. Harp alet ve araçlarının başında çeşitli yapılardaki silâhlar gelmektedir.

Günümüzde silâh teknolojisi baş döndürücü bir hızla gelişmektedir. Silâhlar, nükleer silâhlar ve konvansiyonel silâhlar olmak üzere iki grupta mütalâa edilmektedir. Bunlardan nükleer silâhlar, aynı zamanda insan varlığını ve dünyanın geleceği için büyük bir tehlikeyi de beraberinde getirdiğinden, son yıllarda bu silâhların tahdit edilmesi için gayretler başlamıştır.

Çalıştığımız dönemde nükleer silâh teknolojisi bulunmamaktadır. Mevcut silâhlar, ağır silâhlar ve hafif silâhlar olmak üzere iki başlık halinde incelenmiştir. Top ve top yedek parçaları ağır silâh sanayii; piyade silâhları ve yedek parçaları da hafif silâh sanayii çerçevesi içerisinde incelelenmiştir. Bu konularda Osmanlı devletinden intikal eden Zeytinburnu silâh fabrikasının faaliyetlerinin durdurulmuş olduğu bilinmektedir. Cumhuriyet devrinde, Hafif Silâh Sanayii alanında, "Ankara Silâh Fabrikası Tüfek İşletmesi" ile "Kırıkkale Tüfek Fabrikası"; Ağır Silâh Sanayii alanında, Ankara Silâh Fabrikası Top İşletmesi ile "Kırıkkale Top Fabrikası"nın faaliyetleri görülmektedir.

c-Üretim Kapasitesi (6):

- 1 ekiple (günde 10,5 saat mesai ile) senede:
- 7,9 çapında tüfek, namlu, nişangâh ve kundağı:50.000 adet
 - Suluk zinciri imâli:2.500 adet
 - İngiliz gem demiri:2.500 adet
 - Dağ koşum semeri:212 adet
 - Özengi demiri:2.500 çift
 - Üçlü şarjör çantası:13.000 adet
 - Tel çıkırığı:75 adet
 - Şarjör çantası:8.000 adet
 - Hafif sahra kablo makarası:1250 çift
 - Nal makası:550 adet
 - Vantilâtör:147 adet
 - Hafif makinelitüfek imlâ aleti:400 adet
 - Çift hamutlu koşum takımı:617 takım
 - Dilsiz çıkırıklı toka:100.000 adet
 - Dilli çıkırıklı toka:100.000 adet
 - Gebre:4200 adet
 - Balta:750 adet
 - Hafif makinelitüfek kılıf şarjörlük heybe:5280 adet.

Yukarda görüldüğü gibi bu tesiste silâh bakım ve is-lâhından başka bilumum koşum takımlarının imâli ağırlıklı bir yer teşkil etmektedir. Mevcut tezgâhlardan çeşitli ihtiyaçların karşılanması için gerekli istifadenin sağlanmış olması dolayısıyla bu hususun önemi büyüktür.

d-Fabrikada Üretilen Diğer Malzemeler:Ana konusu dışında fabrikada yapılan diğer imâl, tamir ve bakım hizmetleri cinsi ve 1 yıllık miktarı olarak aşağıdaki şekilde tesbit edilmiştir (7):

6-As.Fb.Ars.; R:40, r:A, G:1, K:8, D:62.

7- As.Fb.1948 Yıllı Sipariş Deft. s.1-4, As.Fb.Ars., R:40, r:A, G:3, K:28, D:301 ve As.Fb.1950 Yıllı Sipariş Deft. As.Fb.Ars.,R:40, r:D, G:3, K:119, D:8 deki birleştirilerek elde edilmiştir.

- Piyade tüfeği tamiri:4594 adet
- Piyade tüfeği tahvili:23.395 adet
- Ağır makinelitüfek revizyonu:500 adet
- P.İ.A.T. tüfeği revizyonu:30 adet
- Türk hoçkis hafif makineitüfek namlusu tahvili:300 adet
- 7,7 lik Vickers ağır makinelitüfek namlu imâli:2.700 adet
- Hafif makinelitüfek revizyonu:300 adet
- Yedek aksamı imâli
- 7,7 bürün dairevi arpacık:1.400 adet
- P.İ.T.A. tanksavar tüfeği mah.:4858 adet
- Piyade optiği tamiri:50 adet
- 7,7 lik brant şarjör çantası:10.000 adet
- Hafif makinelitüfek atış yeri defteri tab'1:3.500 adet
- Tarifnâme basılması:20.000 adet
- Atış karnesi basılması:100.000 adet
- Atış raporu basılması:40.000 adet
- Tüfek icmâl defteri tab'1:5.000 adet
- Tüfek muharebe atış yeri defter tab'1:5.000 adet
- Hafif makinelitüfek icmâli tab'1:3.500 adet
- Tüfek atış yeri defter tab'1:5.000 adet
- Hafif makinelitüfek muharebe atış yeri defteri:3.500 adet
- P.İ.T.A. tüfeği imâli:3.300 adet
- Piyade tüfeği sandığı imâli:1.500 adet
- 98 modeli tüfek tamiri:1.508 adet
- Çift başlı nakliye araba koşumu imâli:1.100 adet
- Saka koşumu (çift) imâli:100 adet
- Piyade cephanе araba koşumu:1.000 adet

- Kantarma başlığı imâli:300 adet
- Nal çantası askı kayışı imâli:500 adet
- Subay binek eyeri kolanı:400 adet
- Eyer yan kösele kayışı imâli:200 adet
- Subay binek eyer kuburluğu imâli:300 adet
- Gergi derisi imâli (Alman eyerlere):200 adet
- Gergi sırtımı imâli:300 adet
- Üzengi demiri imâli:2.500 adet
- Kantarma demiri imâli:1.000 adet
- Eyer kolanı imâli:1.500 adet
- Kılıç askı kayışı imâli:200 adet
- Subay binek eyeri göğüslüğü imâli:200 adet
- Subay eyeri kılıçlığı imâli:150 adet
- Kayış yular başlığı imâli:250 adet
- Seferi yular başlığı imâli:1.000 adet
- Nal çantası imâli:1.000 adet
- Alın kayışı imâli:240 adet
- Yanak kayışı imâli:1.000 adet
- Burun kayışı imâli:500 adet
- Boğaz altı kayışı imâli:360 adet
- Dizgin kolu imâli:1.000 adet
- Üzengi kayışı imâli:2.500 adet
- Kuburluk imâli:1.000 adet
- Atış cetveli ve risale tab'ı:3.000 adet
- Işıldak tamiri: 3 adet
- Alman tipi seyyar mutfak imâli:100 adet
- Türk tipi seyyar mutfak imâli:200 adet
- Jandarma tipi altlı üstlü karyola imâli:500 adet
- Çamaşır yıkama makinesi imâli:120 adet
- Meşin eldiven imâli (muhabere tipi): 1042 çift
- Emniyet kemeri imâli
- Palanga takımı imâli:1.000 adet
- Tel bükeceği imâli:500 adet
- Dişçi fotöyü imâli:30 adet
- Ameliyat masası imâli

- Alet masası imâli
- Alet dolabı imâli
- Hasta muayene masası imâli
- Doğum karyolası imâli
- Gaz kapısı imâli:100 adet
- Işıldak mazgal kapağı imâli:400 adet
- Mazgalla tanksavar topu tevhidî:50 adet
- Küçük zırhlı kapı imâli:44 adet
- Büyük zırhlı kapı imâli:100 adet
- Büyük gaz kapısı imâli:42 adet
- Küçük gaz kapısı imâli:35 adet
- Parmaklıklı kapı imâli:103 adet
- Vantilâtör imâli:195 adet
- Vantilâtör boru tesisatı imâli:272 adet
- Vantilâtör vanası imâli:279 adet
- Vantilâsyon tertibatı:142 adet
- Korugan helâ kazanı imâli
- Gebire ve bilonâ imâli
- Işıldak kızak düzeni imâli:85 adet
- Korugan tipi makinelitüfek mazgal kapağı imâli:277 adet
- Mazgalla tanksavar topu tevhidî:50 adet
- Bomba atma boru başlığı imâli
- 7,9 Hoçkis hafif makinelitüfek aksamı imâli
- 0,9 ağır makinelitüfek iğnesi imâli:1.500 adet
- Pusulalı nişan dairesi imâli:100 adet
- 15/24' lük toplara kromlu kösele salmastra imâli:

No:36	510 adet
No:37	510 adet
No:38	510 adet
- Kandahar tipi kayak imâli:1.500 çift
- 7,5/18 lik nişangâh tanburaları tadili:218 adet
- İki tekerlekli araba imâli:168 adet
- Dört tekerlekli araba imâli:78 adet
- Hafif silâh tamiri

0,8 Ağır makinelitüfek yedek parçası imâli:

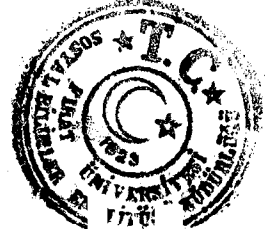
- Kapak baskı yayı imâli:6.000 adet
- Kapak ayağı imâli:1.000 adet
- Kapak mihveri imâli:1.000 adet
- Kapak manivelâsı imâli:500 adet
- Fişek tutacağı imâli:1.000 adet
- Tahdit çenesi imâli:1.000 adet
- Tahdit çenesi çivisi imâli:2.000 adet
- Tevkif manivelâsı imâli:1.000 adet
- Tevkif manivelâsı yayı imâli:1.000 adet
- Müsademe iğnesi imâli:3.000 adet
- Kurma manivelâsı imâli:3.000 adet
- Tetik manivelâsı imâli:3.000 adet
- İğne yayı imâli:3.000 adet

Yukardaki listelerden ahlaşılacağı gibi elde mevcut olan çeşitli tiplerdeki tüfeklerin tamir, tahvil ve revizyonu şeklindeki çalışmalardan başka bazı matbaa işleri, tüfek sandığı imâli gibi marangozluk işleri, her türlü saraciye işlerinin yanısıra seyyar mutfak, karyola, çamaşır yıkama makinesinin imâli gerçekleştirilmiştir. Ameliyat masası, dişçi fotöyü gibi sağlık malzemelerinin imâli dikkat çekicidir.

Diğer önemli bir nokta da ordunun özellikle kış tatbikatlarında kullandığı kayakların imâlidir.

0,8 ağır makinelitüfek yedek parçası imâli ise değişik bir ihtisas konusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak bu tesiste imkânlar en büyük ölçüde seferber edilerek ordunun çeşitli sahalardaki ihtiyaçlarının karşılanmasına çalışılmıştır. Çünkü Cumhuriyet devrinde ilk kurulan fabrikalardan biri olarak bu fabrikada imkânlar nisbetinde çeşitli konulardaki ihtiyaçların teminine çalışılmış olması tabiidir. 1939 yılında Kırıkkale Tüfek fabrikası açılıncaya kadar bu sahadaki tek işletme olarak faaliyetini devam ettirmiştir.

e-Fabrikada Görev Almış Olan Müdürler: Kuruluşundan 1984 yılını kadar fabrika yönetiminde görev alanlar şu şekildedir (8):

Mülâzim Arap Münir

Mülâzim İsmail Hakkı

Mümtaz Top. Bnb. Mahmut Nedim

Yarbay Kayserili

Yarbay Kayserili Mehmet Nuri

Yarbay Çankırlılı Mehmet Nurettin

Albay Emin EŞİT

Albay Fikret KARABUDAK (Bkz. Fotoğraf-5)

Albay İbrahim SUNBAY

Albay Muhtar GÖYDUYSUZ

Yük. Müh. Niyazi ARTUNKAL

Yük Müh. Fuat YÜCESOY

Müh. Ferit TANAY

Müh. Ömer ÇİMEN

Yük. Müh. Erol ERDEN

Yük. Müh. Eren ÖZOL

Burhan ERSEN

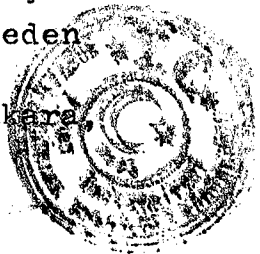
Fabrika müdürü olarak başlangıçta Mülâzim (Üsteğmen) rütbesindeki subayların görev yaptıklarını görüyoruz. Daha sonra Binbaşı ve Yarbay ve nihayet Albay rütbesinde subaylar müdürlük görevini üstlenmişlerdir. Halbuki diğer fabrikalardaki örneklerden anladığımızı göre fabrika müdürleri genellikle albay olmaktadır. Bu fabrikada başlangıçta Üsteğmen, daha sonra Binbaşı ve Yarbayların müdürlük yapmış olmaları, bize yetişmiş eleman konusunda bir sıkıntının bulunduğunu düşündürmektedir.

Daha sonra sivil müdürler yüksek mühendis ve mühendis unvanları ile gelmişlerdir.

f-Fabrikanın Bugünkü Durumu: Bugün "Makine Sanayii Müessesesi" adını taşıyan fabrikada 162 memur ve 669 işçi çalışmakta olup (9), mevcut tezgâhlar ve üretimi devam eden malzemeler şu şekilde tesbit edilmiştir:

8-Burhan ERSEN; "Makine Sanayii Müessesesi", MKEKD, Ankara Kasım 1984, S.17, s.9.

9- B.ERSEN; a.g. makale, MKEKD, S.17, s.10.

f1-Mevcut Tezgâh ve Tesisler (10):

Dökümhaneler:

- Pik Dökümhanesi
- Çelik Dökümhanesi

Modelhane

Makine Atelyeleri Grubu:Bünyesinde üç adet çarkhane mevcuttur.

Çelik Konstrüksiyon Atelyeleri Grubu:Bünyesinde üç adet çelik konstrüksiyon, bir adet pres atelyesi mevcuttur.

Montaj Atelyesi

Greyder-Kopmresör Montaj Atelyesi

- Yol yapım greyderi montaj atelyesi
- Yol bakım greyderi montaj atelyesi
- Seyyar hava kopresörü montaj atelyesi
- Sabit hava kompresörü montaj atelyesi
- Hidrolik sıkıştırmalı Çöp kamyonu montaj atelyesi

Tel Galvaniz Atelyesi

Çankırı Galvanizli Tel Atelyesi

Güney (Güneş enerjisinden faydalanma) atelyesi

T.A.M.(Takım, Aparat, Master) Atelyesi)

f2-Üretimi Devam Eden Ürünler (11):

- Çimento ve çay fabrikaları çeşitli parçaları,
- Galvanizli hat teli, galvanizli dikenli tel,
- Çeşitli barakalar,
- Darbeli ve darbesiz sondaj makineleri,
- Muhtelif çelik ve dökme demir işleri,
- Muhtelif alüminyum ve bakır alaşımları,
- Güneşten faydalanma sistemleri,
- Çöp kamyonları,
- Paletli kompresörler,

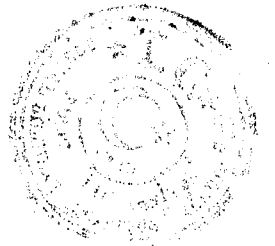
10-Burhan ERSEN; a.g.m., EKEKD, S.17, s.10-11.

11-"Fabrikalarımızın Üretimleri", EKEKD, S.4, s.24.

- Çeşitli fabrika tesisi
- Kömür ve tuz vagonetleri,
- Yol bakım greyderi,
- Seyyar ve sabit hava kompresörleri,
- Zeytin kırıcıları ve zeytin yıkama makineleri,
- Yol bakım silindirleri,
- Sereyperler,
- Atelye tipi kaldırıcılar,
- Muhtelif kafes tel.

Üretilen malzemelere baktığımızda bu fabrika her ne kadar silâh fabrikası olarak kurulmuşsa da bugün tamamen sivil hizmetler için kullanılan ticarî maksatlı bir müesses haline gelmiş olduğunu görüyoruz.

2-KIRIKKALE TÜFEK FABRİKASI

a-Kuruluşu:1934 senesi tevsi projesine göre Ankara'da mevcut tüfek tamirhanesinin günde 100 adet yeni tüfek yapabilecek bir kudrete getirilmesi için mevcut tezgâhlarla ilâveten lüzumlu miktar tezgâhın mübayaası kararlaştırılmıştır. Bu tesisat için lüzumlu olan 334 adet tezgâh, 13.4.1935 tarihli mukavele ile Fritz Werner firmasına sipariş verilmiş ve bu tezgâhlar gelince Kırıkkale'de inşa edilmiş olan 2 no.lu tüfek işletmesi binasına monte edilmiştir (12).

Yeni tüfek imalâtı için muktazi başlama tertibatı, para ve zamandan tasarruf için Avrupa'dan satın alınmıyarak, projeleri kendi mühendislerimiz tarafından çizilmiş ve bu projelere göre başlama tertibatı, muhtelif fabrikalarda imâl edilmiştir (13).

1939 senesinde başlama tertibatı ile, imalât ve marangoz masrafları tamamlanarak eksik bir san'atkar kadrosuna rağmen yeni tüfek imalâtına geçilmiş ve çeşitli zorluklar içinde de olsa 1939 senesi Aralık ayında yeni tüfek teslimatına başlanmıştır (14).

Yeni kurulan bu işletmeye verilen görev, piyade tüfeklerine ait tetik, düzen ve mekanizma grubu parçaları üretmek ve bunları monte edilmek üzere Ankara'daki tüfek işletmesine sevk etmek şeklinde tesbit edilmiş, işletme, bu görevini 2.Dünya harbinin sonuna kadar sürdürmüştür(15).

b-Fabrikanın Organizasyonu

Müdür: Mühendis Albay

1 kâtip

1 muayene memuru

İdare Kısmı

Amir: Binbaşı-Yarbay

1 ikinci sınıf hesap memuru (askerî memur)

3 hesap memuru

1 yoklama kâtibi

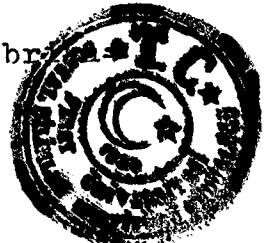
1 gayrimamul hesap memuru (askerî memur)

12-SMF, s.9 ve Mehmet BEKİROĞLU; "Silâh ve Tüfek Fabrikaları", MKEKD, Ankara, Mart 1985, S.21, s.5.

13-SMF, s.9.

14-SMF, s.9-11.

15-H.BEKİROĞLU; a.g.m., MKEKD, S.21, s.5.

- 1 hesap memuru
- 1 mamûl ambar memuru
- 1 hesap memuru (askeri memur)
- 1 hesap memuru
- 1 sıhhiye memuru
- 1 kapıcı
- 6 bekçi
- 3 odacı

İşletme Kısmı

- Amiri: Mühendis subay (Binbaşı-Albay)
- 2 makine mühendisi subay (Binbaşı-Yarbay)
- 3 hesap memuru
- 1 imalât başresimcisi
- 2 imalât resimcisi
- 5 Yüksek mühendis subay (Yüzbaşı-Yarbay)
- 5 mühendis
- 1 poligon memuru
- 1 poligon memuru muavini
- 1 ustabaşı

Harp Sanayii Kıt'ası

- Kıt'a komutanı yüzbaşı
- 1 Takım komutanı Üsteğmen
- 3 Sanayi Gedikli Çavuş, Başçavuş
- 1 hesap memuru
- 300 san'atkar (tesviyeci, tornacı, marangoz, motörcü, demirci, elektrikçi, dökümcü, imalât ressamı vs.)
- 2 berber
- 1 aşçı
- 1 aşçı yamağı er (16).

c- Fabrikanın İmâl Kapasitesi:

Tüfek atelyeleri:

- 7,9 çapında tüfeğe ait kubuz, zarf ve mekanizma, senede:
- 10,5 saatlik mesai ile (1 ekiple):50.000 adet
- 21 saatlik mesai ile (2 ekiple):100.000 adet

-Ordu tabancası, haftada:

10,5 saatlik (1 ekiple) mesai ile: 1000 adet

21 saatlik (2 ekiple) mesai ile: 2000 adet

Dişli atelyeleri:

-Hafif tank dişlilerinin hey' et-i umumiyesi, günde:

10,5 saatlik (1 ekiple) mesai ile: 1 takım

21 saatlik mesai (2 ekiple) mesai ile: 2 takım (17).

Yurdumuzda daha iş ve sosyal güvenlik mevzuatının düzenlenmediği tarihlerde günlük çalışma saatleri bazı fabrikalarda 8; bazı fabrikalarda ise 10,5 saat olarak uygulanmakta idi. Bu fabrikada da 1 ekip yani bugün anladığımız manada 1 vardiya ile (ki 10,5 saatlik çalışma) elde edilebilen üretim miktarları verilmiştir.

Tüfek üretiminde senelik üretim miktarı verildiği halde tabanca ve hafif tank dişlisi imâli için haftalık ve günlük imâl kapasiteleri verilmiştir. Bunları senelik kapasiteye çevirirsek,

-Ordu tabancası, senede:

10,5 saatlik (1 vardiya) mesai ile: 52X1000:52.000 adet

21 saatlik (2 vardiya) mesai ile: 52X2000:104.000 adet

-Hafif tank dişlisi imâli; senede:

10,5 saatlik (1 vardiya) mesai ile:1X360:360 takım

21 saatlik (2 vardiya) mesai ile:2X360:720 takım üretim kapasitesi tesbit edilir.

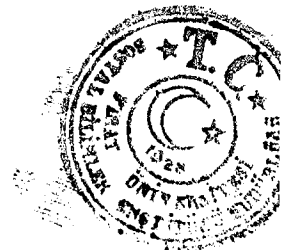
Burada dikkat edilmesi gereken bir husus, tankın 1928 senesinden itibaren ordumuza girdiği hatırlanırsa tank dişlisi imâlinin de bu tarihten itibaren başlamış olabileceği düşünülebilir.

d-Fabrikada Üretilen Diğer Malzemeler: Ana konusu dışında fabrikada, yeni tabanca imâli ile tabanca aksamı imâlinden başka (18), 9 mm. çapında ordu tipi tabanca imâli ile 7,9 Brün hafif makineli tüfek fabrikasyon hazırlığı venümüne tüfek tecrübelerinin ikmâli Millî Savunma Bakanlığınca verilen siparişler üzerine gerçekleştirilmiştir (19).

17-As.Fb.Ars., R:40, r:A, G:1, K:8, D:62.

18-As.Fb.Ars., R:40, r:A, G:3, K:28, D:301.

19-As.Fb.Ars., R:40, r:D, G:3, K:119, D:8.

e-Fabrikanın Bugünkü Durumu:1968 yılında müstakil hale gelerek "Silâh ve Tüfek Fabrikası" adını alan fabrikada 140 memur ve 1226 işçi çalışmaktadır (20). Fabrikada mevcut atelyeler ve üretimi devam eden malzemeler aşağıdaki şekildedir:

e1-Mevcut Atelyeler (21):

1-Talaşlı İmalât Atelyeleri:

- MG3 ve G3 aksamı imalât atelyesi
- Otomat atelyesi
- 4 parça atelyesi
- Av çiftesi ve tabanca imalât atelyesi
- T.A.M. (Takım Aparat Mastar) atelyesi

2-Talaşsız imalât atelyeleri:

- Pres atelyesi
- Plâstik işleri

3-Dış yüzey işlemleri atelyesi

4-Isıl işlem atelyeleri.

e2-Üretimi Devam Eden Ürünler (22):

- MG 3-7.62x51 (NATO) Hafif makineli tüfek
- G3 A3 - 7.62x51 (NATO) Otomatik piyade tüfeği (Sabit dipçikli)
- G3 A4 - 7.62x51 (NATO) Otomatik piyade tüfeği (Kısaltılıp uzatılabilir dipçik)
- 9 mm.Tabanca WALTHER tipi
- Ayrıca sivil maksatlar için:
 - 7,65 mm. Tabanca WALTHER tipi
 - 12-16 Kalibre av çiftesi.

Ordunun hafif silâh ihtiyacını karşılamak için kurulmuş olan bu fabrika bugün de aynı maksatla çalışmalarını sürdürerek NATO ölçülerinde silâh üretimini gerçekleştirmektedir. 7,65 mm. çapında tabanca ve av çiftesi haricinde sivil maksatlı faaliyeti yok sayılır. Tamamen ordu ihtiyacını temin etmek için çalışmaktadır.

- 20-M. BEKİROĞLU; a.g.m., MKEKD, S.21, s.7.
- 21-- M.BEKİROĞLU; a.g.m., MKEKD, S.21, s.8-9.
- 22--M. BEKİROĞLU; a.g.m., MKEKD, S.21,s.8.

II- AĞIR SİLAH ÜRETİM TESİSLERİ

1- ANKARA SİLAH FABRİKASI TOP İŞLETMESİ

a-Kuruluşu:1863 senesinde Halil Paşa'nın Tophane Müşirliğine tayin edilmesiyle, Osmanlı devletinde zamanın gelişmelerine uygun olarak Avrupa usulü top imâli için ilk teşebbüsler gerçekleştirilmiştir. Halil Paşa tarafından İngiltere'den getirtilen tezgâhlarla, İngiliz mütehasşısıların nezaretinde yivli silâh imâline başlanmıştır. Zamanla fabrikanın eksikleri tamamlanarak Brodvelkârî toplar ve çemberli topların imâlini müteakip 1884 senesinden sonra da 7,5/13 adf Krupp dağ ve 7,5/27 ve 8,7/24 mantelli sahra ve 12/11,8 lik obüs topları yapılmış, yirmi kadar da 15' lik adf obüs imâl edilmiştir (23).

1910 senesinde Zeytinburnu serf ateşli top kundağı imâline mahsus fabrikanın kurulması üzerine Tophane fabrikasında serf ateşli dağ ve sahra topları da yapılmaya başlanmıştır. Bunlardan takriben 16 adet serf ateşli 7,5/14 lük Krupp dağ ve 12 adet de gayrı müstakil 7,5/30 luk Krupp sahra topları yapılmıştır (24).

Millî mücadelede duyulan ihtiyaç üzerine İstanbul'daki bu fabrikalardan kaçırılan bazı tezgâh, alet ve edevat Ankara'ya getirilerek (25), burada top, tüfek tamirâtı yapmak ve lüzumlu olan parçalarla harp malzemesi imâl etmek için bir tamirhane kurulmuş olduğunu anlıyoruz. Millî mücadeleden sonra Zeytinburnu'ndaki kundak fabrikasıyla Tophane'deki fabrikadan getirilen diğer tezgâhlar-

23-SMF, s.4.

24-SMF, s.4.

25- Bu hususta şu belge iyi bir fikir vermektedir:

3/9/38

Şifre No:5721

Müdüfaa-i Milliye Vekâletine

7,5 , 8,8 , 10 ve 10,5 luk toplara mahsus 13 tapa ile 4 mermi süngüsünün Muavenet-i Bahriye Hey'eti tarafından bittedarik 26 Eylül 38'de Semiramis vapuru ile Samsun'a gönderildiği ma'ruzdur.

Belâh

ATASE Arş., K:1452, D:89, F:58. (Adı geçen arşivde bunun gibi yüzlerce belge mevcuttur.)

la takviye edilmiş ve büyük ölçüde top tamirâtı ile tadil topları yapılarak ordunun bu sahadaki çeşitli siparişleri karşılanmıştır (26).

Ankara Silâh Fabrikası Top İşletmesi'nin genişletme projesi ile bir Top montaj binası yapılmıştır. 15.10.1933 tarihli mukavele ile 4797 lira 53 kuruşa Müteahhit Nazım Bey'e yaptırılan (27) bu bina, 5.6, 1934 tarihinde teslim alınarak hizmete açılmıştır (28).

Bu işletmede 1934-1938 yılları arasında 40 adet 8,4/29 luk İngiliz sahra, 40 adet 7,5/30 luk Krupp sahra topları 7,5/35 çapına göre değiştirilmiş, bu suretle hem tesirleri artırılmış ve hem de çap ve cephane bakımından birlik sağlanmıştır (29).

b-İşletmenin Organizasyonu (30):

Amiri:Müh. Sb. (Bnb.-Yb.)

1 Muavin:Müh. Sb.(Bnb.-Yb.)

1 Muavin:Müh. Sb. (Sn.-Hr. Yzb.-Bnb.)

1 Üçüncü sınıf Askerî Müh.

2 Hesap memuru

1 İmalât başresimcisi

3 İmalât resimcisi

2 İkinci sınıf Askerî Yük. Müh.

2 Üçüncü sınıf Askerî Müh.

-Demirhane ve dökümhane mihanikî imalât optik ve tamirhanesi terkip elektrik memurları

1 Ustabaşı

c-İşletmenin Üretim, Tamir ve Bakım Kapasitesi: Ankara Silâh Fabrikası Top İşletmesinin bir yıllık tamir ve ıslâh faaliyetleri şu şekilde tesbit edilmiştir(31):

26-SMF, s.5.

27-As.Fb.Ars., R:11, r:C, G:1, K:77, D:8.

28-As.Fb.Ars., R:11, r:C, G:1, K:77, D:8.

29-SMF, s.5.

30-As.Fb.1939 Hazarî Kadro Defteri, s.6, As.Fb. Ars.,

R:5, r:G, G:yok, K:28, D:9.

31-As.Fb.1948 Sipariş Defteri, As.Fb.Ars., R:40, r: G:3, K:28, D:301.

<u>Cinsi</u>	<u>Miktarı</u>
-50,81 mm.lik havan revizyonu	30 adet
-Havanlar için nişan sehпасı	1850 "
-50,81 mm.lik havan atış defteri tab'ı	1300 "
-50 mm.lik havan mahfesi imâli:	350 "
-5/60 lık tanksavar top namlu ucu imâli	40 "
-Top tamiri	75 "
-5,7 tanksavar top mihveri kundağı tamiri	50 "
-Top yedek edevatı imâli	1000 "
-Top optiği tamiri	200 "
-15,6/15 lik toplara balon tekerleği	50 "
-Baskı mayii ihzarı (topluk)	1108 "
-Fransız obüs silindiri ıslâhı	7 "
-10,5/22 lik obüs kundak takviyesi	12 "

d-İşletmenin Diğer Faaliyetleri: Bu işletmenin ordunun çeşitli şubelerinden aldığı siparişler üzerine gerçekleştirdiği diğer imâl, tamir ve ıslâh faaliyetleri de aşağıdaki şekilde olmuştur (32):

15,5/25 lik top avadanlığı ve yedek parçaları:

- Hava hazinesi somunu başlığı anahtarı
- Namlu borusu irtibat somunu anahtarı
- İğne valfi anahtarı
- Hava tankı başlık çıkaracağı anahtarı
- İmlâ deliği kapağı anahtarı
- Silindir başlık anahtarı
- Tesdit kutusu anahtarı
- İcra pistonu başlığı anahtarı
- Tesdit halkası pul çıkaracağı
- Kabili tanzim kısa memeli civata anahtarı
- İmlâ valfi tesdit civata anahtarı
- Piston kolu civata anahtarı
- Geri çarpma piston somunu anahtarı
- Hava tulumbası piston somunu anahtarı

32- As.Fb.Ara., R:40, r:A, G:3, K:29, D:320.

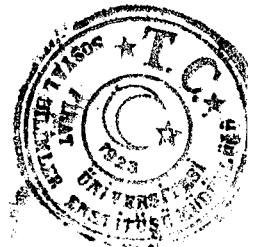

- Mayi ve hava tulumbaları rekor anahtarı
- İğne ucu imâli
- İğne yayı imâli
- Kısa tetik çekme ipi imâli
- Falye alev kanalı temizleme frezesi
- Hartuç iğnesi imâli
- Falye temizleme fırçası imâli
- Fünye yatağı frezesi imâli
- Mişangâh için yedek ruhlu şişe
- Mermi sürgüsü imâli
- Tekerlek sökme levyesi imâli
- Fırçalı tomar (vidalı, saplı, iki parçalı)
- 15,24/15,6 lık toplara fıççalı tomar başlığı imâli
- 9,4/52 lik toplara fırçalı tomar başlığı imâli
- 7,5/42,8 lik " " " " "
- 7,5/45,8 lik " " " " "
- 40/56 lık " " " " "
- 12,192/14 lük yedek ok imâli
- Muhtelif top tamiri
- 15,5/15 lik toplar için sair ihtiyaçlar

Yukarıdaki listelerden de anlaşılacağı gibi büyük bir tamirhane mahiyetinde olan bu işletme, büyük çapta yeni top yapımı ihtiyacına cevap veremediğinden, Kırıkkale' de modern bir top fabrikasının kurulması kararlaştırılmıştır.

Bu tesiste orduda mevcut yerli ve yabancı topların her türlü tamir, revizyon ve kısmen de olsa yedek parça imâlinin gerçekleştirildiği görülmektedir.

Ancak 1939 senesinde Kırıkkale Top fabrikası açılıncaya kadar ondunun yeni top ihtiyacı için bu tesiste herhangi bir faaliyetin bulunduğunu görmek mümkün değildir. Tesis bu haliyle tamir, ıslâh ve bakım işlerini yapabilecek bir kudrettedir. Dolayısıyla yeni top ihtiyacı özellikle dışardan satın almak suretiyle karşılanmaya çalışılmıştır.

2-KIRIKKALE TOP FABRİKASI

a-Kuruluşu: Başlangıçta Ankara Silâh Fabrikası Top tamihnamesinin istenilen kudrete yakın bir derecede geliştirilmesi ve ıslâhı suretiyle bir top fabrikası kurulması düşünülmüştür. Ancak silâh fabrikasındaki tezgâhlar, gelişigüzel tedarik edilmiş ve az çok kullanılmış olduğundan yeni tip top imâli için gerekli olan fennî şartlara uygun görülmemiştir. Ayrıca eldeki tahsisat ile silâh fabrikasının ıslâhının mümkün olmayacağını anlaşılmaması üzerine, Ankara Silâh Fabrikası 'Top İşletmesi' nin yine top tamirat ve tadilatıyla istigal etmek üzere(33) Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü' nün 1934 senesi tevsi projesi hükümetçe kabul edilerek Kırıkkale Top Fabrikası' nın kuruluşu kararlaştırılmıştır (34).

Fabrika, Şubat 1937 tarihinde Guttehoffmangshütte-Raynmetal Borsing firmalar grubuna bedeli bono ile 6 senede ödenmek üzere 583.340 İngiliz Lirasına (yaklaşık 3.616.327 Türk Lirası) ihale edilmiştir (35).

Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü' nün 1937 yılı bütçesinin 3.065.293 TL olduğu dikkate alınırsa (36), Kırıkkale Top Fabrikasının Askerî Fabrikaların bir yıllık bütçesine denk bir yatırım olduğu görülür. Buna rağmen tahsisatın yetersizliği üzerine projeye dahil olan tekerlek ve araç atelyelerinin inşası sonraya bırakılmış, optik kısmı için de Ankara Silâh ve Marangoz Fabrikası tesislerinden istifade edilmesi düşünülmüştür (37).

Yeni tahsisat alındığında esas mukaveleden geri bırakılmış olan bu kısımlar, 22.11.1939 tarihli bir mukavele ile Raynmetal Borsing firmasına 1.990.290 Reichmark (1.015.048 TL) mukabilinde ihale edilmiştir (38). Keza top malzemesini mevcut çelikhanede dökmek, haddehanede çekmek üzere lüzumu olan tadilat ve ilâvelerin yapılması için Guttuhoffmangshütte firmasıyla 15.5.1939 tarihli bir mukavele aktedilmiştir (39).

33-AFT, s.115.

34-SMF, s.7.

35-AFT, s.115.

36-1937 Yılı Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü Bütçesi, TBMM Zabıt Cemidesi, Dönem:5, cilt:18,s.405-407.

37-AFT, s.115.

38-AFT, s.116.

39-AFT, s.116.

Ancak her iki ilâve mukavelede öngörülen işlerin tamamlanması, İkinci Dünya Harbinin zuhuru dolayısıyla mümkün olamamıştır.

Her ne kadar 13.5.1939 tarihinde fabrikanın muvakkat teslim muamelesi yapılmışsa da (40) ikinci dünya harbi dolayısıyla birtakım eksikler kalmıştır. Mukavele mucibince müteahhit firmanın top fabrikasında altı ay çalışmak ve staj yapmak üzere 2 mühendis ve 40 işçiden mürekkep birinci posta Almanya'ya gönderilmişse de Alman hükümeti, bunların top fabrikasında çalışmalarına müsaade etmediğinden tali fabrikalarda altı ay kalmışlardır. İkinci posta Almanya'ya gider gitmez Almanya harbe girdiğinden, gönderilen personel mecburen geri çağırılmıştır. Ayrıca müteahhit firmanın getirmeyi taahhüt ettiği mühendis ve ustalar da getirilememiştir (41).

Bu noksanlarına ve top imalâtında yetişmiş işçileri bulunmamasına rağmen işletme idaresince askerî ve sivil mühendislerin tayin ve silâh fabrikasından san'atkarlar işçiler seçilerek top fabrikası tamamen Türk elemanların marifetiyle işletilmeye başlanmıştır (42).

b- Fabrikanın Organizasyonu:

Müdür:Mühendis Albay

2 kâtip

2 muayene memuru

İdare Kısmı

Amiri:Binbaşı

1 muhasip

6 hesap memuru

2 yoklamacı

1 mamul ambar memuru

1 gayrimamul ambar memuru

3 ambar hesap memuru

1 tabip

1 eczacı

2 sıhhâye memuru

1 kapıcı

8 bekçi

3 odacı

40-As.Fb.Ars., R:11,r:C,G:3,K:101,D:7/VI.

41-AFT, s.116.

42-AFT, s.117.

İşletme Kısmı

Amiri:Mühendis Binbaşı
 2 Muavini: Mühendis Yüzbaşı
 5 Askerî Yüksek mühendis
 10 Askerî mühendis
 1 başresimci
 6 imalât resimcisi
 1 muhasip
 4 hesap memuru
 1 yoklama kâtibi
 1 poligon memuru yüzbaşı
 2 poligon memur muavini

Hikmet ve Kimyahane

Amiri:Mühendis subay (Kimyager Binbaşı)
 4 Askerî kimyager
 2 laborant
 1 muhasip
 2 odacı (43)
 c- Üretim Kapasitesi:

Kuruluşuna göre ayda:

2 adet 15 cm.lik obüs veya
 2 adet 7,5 cm.lik uçaksavar veya
 4 adet 7,5 cm.lik dağ veya
 4 adet 7,5 cm.lik sahra veya
 4 adet 10,5 cm.lik dağ veya sahra obüsü, toparlak, düzen,
 cephane, araba veya nakil arabası da beraber olmak üzere
 imâl edecek kudrette tasarlanmıştır (44).

Buna göre yıllık üretim kapasitesi de şu şekilde hesaplanabilir:

-2x12:24 adet 15 cm.lik obüs veya
 -2x12:24 adet 7,5 cm.lik uçaksavar veya
 -4x12:48 adet 7,5 cm.lik dağ veya

43- Askerî Fabrikalar 1939 Hazarî Kadro Defteri,
 As.Fb.Arş. B:5,r:G-K:28,D:9
 44- İMF, s.7.

-4x12:48 adet 7,5 cm.lik sahra veya

-4x12:48 adet 10,5 cm.lik dağ veya sahra obüsü.

Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir husus, yukarıda sayılan top cinslerinin hepsinin aynı anda üretildiği düşünülmemelidir. Zamanın şartlarına ve duyulan ihtiyaçlara göre obüs, tanksavar, dağ veya sahra toplarından hangisinin üretileceği kararlaştırılmış olabilir.

Birinci İnönü muharebesinde Türk ordusundaki top sayısının 28 olduğunu biliyoruz (45). Buna göre Kırıkkale top fabrikasında bir yılda üretilen obüs ve tanksavar toplarının zikredilen muharebede kullanılan top sayısına denk, diğer top çeşitlerinde ise iki misli olduğu anlaşılmaktadır.

d-Fabrikada Üretilen Diğer Malzemeler: Ana konusu dışında fabrikada bir yılda gerçekleştirilen diğer üretim, tamir ve bakım hizmetleri de şu şekilde tesbit edilmiştir:

-50 mm.lik havan: 3000 adet

-15/24 lük batkı ıslâhı: 52 adet

-Hava kompresörü imâli (50 kg.lik):300 adet (46).

Komple piston kolu ve piston başlığı imâli:

-10,5/20 Fransız sahra obüs icra piston kolu ve başlığı imâli: 10 adet

-10,5/28 Fransız sahra obüsü icra piston kolu ve başlığı imâli:20 adet

45- Ergünöz AKÇORA; "Batı Cephesinin Kuruluşu ve I. İnönü Muharebesindeki Önemli Yeri", Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler), Elâzığ, 1987, C.I, S.2, s.15-28.

46- As.Fb.1948 Sipariş Albümü, s.11, As.Fb.Arş., R:40, r:A, G:3, K:28, D:301.

-Dekovil vagon sustası imâli:400 adet

-Dekovil makine sustası imâli:1000 adet (47)..

Ayrıca fabrikanın sıcak işçilik kısmında tüfek parçalarından kabzalar, zarf, mekanizma taslakları ile makine-tüfek mazgalları ve saire gibi malzeme de hazırlanarak diğer fabrikalara yardım etme yoluna gidilmiştir (48).

Yukardaki listelerde de görüleceği gibi Kırıkkale Top fabrikasında ordunun ihtiyacı olan yeni top üretiminin yanısıra bu fabrika hizmete açılıncaya kadar diğer ülkelerden satın alınarak orduya giren Krupp, Skoda, Raynmetal marka toplarla daha önce (özellikle Birinci Dünya harbinden kalan) mevcut olup halen kullanılmakta olan Alman, Rus ve Fransız toplarının yedek parçalarının imâli de gerçekleştirilmiştir.

Top üretim ve tamirinden başka devlet demiryollarının çeşitli ihtiyaçlarının karşılanmış olması da dikkat çekmektedir.

e-Fabrikada Görev Almış Olan Müdürler:Bu fabrikada 1939 yılından 1984 yılına kadar görev yapmış olan müdürler şunlardır (49):

Lütfü AKÇAY (1939-1941)
 Ömer Lütfü BİRKAN (1941-1942)
 Nurettin SANVER (1942-1943)
 Cemal TOLUNAY (1943-1950)
 Adil ÜLGEN (1950-1952)
 Osman SÖKER (1953-1955)
 Yusuf ÖZÇAYIR (1957-1960)
 Nihat APAYDIN (1963-1966)
 Osman TAŞYÜZ (1966-1969)
 Selami ÜNER (1969-1971)
 Mustafa TAŞAN (1971-1978)
 Yılmaz ALTAN (1978-1983)
 Tuncer HIZLI (1983-)

Fabrika müdürlerinin görev sürelerine bakıldığında kuruluşundan itibaren ikinci dünya harbinin sonuna kadar daha fabrikanın oturmadığını düşünülebilir.

47-As.Fb.Ars.,As.Fb.1950 Sipariş Albümü,s.10,R040, r. D. G. 3

K:119, D:8.

48- BNF, s.7.

49-Tuncer HIZLI;"Top ve Otomotiv Sanayii Müessesesi", MKKKD,

f-Fabrikanın Bugünkü Durumu: Bugün "Top ve Otomotiv Sanayii Müessesesi" adını taşıyan fabrikada 169 memur ve 922 işçi çalışmaktadır (50). Halen üretilmekte olan malzemeler de aşağıdaki şekilde tesbit edilmiştir (51):

- 81 mm. ve 120 mm. havan topları,
- Takım tezgâhları (Tornalar, frezeler, planya ve matkap tezgâhları)
- Çay ve zeytinyağı üretim makineleri,
- Çeşitli dişliler ve dişli kutuları,
- Demiryolu parçaları,
- Muhtelif makine ve oto sanayii parçaları, dökümleri,
- Gemi parçaları,
- Otomotiv parçaları.

Bugün bu fabrika ordunun ihtiyacı için modern top imâlinin yanısıra takım tezgâhları, demiryolu parçaları, oto ve gemi sanayii için lüzumlu olan makine ve parçaların imâlini gerçekleştirerek ülke sanayiine büyük ölçüde katkıda bulunmaktadır.

50.-T.HIZLI; a.g.m., MKEKD, S.7, s.21.
51.-T.HIZLI; a.g.m., MKEKD, S.7, s.21.

III- SİLÂH TAMİRHANELERİ

Cumhuriyet devrinde Ankara ve Kırıkkale bölgesinden uzakta kalan birliklerin silâh tamir ve bakım hizmetlerini görmek için İzmir-Halkapınar, İstanbul-Zeytinburnu, Çorlu ve Çanakkale'de yeni silâh tamirhaneleri açılarak hizmete verilmiştir. Millî mücadele yıllarında açıldığını bildiğimiz Adapazarı ve Erzurum silâh tamirhaneleri de faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Şimdi Halkapınar, Zeytinburnu, Çorlu ve Çanakkale silâh tamirhanelerini yakından inceleyelim:

1- İzmir-Halkapınar Silâh Tamirhanesi

a-Kuruluşu: İzmir Halkapınar'da su kuvvetinden istifade edilerek üretilen enerji ile çalışan ve gaz motorları imâl etmek üzere bir İngiliz şirketine ait olup, 1884 tarihinde kurulmuş olan bu tamirhaneye, millî mücadeleyi müteakip İzmir'in düşman işgalinden kurtuluşunda 10 Ekim 1922 tarihinde Askerî Fabrikalar namına el konulmuştur. Fabrika, Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğüne bağlanarak genişletilmiş, gerek müstahkem mevkin ve gerekse Kolordunun silâhlarını tamir, malzemesini ikmâl edecek bir kudrete getirilmesi için çalışılmıştır. Bu meyanda 1934 senesinde mevcut binaya daha muntazam yeni bir bina eklenmiş ve aynı senede mühimmat ıslâh ve tasnifi işleri için mermi tahliye ve imalâthanesi, 1937 senesinde bir patlayıcı maddeler deposu, 1939 senesinde de bir demirhane ve dökümhane tesis edilmiştir. 1940 senesinde mevcut su türbininden elde edilen enerjinin yetersiz oluşu dolayısıyla şehir elektriği alınmasına karar verilmiş ve bunun için bir transformator dairesi inşa edilerek tesis, şehir elektriği ile çalıştırılmaya başlanmıştır (52).

20 subay ve memur ile 153 işçisi olan bu tamirhanede motorlu vasıtalar, her türlü silâh, nakil vasıtası ve optik malzemenin tamiri gerçekleştirilmiştir (53).

52-SMF, s.83.

53-As.Fb.Arş., R:40, r:A, G:1, K:7, D:50.

b-Tamirhanenin Organizasyonu (54):

Müdür:Müh. Sb.(Bnb.-Yb.)

1 Kâtip

1 Muayene memuru

İdare Kısmı

Amiri (Aynı zamanda mes' ul muhasip)

1 Üçüncü sınıf hesap memuru

1 Ambar memuru

2 Hesap memuru

1 Sıhhiye memuru

4 Bekçi

1 Kapıcı

1 Odacı

2-Zeytinburnu Silâh Tamirhanesi

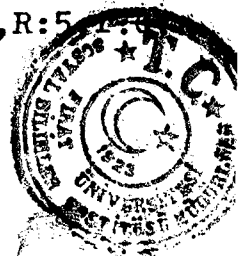
a-Kuruluşu:İstanbul fabrikasının kapatılması üzerine Trakya'da bulunan birliklerin silâhlarının tamiri işi güçleştiğinden 27/5/1935 tarihinde Mareşal Fevzi ÇAKMAK' ın şifahi emri üzerine İstanbul'da bir tamirhane tesisine teşebbüs edilmiş ve bunun için de eski Zeytinburnu tesisatından:fişekhane binası seçilmiştir.

Bu binaya eskiden kalmış birtakım tezgâhlar, ıslâh ve noksanları tamamlanarak monte edilmiş ve bunlara yurt dışından tedarik edilen tezgâh, alet ve edevat da ilâve olunmuştur. Ayrıca küçük ölçüde dökümhane ve demirhane ile şehirden elektrik alınarak enerji ihtiyacı karşılanmış, böylece 1936 senesinde tesisat ikmâl edilerek işe başlanmıştır.

Bu tamirhanede İstanbul ve civarındaki askerî birliklerle Trakya'daki birliklerin silâhları tamir edilmiştir. Top araba tekerlekleri imâl ve tamiri yapılan tesiste, icabeden malzeme yeniden dökülerek imâl edilmiştir.

Tüfeklerin hat nişanlarını kontrol üzere bir poligon inşa edilmesi üzerine tüfek ve makinelitüfek tamirata da mümkün hale gelmiştir.

54-As.Fb.1939 Hazerî Kadro Deft.,s.17, As. b.Arg.,R:5
G:yok, K:28, D:9.

Tamirhanenin önünde yapılan askerî rampa ile deniz kenarındaki iskele si ve vinci dolayısıyla nakliyat ve sevkiyata gayet müsait olmakla büyük çaplı toplar da tamir için getirilmiştir (55).

21 subay ve memurla 430 işçinin çalıştığı bu tamirhane, I.Ordunun silâh, malzeme, motorlu araç (tank dahil), optik ve telsiz malzemesini ıslâh ve tamir edecek kudrette önemle bir tesistir (56).

b-Tamirhanenin Organizasyonu (57):

Müdür:Müh. Sb.(Bnb.-Yb.)

1 Kâtip

1 Muayene memuru

İdare Kısmı

Amiri (Aynı zamanda mes'ul muhasip)

1 Üçüncü sınıf hesap memuru

1 Kâtip

2 Kâtip

1 Ambar memuru

1 Sıhhiye memuru

1 Kapıcı

6 Bekçi

1 Odacı

c-Üretilen Diğer Malzemeler:Sipariş alındıkça aşağıdaki malzemenin de üretimi gerçekleştirilmiştir (58):

-7:9 şarjör çantası imâli

-Tel örgü eldiveni

-Piyade modeli kürek kılıfı

-Suhtelif motorlu vasıta tamini

-Kayış yular başlığı imâli

-Kayış tasma imâli

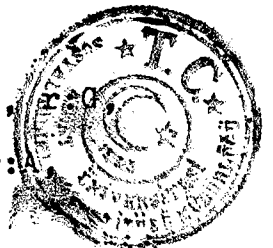
-Bez su kovası imâli

55-APT, s.192.

56-As.Fb.Ars.,R:40, r:A, G:1, K:7, D:50.

57-As.Fb.1939 Hazarî Kadro Deft.,s.19, As.Fb.Ars.,R:5, r:0, G:yok, K:28, D:9.

58-As.Fb.1948 Sipariş Deft.ş s.12, As.Fb.Ars.,R:40, r:0, G:3, K:28, D:301.

3-Çorlu Silâh Tamirhanesi

a-Kuruluşu:Trakya'daki askerî birliklerin artması ve bilhassa motorlu vasıtaların çoğalması hasebiyle Zeytinburnu'ndan başka daha ileride bir tamirhane açılması düşünülmüş ve bunun Çorlu'da inşası uygun bulunmuştur. 1938 senesinde tesisine başlanan bu tamirhanenin 1939 senesi sonunda inşaat ve tesisatı bitirilmiş ve enerji ihtiyacının karşılanması için Ankara'dan gönderilen lokomobil monte edilmişse de daha sür'akle hareket edebilmek için ayrıca 55 kilowattlık bir dizel dinamo manzumesi mübayaaya edilerek monte edilmiştir.

Ancak tamirhane için lüzumlu olan tezgâhların bir kısmı mevcut şartlar (II. Dünya harbinin başlaması dolayısıyla ortaya çıkan durum) dolayısıyla Avrupa'dan getirilememiş ise de temin edilebilen tezgâhlarla işe başlanmıştır(59).

b-Tamirhanenin Organizasyonu (60):

Müdür:Müh. Sb. (Bnb.-Alb.)

1 Kâtip

1 Muayene memuru

İdare Kısmı

Amiri:Yzb.-Yb.

1 İkinci sınıf hesap memuru

3 Hesap memuru

1 Yoklama kâtibi

1 Ambar memuru muavini

2 Hesap memuru

1 Tabip

1 Sıhhiye memuru

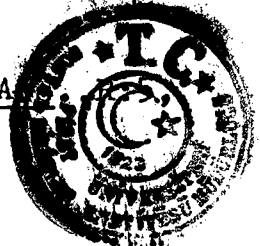
6 Bekçi

1 Kapıcı

1 Odacı

59-AFT, s.193.

60-As.Fb.1939 Hazarî Kadro Def't.,s.23, As.Fb.A
r:G, GÖyok, K:28, D:9.

İşletme Kısmı

Amiri:Müh. Sb. (Yzb.-Yb.)

- 2 İmalât resimcisi
- 1 Mühimmat memuru
- 1 Mihanikî imalât memuru
- 3 Üçüncü sınıf Askerî mühendis
- 1 Kimyager
- 1 Laborant
- 3 Hesap memuru

4-Çanakkale Silâh Tamirhanesi

a-Kuruluşu: Çanakkale müstahkem mevkiinin önemine binaen mahallinde bir tamirhane açılmasına karar verilerek Çanakkale'ye 7 km. mesafede Işıklı' da 1938 senesinde inşaasına başlanarak 1939 senesi sonunda tamamlanmıştır.

Enerji ihtiyacını karşılamak için kömür ile çalışan bir lokomobil kurulduğu gibi ayrıca yedek olarak mazot ile çalışan bir dizel motörü de konulmuştur.

Tamirhanenin tesisatı için lüzumiyu olan tezgâhlardan tedarik edilebilenler monte edilmiş ve bir kısmı da mevcut şartlar (II. Dünya Harbinin başlamasıyla ortaya çıkan durum) dolayısıyla getirilememiştir. Buna rağmen mevcut imkânlarla tamirhane faaliyete geçirilmiştir (61).

15 subay ve memuru ile 68 işçisi olan Çanakkale Silâh Tamirhanesinde her türlü silâh, malzeme, nakil vasıtası ve optik malzeme tamir imkânı mevcuttur (62).

b-Tamirhanenin Organizasyonu (63):

Müdür:Müh.Sb. (Bnb.-Alb.)

- 1 Kâtip
- 1 Muayene memuru

61-AFT, s.194.

62-As.Fb.Arş.,R:40, r:A, G:l, K:7, D:50.

63-As.Fb.1939 Hazarî Kadro Deft.,s.22, As.Fb.Arş.,R:5, r:G, G:yok, K:28, D:9.

İdare Kısmı

Amiri:Yzb.-Yb.

- 1 İkinci sınıf hesap memuru
- 3 Hesap memuru
- 1 Yoklama kâtibi
- 11 Ambar memur muavini
- 2 Hesap memuru
- 1 Tabip
- 1 Sıhhiye memuru
- 6 Bekçi
- 1 Kapıcı
- 1 Odacı

İşletme Kısmı

Amiri:Müh. Sb. (Yzb.-Yb.)

- 2 İmalât resimcisi
- 1 Mühimmat memuru
- 1 Mihanikî imalât memuru
- 3 Üçüncü sınıf askerî mühendis
- 1 Kimyager
- 1 Laborant
- 3 Hesap memuru

Hafif silâh sanayiinde başlıca iki tesisin faaliyetleri görülmektedir. Bunlardan ilki olan Ankara Silâh Fabrikası Tüfek İşletmesi, uzun yıllar bu sahadaki ihtiyacı karşılamaya çalışmıştır. Büyük ölçüde bakım ve onarım hizmetlerinin yapıldığı tesiste, İkinci Dünya Harbi sırasında 300 civarında yeni tüfek imâlinin gerçekleştirilmiş olması (64), bu tesiste kaydedilen gelişmeleri göstermek açısından önemlidir.

İkinci tesis Kırıkkale Tüfek Fabrikası, günde 100 adet yeni tüfek imâlini gerçekleştirebilmek gayesiyle kurulmuştur. İkinci Dünya Harbinin başladığı yıla kadar bu tesisin tamamlanarak imâlâta geçirilmiş olması, önemli bir başarıdır. Ancak başlangıçta tesbit edilmiş olan günde 100 tüfek imâli hedefine yaklaşamamış, 1941 yılı itibarıyla bu fabrikada günde 21 saatlik mesai ile yılda ancak 100.000 tüfek imâl kapasitesi mümkün olabilmıştır. Bu rakam, İkinci İnönü muharebesinde Türk ordusunun sahip olduğu tüfek sayısının iki mislinden fazladır (65).

Dünya raşmen hafif silâh sanayii tesisleri, Türkiye'nin ihtiyaçlarını karşılamaya yetmemiştir. Özellikle Kırıkkale Tüfek Fabrikasının kuruluşunun biraz gecikmiş olduğu söylenebilir. Bu fabrika açıldıktan sonra da istenilen kapasiteye ulaşamamış olması başka bir talihsizliktir. Bu zaman zarfında ihtiyaç duyulan silâhlar, mecburen yurt dışından satın alınmak suretiyle karşılanmıştır. Hafif ve ağır makineli tüfek imâli ile tanksavar silâhların imâli mevcut tesislerde mümkün olmadığı için bu tür silâhların tamamı dışardan alınmıştır.

Ağır silâh sanayiinde de durum bundan pek farklı değildir. Bu sahada da Ankara Silâh Fabrikası Top İşletmesi,

64-Burhan ERSEN; "Ekin Sanayii Müessesesi", MKEKD, S.17, s.8.

65-İkinci İnönü muharebesinde Türk ordusunun tüfek sayısı 40.000 dir. Bkz. Fahri BELEN; Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara, 1983, s.308.

uzun yıllar ordunun kadrosundaki topların tamir, bakım ve revizyonunu yapmış, fakat bu tesisin mevcut teknolojisi yeni top imâline imkân vermemiştir.

Kırıkkale Top Fabrikasının kurulmasıyla bir nebze de olsa ağır silâh sanayiinde durum düzeltilmeye çalışılmıştır. Kırıkkale Top Fabrikasının üretim kapasitesine baktığımızda hakikaten yurdumuzda top çeşitlerinin üretimi bakımından büyük bir merhale katettiği anlaşılabilir. Hatta bu fabrikanın bir yıllık üretim kapasitesinin Birinci İnönü muharebesinde kullanılan top sayısına eşit olduğu şeklinde bir mukayese bile yapılabilir.

Ancak bu kapasite tutturulamamıştır. Özellikle İkinci Dünya Harbinin başlamasıyla müteahhit firmanın mükellefiyetlerini yerine getirmemesi sonucu fabrika tam manâda üretime geçememiş, yetiştirilmek üzere Almanya'ya gönderilen Türk mühendis ve işçileri, işi öğrenmeden geri geldikleri gibi; Almanya'dan getirilmesi taahhüt edilen yetişmiş elemanlar da Türkiye'ye getirilememiştir. Bu sebeple fabrika, Türk mühendis ve işçilerinin gayretiyle mümkün olabildiği ölçüde 1940 yılında ancak üretime geçirilebilmiştir. 1940-1948 yılları arasında aşağıdaki miktarda üretim gerçekleştirilmiştir ki bu normal kapasitenin % 30 una tekabül etmektedir (66):

Top Olarak:

- 1- 260 adet 3,7/50 tanksavar topu
 - 1 adet 166 yivli havan topu (nümunelik)
- 2- 40 adet 5,7/55 B.tipi tanksavar topu
- 3- 55 adet 5,7/77 A. tipi tanksavar topu
- 4- ----- 7,5 cm. dağ ve sahra topu (adede tebbit edilememiştir)

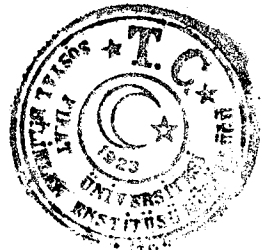

Namlu Olarak:

- 1- 2 adet 10,5 cm. 1400 boyunda namlu
- 2- 6 adet 10,5 cm. ve 1250 boyunda namlu
- 3- 50 adet Bofors dağ topu nişangâh imâli ve muhtelif tamirat işleri.

Yukardaki tablodan anlaşıldığı gibi, Kırıkkale Top fabrikasında daha çok tanksavar topların yapımı gerçekleştirilmiştir ki bu konuda büyük bir eksiğin bulunduğunu daha önceki kısımlarda tesbit etmiştik. Bu konuya ağırlık verilmiş olması isabetli bir karar olarak değerlendirilebilir. Ancak diğer tip topların üretimi büyük ölçüde mümkün olamamış ve Bofors, Skoda, Krupp, Rheinmetall gibi çeşitli çapta ve menzildeki topların dışardan satın alınması mecburiyeti hasıl olmuştur.

Ayrıca Halkalı, Zeytinburnu, Çorlu ve 'anakkale' de silâh tamirhanelerinin kurulmuş olması, silâh sanayiini desteklemek açısından dikkat çekmektedir.

B-MÜHİMMAT SANAYİİ

Mühimmat Sanayii, Silâh Sanayiini tamamlayan bir mahiyet arz etmektedir. Çünkü çeşitli hafif ve ağır silâhların kullanacağı mermi ve fişek çeşitleri ile eğitim ve talim mermileri, fişek ve tapa kapsülleri, mühimmat sanayii tesislerinde imâl edilmektedir. Gerekli cephane olmadan, silâhların görev yapamayacakları dikkate alındığında silâh sanayii ile mühimmat sanayii arasında doğrudan bir bağlantı olduğu anlaşılır.

İşte bu sahada Osmanlı devrinde Zeytinburnu fabrikalarının mevcut olduğunu, Millî Mücadele döneminde İstanbul'dan kaçırılan tezgâhlarla Keskin'de bir fişek fabrikası kurularak gerek üretim, gerekse stoklardaki mermilerin eldeki silâhlara göre çaplarının ve içlerindeki patlayıcı maddelerin değiştirilmesi suretiyle cephane açısından bir birlik sağlanması faaliyetlerinin yürütüldüğünü görmüştük.

Cumhuriyet devrinde de bu sahadaki çalışmalara devam edilerek "Ankara (Gazi) Fişek Fabrikası", "Kırıkkale Topçu Mühimmat Fabrikası" ve "Kayaş Kapsül Fabrikası" kurulmuştur. Sivil amaçlı bir tesis olan "Silâhtaraça Fişek Fabrikası", 1934 yılında Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü'ne başlanmışsa da bu fabrikada yine sivil amaçlı üretimin devam ettirildiği görülmektedir.

I-TESİSLER

1-ANKARA (GAZİ) FİŞEK FABRİKASI

a-Kuruluşu:Osmanlı Devleti'nden intikal eden Zeytinburnu Fişek Fabrikası, İstanbul'un müttefiklerce işgali üzerine terk edilmişti. Bu fabrikaların tezgâhları daha sonra Ankara'ya kaçırılarak monte edilmiş ve bu tesis, 1921 yılında işleme açılmıştır. Ancak tezgâhlardan bir kısmı, eski ve üretim vasıflarını kaybetmiş olduklarından, bütçenin müsaadesi nisbetinde yeni tezgâhlar alınmak suretiyle fabrika takviye edilmiştir (67).

67-SMF, s.15 ve M.Kemâl AKPINAR; "Gazi Fişek Fabrikası", MKEKD, 1984, S.13, s.4.

1926 senesine kadar sadece fişek tamir ve ıslâh işleri yapılabılmış, aynı yılda Fritz Werner firmasından satın alınan tezgâhlarla modern bir hale getirilen fabrikada (68), 1928 senesinden itibaren yeni fişek imâline başlanmıştır (69).

Fabrikanın tevsi projesine göre 950.000 Türk Lirası karşılığında Mühendis Hikmet Bey'e 5.1.1927 tarihinde ihaleye verilen kurşun kovan dairesi, 31.1.1929 tarihinde hizmete açılmıştır (70).

b-Fabrikanın Organizasyonu(71):

Müdür: Mühendis Subay (Albay)

1 kâtip

1 muayene memuru

İdare Kısmı:

Amiri:Binbaşı-Yarbay

1 ikinci sınıf hesap memuru (askerî memur)

2 hesap memuru

1 ambar memuru

1 hesap memuru (ücretli memur veya san' atkâr)

1 sıhhiye memuru

1 kapıcı

4 bekçi

2 bekçi

2 odacı

İşletme Kısmı:

Amiri:Mühendis Subay (Binbaşı-Yarbay)

1 Makine Mühendisi Subay (Binbaşı-Yarbay)

1 Makine Mühendisi Subay (SanayiHarbiye-Yüzbaşı)

2 hesap memuru

1 imalât başresimcisi

1 Askerî Yüksek Mühendis

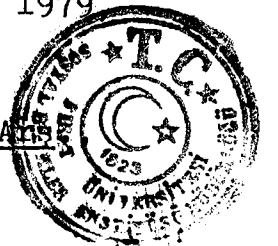
3 Askerî Mühendis

68-"Türk Harp Endüstrisinin Doğuşu ve Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu'nun Tarihçesi", MKEKD, Mart 1979
Ankara, S.21, s.3.

69-SMF, s.15.

70-As.Fb.Ars., R:11, r:B,G:3,K:66, D:8.

71-As.Fb.1939 Hazarî Kadro Defteri, s.6-7, As.Fb.Ars.
R:5, r:G, G:yok, K:28, D:9.

Kovan, kurşun, şarjör, imlâ, mütenevvia, çarkhane memurları

1 Poligon Memuru (Yüzbaşı)

1 muavin

1 ustabaşı

c-Fabrikanın Üretim Kapasitesi:

- 7,9 çapında (S) harp fişeği, senede:
günde 10,5 saatlik mesai ile: 30.000.000 adet
günde 21 saatlik mesai ile: 60.000.000 adet
- 7,9 çapında manevra fişeği:
10,5 saatlik mesai ile: 3.000.000 adet
21 saatlik mesai ile: 6.000.000 adet
- 7,9 çapında talim fişeği:
10,5 saatlik mesai ile: 500.000 adet
21 saatlik mesai ile: 1.000.000 adet
- Muhtelif çapta tabanca fişeği:
10,5 saatlik mesai ile: 5.000.000 adet
21 saatlik mesai ile: 10.000.000 adet (72)
- 9 mm. çapında Sten tabanca fişeği:
yıllık: 5.000.000 adet (73)
- 7,7 çap manevra fişeği imâli: 100.000 adet
- 7,7 çap talim fişeği imâli: 100.000 adet
- 12,7 çap talim fişeği imâli: 150.000 adet (74)

Yukardaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere, ordunun ihtiyacı olan harp fişeği, eğitim faaliyetleri için kullanılan fişekler ve tabanca fişeği gibi çeşitli türdeki fişek üretimini gerçekleştiren fabrikada, sipariş alındıkça yine askeri maksatlı makineli tabanca fişeklerinin de imâl edildiğini görmekteyiz.

72-As.Fb.Ars., R:40, r:A, G:1, K:8, D:62.
73-As.Fb.Ars., R:40, r:D, G:3, K:119, D:8.
74-As.Fb.Ars., R:40, r:D, G:3, K:119, D:8.

d-Fabrikada Üretilen Diğer Malzemeler: Sipariş alındığı takdirde Ankara Fişek fabrikasında aşağıdaki malzemenin üretimi de gerçekleştirilmiştir (75):

-Makinelî tabanca fişegi imâli.

e-Fabrikada Görev Almış Olan Müdürler:Kuruluşundan 1984 senesine kadar fabrikanın yönetim kademesinde bulunan şahıslar şu şekilde tesbit edilmiştir (76):

Hamdi AKİF (1921-1923)

Seyfi TANER (1923-1935)

Rıza YAVUZALP (1935-1936)

Zeki DOĞUŞTAN (1936-1938)

Sabri ODEKON (1938-1948)

Bahattin KORKMAZ (1948-1950)

Mustafa AKINCI (1951-1961)

Sami GÖNÜL (1961-1962)

Seyfettin ÖCAL (1962-1963)

Mehmet ÖZKENT (1963-1967)

Cemalettin DURAN (1967-1978)

Vecihi ÇAKAR (1978-1980)

M. Kemâl AKPINAR (1980-)

f-Fabrikanın Bugünkü Durumu:"Gazi Fişek Fabrikası" adını taşıyan bu tesis, bugün Türk Silâhlı Kuvvetlerinin ve Emniyet Genel Müdürlüğü'nün ihtiyaçlarına cevap vermek üzere çeşitli çaplarda hafif silâh mühimmatı imâl etmektedir. Fabrikada 151 memur ve 902 işçi çalışmaktadır (77).

21-Mevcut Tezâh ve Atelyeler (78):

-Kovan İmâl Şubesi

-Çelik Çekirdek Şubesi

-Hermi Şubesi

-İmlâ Terkip Şubesi

-Muayene Şubesi

-İzli Hermi Şubesi

-Mayon Şubesi

-Tabanca Şubesi

75-As.Fb.Ars., R:40, r:A, G:3, K:28, D:301.

76-M.K. AKPINAR; a.g.m., MKEKD, S.13, s.10.

77-M.K. AKPINAR; a.g.m., MKEKD, S.13, s.4.

78-M.K. AKPINAR; a.g.m., MKEKD, S.13, s.6-9.

- T.A.M. (Takım , Aparat, "astar) Şubesi
- Ambalaj Şubesi
- Metal Aksam Şubesi
- Eczacı İmâl Şubesi
- İz Yangın Eczaları İmâl Şubesi
- Kapsül İmlâ Şubesi

f2-Halen Üretilmekte Olan Malzemeler: Üretimi devam etmekte olan malzemeler de şunlardır (79):

- Tabanca fişekleri
- 30 Calibre fişekler
- 77,62 mm. NATO fişekleri
- 50 Calibre fişekler
- 20 mm fişekler
- Kapsüller
- Madeni aksam
- Kimyevi malzeme .

Bugün de tamamen askeri amaçlı üretim yapılmaktadır. Bu fabrikada sivil ihtiyaçlara matuf üretim görülmemektedir.

2-SILAHTARAĞA FIŞEK FABRİKASI

a-Kuruluşu:

27 Mayıs 1934 tarih ve 2441 nûkaralı "Barut ve Patlayıcı maddelere av malzemesi, tüfek ve rovelver inhisarı" adlı kanunla Gümrük ve Tekel Bakanlığı'na bağlı bulunan bu fabrika, Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü'ne başlanmıştır (80).

Melinit isimli bir Fransız şirketi, Maliye Bakanlığı ile imzaladığı bir mukavele ile ülke içerisinde rovelver, av fişek ve av saçması imâl etmek ve fabrikaları tesis edinceye kadar bunları yabancı ülkelerden getirip satmak hakkını elde etmişti. Bu şirket uzun bir zaman Avrupa'dan ve çeşitli ülkelerden muhtelif vasıflarda malzeme getirip sattıktan sonra bu fabrikaları kurmuş ise de işletmemiş ve iflâs etmiştir. Bir müddet fabrikaları Gümrük ve Tekel Bakanlığı işletmişse de başarılı olamayarak yukarıda zikredilen kanunla bu fabrika Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir (81).

Bir seferberlik halinde bu fabrikadan harp fişek i-mâl suretiyle istifade edilebilmesi için gerekli tertibat alınmıştır (82).

b- Fabrikanın Organizasyonu:(83):

Müdür:Müh. Sb. (Albay)

1 kpatip

İdare kısmı:

Amir: 2.sınıf hesap memuru

1 hesap memuru

1 ambar memuru

1 tabip

1 kapıcı

4 bekçi

2 odacı

İşletme kısmı:

Amiri: Müh. Sb. (Yzb.-Bnb.)

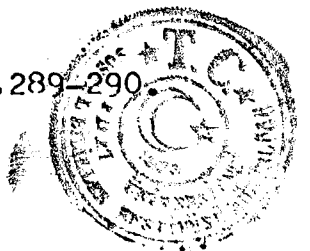
80- TBMM Kavanin Mecmuası, Dönem:4, cilt:13, s.289-290

81-SMF, s.77.

82-SMF, s.77.

83- As.Fb. 1939 Hazarî Kadro Defteri, s.21-22,

As.Fb.Ars., R:5, r:G, G:yok, K:28, D:9.

1 kâtip

1 imalât resimcisi

1 ustabaşı

c- İmalât Kapasitesi: Fabrikanın imâl kapasitesi, günde 24 saat yani 3 ekiple çalışılması halinde, senede:

Av kovanı: 4.500.000 adet

Mükemmel av fişeği: 2.000.000 adet

Saçma: 400.000 kg. olarak görülmektedir (84).

Bugün av fişeği fabrikası adı altında bu fabrikada aşağıdaki maddeler üretilmektedir (85):

-Av fişekleri,

-Av kovanları,

-Av saçmaları,

-Çeşitli fişekler.

Görüldüğü gibi sivil menşeli olan bu fabrika her ne kadar askerî fabrikalara bağlanmışsa da askerî amaçlı üretim yapmamış, sivil ihtiyaçları karşılamak üzere av malzemelerini üretmeye devam etmiştir.

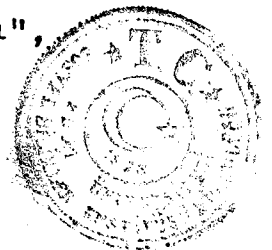
Silâhtarağa Fişek fabrikası 1968 yılında Kayaş kapsül fabrikasıyla birleştirilmiştir. Bu tarihten itibaren üretimini bu fabrika ile ortak olarak sürdürmüştür (86).

Ayrıca bu fabrikada 24 saat çalışma imkânı olduğu dikkat çekmektedir.

84-As.Fb.Ars.,R:40, r:G, G:1, K:8, D:62.

85-"Fabrikalarımızın Üretimleri", MKEKD, Ankara, Ekim 1983, S.4, s.25.

86-Yaşar DİNÇLİ; "Kayaş Kapsül ve İmlâ Fabrikası", MKEKD, Ankara, Nisan 1985, S.22, s.11.

3-KIRIKKALE TOPÇU MÜHİMMATI FABRİKASI

a-Kuruluşu: Çeşitli topçu mühimmatı ihtiyacını karşılamak üzere kurulmuş olan bu fabrika, 1925 yılında Nielsen Winther firmasına ihale edilmiş; 1928 yılında şesis 27.000 m2. kapalı alan olarak bitirilmiş ve 26/4/1929 tarihinde 7,5 luk şarapnel, 81 mm.lik havan, 10,5 ve 15,5 luk tahrip mermilerinin tecrübe çalışmalarına başlanmıştır (87).

Mermi, tapa ve İmlâ işletmelerinden meydana gelen fabrikanın bñ işletmelerini yakından inceleyelim:

a1-Mermi İşletmesi: Askerî fabrikalar manzumesi dahilinde topçu kartuş kovanları imâl edecek bir kovan fabrikası mevcut olmadığından, mermi fabrikasının pres tezgâhlarından istifade edilerek kartuş kovanları imâli imkânı da elde edilmiştir (88). Böylece 7,5-15 mm. ye kadar şarapnel ve lâşım danesi imâl etmek üzere tesis edilmiştir. Ancak bu mermilerin demode olması üzerine modern tahrip danesi imâl etmek için 1934 senâsi tevsi projesine göre fabrikada tadilat yapılmış ve yeni bir çarkhane ilâve edilmiştir (89).

a2-Tapa İşletmesi: Mermi işletmesinin yaptığı mermilere tapa, vidalı kapsül ve detanatör zarflarını, bomba tapalarını, istihkâm tahrip malzemesi füyyelerini imâl etmek için kurulmuştur (90).

a3-İmlâ İşletmesi: Mermi işletmesinin yaptığı mermilere patlayıcı madde ile imlâ ve hartuçların hazırlamak, kovanlı mermilerde de kartuş halinde terkip ederek mükemmel atım haline getirmek ve ambalajlarını yapmakla görevli olan bu işletmede (91) ayrıca: T lâşımı, tahrip kalıbı, toplu imlâ hakkı, burgu fişeği gibi istihkâm malzemesi imâl etme imkânı da mevcuttur (92).

87-Ali Rıza ÖZTURK; "Mühimmat Fabrikası", MKEKD, S.9, s.6.

88- SMF, s.31.

89- SMF, s.31.

90- SMF, s.31.

91- SMF, s.33.

92- SMF, s.33.

b-Fabrikanın Organizasyonu(93):

Müdür:Mühendis Subay (Albay)

1 kâtip

3 muayene memuru (mermi imlâ, tapa, hartuç)

İdare Kısmı

Amiri:Binbaşı-Yarbay

1 dördüncü sınıf hesap memuru

1 ikinci sınıf hesap memuru

2 hesap memuru

1 gayrimamul ambar memuru

1 mamul ambar memuru

1 dördüncü sınıf hesap memuru

1 hesap memuru

2 sıhhiye memuru

1 Shh. Gedikli Başçavuş

2 kapıcı

8 bekçi

2 odacı

Mermi İşletme Kısmı

Amiri: Mühendis Subay (Binbaşı-Albay)

2 Yük. Müh. Subay (Yzb.-Bnb.)

2 hesap memuru

1 imalât başresimcisi

2 imalât resimcisi

2 Askerî Yük. Müh.

3 Askerî Müh.

1 ustabaşı

-Mermi, çarkhane, imlâ ve terkip pres, elektrik memurları

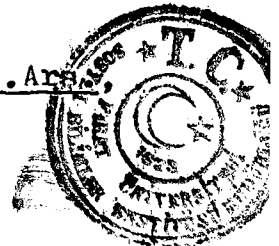
Tapa İşletme Kısmı

Amiri:Mühendis Subay (Binbaşı-Albay)

1 Makine Müh. Subay (Yzb:-Bnb.)

2 hesap memuru

1 imalât başresimcisi

2 imalât resimcisi

1 As.Yük. Müh.

2 As.Müh.

1 ustabaşı

-Çarkhane, mihanikî aksam ve terkip memurları

İmlâhane ve hartuç

Terkip atelyesi işletme amiri:Müh. Sb. (Bnb.-Alb.)

1 Makine Müh.Sb.(Yzb.-Bnb.)

2 hesap memuru

1 imalât resimcisi

1 As.Yük. Müh.

2 As.Müh.

-İmlâhane hartuç terkip atelyesi memurları

1 kapıcı

2 bekçi

1 odacı

c-Üretim Kapasitesi:

c1-Mermi İşletmesi:

-15 lik mermi gövdesi, günde,

10,5 saatlik mesai ile:125 adet

21 saatlik mesai ile:250 adet

-10,5 luk modern mermi gövdesi, günde:

10,5 saatlik mesai ile:200 adet

21 saatlik mesai ile:400 adet

-7,5 luk modern mermi gövdesi, günde:

10,5 saatlik mesai ile:900 adet

21 saatlik mesai ile:1800 adet (94)

c2-Tapu. İşletmesi: Bu işletmenin günlük imâl kapasitesi :

Müsademe tapası ve teferruatı:

8 saatlik mesai ile:1250 adet

16 saatlik mesai ile:2500 adet (95)

94-As.Fb.Ars., R:40, r:A, G:1, K:8, D:62.

95-As.Fb.Ars., R:40, r:A, G:1, K:8, D:62.

c3-İmlâ İşletmesi:Günlük imâl kapasitesi:

-7,5 luk mermi gövdesi:

8 saatlik mesai ile:1500 adet

16 saatlik mesai ile:3000 adet

-10,5 luk mermi:

8 saatlik mesai ile:650 adet

16 saatlik mesai ile:1300 adet

-15 lik mermi:

8 saatlik mesai ile:200 adet

16 saatlik mesai ile:400 adet

-İstihkâm tahrip kalıbı:

8 saatlik mesai ile:500 adet

16 saatlik mesai ile:1000 adet (96)

Topçu mühimmat fabrikasında ayrıca 81 mm.lik Brant havanları için mermi de yapılmakta idi (97).

Bu fabrikada el bombası imâli için de gerekli tertibat alınarak 1939 senesinden 1940 Temmuzuna kadar imâl ve teslim edilen müdafaa ve taarruz bombaları imalâtı şu şekilde tesbit edilmiştir:

-Müdafaa el bombası: 185.000 adet

-Taarruz el bombası: 40.000 adet (98)

Yukardaki tabloda dikkatimizi çeken ilk husus, fabrikanın çeşitli işletmelerindeki günlük çalışma saatlerinin değişik oluşudur. Tapa ve imlâ işletmeleri bir vardiyada 8, iki vardiyada 16 saat çalışırken mermi işletmesi bir vardiyada 10,5, iki vardiyada 21 saat çalışmaktadır.

İkinci önemli bir husus ise, mermi işletmesinin günlük mermi gövdesi imâl kapasitesi ile imlâ işletmesinin günlük doldurabileceği mermi gövdesi sayısı arasındaki farklılıktır. İmlâ işletmesi meselâ 7,5 luk mermi gövdesinden günde 1500 adet doldurabildiği halde mermi işletmesi, üstelik 2,5 saat daha fazla çalışarak ancak 900 adet mermi

96- As.Fh.Ars., R:40, r:A, G:1, K:8, D:62.

97- SMF, s.33.

98- SMF, s.33.

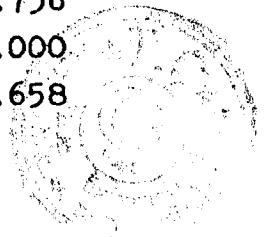
gövdesi üretebilmektedir. Bu, mermi işletmesinin üretim miktarının imlâ işletmesinin imlâ miktarına oranının $3/5$ ü demektir. Diğer top mermi gövdelerinde de hemen hemen aynı orantı mevcuttur.

Fakat burada dikkat edilmesi gereken bir nokta daha var ki imlâ işletmesi, sadece mermi işletmesinin ürettiği yeni mermi gövdelerini doldurmakla kalmayıp, gerek atışlarda ve gerekse askerî manevralarda boşalan mermi gövdelerinin fabrikaya geri gönderilmesiyle bu mermi gövdelerinin de imlâ işletmesinde doldurulduğu muhakkaktır. Aradaki iş açığının da bu şekilde doldurularak mermi ve imlâ işletmelerinin çalışmalarının eşitlendiği tahmin edilebilir.

Bugün özellikle düğünlerde boşaltılan kovanların da toplanarak tekrar fabrikaya gönderilmesibü durumun diğer bir örneği olabilir.

d-Fabrikada Üretilen Diğer Malzemeler: Alınan siparişler üzerine üretimi gerçekleştirilen diğer malzemelerin cinsi ve yıllık miktarı şu şekildedir:

<u>Siparişin cinsi</u>	<u>Miktarı</u>
-50 mm.lik normal havan mermisi	47.621
-81 mm.lik " " "	38.435
-5/60 cm.lik tahrip danesi	5.000
-7,5/43 cm.lik tahrip danesi	5.000
-7,5/20 lik Bofors tahrip danesi	20.000
-10,5/20 lik Fransız obüs tahrip danesi	3.000
-10,5/22 lik Alman obüs menzil mermisi	2.000
-10,5/30 Reinmetal obüs tahrip danesi	4.000
-15/17 cm.lik Alman obüs menzil mermisi	4.000
-15/24 cm.lik Skoda obüs tahrip danesi	15.000
-7,5/20 Bofors tahrip danesi	26.110
-10,5/20 obüs tahrip danesi	3.600
-5,7/55 lik izli som zırh mermisi	16.736
-7,5/42 tahrip danesi	36.000
-10,5/18 tahrip danesi	6.658

-15/24 kaza tahrip danesi	4.000
-7,5/31 Şnayder (tahrip dane)	40.000
-7,62/15 dağ tahrip danesi	17.160
-P.İ.A.F. mühimmatı	16.500
-Muhtelif merasim hartucu imâli	5.300
-Muhtelif manevra hartucu imâli	82.287
-Mühtelif talim mermisi	16.388
<u>Mühimmat ıslâhı</u>	
-Tahrip kalıbı	150.000
-10,2/45 ansalde harp atımı	350
- " " talim atımı	150
-10,5/45 raynmetal harp atımı	300
- " " talim atımı	200
-15/45 Krupp harp atımı	1.000
-15/45 " talim "	600(99)

-81 mm.lik kudretli havan mermisi imâli	10.000
-15/24 lük Skoda tahrip dane tamatım	15.000
-7,5/42 Krupp tahrip dane tam atım imâli	22.000
-10,5/20 Fransız tahrip dane tam atım imâli	6.600
-10,5/28 " " " " " "	10.000(100)
-81 mm.lik kudretli havan mermisi imâli	60.000(101)
-81 mm.lik normal manevra mermisi imâli	500
-T lağımı imâli (2 kg.lık)	10.000

Ganaim mermisi ıslâhı (102)

-7,5/43 T?IV	20.000
-7,5/43 T.V.	10.000
-7,5/37,5	25.000
-7,5β20	54.000
-10,5/30 Raynmetal	8.000
-10,5/30 tahrip	12.000
- 9,4/52,7,5/42,8,4/56,Krupp ve çeşitli mühimmat ıslâhı Talim mermisi imâli (103)	

99-As.Fb.Gn.Müd. 1948 Sipariş Albümü, s.10, As.Fb.Ars.

R:40, r:A, G:3, K:28, D:301.

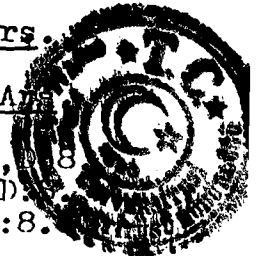
100-As.Fb.Gn.Müd. 1950 Sipariş Albümü, s.11, As.Fb.Ars.

R:40, r:D, G:3, K:119, D:8.

101- a.g.albüm, s.12, As.Fb.Ars., R:40, r:D, G:3, K:119, D:8.

102- a.g.albüm, s.18, As.Fb.Ars., R:40, r:D, G:3, K:119, D:8.

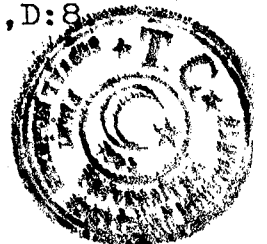
103- a.g.albüm, s.18, As.Fb.Ars., R:40, r:D, G:3, K:119, D:8.

-5/60	300
-5,7/55	400
-7,5/20	400
-7,5/42	250
-7,5/31	100
-8,76/27	700
-10,5/23 Skoda	300
-10,5/30 Raynmetal	100
-10,5/5	200
-15/24 Skoda	300
-15,24/15,6	60
-4/56 Uçaksavar	1.000
-7,5/42,8	250
-7,5/48,8	36
-9,4/52	1.000
-7,63 Talim	500
-5,7/45,5 talim	1.800
-7,5/30 ve 7,5/35	350

Manevra mermisi imâli(104) :

-5,60	1.500
-5,7/45,5	10.000
-5,7/55	1.000
-7,62	3.000
-90 mm.lik	1.500
-4/56	3.000
-7,5/42,8	700
-9,4/52	3.000
-7,5/15	1.000
-7,5/18	3.000
-7,5/20	2.000
-7,5/35	2.500

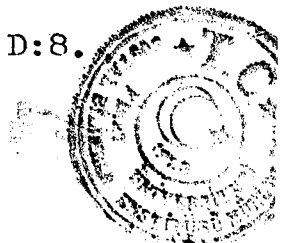

7,5/31	500
-7,5/42	1.500
-8,76/27	4.500
-10,5/22	100
-10,5/18	500
-10,5/23	1.600
-10,5/20	160
-10,5/22	600
-10,5/24,5	5.000
-10,5/28	400

Merâsim mermisi imâli(105):

-7,5/15	1.000
-7,5/18	2.000
-7,5/20	2.500
-7,5/35	500
-7,5/31	1.000
-7,5/42	1.000
-8,76/27	300
-10,5/18	160
-10,5/23	2.000
-10,5/24,5	2.000

Daha önceden orduya girmiş bulunan yabancı menşeli topların mermilerinin imâlinin yanısıra çeşitli tip ve çaplardaki mühimmatın ıslâhının gerçekleştirildiği görülmektedir. Ayrıca ihtiyaç duyuldukça ana konusunun dışında yerli ve yabancı çeşitli tip ve çaplardaki silâhlara ait mermilerle eğitim maksatlı manevra ve merâsim mermileri de imâl edilmiştir.

e-Fabrikada Görev Almış Olan Müdürler : Kuruluşundan 1984 yılına kadar görev yapan müdürler şunlardır (106):

Rıza YAVUZALP (1928-1935)

A.Seyfi TANER (1935-1935)

Ekrem AKPAY (1935-1941) (Bkz. Fotoğraf-6)

M.Nuri ALTIÖK (1942-1945)

A.Rıza ERTURAN (1946-1949)

Fahrettin GÜRÜN (1949-1951)

Rıza BARLAS (1951-1952)

A.Ulvi ÇİMEN (1952-1955)

Sami GÖNÜL (1955-1961)

Süleyman GÖNEN (1952-1965 yılları arasında kısa sürelerle görev yapmıştır.)

Özhan GÜREL (1961-1963)

Ziya ÖZKAN (1963-1964)

Özhan GÜRET (1965-1966)

Mahmut MALATYALIOĞLU (1966-1967)

Ergin SUNGUR (1967-1974)

A.Rıza ÖZTÜRK (1974-)

f-Fabrikanın Bugünkü Durumu Bugün "Mühimmat Fabrikası" adını taşıyan fabrikada, Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin ihtiyacı olan konvansiyonel türdeki mühimmat ihtiyacı karşılanmaktadır. Toplam 3563 personel çalışmaktadır (107).

f1-Mevcut Tezgâh ve Atelyeler (108):

Tapa imalât kısım müdürlüğü:Toplam 751 adet tezgâha sahiptir. Tezgâhların çeşitleri şöyledir:

-Pres döküm tezgâhı

-Torna

-Pres

-Preze, Matkap

-Steinel özel delik tezgâhı

-Yay tezgâhı

-Laklama tesisi

-Fosfatlama tesisi

106- A.R.ÖZTÜRK; a.g.m., MKEKD, S.9, s.14.

107- A.R.ÖZTÜRK; a.g.m., MKEKD, S.9, s.8.

108- A.R.Öztürk; a.g.m., MKEKD, S.9, s.11-12.

Mermi-Kovan İmalât Kısım Müdürlüğü: Toplam tezgâh sayısı 366 kadar olup, çeşitleri aşağıdaki şekildedir:

- Frezeler
- Tornalar
- Sıcak presler
- Soğuk presler
- Fosfatlama tesisi
- Isıl işlem tesisi
- Kaynak, özel imalât ve diğerleri

İmlâ-Sandık İmalât Kısım Müdürlüğü: Toplam tezgâh sayısı 109 kadar olup, çeşitleri aşağıdaki şekildedir:

- Cer tezgâhı
- Boya otomatları
- Terkip tezgâhları
- Püsüs imâl tezgâhları
- Dikiş makineleri
- Özel frezeler
- Huni sökme tezgâhları
- El bomba tapa hattı, elek, karıştırıcı, havalı presler vb.
- Diğer presler
- Çember çekme, sant sarma ve markalama
- Sandık atelyesi katrak, bıçkı, planya, ekleme, çakma vb.
- TNT imâl tesisi
- Fosfatlama tesisi
- Beyaz fosfat tesisi
- Nötr imlâ tesisi

T.A.M. İmâl Kısım Müdürlüğü: Toplam tezgâh sayısı 161-
dir. Çeşitleri şunlardır:

- Tornalar
- Frezeler
- Planyalar-vargeller
- Taşlama tezgâhları
- Elektro erozyon
- Testereler
- Pantograflar
- silindirik taksimat tezgâhları

- Optik ölçme
- Bileme tezgâhları
- Kam imâl
- Isıl işlem tesisi

f2-Halen Üretilmekte Olan Ürünler (109):

- 35 mm. Oerlikon uçaksavar tahrip-yangın mühimmatı,
- 35 mm. USV, ULD ders atış mühimmatı,
- 81 mm. MKE MOD 214 tahrip, havan mühimmatı,
- 105 mm. M1 tahrip, obüs mühimmatı,
- 105 mm. MKE MOD 233 tahrip mühimmatı,
- 4,2 inç M329 B1 tahrip, havan mühimmatı,
- 120 mm.MKE MOD 209 tahrip, havan mühimmatı,
- (x) inç 38 MKE MOD 205 tahrip, donanma mühimmatı,
- 5 inç 38 MKE MOD 202 eğitim, donanma mühimmatı,
- 155 mm. M107 tahrip, obüs mühimmatı,
- 8 inç M106 tahrip obüs mühimmatı,
- Şafak mühimmatı,
- 3 Dakikalık MKE MOD 3 aydınlatma uçak bombası,
- 25 Lb.lik ders atış uçak bombası,
- 2,75 inç M151 ve MK 61 MOD (0) roket başlıkları,
- M15 A/T,M16 A2 A/P ve MKE MOD 34 Limpet mayınları,
- 90 mm.HEAT M431 F1 mühimmatı,
- 106 mm.HEAT M344 A1 mühimmatı.

Bugün sahip olduğu tezgâh ve atelyelerde tamamen askerî maksatlı mühimmat üretimini devam ettirmektedir. Bu imalâtın önemli bir kısmının MKE modeli olması sevindirici bir olaydır. Bunlar arasında havan mühimmatı, obüs mühimmatı, donanma mühimmatı, aydınlatma uçak bombası, limpet mayınları dikkat çekmektedir.

4-KAYAŞ KAPSÜL FABRİKASI

a-Kuruluşu: Fişek ve tapa kapsüllerinin ülke içerisinde yapılmasını temin için elde edilen mahdud tezgâhlar ile 1.3.1930 tarihinde Kayaş' tabir kapsül imalâthanesi tesis edilmiştir (110).

Bu tesis için lüzumlu olan bina ise, 5.7.1934 tarihinde imzalanan bir mukavele ile 4166 lira 97 kuruşa Müteahhit Hayrettin Bey'e ihale edilmiş, 18.8.1934 tarihinde inşaat tamamlanarak geçici kabulü gerçekleştirilmiştir (111).

Başlangıçta gerek aletlerin noksanlığı ve gerekse yetmiş işçilerin bulunmaması sebebiyle imalât istenilen seviyenin altında gerçekleşmiştir. Ancak zamanla aletler tamamlanıp, işçiler eğitimden geçirilerek uzmanlaştıktan sonra imalât artmaya başlamış ve 1941 yılı itibarıyla 300.000 piyade kapsülü ile tapa fabrikalarına muktazi kapsüller imâl kabiliyeti mümkün olmuştur. Gerek piyade, gerekse topçu kapsülleri için lüzumunu kovanlar, fişek ve tapa fabrikalarında imâl edilerek kapsül fabrikasına gönderilmekte ve burada imâl edilmektedir (112).

Kayaş kapsül fabrikasında, piyade ve tapa kapsüllerinden başka, elektrikli füyeler, sis ateşleme cihaz füyeleri, demiryollarının tehlike sinyal fişekleri, tek el için madden ocaklarında kullanılan emniyetli tutuşturucu vasıtalar, şenlik fişegi imalâtı gibi muhtelif maddeler imâli yapılmaktadır (113).

b-Fabrikanın Organizasyonu (114):

Müdür: Mühendis Subay (binbaşı-Yarbay)

1 hesap memuru (askerî memur)

1 hesap memuru

1 ambar memuru

1 İşletme Amiri Mühendis Subay (Sanayi-i Harbiye)

1 mermi imlâ mütehassısı

1 Askerî Mühendis

2 bekçi

5 odacı

110-SMF, s.23.

111-As.Fb.Ars., R:11, r:B, G:2, K:51, D:146.

112-SMF, s.23.

113-SMF, s.23.

114-As.Fb. 1939 Hazarî Kadro Defteri, s.15-16, As.Fb.Ars.,
R:5, r:G, G:yok, K:28, D:9.

c-Üretim Kapasitesi(115):

-Fişek kapsülü, günde:

10,5 saatlik mesai ile: 250.000 adet,

-Tahrip kapsülü, günde:

10,5 saatlik mesai ile: 5.000 adet

-Klorpikrin, günde:

10,5 saatlik mesai ile: 10 kg.

Bu fabrikada gece çalışma yapılmamaktadır.

d-Fabrikada Üretilen Diğer Malzemeler: Ana konusu dışında aşağıdaki malzemenin üretimi de gerçekleştirilmiştir (116):

-Tahrip kapsülü fünyesi:

Senede: 50.000 adet

-29 model fitil fünyesi:

Senede: 55.000 adet

-20 mm.lik ağır makineli tüfeklerin mermilerine mahsus sandığa hermetik yapılması:

Senede:3758 adet.

e-Fabrikada Görev Almış Olan Müdürler:Kuruluşundan itibaren 1984 yılına kadar fabrika müdürleri şu şekilde tesbit edilmiştir (117):

Abdurrahman ORKUT (Fabrikanın kurucusu)

Bahattin KORKMAZ (1931-1948)

Nail TOPÇUOĞLU (1944-1949)

Seyfi SÜER (1948-1952)

Ali ÇİMEN (1952-1952)

Faruk TOSUN (1953-1955)

Fahrettin GÜRÜN (1957-1959)

Müfit SANAM (1959-1959)

Orhan GÖK (1959-1967)

Nedim SEVER (1968-1976)

Yılmaz TÜRKMEN (1976-1984)

Yaşar DİNEKLİ (1984-)

115-As.Fb.Ars.,R:40, r:A, G:1, K:28, D:62.

116-As.Fb.Ars., R:40, r:A, G:3, K:28, D:301.

117- Y.DİNEKLİ; a.g.m., MKEKD, S.22, s.3.

f-Fabrikanın Bugünkü Durumu:Bugün 114 memur ve 380 iş çinin çalıştığı (118), "Kayaş Kapsül ve İmlâ Fabrikası" adını taşıyan tesislerde mevcut tezgâh ve atelyelerle üretilen malzemeler şunlardır:-----

f1-Mevcut Tezgâh ve Atelyeler (119):

- Metal aksam atelyesi
- Tahrip kapsülleri atelyesi
- Tavikli kapsül atelyesi
- Av kapsülleri atelyesi
- M2 atelyesi
- Ecza imâl atelyesi
- Elektrikli kapsül atelyesi
- Piroteknik atelyesi
- Cobra atelyesi
- T.A.M. atelyesi
- Kalite kontrol tesisleri
- Bakım onarım atelyesi
- Buhar üretim tesisi.

f2-Halen Üretilen Malzemeler (120):Fabrikanın üretimini bazı alt başlıklar halinde incelemek mümkündür.Şöyle ki:

I-Muhtelif cins kapsüller:

A-Askerî Maksatlı kapsüller:

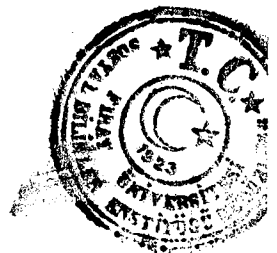
- M17 Tahrip kapsülü
- M24 Detanatör kompleksi
- M2 Tavik elemanı
- MKE MOD 36 Yemleme Tetril kompleksi
- M 204 A2 Detanatörü
- M 16 A/P Mayın Detanatörü
- M 45 Detanatörü
- M 31 A1 Detanatörü İmlâ kompleksi
- M 57 A1 Detanatörü

B-Sivil Maksatlar İçin İmâl Edilen Kapsüller:

1-Dinamit Kapsülleri:

- a-Tahrip kapsülü
- b-Elektrikli kapsül
- c-Tavikli elektrikli kapsül

- 118- Y. DİNİKLİ; a.g.m., MKEKD, S.22, s.9.
- 119- Y. DİNİKLİ; a.g.m., MKEKD, S.22, s.6.
- 120- Y. DİNİKLİ; a.g.m., MKEKD, S.22, s.6-8.

2-Av Kapsülleri

- a-Dolma tüfek kapsülü
- b-Remington av kapsülü

II-Piroteknik MamullerA-Askerî maksatlar için kullanılanlara-Roket ateşleyicilerib-İşaret fişekleri

-1 lik, 1,5 luk, 7/8 lik Pusluk işaret fişekleri

-MK4 MOD3 Duman fişegi

c-Beyaz ve Renkli Sis Kutuları

-Renkli Sis kutusu

-2 kg. lık kuru sis kutusu

-Beyaz sis el bombası

-Göz yaşartıcı bomba

-Göz yaşartıcı cop fişegi

d-Ses Veren Mamuller

-Gösteri bombası

-Hakem bombası

-M 80 donma patlağı

e-Diğer Askerî Piroteknikler

-ARD 446 ve ARD 863-1 Yük atma fişegi

-MK 2 MOD 2 Denizaltı duman kandili

-MK 6 MOD 4 Torpido teshin fünyesi

-Tank sis havanı mermisi

-MK 23 MOD Dart. teli kesme fişegi

-Mayın eğitim fünyeleri

-81 mm.lik tenvir kandili

B-Sivil Maksatlar İçin Kullanılmak Üzere İmâl EdilenPiroteknik Mamuller

-Maytaplar

-Döner mamuller

-Roketler

-Ateş çanakları

-Bombalar

-Ses veren mamuller.

Kayaş kapsül fabrikasının tesisinden önce, 1924 yılında özellikle Birinci Dünya Harbinden kalan top mermilerinin tasnifi, ıslâhı ve diğer işlemler için bir mermi imlâhanesi inşa edilmiştir. Çeşitli yabancı ordulardan ordumuza intikal etmiş cins ve mahiyetleri bilinmeyen ve çok çeşitli cinsteki topçu cephanesi, teşkil edilen bir tasnif komisyonu marifetiyle elden geçirilerek, bu mermilerin bir kısmının patlayıcı maddeleri daha güvenli ve tanınan maddelerle değiştirilmiş; her biri ayrı ayrı denenecek arızalı olanları ayrılmış ve sonuçta normal hale getirilenler depolara sevk edilmek üzere ambarlara verilmiştir (121).

Bu imlâhanenin günlük kapasitesi 1941 yılı itibarıyla 100 büyük çaplı ve 300 küçük ve orta çaplı mermi tahliye ve imlâ edecek durumdadır(122). Bu tesislerde 1932 yılından 1939 yılına kadar muhtelif çapta toplam 671.385 adet topçu atımı ıslâh edilerek orduya teslim edilmiştir(123).

Bugün bu fabrikanın üretimi, askerî ve sivil maksatlı üretim olmak üzere iki grupta toplanmaktadır. Askerî maksatlı üretim içerisinde çeşitli kapsüller, detenatörler, roket ateşleyicileri, isaret fişegi, sis bombaları, gözyaşartıcı bombalarla deniz kuvvetleri için lüzumlu olan malzemelerle diğer kuvvetlerde de kullanılan ışık veren çeşitli malzemenin üretimi görülmektedir.

Sivil maksatlı olarak da tahrip kapsülü, elektrikli kapsül, av kapsülleri, maytaplar, roketler, bombalar ve ses veren mamuller gibi yol ve köprü gibi bayındırlık hizmetlerinde ve acılıkta kullanılan maddeler üretilmektedir.

Bunlardan başka sportif amaçlı ürünler de dikkat çekicidir.

121-SMF, s.27.
122-SMF, s.27.
123-SMF, s.27.

Mühimmat üretimi grubunda başlıca 4 tesis görülmektedir. Bunlardan birincisi Osmanlı devletinden intikal eden Zeytinburnu fabrikasının tezgâhlarının nakli ile Ankara'da kurulmuş olan "Ankara (bugünkü adı ile Gazi) Fişek Fabrikası"dır. İkincisi sivil amaçlı bir tesis olan "Silâhtarğa Fişek Fabrikası" olup, daha sonra Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü'ne bağlanmışsa da ilgili kısımlarda görüldüğü gibi bu fabrika, askerî amaçlı üretim gerçekleştirilmemiş; sivil ihtiyaçları karşılamak için (özellikle av malzemeleri) çalışmıştır. "Kayaş Kapsül Fabrikası" ve "Kırıkkale Topçu Mühimmat Fabrikası", Cumhuriyet devrinde kurulmuş önemli fabrikalardır. Bunlardan "Kayaş Kapsül Fabrikası", askerî ve sivil amaçlı geniş bir üretim kapasitesine sahiptir. "Kırıkkale Topçu Mühimmat Fabrikası" ise, tamamen askerî maksatla üretim yapmıştır. Bu sahada büyük gelişmeler kaydederek MKE modelinde ürünler elde etmiş olduğu görülmektedir.

Mühimmat üretimi grubunda mermi gövdesi, tapa, istihkâm kalıbı ve bunların patlayıcı maddelerle doldurulması ile fişek kapsülü, tahrip kapsülü, klorpikrin, tahrip kapsül fünyesi, fitil fünyesi ve çeşitli fişeklerin üretimi ile taarruz ve savunma el bombası imâli bulunmaktadır.

Tapa işletmesinde Osmanlı devletinden devralındığı anda Zeytinburnu fabrikasının kapasitesi günlük 300 tapa imâli(124)iken, bu rakam Kırıkkale Topçu Mühimmat Fabrikası Tapa İşletmesinde günde 1250 adete kadar çıkmıştır. Fişek fabrikasında 1924 yılı itibarıyla günde 100.000 fişek imâli öngörülürken(125), Gazi Fişek Fabrikasında üretilen çeşitli cinsteki fişeklerin toplamı günde ortalama 331.000'e kadar yükselmiştir. Diğer ürünlerdeki artış oranlarını mukayese edecek rakamların elimizde olmamasına rağmen onların da yukardaki oranlardan aşağı kalmayacağını tahmin edebiliriz. Böylece Kırıkkale Topçu Mühimmat Fabrikasının üretime açıldığı 1929 ve Kayaş Kapsül Fabrikasının üretime girdiği 1930 yılından itibaren hafif ve ağır silâhlarda kullanılacak mühimmat ihtiyacının yeterli ölçüde karşılanılabileceği anlaşılmaktadır.

C-KİMYASAL MADDELER SANAYİİ

Kimyasal maddeler, milattan önceki yıllardan beri harplerde ve doğayısıyla harp sanayiinde kullanılmıştır. Toz kömür, kıtık ya da üstüpi, zift ve naftadan oluşan "kav", savaşlarda kullanılan ilk kimyasal maddedir (M.Ö.360). Kimyasal maddeler içinde en çok tanınmış olanı, kükürt, bitüm (katran, zift, asfalt ya da petrol), güherçile ve sönmemiş kireçten oluşan "Rum Ateşi"dir (126). Bizanslılar tarafından uzun müddet kullanıldığı bilinmektedir.

Bu konudaki gelişmeler devam ederek 12. yüzyılda Çinliler tarafından "karabarut" bulunmuştur. Karabarut, güherçile, odun kömürü ve kükürt karışımı olup kimyacılar tarafından bilinen ilk patlayıcı maddedir ve 17. yüzyıla kadar bilinen tek patlayıcı madde olma özelliğini korumuştur (127).

Eskiden kullanılan karabarut 75 kısım potasyum güherçilesi, 15 kısım kömür ve 10 kısım kükürt karışımıydı. 1825'te kuvvetli bir patlayıcı madde olan nitrosellüloz, 1863'te de katı nitrogliserin hazırlanmıştır. 1867'de Alfred Nobel, tarafından bulunan jelâtin dinamit 92,5 kısım nitrogliserin ile 7,5 kısım alkolde çözünür pamuk barutu karışımıydı (128). Ancak pamuk barutu (nitrosellüloz) ve patlayıcı jelâtin (nitrogliserin) in sarsıntıya karşı yeterince kararlı olmaması üzerine kömür katranı arabileşenlerinden biri olan fenol'den elde edilebilen trinitrofenol (pikrik asit) bulunmuştur. İngiltere ve Fransa bu madde üzerinde dururken, Almanya trinitrotoluen (TNT) üzerinde çalışmıştır (129).

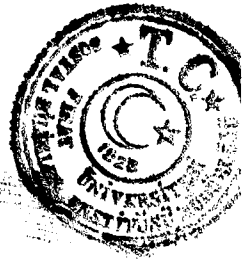
Harp sanayiinde kimyasal maddeler konusundaki gelişmeleri kısaca izah ettikten sonra Türkiye'de bu konuda çalışan tesislere bakalım:

126- Zeki TEZ, Kimya Tarihi, Ankara, 1986, s.130.

127- Z.TEZ; a.g.e., s.132.

128- Z.TEZ; a.g.e., s.148-149.

129- Z.TEZ; a.g.e., s.149.

I-KİMYASAL MADDELER ÜRETEN TESİSLER

1 - BAKIRKÖY BARUT FABRİKASI

a-Kuruluşu: Tesisi III.Selim zamanına kadar çıkan Bakırköy' deki Karabarut fabrikasında 1904 senesinde Köln-Ruttweil firmasına günde 300 kg. tüfek veya 400 kg. top barutu yapacak kudrette nitroselülozlu dumansız barut imalâthanesi tesis ettirilmiş ve firmanın fennî nezareti altında açılmıştır (130).

Fabrika bu imâl kudreti ile Birinci dünya harbini geçirmiş, 1 Haziran 1930 tarihinde imalâtın pahalıya malolması yüzünden kapatılmıştır (131).

Ancak Kırıkkale ve Elmadağ' da yeni. barut fabrikaları tesis edilmesine rağmen, ihtiyaç dolayısıyla Bakırköy' deki bu fabrika, 15 Mayıs 1932 tarihinde yeniden faaliyete geçirilmiştir (132).

b-Fabrikanın Organizasyonu (133):

Müdür:Müh. Sb. Alb.

1 Kâtip

1 Muayene memuru

İdare Kısmı

Amiri:Bnb.-Yb. (Aynı zamanda mes' ul muhasip)

1 Üçüncü sınıf hesap memuru

2 Hesap memuru

1 Mamul ambar memuru

1 Gayrimamul ambar memuru

1 Hesap memuru

1 Tabip

1 Sıhhiye memuru

1 Kapıcı

4 Bekçi

2 Odacı

İşletme Kısmı

Amir:müh. Sb.Bnb.-Yb.

130-SMF, s.42.

131-SMF, s.42.

132-SMF, s.43.

133-As.Fb.1939 Haziran Adro Def. s.18-19. As.Fb.Ars., R.35

r:G, G:yok, K:28, D:9.

Muavin:Müh. Şb. (Sn.Hr., Yzb.-Bnb.)

Muavin: As.Y. Müh.

1 Mühendis

2 İmalât resimcisi

2 Hesap memuru

2 As.Y. Müh.

3 As.Mühendis

1 As.Müh. (Elektrik)

1 Poligon memuru

Hikmet ve Kimya Laboratuvarı

Amir:Müh. Sb. Kimyager, Bnb.-Yb.

2 As Müh. Kimyager

2 Laborant

Bakırköy Barut Fabrikası Muhafız Bölümü

4 Subay

3 Gd. Çvş.

120 Er ve erbaş

c-Üretim Kapasitesi (134):

24 saatlik mesai ile senede:

-Tüfek barutu: 90 ton

-Top barutu: 120 ton. olarak tesbit edilmiştir.

d-Fabrikada Üretilen Diğer Malzemeler: (134):konusu dışında sipariş aldıkça istenilen miktarda Potasyum sülfat üretimi de gerçekleştirilmiştir (135).

Üretim kapasitesinin düşük olduğu anlaşılan bu fabrika, Kırıkkale barut fabrikası kuruluncaya kadar Ankara Silâh Fabrikası top ve tüfek işletmelerinin ürettiği veya tamir ve onarım ettirdiği silâhların atım ihtiyaçlarını karşılayacak bir seviyede olduğu görülmektedir. Yeni fabrikaların üretime başlaması üzerine bu fabrikanın tek başına yetersiz kalacağını ta-
biidir.

134- As. Fb. Arş., R:40, r:A, G:1, K:8, D:62.

135- As.Fb.Arş., R:40, r:A, G:3, K:29, D:320.

2- ELMADAĞ BARUT VE PATLAYICI MADDELER FABRİKASI

a-Kuruluşu: Məlinit isimli bir Fransız şirketi Maliye Bakanlığı ile imzaladığı bir mukavele ile ülke dahilinde av barutu, saçma, dinamit ve rovelver fişekleri imâl etmek ve fabrikaları tesis edinceye kadar bunları yabancı ülkelerden getirip satmak hakkını almıştır. Gerçekten şirket, uzun müddet çeşitli Avrupa ülkelerinden muhtelif miktarda malzeme getirip sattıktan sonra fabrikanın kuruluşunu da gerçekleştirmiştir. Fakat fabrikayı işletemeyerek iflâs etmiştir. Fabrika önce Tekel Bakanlığı'na verilmişse de bu bakanlık tesisleri işletmeye muvaffak olamayarak Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğüne devri kararlaştırılmıştır (136).

27 Mayıs 1934 tarih ve 2441 numaralı "Barut ve Patlayıcı Maddelerle av malzemesi, fişek ve rovelver inhisarı kanunu" ile fabrika Millî Savunma Bakanlığı'na devredilmiştir (137).

Elmadağ Barut ve Patlayıcı Maddeler Fabrikası, Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğüne devredildikten sonra 1934 yılından başlayıp, 1939 yılına kadar çeşitli tesislerin ilâvesiyle geniş bir fabrikalar topluluğu halini almıştır. Şimdi sırası ile fabrikanın birimlerini görelim:

a1-Trotîl Fabrikası: 14.3. 1934 tarihli bir mukavele ile 8 saatte 500 kg. trotîl yapacak kudrette bir fabrikanın inşası, Budapeşte Nitro Kimya Sanayii müessesesine ihale edilmiştir (138). Şirket, mukavelenin 13. maddesine göre 1.7.1934 tarihinde fabrikanın inşasına başlamış (139),

136- SMF, s.69.

137- KM, Dönem:4, cilt:13, s.289-290.

138- SMF, s.71.

139- As.Fb.Arş., R:11, r:C, G:1, K:77, D:4/VI.

10 Kasım 1935 tarihinde fabrikanın muvakkat kabulü gerçekleştirilerek (140), imalâta başlanmıştır.

3 Mart 1936 tarihli yeni bir mukavele ile aynı şirkete fabrikanın iki misli kudrete göre tevsi ihale edilerek fabrika genişletilmiştir (141).

a2-Oleum Fabrikası:1.8.1935 tarihli mukavele ile 83.000 Mark' ı inşaat, 348.000 Mark' ı tesisat olmak üzere toplam 431.000 marka Alman Ziren firmasına ihaleye verilmiştir. Fabrikanın 15 ayda tamamlanacağı mukavelede yer almıştır (142).

Fennî şartnâmenin 2. maddesine göre, tesis olunacak olan fabrikanın bütün bölümleri, mihanikî, kimyevî, elektrik ve inşaat kısımları, mukavelenin imzalandığı tarihte Almanya'da geçerli olan nizamnâme ve talimatnâmelere uygun olarak inşa edilecektir (143).

Fabrikanın inşaatı 1 Kasım 1936'da tamamlanmış ve 4 Aralık 1936'da muvakkat tesellümü yapılmış (144), üretime geçilmiştir. Gerekli şartlar yerine getirildikten sonra 12 Nisan 1939 tarihinde de fabrikanın kat'î kabulü gerçekleştirilmiştir (145).

Bu arada müteahhit firma, Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü'nün vereceği miktar ve liyakatteki kimyager, fen memuru, usta ve emsali şahısların tecrübe devresinin tamamlanmasından sonra Oleum fabrikasını idare edebilecek ve işletebilecek bir derecede yetiştirilmesini taahhüt etmiştir (146).

a3-Sülfürik Asit (Hamız-ı Azot) ve Nitrik Asit (Hamız-ı Kibrit) Teksifhaneleri: Trotil fabrikası asit mahlûtlarından artacak hafif sülfürik asiti koruyup toplamak için Sülfürik asit Teksifhanesi, Buşing firmasına 18.2.1935 tarihli mukavele ile sipariş edilmiş ve 22.5.1935 tarihinde kat'î kabulü yapılarak işletilmeye başlanmıştır (147).

140- As.Fb.Ars., R:11, r:C, G:1, K:77, D:4/III.

141- SMF, s.71.

142- Mukavelenâme, madde:1, As.Fb.Ars.,R:11,r:C,G:2, K:95,D:5.

143- As.Fb.Ars.,R:11, r:C, G:2, K:95, D:5.

144- As.Fb.Ars.,R:11, r:C, G:2, K:95, D:5.

145- SMF, s.71.

146- As.Fb.Ars.,R:11, r:C, G:2, K:95, D:5.

147- SMF, s.72-73.

miş ve 22.5.1935 tarihinde kat' i kabulü yapılarak işletilmeye başlanmıştır

Kullanılmış nitrik asitin da kaybına meydan verilmeyerek toplanarak tekrar kullanılması için nitrogliserinli top barutu fabrikası mukavelesi ile müteahhide bir de nitrik asit teksifhanesi inşa ve tesis ettirilmiş ve işletmeye açılmıştır (148).

a4-Fişil Fabrikası: Tekel İdaresince inşaatı tamamlanmış, fakat tesisatı monte edilmemiş olan bu fabrika, getirilen mütehasıslar marifetiyle 1935 senesinde hizmete açılmıştır (149).

a5-Nitrogliserinli Barut Fabrikası:Alman Ziren firmasına 18.4.1936 tarihli mukavele ile ihale edilmiş olup, ihale bedeli, 188.000 Türk Lirası inşaat, 1.370.000 Reichmark' ı da tesisat için tahsis edilmiştir (150).

Fennî şartnamesindeki ilgili maddeye göre fabrikanın bütün teferruatı ile beraber mihaniki, harurî, kimyevî ve inşaat kısımları mukavelenin imzası tarihinde Almanya' da yürürlükte olan nizamname ve talimatlara uygun olarak inşa ve tesis edilecektir (151).

Yine fennî şartnamenin 29. maddesine göre Askerî Fabrikalar Genel müdürlüğünün, barut imalâtını görmek ve öğrenmek maksadıyla kimyager, mühendis gibi fen adamları ile usta ve benzeri şahısları müteahhit firmanın Almanya' daki barut fabrikalarına göndermek hakkı vardı. Firma, bunların oradaki öğrenmeleri ile alâkadar olup, nitrogliserinli barut imâlini hiçbir mazeret göstermeksizin öğretmeye ve göstermeye mecburdu (152).

Yapılan çalışmalar sonunda fabrikanın inşaatı tamamlanarak 12.4.1939 tarihinde imalâta geçilmiştir (153).

148- Fennî şartnâme mütemmimi, mad. 3, As.Fb.Arş., R:11, r:C, G:3, K:102, D:9/I ve SMF, s.73.

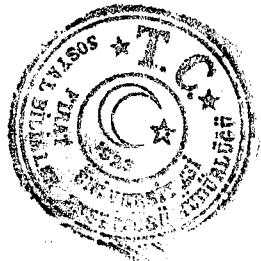
149- SMF, s.73.

150- As.Fb.Arş., R:11, r:C, G:3, K:102, D:9/I.

151- As.Fb.Arş., R:11, r:C, G:3, K:102, D:9/I.

152- As.Fb.Arş., R:11, r:C, G:3, K:102, D:9/I.

153- SMF, s.69-71.

a6-Karaburut İmalâthanesi:İnhisarlar İdaresi için lüzumlu olan av ve taş barutu yapmak üzere tesis edilmiştir. Bu fabrikadar Askerî fabrikalarca da topçu barutu ve lüzumu olan diğer hususî barutlar imâl edilmek suretiyle istifade edilmiştir (154).

a7-Dinamit İmalâthanesi:İnşaat-ı nafiada kullanılmak üzere lâzım olan nitrogliserinli dinamit imâl etmek için tesis edilmekle beraber ilâve olarak top barutu yapmak suretiyle de buradan askerî amaçlarla istifade sağlanmış- - tır (155).

b-Fabrikanın Organizasyonu (156):

Müdür Müh.Sb.Alb.

1 Kâtip

1 Muallim

İdare Kısmı

Amir:Bnb.Yb.

3 Kâtip

1 Ambar memuru:3.sınıf hesap memuru

1 Ambar memuru:4.sınıf hesap memuru

Barut İşletme Kısmı

Amir:Müh.Sb. Bnb.-Yb.

1 Muavin:Müh.

1 Kimyager

2 Hesap memuru

5 Mühendis

1 İmalât ressamı

1 Ustabaşı

Hikmet ve Kimyahane

Amir:Müh.Sb.Kimyager

2 Muavin:Kimyager

154- SMF, s.73.

155- SMF, s.73.

156- As.Fb.1939 Hazerî Kadro Defteri, s.19-21,
As.Fb.Ars.,R:5, r:G, Geyok, K:28, D:9.

- 1 Kimyager
- 2 Laborant
- 1 Tabip
- 1 Eczacı
- 1 Sıhhiye memuru
- 1 Kabile (?)
- 1 Bekçi başı
- 7 Bekçi
- 3 Odacı

Muhafız Takımı: 1 Subay, Gd. erbaş, 86 Er ve erbaş

Tirotıl İşletmesi

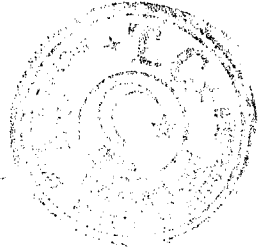
- Amir: Müh. Sb. Bnb.-Yb.
- 1 M. Müh. Sb. (Sn.-Hr. Yzb.-Yb.)
 - 2 Hesap memuru
 - 1 Mühendis
 - 1 Kimyager Müh. Sb.
 - 1 Kimyager Yzb.
 - 2 Laborant
 - 1 Ustabaşı
 - 1 Mühassıs ustabaşı
 - 1 Mühassıs ustabaşı muavini
 - 2 Bekçi

Oleom İşletmesi

- Amir: Müh. Sb. (Bnb.-Yb.)
- 1 M. Müh. Sb. (Sn. Hr. -Bnb.-Yb.)
 - 1 Hesap memuru
 - 2 Hesap memuru
 - 1 Kimyager
 - 2 Mühendis

Nitrogliserinli Barut İşletmesi

- Amir: Müh. Sb. (Bnb.-Yb.)
- 1 M. Müh. Sb. (Sn. Hr.-Bnb.-Yb.)
 - 1 Askerî kimyager
 - 2 İmalât resimcisi
 - 1 Hesap memuru
 - 2 Hesap memuru

- 7 Askerî kimyager:1.sınıf
 1 Tabip (Yzb.-Yb.)
 1 Poligon memuru (Yzb.-Yb.)

Hikmet ve Kimyahane

- Amir:Müh. Sb. Kimyager (Bnb.-Alb.)
 2 Askerî kimyager (1.sınıf)
 2 Askerî kimyager (2. sınıf)
 4 Laborant
 1 Hesap memuru
 2 Ödacı
 4 Bekçi

c-Üretim Kapasitesi: Fabrikanın çeşitli birimlerinin üretim kapasitesi aşağıdaki şekilde tesbit edilmiştir:

c1-Trotıl Fabrikası:

8 saatlik mesai ile günde: 1000 kg. (157)

c2-Oleom Fabrikası:Fabrikanın üretim kapasitesi 24 saatlik çalışma ile günde, saf kükürttten %20' lik 15 ton oleom üretecek şekilde plânlanmıştır (158). İcabında Busing teksif cihazından artacak veya %70 asit sülfürü de aynı miktarda oleoma tahvil edecektir (159). Ayrıca fabrikanın imâl edeceği oleom günde 105 monohidrat olacaktır. Fakat icabında bunun 1/3 miktarını yani günde 5 tonunu % 60' lık monohidrat istihsal etmesi şartına bağlanmıştır (160).

c3- Sülfürik Asit ve Nitrik Asit Teksifhaneleri:

% 94 ilâ % 96 kesafetinde saatte 500 kg. sülfürik asit üretecek kudrettedir (161).

c4-Fitil Fabrikası: Fabrikanın imâl kudreti, senede 2 milyon metre çift katlı katranlı fitil ise de, sonradan ayrıca harp fitilleri de yapmak üzere getirilen tezgâhların ilâvesiyle, imâl kudreti iki misline çıkarılmıştır (162).

157- SMF, s.71.

158- SMF, s.71.

159- Fenni şartnâme, mad.2, As.Fb.Arş., R:11, r:C, G:2, D:5.

160-Fenni şartnâme, mad.3, As.Fb.Arş., R:11, r:C, G:2, D:5.

161- SMF, s.71.

162- SMF, s.73.

c5-Nitrogliserinli Barut Fabrikası: 24 saatlik mesai ile günde: 1000 kg. kapasitelidir (163).

c6-Karabarut İmalâthanesi: Bu tesiste sadece gündüz üretim yapılıp, gece çalışmamaktadır. 1 günlük üretim kapasitesi 8 saatlik çalışma ile 600 kg.dır(164). Senelik imalâtı ise 175 ton olarak tesbit edilmiştir (165).

c7-Dinamit İmalâthanesi: 24 saatlik mesai ile günde 2 ton dinamit üretebilen(166) bu tesisin senelik üretim kapasitesi 190 ilâ 200 ton iken daha sonra 600 tona kadar çıkarılmıştır (167).

d-Fabrikada Üretilen Diğer Malzemeler: Ana konusu dışında:

-Sis asidi imâli

-İnfilâk fitili imâli

-Akümülatör asidi imâlinin gerçekleştirildiği (168) fabrikanın Nitrogliserinli Barut biriminde aşağıda cins ve şekli belirtilen top barutları da imâl edilmiştir (169):

<u>Top cinsi</u>	<u>Sekli</u>
-15/24 Skoda	Makarna
-10,5/23 Skoda	Levha
-10,5/22 Alman	"
-10,5/18 Eski me rmi	"
-15/6,4 Krupp havan	"
±15,24/15,6 Rus havan	"
-20,3/11 Rus havan	Makarna
-22,86/11,6 Rus havan	Levha
-20,3/17 Rus obüs	Makarna
-24/35 Krupp	Makarna
-24/22 Krupp	"
-15/14 Skoda	Levha
-15,24/15,6 İngiliz obüs	"
±15/17 Alman	"

163- As.Fb.Ars., R:40, r:A, G:1, K:8, D:62.

164- As. Fb.Ars., R:40, r:A, G:1, K:8, D:62.

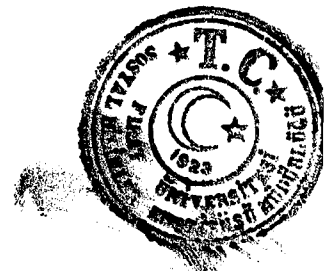
165- SMF, s.73.

166- As.Fb.Ars., R:40, r:A, G:1, K:8, D:62.

167- SMF, s.73.

168- As.Fb.Ars., R:40, r:A, G:1, K:8, D:62.

169- As.Fb.Ars., R:11, r:C, G:3, K:102, D:9/I

-24/35 Alman	Makarna
-35,5/35 Alman	"
-7,5/42,8 Vikers	"
-7,5/20 Bofors	Şerit
-7,5/35 H.İ.H.	Makarna

e-Fabrikada Görev Almış Olan Müdürler: 1935 yılından 1984 yılına kadar Elmadağ Barut ve Patlayıcı Maddeler Fabrikası müdürlüğünü yapmış olanların isimleri şunlardır(170):

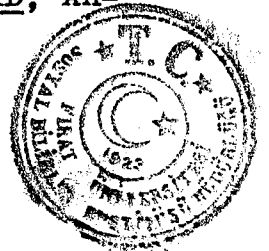
Azmi SÜMEN (1935-1936)
 Emin REŞİT (1936-1937)
 Şevki ATABARUT (1937-1941)
 Hilmi AKYAR (1942-1951)
 İhsan BATUR (1951-1958)
 Kemâl TANSEL (1956-1956)
 Necati BIYIKLIOĞLU (1956-1963)
 Mehmet SÖZMEN (1963-1966)
 Asım TOSUN (1967-1969)
 M, Metin EROL (1969-1974)
 Fikret AKYÖN (1974-1983)
 M.Mete ERSUN (1983-)

f-Fabrikanın Bugünkü Durumu: Fabrikanın mevcut tesislerinde üretimi devam eden malzemeler şu şekildedir:

f1-Karabarut fabrikasında çeşitli cins av, fitil ve askerî amaçlı barutlar yapılmaktadır. Dumansız barut (av barutu) kullanılmaya başlanılmasından sonra karabarutun kullanımı çok düşmüş, bu yüzden bu fabrikada fitil yapımında kullanılan fitil barutu ve Mühimmat fabrikasının siparişi olan askerî amaçlı karabarutların üretimi ağırlık kazanmıştır. Karabarut fabrikasının kapasitesi 1200 kg./gündür (171).

170- M.Mete ERSUN; "Elmadağ Barut Fabrikası", MKEKD, Ankara, Nisan 1984, S.10, s.4.

171 - M.M.ERSUN; a.g.m., MKEKD, S.10, s.5.

f2-Fitil fabrikasında üretim ülke ihtiyacını karşılayacak seviyede sürdürülmekte olup, kapasitesi alınan tedbirlerle 80.000 metre/gün miktarına erişmiştir (172).

f3-Nitrogliserinli Barut fabrikasında çift fazlı 4,2 lik , 81 mm.lik, 120 mm.lik havan mühimmatı sevk barutları üretilmektedir. 81 mm.MKE MOD-209 sevk barutları fabrika elemanları tarafından tasarlanmış ve geliştirilmiştir. Önceki yıllarda sipariş azlığından dolayı senenin belli aylarında çalışan atelyelerde yeni tasarım olan 120 mm. yivli setli havanların MKE Top fabrikasında üretilmeye başlanmabından sonra üretim artırılarak bugün senede 200.000 atım kapasiteye erişmiştir (173).

f4-Trotil fabrikasında çeşitli harp mühimmatı için gerekli olan Trinitrotoluen üretilmekte olup, Mühimmat fabrikasına gönderilmektedir.

Ayrıca Trotil fabrikasına bağlı olan Hetro ünitesinde Mühimmat fabrikasının ihtiyacı olan Hetro 85/15 üretimi, Eski Trotil ünitesinde Kırıkkale Barut fabrikası için günlük 1000 kg. kapasiteli Dinitrotoluen üretimi ile asit geri kazama ünitesinde 66 Bé 2.kalite Sülfürik, sulu sülfürik ve sulu nitrik asit üretimleri yapılmaktadır (174).

f5-Dinamit fabrikası, ülkemizin dinamit ihtiyacının büyük bir kısmını karşılamaktadır.

Dinamit fabrikasında üretilen nitrogliserin, dinamit ve çift bazlı barut üretimlerinde kullanıldığı gibi, Roket Fabrikası ve Kırıkkale Barut Fabrikasının ihtiyacını da karşılamaktadır. Ayrıca, ilaç sanayinin ihtiyacı olan nitrogliserin de bu tesislerde sağlanmaktadır. Nitrogliserin tesisinde saatte 500 kg. nitrogliserin üretilmektedir.

Dinamit üretimi, ülkenin ihtiyaçlarına göre çeşitli tür ve boyutlarda yapılmaktadır. Dinamit üretimi yılda 6.000 tondur.(175).

- 172- M.M. ERSUN; a.g.m., MKEKD, S.10, s.6.
 173- M.M. ERSUN; a.g.m., MKEKD, S.10, s.6.
 174- M.M. ERSUN; a.g.m., MKEKD, S.10, s.6.
 175- M.M. ERSUN; a.g.m., MKEKD, S.10, s.6.

f6- Asitler fabrikasında kurum ihtiyacı ve piyasanın talebi olan çeşitli türde sülfürik asit üretilmektedir. Yıllık toplam kapasitesi 6500 tondur. Bu fabrikada üretilen oleam, dinamit ve trotil diğer fabrikaların üretimlerinde kullanılmakta, ayrıca Kırıkkale Barut Fabrikasının ihtiyacı da karşılanmaktadır. Bunun yanında elektroliz sanayii ve piklaj işleri için 66 Bé sülfürik asit, kamu kurumları, Millî Savunma Bakanlığı ve piyasa için akü asiti, klişecilikte kullanılan 42 Bé nitrik asit üretilmektedir. İhtiyaç hasıl olduğunda sulu sülfürik asit, sulu nitrik asit ve kesif nitrik asit üretimi yapılan teksif ünitesi de mevcuttur. Ayrıca, kurum içi ihtiyacını karşılamak için toz deterjan da üretilmektedir (176).

176- M.M.ERSUN; a.g.m., MKEKD, S.10, s.6.

3- KIRIKKALE NITROSELÜLOZLU BARUT FABRİKASI

a-Kuruluşu: Kırıkkale Nitroselülozlu Barut Fabrikası, Kırıkkale'nin 7 km. kadar güneyinde Kızılırmak sahilinde tesis edilmiştir. Fabrikanın kuruluşu mukavelesi 1.12.1936 tarihinde Millî Savunma Bakanı Kâzım ÖZALP ile Köln-Ruttweil A.G. firmasının temsilcisi arasında Ankara'da, komple ve anahtar teslimi şartıyla imzalanmıştır (177).

Fabrikanın temel atma töreni, 14.5.1937 tarihinde yapılmış ve kazan dairesinin temeline aşağıdaki satırların yazıldığı bir kutu konulmuştur (178):

"Ulu Önder Kemâl ATATÜRK Cumhurreisi, İsmet İNÖNÜ Başvekil, Kâzım ÖZALP Millî Müdafaa Vekili ve Fevzi ÇAKMAK Genelkurmay Reisi iken, General Eyüp DURUKAN'ın Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü esnasında 14.5.1937 tarihinde Kırıkkale Barut Fabrikasının temeli atıldı."

Köln-Ruttweil firması, temel atma töreninin yapıldığı gün inşaata başlayarak yaklaşık onyediy buçuk ay süren bir çalışma ile fabrikanın 68 binadan teşekkül eden bütün inşaat işlerini ve montajını 1 Kasım 1938 tarihinde tamamlamıştır. Aynı tarihten itibaren 3 aylık tecrübe çalışmasına başlanmış, bunu takip eden ikinci 3 ay zarfında kapasite isbatı çalışmalarına geçilmiştir (179).

Kapasite isbat çalışmaları da başarı ile tamamlandıktan sonra fabrikanın kat'î kabulü yapılarak 1.5.1939 tarihinden itibaren Türk elemanların idaresinde barut imâline başlanmıştır (180).

b-Fabrikanın Organizasyonu (181):

Müdür:Müh. Sb. (Alb.)

2 kâtip

1 Muayene memuru

İdare Kısmı

Amir: Bnb.-Yzb.

1 Muhasip

1 Hesap memuru

- 177- Suat BOYAR; "Kırıkkale Barut Fabrikası", MKEKD, Ankara, Aralık 1984, S.18, s.3.
 178- S.BOYAR; a.g.m., MKEKD, S.18, s.3,
 179- S.BOYAR; a.g.m., MKEKD, S.18, s.3-4.
 180- S.BOYAR; a.g.m., MKEKD, S.18, s.4 ve SMF, s.43.
 181- As.Fb.1939 Hazerî Kadro Defteri, s.13-14, As.Fb.
Arş., R:5, r:G, G:yok, K:28, D:9.

- 4 Dördüncü sınıf hesap memuru
- 1 S.Hesap memuru
- 1 Gayrimamul anbar memuru
- 2 Ambar hesap memuru
- 2 Ambar hesap memuru
- 1 Tabip Yzb.-Yb.
- 1 Eczacı Yzb.-Yb.
- 1 sıhhiye Gd.Çvş. Bşçvş.
- 1 Kapıcı
- 8 Bekçi
- 2 Odacı

İşletme Kısmı

- 1 İş amiri Müh. Sb. Bnb.-Alb.
- 1 İş amiri Müh. Sb. Yzb.-Yb.
- 1 Askerî Kimyager
- 2 İmalât resimcisi
- 1 Muhasip
- 3 Hesap memuru
- 6 Birinci sınıf askerî kimyager
- 1 Poligon memuru Yzb.-Yb.
- 1 Makine Mühendisi

Hikmet ve Kimyahane

- Amiri:Müh. Sb.Kimyager Bnb.-Alb.
- 4 Askerî kimyager
- 4 Laborant
- 1 Muhasip
- 1 Odacı

c-Üretim Kapasitesi: Kuruluş mukavelesine göre fabrikanın kapasitesi günde, 8 saatlik mesai ile 700 kg. Tüfek Barutu ve 700 kg. Top Barutu olmak üzere toplam 1400 kg. barut olarak tesbit edilmiştir(182).

Senelik üretim kapasitesi ise muhtelif cins nitrosetülözlü barut pamuğu ile:

8 saatlik mesai ile:280 ton

24 saatlik mesai ile:840 olmuştur (183).

d-Fabrikada Üretilen Diğer Malzemeler: Ana konusu dışında fabrikada aşağıdaki malzemelerin üretimi de gerçekleştirilmiştir :

- 150 ton/yıl ölçüsünde bakır sülfat
- 60 ton/yıl ölçüsünde sodyum sülfat(184), ayrıca:
- 10,5/28 cm.lik tahrip daneleri için sevk barutu,
- Muhtelif cins maşevra ve merasim barutu,
- *Kezzap .

-İspirto üretimi yapılmıştır (185).

e- Fabrikada Görev Almış Olan Müdürler : 1938 yılından 1984 yılına kadar fabrikada görev yapan müdürlerin isimleri aşağıdaki şekildedir (186):

Selâhattin ONGAN (1938-1938)

" " (1942-1945)

Seyfi SÜER (1938-1942)

Sami GÖKSEL (1945-1955)

Süleyman SENYEN (1955-1958)

Selçuk GÜNEL (1958-1961)

İhsan BATUR (1962-1963)

Selâhattin SUHER (1963-1967)

Vuslat ÖNDERSEV (1967-1968)

M.Yaşar TURAN (1967-1972)

Hüseyin TÜRKÖZ (1972-1975)

Feyzullah EFE (1975-1980)

Suat BOYAR (1980-)

f-Fabrikanın Bugünkü Durumu: Bugün "Kırıkkale Barut Fabrikası" adını taşıyan tesislerde, 165 memur ve 465 işçi çalışmaktadır (187).

f1- Mevcut Atelyeler: Fabrikada bugün aşağıdaki atelyeler mevcuttur (188):

-Nitroselüloz atelyesi

-Eter atelyesi

-Ham barut atelyesi

-Mamül barut atelyesi

184- S.BOYAR; a.g.m., MKEKD, S.18, s.4.

185- As.Fb.Ars., R:40, r:A, G:3, K:29, D:320.

186- S.BOYAR; a.g.m., MKEKD, S.18, s.5.

187- S.BOYAR; a.g.m., MKEKD, S.18, s.6.

188- S. BOYAR; a.g.m., MKEKD, S.18, s.5.

- Boya atelyesi
- Makine, Elektrik ve İnşaat Onarım atelyeleri
- Atış poligonu
- Barut malzeme depoları
- Sosyal ve İdarî hizmet binaları.

f2-Üretilmekte Olan Malzemeler: Fabrikada halen üretilmekte olan malzemeler şunlardır (189):

- Top barutları
- Tüfek barutları
- Av barutu
- Dinamit nitroselülozları
- Roket ve Barut nitroselülozları
- Lâk nitroselülozları
- Saf eter
- Boyalar.

Görüldüğü gibi top ve tüfek fabrikalarında üretilen silâhların atımları için gerekli olan barut ve diğer patlayıcı kimyasal maddelerin üretimi gerçekleştirilmektedir.

Askerî maksatlı malzemelerden başka sipariş üzerine ticarî maksatlı malzemelerin de üretildiği görülmektedir.

Fabrika 24 saat çalışma imkânına sahiptir.

Fabrikanın top ve tüfek fabrikaları ile birlikte tesis ve üretime başlamış olması dikkat çekmektedir.

Bugün de bu fabrikada top ve tüfek barutları gibi askerî amaçlı ürünlerle av barutu, eter, boya gibi sivil amaçlı ürünlerin üretimi devam etmektedir.

4-GÜHERÇİLE KALHANELERİ

Karabarut imâli için lüzumlu olan potaslı güherçile, Konya ve Kayseri havalisinde bulunduğundan 1880 tarihi.-de kadar mültezimler idaresinde bulunan güherçile istih-sali işi, 1880 tarihinde Tophane Müşirliği tarafından doğrudan doğruya idare edilmeye başlanmıştır. Bunun için Konya ve Kayseri'de birer kalhane tesis edilmiştir. Güherçile esnafının topladığı ham güherçileler, mübayaaya edilerek bu kalhanelerde ilk tasfiyesi yapıldıktan sonra son tasfiyenin gerçekleşmesi için Bakırköy baruthanesine gönderildiği anlaşılmıştır (190).

Birinci Dünya Harbinden sonra faaliyetleri durmuş olan Konya ve Kayseri güherçile kalhaneleri, mütareke esnasında barut fabrikası çalışmadığı ve İstiklâl Harbi'nden sonra da barut inhisarı Maliye ve bilâhare de Tekel Bakanlıklarına geçtiğinden av barutu yurt dışından getirildiği için güherçile kalhanelerinin işlemesine de lüzum kalmamıştır. Güherçile esnafı çok azalmış, bu san'at ortadan kalkmak ve ocaklar büsbütün kapanmak noktasına gelmiştir.

Ancak 1934 yılında Elmadağ karabarut ve dinamit fabrikaları açılmış; Silâhtarağa av fişeği fabrikası da Askerî Fabrikalara bağlanmıştır. Böylece hem memlekette bu yüzden geçinen çorakçı esnafının durumu düzelmiş; hem de memlekette yapılacak olan kara av ve taş barutunun esas malzemesi olan potaslı güherçileyi memleket dahilinden temin etmek için bu tarihte Konya ve Kayseri kalhanelerinin tekrar açılmasına ve işletilmesine karar verilmiştir (191).

190- SMF, s.92.
191- SMF, s.93.

Bu sahada belli başlı üç tesis görülmektedir. Bunlardan ilki Osmanlı devletinden intikal eden "Bakırköy Barut Fabrikası", ikincisi sivil olarak kurulup daha sonra Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü'ne bağlanan "Elmadağ Barut ve Patlayıcı Maddeler Fabrikası", diğeri de : "Kırıkkale Nitrosellülozlu Barut Fabrikası"dır.

Bakırköy Barut Fabrikası, Cumhuriyetin ilk yıllarında işletilmiş, ancak üretiminin pahalıya malolması üzerine bir ara kapatılmışsa da (1930), 1932 yılında duyulan ihtiyaç karşısında yeniden üretime açılmıştır. Bu fabrikada Osmanlı devrinde av ve taş barutu imâl edilirken, Cumhuriyet devrinde top ve tüfek barutu imâl edilmiştir. Kırıkkale Top ve Kırıkkale Tüfek fabrikaları kuruluncaya kadar Ankara Silâh Fabrikası Top ve Tüfek İşletmelerinin ihtiyaçları bu fabrika tarafından karşılanmıştır.

Elmadağ Barut ve Patlayıcı Maddeler Fabrikası, Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü'ne bağlandıktan sonra, bu fabrikanın askerî ihtiyaçları karşılaması için gerekli işletmelerin ilâve edildiği görülmektedir. Trotil işletmesi, Oleum işletmesi, Sülfürik asit ve Nitrikasit teksifhaneleri, Fitol işletmesi ve Nitrogliserinli Barut işletmesinin açılışları ile tam teşekküllü bir hale gelerek askerî ihtiyaçları karşılamaya çalışmıştır.

Kırıkkale Nitrosellülozlu Barut Fabrikası ise Cumhuriyet devrinde kurulan askerî amaçlı kimyasal madde üreten önemli bir tesistir. Özellikle Kırıkkale Tüfek ve Kırıkkale Top fabrikaları ile aynı yıllarda hizmete girmiş olması, top ve tüfek fabrikalarında imâl edilecek silâhların atım ihtiyacının karşılanması noktasından dikkat çekmektedir. Böylece top ve tüfek fabrikaları ile birlikte bunların ihtiyaçlarını karşılayacak bu fabrika da tamamlayıcı mahiyette tesis edilmiştir.

Bu fabrikaların ihtiyaç duyduğu ham maddenin Konya ve Kayseri Güherçile Kalhanelerinden karşılandığı bilinmektedir. Böylece kimyasal maddeler sahasında ham madde açısından dışarıya bağımlılık görülmektedir.

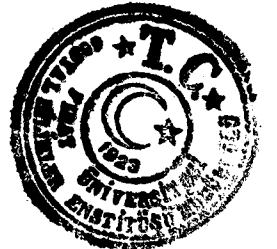
Buğun bu fabrikalarda askerî amaçlı ürünlerin dışında geniş lde sivil amaçlı ürünler de elde edilmektedir. Bu hali ile kimyasal maddeler fabrikalarının ülke ekonomisine büyük katkılar sağladığı görülmektedir.

D-ASKERİ MALZEME SANAYİİ: Askerî malzeme sanayii, gerek silâh ve mühimmat sanayiinin desteklenmesi, gerekse lojistik destek açısından harp sanayii içinde önemli bir yer tutmaktadır. Topların kakalarının dökülmesi, tüfeklerin mekanizmalarının ve namlularının imâli gibi çelik mamûller; mermi kovanlarının hazırlanması gibi piriñç mamûller ve çok çeşitli maksatlar için kullanılan ahşap malzeme ile kısaca NBC olarak bilinen nükleer, biyolojik, kimyasal harp için lüzumlu olan gaz maskesi üretimi askerî malzeme sanayiine dahil olan faaliyetlerdir.

Osmanlı devletinden intikal eden tesisler arasında marangoz ve ayaç ürünleri fabrikaları bulunmakta; madenî ürünlerin elde edildiği müstakil fabrikalar bulunmamaktadır.

Cumhuriyet devrinde ise, sahasında Türkiye'de ilk olarak faaliyet gösteren "Kırıkkale Çelik Döküm ve Haddehanesi" ile "Kırıkkale Piriñç Döküm ve Haddehanesi", madenî ürünler elde etmek için açılmış olan tesislerdir. Ahşap malzeme üretiminde "Ankara Marangoz Fabrikası" görülmektedir. Bunlara ilâve olarak "Mamak Gazmaske Fabrikası" da bu sahada faaliyet gösteren bir fabrikadır.

I-AĞAÇ ÜRÜNLERİ SANAYİİ TESİSLERİ

1 - ANKARA MARANGOZ FABRİKASI

a-Kuruluşu: Esas olarak top arabalarının ahşap tekerleklerini ve vephane sandıkları imâl etmek maksadıyla kurulmuştur (192).

Bu fabrikanın tesisine Ankara'da 1921 senesinde başlanmış ve gittikçe genişletilerek diğer fabrikaların ihtiyaçlarını temin edecek bir kapasiteye getirilmiştir. Bu meyanda 1936 senesinde bilhassa tüfek kundaklarını kuru malzemeden yapmak üzere, dört kamaradan ibaret, her kamarada 15 metrekâb kereste kurutan bir kurutmahane ilâve edilmiştir (193).

b-Fabrikanın Organizasyonu (194):

Müdür:Müh.Sb. Bnb.-Alb.

1 Kâtip

1 Muayene memuru

İdare Kısmı

Amir:Yzb.-Bnb. (Aynı zamanda mes'ul muhasib)

1 İkinci sınıf hesap memuru

2 Hesap memuru

1 Ambar memuru

1 Hesap memuru

1 Sıhhiye memuru

1 Kapıcı

4 Bekçi

2 Odacı

İşletme Kısmı

Amir:Müh.Sb. Bnb.-Yzb.

1 As.Y.Müh.

1 İmalât başresimcisi

1 İmalât resimcisi

2 Hesap memuru

1 Marangozhane memuru

1 Tekerlek memuru

1 Ustabaşı

192- "Türk Harp Endüstrisinin Doğuşu ve Makine-Kimya Endüstrisi Kurumu'nun Tarihçesi", MKEKD, Ankara, Mart 1979, S.21, s.8.

193- SMF, s.19.

194- As.Fb.1939 Hazarî Kadro Defteri, s.7, As.Fb.Ara., R:5, r:A, GOyok, K:28, D:9.

c-Üretim Kapasitesi (195):

Günde 21 saat (2 ekip) mesai ile, yılda:

-Ordu tipi nakliye arabası imâli	60 adet
-Muhtelif cephane sandığı	60.000 adet
-Fişek sandığı	45.000 adet
-Tüfek sandığı	7.500 adet
-Top tekerleği	3.000 adet
-Tüfek kundağı tasaağı	96.000 adet
-Muhtelif fırça	40.000 adet
-Muhtelif top tomarı	6.000 adet
-Dağ malzeme-i ahşabiyesi	1.500 adet
-Süvari eğeri kaburga kısmı	1.500 adet
-Muhabere ahşap malzemesi	400 adet

olarak tesbit edilmiştir.

d-Fabrikada üretilen diğer malzemeler: Gerek diğer askerî fabrikaların ihtiyaçlarını karşılamak, gerekse ticarî maksatla alınan siparişler üzerine aşağıdaki malzemelerin de fabrikada üretimi gerçekleştirilmiştir (196):

- Çift atlı nakliye arabası imâli,
- Saka arabası imâli,
- Sihhiye arabası imâli,
- Piyade cephane arabası imâli,
- Nakliye araba kızıağı imâli,
- Eğeri taban tahtası,
- Top tekerleği imâli,
- Top tekerleğe tamiri,
- Yol aşırma sırtığı imâli,
- Yol çatal sırtığı imâli,
- Muhabere malzeme sandığı imâli,
- Plançeter ve sehpası imâli,
- İstihkâm modeli kazma sapı imâli
- İstihkâm modeli kürek sapı imâli,
- İstihkâm tipi balta sapı imâli,

195-As.Fb.Arş., R:40, r:A, G:1, K:8, D:62.

196-As.Fb.Arş., R:40, r:A, G:3, K:28, D:301.

- İstihkâm tipi küçük boy balta sapı imâli,
- İstihkâm tipi tel makası sapı imâlî,
- Badana fırçası,
- Badana el fırçası imâli,
- Ayak keseri sapı imâli,
- Ahşap tanzim tokmağı,
- Ahşap kazık,
- Piyade modelâ kazma sapı imâli,
- Piyade modeli kürek sapı imâli,
- Piyade modeli el balta sapı imâli,
- Piyade modeli balta sapı imâli,
- Timar fırçası imâli.

8-Fabrikanın Bugünkü Durumu:Bugün "Ağaç Sanayii Ürünleri Fabrikası" olarak faaliyetini sürdüren fabrikada şu ürünler üzerinde çalışılmaktadır (197):

- Kontraplâk,
- Kontrtablo,
- Prefabrik konutlar,
- Yonga levha
- Ambalaj sandıkları.

Görüldüğü gibi bu fabrikada askerî amaçlı üretim, hemen hemen yok sayılacak bir mahiyettedir. Daha önce üretilen at arabası, saka arabası, cephane arabası ve bunlara lâzım olan çeşitli parçalar, top tekerleği, e -
 ter gibi pek çok malzeme günümüzde kullanımından kalktığı için, üretim daha ziyade sivil amaçlara dönüştürülmüş-
 tür. Bu alanda kontrplâk, kontrtablo, prefabrik konut-
 lar, yonga levha ve ambalaj sandığı gibi malzemenin
 üretimi devam etmektedir.

II-MADENİ ÜRÜNLER SANAYİİ TESİSLERİ

1- KIRIKKALE ÇELİK DÖKÜM VE HADDEHANESİ

a-Kuruluşu: Çelik malzeme, şüphesiz harp sanayiinin önemli unsurudur. Kırıkkale'deki fabrikaların çelik ihtiyacını karşılamak üzere bu fabrikanın tesise kararılaştırılmıştır.

Bakanlar Kurulu'nun 12 Haziran 1926 tarihli oturumunda kabul edilen bir kararla(198) ihaleye çıkarılmıştır. Muh-telif firmaların getirdiği teklifler arasından Alman Gutte HoffnungsHutte-Demag Anonim Şirketi'nin teklifi kabul edilerek 4.229.150 Amerikan Dolarına fabrika bu firmaya ihale edilmiştir (199).

Adı geçen firma ile 29 Eylül 1929 tarihinde 45 maddelik bir mukavele imzalanmıştır. Bu mukaveleye göre müteahhit firma aşağıdaki tesisleri anahtar teslimi olarak inşa etmeyi taahhüt etmiştir:

1-Çelikhane, haddehane ve müstemilâtı,

2-Müdiriyyet binası, çelikhane, haddehane binaları, hurda meydanı, jeneratör dairesi ile kömür meydanı, dolomit dairesi, tamirhane ve transformatör binaları, lokomotif solajı, ile ana binalardaki ilâve kısımları, demiryolu işletme ve içme ve kirli su şebekeleri ve fabrika arazisinin hudut çiti inşaatı.

3-Hurda meydanı teçizatı,

198- "Karar Sureti": Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü'nün 929 senesi bütçesi ile 664 numaralı kanun mucibince fasl-1 mahsustan inşa, tesis ve mübayaasına lüzum görülen merbut listede yazılı tesisat ile alat ve edevat ve malzemenin ithalat kanununun 18. maddesinin "z" fıkrasına tevfiқан pazarlıkla inşa, tesis ve mübayaası, Millî Müdafaa Vekâleti'nin 25/9/929 tarihli ictimaında tasvib ve kabul olunmuştur. 12/6/929. (As.Fb.Ars., R:11, r:A, G:1, K:3, D:5.)

199- As.Fb.Ars., R:11, r:A, G:1, K:3, D:5. Bu meblâğın 1.757.890 doları müessesenin inşaat kısmına, 2.471.260 doları da montaj ve örtme dahil olmak üzere bilumum aksam-ı mihanikiye ve sairinin bedeli olacaktır, 1929 yılında 1 Doların 2.07 Türk Lirası olduğu düşünülürse, bu fabrikanın yatırım miktarının 8.754.304 TL. olduğu görülür. (O günkü döviz kuru ; Ekrem PAKDEMİRLİ; Ekonomimizin 1923'den 1990'a Sayısal Görünümü, Ankara, 1991 (2.Baskı), s.95'ten alınmıştır.)

- 4-Dolomit tesisatı,
- 5-Jeneratör tesisatı ve buhar kazanları,
- 6-Siemens marten ockları ve teferruatı,
- 7-Döküm hali techizatı,
- 8-Çelik döküm techizatı,
- 9-Kır döküm tesisatı,
- 10-Bilumum vinçler,
- 11-Haddehane tertibatı,
- 12-Tamirhaneler
- 13-Lâboratuvar tesisatı,
- 14-Umum elektrik tesisatı,
- 15-Yedek malzeme
- 16-Altı aylık işletme ve üretme (200).

Bü fabrikada mermi çeliği, gerek askeri fabrikalara ve gerekse diğer müesseselere lâzım olan profil ve sac malzeme ve ray malzemesinden başka, tüfek ve makineli tüfek namluları imâl edecek tesisat da mevcuttur (201).

Mukavelenin ilgili maddesine göre fabrikanın inşaatı ve bütün malzemeleri Alman inşaat nizamnamelerinde belirtilen şartlara uygun olacaktır (202).

Yine mukavelenin 12. maddesine göre müteahhit fabrikalara gönderilecek azami 20 Türk işçisinin yevmiyeleri müteahhit tarafından ve kendi usulleri dahilinde tesviye edilmek üzere kararlaştırılacak şubelerde istihdam ve yetiştirilmeyi ve bundan başka bütün masrafı genel müdürlüğe ait olmak üzere gönderilecek mühendis, subay ve ustaların Türkiye'de tesis edilecek evsiftaki fabrikalarda tahsillerini tamamlamaları da taahhüt edilmiştir (203).

15 Eylül 1932'de ray doğrultu presi ile namı kısmı hariç, fabrikanın diğer bölümleri teslim alınmış; 24 Haziran 1933 tarihinde demiryolu imalatı için tevsi inşaatı aynı şirkete ihale edildikten sonra fabrikanın tamamı, 9 Haziran 1936'da ikmâl edilerek teslim alınmış ve tam kapasite ile üretime başlamıştır (204).

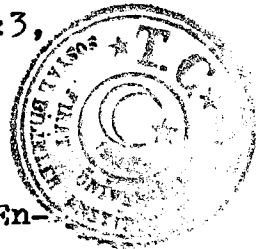
200- Mukavelenâme, mad.2, As.Fb.Ars., R:11, r:A, G:1, K:3, D:5.

201- SMF, s.39.

202- Mukavelenâme, mad.10, As.Fb.Ars., R:11, r:A, G:1, K:3, D:5.

203- As.Fb.Ars., R:11, r:A, G:1, K:3, D:5.

204- "Türk Harp Endüstrisinin Doğuşu ve Makine-Kimya Endüstrisi Kurumu'nun Tarihçesi", MKEKD, S.21, s.8.

Fabrikaya ilâve olarak bir nal imalâthanesi de vücude getirilmiştir. Birinci dünya harbi sırasında getirilip de henüz kurulamayan tezgâhlar, Çelik fabrikasının fiygun bir yerine monte edilerek 29 Mart 1933 tarihinden itibaren imalâta geçilmiştir (205).

b-Fabrikanın Organizasyonu (206):

Müdür (Müh.Sb.-Alb.)

1 Kâtip

1 Muayene memuru

İdare Kısmı

Müdür (Müh.Sb. Bnb.-Yb., aynı zamanda mes' ul muhasib)

1 İkinci sınıf hesap memuru

2 hesap memuru

1 ambar memuru

1 ambar memuru muavini

1 sıhhiye memuru

1 kapıcı

4 bekçi

2 odacı

İşletme Kısmı

Amir (Müh. Sb. Bnb.-Yb.)

1 M.Müh. Sb.(Sn.Hr. Yzb.-Bnb.)

1 As.Y. Müh.

2 hesap memuru

1 imalât başresimcisi

1 imalât resimcisi

2 ikinci sınıf As.Y.Müh.

5 üçüncü sınıf As.Y.Müh.

Hikmet ve Kinya Laboratuvarı

Amir (As.Y.Müh. İkinci sınıf kimyager)

2 As.Müh.Kimyager

1 laborant

205- SMF, s.39.

206- As.Fb.1939 Hazarî Kadro Defteri, s.11-12, As.Fb.

R:5, r:0, G:yok, K:28, D:9.

c-Üretim Kapasitesi:Fabrikanın muhtelif birimlerinin üretim kapasitesi aşağıdaki şekilde tebbitedilmiştir(207):

c1-Çelikhane:Muhtelif çelik blok, senede:

Günde 24 saatlik mesai ile: 12.000 ton.

c2-Elektrik ocağı:Elektroçelik, senede:

Günde 24 saatlik mesai ile: 240 ton.

c3-Haddehane:Muhtelif profillerin çekilmesi, günde:

24 saatlik mesai ile:68 ton.

c4-Dökümhane:Muhtelif plâkaların dökümü, günde: 24

saatlik mesai ile: 6 ton.

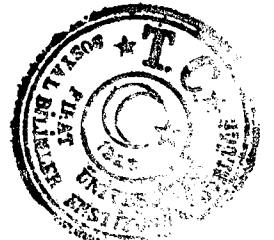
c5-Nal İmalâthanesi:Nal:24 saatlik mesai ile senede

200.000 giyim, Mıh:24 saatlik mesai ile senede kâfi miktarda imâl edilmektedir.

d-Fabrikada üretilen diğer malzemeler:Kırıkkale Çelik fabrikasında ana konusunun dışında gerek diğer askeri fabrikaların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ve gerekse ticari amaçlı bazı malzeme üretimi de gerçekleştirilmiştir. Bunlardan bazıları aşağıya çıkarılmıştır (208):

- Pres yuvası
- Pres yuvası kovanı
- Pres zımba hamili
- Uzun tav ocağı plâkası
- Tav ocağı arabası
- Tav ocağı arabası tekerleği
- Tav ocağı sacı
- Pres kalıp başlığı
- Pres madeni parçası
- Büyük makas üst bıçağı
- Büyük makas alt bıçağı
- Nikel şerit makas bıçağı
- Doğrultma makas bıçağı
- Makas bıçağı

207-As.Fb.Arş., R:40,r:A,G:1,K:8,D:62.
208-As.Fb.Arş.,R:40,r:A,G:3,K:29,D:320.

- 300' lük ocak çemberi
- İstavruz
- Ayaks ocağı yolluğu
- 150' lik ocak çemberi
- =Kürşun kazanı
- Yüksük tezgâhı kayıtlık malzeme
- Hadde silindiri rabıt bileziği
- Çelik tüp
- Büyük hadde kavram bileziği
- Büyük hadde kavramı
- Tüp ocağı iç kapağı
- Hadde rabıt mili
- Nikel şerit makası motor dişlisi
- Tav sacı
- Hadde rabıt mili ve bileziği
- Tav ocağı ağız çemberi
- Büyük hadde tav ocağı satıp plâkası
- Çelik çubuk (muhtelif eb' atta)
- Izgaralık çelik çubuk
- Izgara yatağı
- Kepçelik sac
- 5/60' lik som zırh çeliği
- 7,5/43' lük som zırh çeliği
- 10,5/28' lik tahrip dane çeliği
- 81 mm. kudretli havan çeliği
- 80 mm.lik kurukluk
- 17,5' luk zımbalık çelik
- 10,5' luk zımbalık çelik
- 70 mm. kalınlıkta zırh levha
- 90 mm. kalınlıkta zırh levha

e-Fabrikada Görev Almış Olan Müdürler:1931 yılından 1985 yılına kadar Çelik fabrikasında görev alan müdürlerin isimleri ve görev süreleri şu şekildedir (209):

209- Salim ÇELİK; "Çelik Fabrikası", MKEKD, Ankara, Ocak 1985, S.19, s.13.

Veli ADIAY (1931-1943)
 Muhittin ERKAN (1943-1945)
 Selâhattin ŞANBAŞOĞLU (1945-1951)
 Mustafa ÖZERTUĞ (1951-1953)
 İbrahim KARAKOÇ (1953-1961)
 Süleyman BAŞAT (1961-1966)
 Akın ÇAKMAKÇI (1966-1969)
 Mahmut KURTOĞLU (1969-1979)
 Bekir ÇELİK (1979-1980)
 Feyzullah EFE (1980-1984)
 Salim ÇELİK (1984-)

f-Fabrikanın Bugünkü Durumu: Bugün "Çelik Fabrikası" adını taşıyan müessesede 148 memur ve 1072 işçi çalışmaktadır (210).

f1-Mevcut Tezgaâh ve Tesisler (211):

- Çelikhane
- Dökümhane
- Blok haddehanesi
- Vasıflı çelik haddehanesi
- Soğuk çekme atölyesi
- Sürekli dövme tesisi
- Bandaj atölyesi
- 1500 tonluk pres şubesi
- Çekiç şubesi
- Isıl işlem şubesi
- Yay şubesi
- Kalıp şubesi
- Kalite kontrol
- Bakım onarım

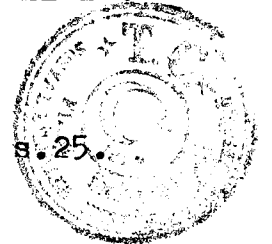
f2-Üretilmekte olan malzemeler (212):

- Yuvarlak, kare, altıköşe, dikdörtgen ve özel bazı kesitlerde, hadde mamulü ve serbest dövülmüş çelik çubuklar, 10 tona kadar ağırlıkta miller, şaftlar.
- Kalıpta dövülmüş parçalar, dozer ve grayder bıçakları.
- Vagon ve lokomotif bandajları ve monobloklar.

210- S.ÇELİK; a.g.m., MKEKD, S.19, s.12.

211- S.ÇELİK; a.g.m., MKEKD, S.19, s.9-11.

212- "Fabrikalarımızın Üretimleri", MKEKD, S.4, s.25.

- Yaprak ve helezon yaylar,
- Küçük ve büyük parçaların ısıt işlemleri,
- Petrol kuyularında kullanılan iç boru ve muhafaza borusu ile hat borusu,
- Kazan, boiler, eşanjör gibi ısı boruları,
- Mekanik, hidrolik borular,
- Diğer çeşitli borular üretilmektedir.

Bu fabrikada askerî ve sivil amaçlı geniş bir üretim kapasitesi mevcuttur. Çeşitli boğutlarda çelik çubuklar, miller, şaftlar, vagon ve lokomotif parçaları, yaprak ve helezon yaylar, petrol kuyularında kullanılan borular, bu üretimin önemli kısmını meydana getirmektedir.

2- KIRIKKALE PİRİNÇ DÖKÜM VE HADDEHANESİ

a-Kuruluşu:Zeytinburnu'nda bulunan Pirinç döküm ve haddehanesi, eski sistem olduğundan imalatı ancak fişek fabrikasının ihtiyacını karşılayabiliyordu. Ankara ve Kırıkkale bölgesinde gelişmeye başlayan fabrikaların daha büyük kapasitede inşa edilmeleri dolayısıyla bu fabrika lüzumlu pirinç malzemeyi yetiştirebilecek güçte değildi.

Bunun üzerine Kırıkkale'de daha geniş çaplı bir Pirinç fabrikasının tesisi düşünülmüş ve 12 Temmuz 1926 tarihinde imzalanan 50 maddelik bir mukavele ile 1.315.045 Amerikan Doları mukabilinde İsveç'in Landes Krona firmasına ihaleye verilmiştir(213).Firmanın gerçekleştireceği işler, şu şekilde tesbit edilmiştir:

- 1-Mükemmel pirinç dökümhanesi (bütün teferruat ve tertibatı ile),
- 2-Bir adet transformatör binası (bütün teferruat ve tertibatı ile),
- 3-Bir adet ambar,
- 4-Bir adet kapıcı binası,
- 5-Hututu hadidiye ve wagon baskülü,
- 6-Bir adet müdüriyet binası ile bütün cihazları ve teşkilâtı ile günde sekiz saat imâl kapasiteli laboratuvarlar inşası.

Bu laboratuvarların imâl kapasitesi de şöyle olacaktır (günde sekiz saatlik çalışma ile):

- 1-2/3 mm. sahninde levhalardan kesilmiş 220.000 pirinç yüksük imâline mahsus şerit,
- 2-220.000 adet kurşun yüksüğü imâline mahsus mayşor (bakır ve nikel) kaplı akma demir şerit,
- 3-1000 adet top kamasi için 8,10,12 mm.sahninde pirinç şerit,
- 4-250 kg. 0,68 mm. sahninde pirinç şerit,
- 5-4500 kg. 12:65 mm. kutrununda pirinç çubuk,

213- As.Fb.Ars.,R:11, r:A, G:1, K:13, D:37/II.Bu meblağın 745.390 doları mihanikî kısmın tesisine, 990.545 doları elektrik aksamına, 324.500 doları da inşaat için sarfedilecektir. (Mukavelenâme, madde 1.) 1926 yılında 1 Dolar:1.91 Türk Lirası (E. PAKDEMİR LİRLİ; a.p.e., s.95.) olduğu dikkate alınır, bu fihrin toplamı 2.511.735 TL. olduğu görülmüştür.

6-300 kg. 1:12 mm. kutrununda piriñ tel,
7-400 m. 9/11,1 ve 10,8/14,5 mm. kutrununda piriñ
boru,

8-Kalay varakı,

9-500 m. mermi sevk çemberi imâl etmek olacaktır.

Tesis inşa edildikten sonra gerekli tecrübe üretimle-
ri de yapılarak altı ay müştereken işletilecektir (214).

Landes Krona firması, mukavele tarihinden itibaren
on altı ay zarfında bütün tesisat ve inşaatı tamamlayıp,
teslime hazır hale getirecektir (215).

Yapılacak olan tesisler, Alman inşaat nizamnâmeleri-
ne uygun olacak(216); plân, proje ve diğer belgelerin casus-
lara karşı muhafazasından Landes Krona mes' ul olacaktır(217).

Mukavelenâmenin 12. maddesine göre Landes Krona, Ba-
kanlıkça fabrikaya gönderilecek azamî altı Türk işçisinin
yevmiyelerini kendi usullerine göre kesviye etmek üzere
Ayaks ocaklarında, piriñ dökümhanelerinde ve piriñ had-
dehanelerinde tesisatın tamamlanmasına kadar istihdam et-
meyi ve yetiştirmeyi; bundan başka bütün masrafları İmalât-
ı Harbiye Genel Müdürlüğü' ne aât olmak üzere gönderilecek
(mühendis) ve ustaların "Türkiye" de tesis olunacak evsafta-
ki Landes Krona ile ilgili fabrikalarda tahsillerini tamam-
lamalarını taahhüt etmiştir (218).

Fabrika 15 Mayıs 1929 tarihinde faaliyete başlamış-
tır(219). O zaman toplam 300 civarında personel mevcudu o-
lan(220)fabrikada 6 adet elektrikle teshin edilen Ayaks
ocağı ile, 2 adet 300 kg.lık ve 1 adet 150 kg.lık kok kö-
mürü ile işler devvar pota ocağı mevcuttur(221).

214-Mukavelenâme, mad.1, As.Fb.Ars., R:11, r:A, G:1, K:13,
D:37/II.

215-Mukavelenâme, mad.10, As.Fb.Ars., R:11, r:A, G:1,
K:13, D:37/II.

216- Mukavelenâme, madb26, As.Fb.Ars., R:11, r:A, G:1,
K:13, D:37/II.

217-Mukavelenâme, mad.29, As.Fb.Ars., R:11, r:A, G:1,
K:13, D:37/II.

218-Mukavelenâme, mad.12, As.Fb.Ars., R:11, r:A, G:1,
K:13, D:37/II.

219- "Türk Harp Endüstrisinin Doğuşu ve Makine-Kimya
Endüstrisi Kurumu'nun Tarihçesi", MKKDK, S.21, s.8.

220- H.K.SEYFEN; "Piriñ Fabrikası", MKKDK, S.12, s.3.

221- SMP, s.37.

Bu haddehanede tel, çubuk, boru ve her türlü profil çekmek için 1 milyon kilo tazyikli pres vardır. Bu presin kudreti, malzeme kalınlığına göre 8 saatte 3-5 tondur (222). Haddehanede fişek ve top kovani, pirinç malzemeyle beraber çubuk profil, tel, boru, nikel kaplı malzeme de imâl edebilmektedir (223).

b-Fabrikanın Organizasyonu(224):

Müdür

1 kâtip

1 muayene memuru

İdare Kısmı

Amir (Binb.-Yb. Aynızamanda mes' ul muhasib)

1 ikinci sınıf hesap memuru

2 hesap memuru

1 üçüncü sınıf ambar memuru

1 Ambar memuru muavini (dördüncü sınıf hesap memuru)

1 Sıhhiye memuru

1 kapıcı

4 bekçi

2 odacı

İşletme Kısmı

Amir (Müh. Sb. Yb.)

1 Muavin (Müh. Sb., Sn. Hr., Yzb.-Bnb.)

1 As.Y.Müh.

2 Hesap memuru

1 İmalât başresimcisi

2 İmalât resimcisi

2 İkinci sınıf As.Y.Müh.

2 Üçüncü sınıf As.Y.Müh.

Hikmet ve Kimya Laboratuvarı

Amir:As.Y.Müh. Kimyager

2 As.Müh.

1 Laborant

222- SMF, s.37.

223- SMF, s.37.

224- As.Fb.1939 Hazarî Kadro Defteri, s.10-11, As.Fb.Ars.,
R:5, r:0, G:yok, K:28, D:9.

c-Üretim Kapasitesi:Günde 24 saatlik mesai ile aşağıdaki üretim kapasitesine sahiptir (225):

- Fişek kovan malzemesi:12 ton,
- Fişek şarjör malzemesi:2 ton,
- Mermi kovan malzemesi:5,5 ton,
- Tapa malzemesi:2 ton,
- Pirinç malzemesi:3,5 ton, ayrıca:

Fişek kovan ve mermi gömlek malzemesinin yüksük haline getirilmesi, günde:250.000 adet

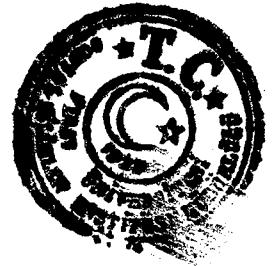
0,5 mm.kutruna kadar tel ve 50 mm. kutruna kadar bakır veya pirinç boru ve sevk çemberi malzemesi ile alüminyum boru çekimi.

d-Fabrikada Üretilen Diğer Malzemeler: Pirinç fabrikasında yukarıda belirtilen ana konusu dışında gerek diğer askeri fabrikaların ihtiyacını karşılamak için, gerekse alınan siparişler üzerine ticarî maksatlı olarak aşağıdaki malzemenin de üretildiği anlaşılmaktadır (226):

- Trotil
- 1,5 ve 3 mm.lik bakır tel
- Havyalık bakır
- Kurşun
- Kurşun levha
- Bakır levha (muhtelif eb'atta)
- Pirinç tel (muhtelif eb'atta)
- Pirinç çubuk (muhtelif eb'atta)
- Pirinç şerit (muhtelif eb'atta)
- Dur alüminyum
- Mandal profili
- Şekil profili
- Brom şerit
- Pirinç lama
- Bakır sevk çemberi (muhtelif ölçülerde)
- Zarf kovanlık malzeme
- Plâtin malzeme
- Pirinç sac (muhtelif kalınlıklarda)
- Pirinç takoz (muhtelif eb'atta)

225- As.Fb.Ars., R:40, r:A, G:1, K:8, D:62.

226- As.Fb.Ars., R:40, r:A, G:3, K:29, D:320.

e-Fabrikada Görev Almış Olan Müdürler:1928-1984 yılları arasında fabrikada görev yapmış müdürler aşağıdaki şekilde tesbit edilmiştir (227):

Hilmi ÇELİK (1928-1931)
 Nuri SOMER (1931-1942)
 Abdullah PAZARBAŞI (1942-1942)
 Veli AYDINAY (1942-1949)
 Mustafa ÖZERTUĞ (1950-1950)
 Tahsin ALTAY (1950-1950)
 Rıdvan TUNÇMAN (1951-1955)
 Haydar SALTİK (1955-1961)
 Recep TEOMAN (1961-1967)
 Hayrettin ÜZE (1967-1967)
 Hakkı YAĞLI (1967-1968)
 K.Erol SERTKAYA (1968-1973)
 Ali CİHAN (1973-1975)
 Tahsin VATANARTIRAN (1976-1978)
 M.Kemâl SEYMEN (1978-)

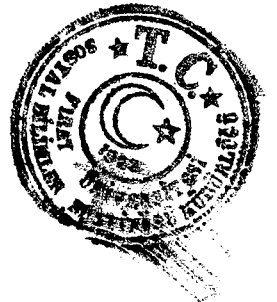
f-Fabrikanın Bugünkü Durumu:Bugün "Pirinç Fabrikası" adını taşıyan tesiste 160 memur, 904 işçi çalışmaktadır (228).

f-Fabrikanın Bugünkü Durumu :

f1-Mevcut tezgâh ve atölyeler(229):

- Üretim atölyesi
- Kum döküm atölyesi
- Bakır, pirinç döküm atölyesi
- Elektroliz ve kıymetle metaller atölyesi
- Pres atölyesi
- Hadde atölyesi
- Yüksük atölyesi
- Tel kablo ve emaye atölyesi
- TAM ve taşlama atölyesi

227- As.Fb.Ars.,R:40, r:A, G:3, K:29, D:320.
 228- M.K.SEYMEN; a.g.m., MKEKD, S.12, s.4.
 229- M.K.SEYMEN; a.g.m., MKEKD, S.12, s.4-5.

Pirinç kovan ve gömlek yüksükleri, tombak gömlek yüksükleri, tombak boru.

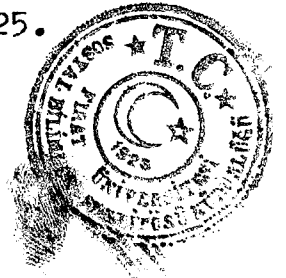
Yuvarlak pirinç çubuklar, pirinç lamalar, levhalar, takozlar.

Çıplak bakır teller , plâstik izole teller.

f2-Üretilmekte Olan Malzemeler:Yukarıda sayılan tezgâh ve atölyelerde halen aşağıdaki malzemeledin üretimi yapılmaktadır (230):

Pirinç kovan pulları, tombak sevk çemberleri, memeli kapsül borusu, pirinç bakır ve bronz şeritler, bakır lamalar, gümüşlü kaynak şeridi.

Görüldüğü gibi fabrikada pirinç kovan pulları, tombak sevk çemberleri, memeli kapsül borusu, pirinç ve bakır lamalar, gümüşlü kaynak şeridi gibi askerî amaçlı; pirinç çubuklar, pirinç lamalar, levhalar, takozlar, çıplak bakır teller, plâstik izole teller gibi sivil amaçlı üretim devam ettirilmektedir.

III- GAZMASKE Sİ ÜRETİM TESİSLERİ

1- MAMAK GAZMASKE FABRİKASI

a-Kuruluşu: Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü ile müteahhit Ahmet Efendi arasında 20 Ekim 1932 tarihinde imzalanen toplam 21 maddelik bir mukavele ile (231)2326 lira 73 kuruş mukabilinde Mamak Laboratuvarında bir adet maske atölyesinin tesis ve inşaaı kararlaştırılmıştır (232).

Mukavelenâmenin 2. maddesine göre müteahhit, inşaatı bütün şartlarına riayetle bir buçuk ay zarfında ikmâl ve teslim edecekti (233). Ancak ikinci defa yapılan incelemeler sonunda tesisin kabule şayan olduğu görülerek 22 Temmuz 1933 tarihinde kat'î kabulü yapılarak tesis işletmeye açılmıştır (234).

b-Türkiye Kızılay Cemiyeti'nden Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü'ne Devredilen Tesisler: Öte yandan 1935 yılında ordu ve sivil halkın gazmaske ihtiyacını karşılamak üzere Türkiye Kızılay Cemiyeti'ne bağlı olarak AUER firması lisansı ile Mamak'ta bir Gazmaske Fabrikası kurulmuştur (235).

Bu fabrika, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 14 Temmuz 1943 tarihinde kabul ettiği 4466 numaralı "Mamak Gazmaske fabrikasının Millî Müdafaa vekâletine devri hakkında kanun"la Millî Savunma Bakanlığı Gaz Komutanlığı'na bağlamış (236), daha sonra 1944 yılından itibaren de Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir (237).

Böylece Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü'nün kendi bünyesindeki atölyesi ile Türkiye Kızılay Cemiyeti'nden devralınan tesislerle Mamak Gazmaske Fabrikası vücade getirilmiştir.

231-As.Fb.Arş., R:11,r:C,G:1,K:76,D:8.

232-Mukavelenâme, mad.1, As.Fb.Arş., R:11,r:C,G:1,K:76,D:8.

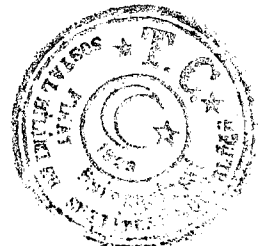
233-Mukavelenâme, mad.2, As.Fb.Arş., R:11,r:C,G:1,K:76,D:8.

234-As.Fb.Arş.,R:11,r:C,G:1,K:76,D:8.

235- Ali Cengiz TÜRK; (Gazmaske Fabrikası", MKEKD, Ankara, Eylül 1985, S.3, s.11.

236- KM, Dönem:7, cilt:25, s.641-642.

237- A.Ö. TÜRK; a.g.m., MKEKD, S.3, s.11.

c-Üretim Kapasitesi:Günde 8 saatlik mesai ile:

- Türk tipi maske:300 adet
- Yeni Türk tipi maske (çantası ile):200 adet
- Büyük ve küçük süzgeç doldurma:750 adet.

1941 yılı itibarıyla bu fabrikada gazmaskesi yapımı durdurulup, P.İ.A.T. mermisi üzerinde çalışmalar başlatılmıştır.

Fabrikada mevcut tezgâhlarda 179 adet muhtelif cins pres, 3 adet vida açacak tezgâh, 10 adet nokta kaynak tezgâhı ilâvesiyle, iki ekleme günde 550 adet P.İ.A.T. mermi gövdesi aksamı edilebileceği ve montajını yapabilecek kapasiteye getirilmesi plânlanmakta idi (238).

d-Fabrikada Üretilen Diğer Malzemeler: Ana konusu dışında gerek diğer askeri fabrikaların ihtiyaçlarını karşılamak, gerekse ticari maksatlarla aşağıdaki malzemenin üretimi ve bazı tamir faaliyetleri de gerçekleştirilmiştir(239):

- Alev yağı bidonu,
- Alev marpucu imâli,
- Alev kartuşu imâli,
- Yedek darbe musluğu imâli,
- Yedek kanal musluğu imâli,
- Yedek gaz musluğu imâli,
- Yedek hartuç yatağı imâli.
- Sis cihazı yedek malzemesi,
- Doldurma özel musluğu,
- Alev cihazı parçaları tamiri,
- Sis cihazı parçaları tamiri,
- Muhtelif bidon tamiri,
- Sis el bombası imâli,
- Subab iğnesi ve kapağı imâli,
- Büyük süzgeç imâli,
- Ortanca süzgeç imâli,
- Muhtelif tip maske tamiri,
- Alev cihazı malzeme sandığı imâli,
- Salmastra imâli (paket)

238-As.Fb.Ars.,R:40,r:A,G:1,K:8,D:62.

239-As.Fb.Ars.,R:40,r:A,G:3,K:28,D:301.

e-Fabrikanın Bugünkü Durumu: Fabrikada halen üretilmekte olan malzemeler de şunlardır (240):

- 1-Monofaze elektrik sayacı,
- 2-Çeşitli tip trifaze elektrik sayacı,
- 3-100 lt. motorlu pülverizatör,
- 4-Sırt atömizörü,
- 5-Ordunun aşağıda genel olarak gruplandırılan mühimmat aksamı:
 - Püüs kapakları,
 - Boyun halkaları,
 - Mesnet halkaları,
 - M15 ve M16 mayın aksamı,
 - 81 mm.lik aydınlatma paraşütleri,
 - M21, M2A1, MKE S1 fişek kutuları,
 - Mühimmat ve diğer fabrikaların kauçuk elemanları imalatı yapılmaktadır.

Yukardaki bilgilerden de anlaşılacağı gibi fabrika da bugün çeşitli parçalar, mayın aksamı, aydınlatma paraşütü, fişek kutuları gibi askerî amaçlı; elektrik sayacıları, pülverizatör, atömizör gibi sivil amaçlı malzemelerin üretimi devam etmektedir.

Çalıştığımız dönemde harp sanayiinin ihtiyaç duyduğu malzemenin hazırlanmasında ağaç ürünleri yani ahşap ürünler ile çelik ve pirinç gibi metal ürünlerin kullanıldığını görülmektedir.

Ahşap malzemenin çok eskiden beri harp sanayiinde en çok kullanılan bir madde olduğu bilinmektedir. Türk harp sanayiinin tarihçesi kısmında da görüldüğü gibi, ağaçtan yapılmış oklardan, top arabalarına kadar ; patlayıcı maddelerin harp sanayiinde kullanılmasından sonra tüfek ve diğer silâhların bir çok aksamının, cephane sandıklarının yine ahşap malzemedен yapıldığını anlıyoruz. Hatta günümüzde bile özellikle piyade ve istihkâm sınıflarının daha çok kullandıkları aletlerin imâlinde ahşap malzeme geniş ölçüde kullanılmaktadır. Çalıştığımız dönemde hava harp sanayiinde ahşap gövdeli uçakların uzun müddet kullanıldığını biliyoruz. Deniz harp sanayiinde de ahşap malzeme çeşitli şekillerde kullanılmıştır.

İşte harp sanayiinde uzun yıllar çok önemli bir yer tutmuş olan ahşap malzeme imâlinde Ankara Marangoz Fabrikası, Türk ordusunun bu konudaki ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. Millî Mücadele yıllarında özellikle top arabaları ve cephane sandıklarının imâlini gerçekleştirmek üzere 1921 yılında kurulmuş olan bu fabrika, ana konusundan başka, ordunun çeşitli sınıflarının ihtiyaç duyduğu çift atlı nakliye arabası, saka arabası, sıhhiye arabası, piyade cephane arabası, nakliye araba kazığı, eğer taban tahatası, top tekerleği, yol aşırma sırtığı, yol çatal sırtığı, muhabere malzeme sandığı, istihkâm modeli kazma, kürek, ve balta sapları gibi pek çok malzemeyi imâl ederek hizmete vermiştir.

O devirde ulaşım vasıtalarının çoğu ahşap malzemedен yapılmış olduğu için bu sanayi kolu, aynı zamanda ülke içerisindeki ulaşım hizmetlerinde de önemli bir rol oynamıştır.

Her ne kadar madeni ve plâstik maddelerahşap malzeme kullanımını büyük ölçüde kısıtlamışsa da ahşap malzeme daha uzun müddet, gerek harp sanayii, gerekse sivil sanayiin çeşitli kollarında önemli bir malzeme olarak varlığını devam ettirecektir. Türkiye'deki orman varlığı bu sanayii destekleyecek potansiyele sahip olduğu sürece ahşap malzeme imâlinde dışa bağımlılık da söz konusu olmayacaktır.

Çelik ve mamulleri, harp sanayiinde en çok kullanılan metallerin başında gelir. Top namlularının imâli, çeşitli tüfek ve tabanca parçaları, tank gövdeleri ve çeşitli zırhlar, üstün vasıflı çelik malzemeden yapılmaktadır.

Görüldüğü gibi araştırdığımız dönemde top ve tüfek fabrikalarının çalışmaları, bir yerde çelik ve mamulleri sanayiine bağlı bulunmaktadır. İşte bu ihtiyacı karşılamak üzere 1926 yılında Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü bünyesinde Kırıkkale Çelik Döküm ve Haddehanesinin kurulması kararlaştırılmış olup, gerekli çalışmalardan sonra 1936 yılında fabrika tam teşekküllü bir biçimde hizmete açılmıştır. Burada dikkatimizi çeken bir nokta, demiryolu raylarının imâli için lüzumlu olan tesisin de bu fabrika bünyesinde yer almış olmasıdır. Böylece bu fabrika sadece askerî ihtiyaçları değil, sivil ihtiyaçları da büyük ölçüde gidermek gayesine yöneltilmiştir. Çünkü Türkiye'de demir-çelik sanayiinde kurulan ilk fabrika, Kırıkkale Çelik Döküm ve Haddehanesidir. Türkiye'deki demir-çelik sanayiinin kurulmasında, gelişmesinde ve kadrolarının yetiştirilmesinde bu fabrika örnek bir rol oynamıştır.

Kırıkkale Çelik Döküm ve Haddehanesinin çelikhane, elektrik ocağı, haddehane, dökümhane ve nal imalât işletmelerinde diğer askerî fabrikaların ihtiyaç duyduğu malzeme imâl edildiği gibi çeşitli pres makinesi parçaları, büyük ve küçük makas bıçakları, kurşun kazan, çelik tüp, tav

sacı, çeşitli tav ocağı parçaları, ızgara yatağı, çeşitli eb'atta som zırh çelişi, 81 mm. lik havan çelişi. ile çeşitli kalınlıkta zırh levha ve daha pek çok askerî ve sivil amaçlı malzemenin üretimi gerçekleştirilmiştir.

Pirinç, bir bakır-çinko alaşımıdır. Tabii olarak bulunmayıp, rafine veya elektrolitik bakır ile çinkonun icabı halinde kurşun, alüminyum, mangan, nikel ve arsenikle ergitilmesi ile elde edilir.

Pirinçler genel olarak özelliklerini etkileyen bakır miktarına göre isimlendirilir ve cinslerine ayrılır. Teknikte pirinç denmekle birlikte halk dilinde sarı, tombak ve kızıl tombak gibi isimlerle anılırlar (241).

Pirinç, sanayiın bütün dallarında kullanılmaktadır (242). Pirinçler kullanıcının isteklerine göre biçim ve şekillenilerek arz edilir. Pirinç mamullerin cinsleri ve bu cinslerin imâl edilen şekillerine göre alıcıya arz edilmiş biçimleri şöyledir (243):

- a-Döküm: Genel maksatlar için
- b-Levha-Sac-Berit: Genel maksatlar, ısı deştiştiriciler, yaylık ve elektrikle ilgili araçlar için.
- c-Çubuk: Genel maksatlar ve ısı deştiştiriciler için.
- d-Profil: Genel maksatlar için.
- e-Boru: Genel maksatlar, ısı deştiştiriciler ve elektrikli aletler için.
- f-Tel:Yaylık ve genel maksatlar için.
- g-Lama: Genel maksatlar için.
- h-Dövme: Genel maksatlar için.

Harp sanayiinde de pirinç ve yarı pirinç mamuller, geniş bir şekilde kullanılmıştır. Bunlar: Fişek kovan malze-

241-Ahmet ORUÇ; "Yarı Pirinç Mamuller", MKEKD, Ankara, Eylül 1989, S:75, s.6.

242- Ahmet ORUÇ; "Pirinç Malzemeler", MKEKD, Ankara, Ağustos 1989, S.74, s.9.

243- Ahmet ORUÇ; "Yarı Pirinç Mamuller", MKEKD, S.75,

mesi, fişek şarjör malzemesi, mermi kovan malzemesi, tapa malzemesi, muhtelif pirinç malzeme, bakır tel, havyalık bakır, kurşun, kurşun levha, bakır levha, pirinç tel, pirinç çubuk, pirinç lama, zarf kovanlık malzeme, plâtin malzeme, pirinç sac, pirinç takoz gibi malzemelerdir.

Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü bünyesindeki Kırık-kale Pirinç Döküm ve Haddehanesinin kuruluşu 1926 yılında kararlaştırılmış ve 1929 yılında hizmete açılmıştır. Bu fabrika, top ve tüfek fabrikaları ile diğer askerî fabrikaların ihtiyaç duyduğu malzemeyi büyük ölçüde karşılamıştır.

Bu kısımda incelediğimiz son tesis, Mamak Gazmaske Fabrikasıdır. Ordunun ve sivil halkın ihtiyaç duyduğu gaz maskelerini imâl etmek üzere Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü bünyesinde küçük bir atelyenin 1933 yılında hizmete açıldığı bilinmektedir.

Türkiye Kızılay Cemiyeti bünyesindeki Gazmaske Fabrikasının da 1944 yılında Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü'ne devri ile bu konuda daha yüksek bir imâl kapasitesi imkânına kavuşulmuştur.

Bu tesiste bugün çeşitli tiplerdeki gazmaskesi imâli yanında elektrik sayaçları, pulverizatörler, atomizörler, ve diğer bazı malzemenin imâli gerçekleştirilmektedir.

E- UÇAK SANAYİİ (HAVA HARP SANAYİİ)

I-UÇAK SANAYİİNİN TANIMI VE ÖZELLİKLERİ:Uçak sanayii- nin esas gayesi, muayyen bir vazifeye göre sınıflandırılmış muayyen bir uçağı ülke içerisinde yapabilmektir (244).

İncelediğimiz dönemde uçak sanayii, esasını teşkil eden hammadde açısından iki kısma ayrılmıştır:

1- Alüminyum ve manganez alaşımlar ve çelikler, yani madenî aksam,

2- Ahşap aksam. Buna göre de uçaklar, madenî uçak ve ahşap uçak olmak üzere iki kısımda mütalâa edilmiştir. Türkiye' de ahşap uçak yapmaya elverişli ağaçlar bol miktarda mevcut olduğu halde, madenî uçak malzemesini dışardan getirmek icâb etmiştir (245).

Ancak uçağın gövdesinin imâli meseleyi tamamen halletmemektedir. Motor, iniş takımları yani lâstik ve amortisörler, borda cihazı denilen sür'at saatleri, irtifa göstergeleri ve sair otomatik pilotaj, buzlanmayı önleyen tertibat, telsizler de uçak sanayiinin konuları olup (246), yurtdışından getirilmiştir.

İleri bir uçak sanayii, sermayedarlarına sadece harp içinde gelir temin etmektedir. Harpten sonra sivil siparişlerin hacmi ne olursa olsun, çok az bir fayda temin etmek veya zarara sokmak gibi nankör bir ticarî mahiyet arz etmektedir (247).

Bütün bunlara rağmen Türkiye' de ülke ihtiyaçlarını karşılamak için devlet sektörü ve özel sektör yatırımları olarak Cumhuriyet devrinde birkaç defa uçak sanayii kurma teşebbüsleri gerçekleştirilmiştir. Şimdi bunları sırası ile görmeye çalışalım:

244- Yavuz KANSU; "1949' daki Uçak Endüstrimiz", Mühendis ve Makine Dergisi, Ankara, Haziran 1971, cilt: 14, Sayı:170, s.423.

245- Y.KANSU; a.g.m., MMD, S.170, s.423.

246- Y.KANSU; a.g.m., MMD, S.170, s.423.

247- Y.KANSU; a.g.m., MMD, S.170, s.423.

II-DEVLET TEŞEBBÜSÜ OLAN UÇAK FABRİKALARI

1-Kayseri Uçak Fabrikası: Cumhuriyetin ilânından 2 yıl sonra 1925 yılında Atatürk'ün "İstikbâl göklerde" sözünden hareketle Türkiye'de bir uçak fabrikasının kurulması için çalışmalara başlanmıştır.

7 Eylül 1925 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Millî Savunma Bakanlığı ile Alman Junkers firması arasında imzâlanan anlaşma gereğince Türkiye'de uçak, uçak motoru ve otomobil yapmak üzere Kayseri'de bir fabrika kurulması kararlaştırılmıştır (248).

Almanların, Birinci Dünya Harbi sonunda imzaladıkları Versay anlaşması hükümlerine göre askerî uçak yapmaları yasaklanmıştı. Bu durumda Almanlar, bu işte yetişmiş elemanlarının geri kalmaması ve uçak sanayiinde vakit kaybetmemek için Hollanda, Danimarka, İspanya ve İsveç gibi ülkelerdeki mahallî firmalarla anlaşarak, onlarla birlikte çalışıyorlardı (249). İşte Türkiye'de de buna benzer "TOMTAŞ" (Tayyare Otomobil Motor Türk Anonim Şirketi) adlı 3.600.000 Türk Lirası sermayeli olan bir şirket 1926 yılında "Türk Tayyare Cemiyeti" ile "Junkers Flugzeugwerke A.G." şirketi arasında kurulmuştur. TOMTAŞ'ın sermayesinin 125.000 Türk Lirası Türk Tayyare Cemiyeti tarafından karşılanmıştır (250).

Fabrika için lüzumlu olan hangar malzemeleri, atölyelerin tezgâhları ve diğer makineler Almanya'dan deniz yoluyla İskenderun limanına gelmiş, Ulukışla'ya kadar trenle gelen malzemeler, oradan da Kayseri'ye develer, at ve manda arabalarıyla taşınmak suretiyle getirilmiştir. Bu çalışmalardan sonra fabrika 6 Ekim 1926 tarihinde hizmete girmiştir (251).

Junkers'ın A-19 ve A-20 tiplerini imâl edecek olan

- 248-Ergüder GEDİZ; "Türk Havacılık Sanayininin Tarihçesi", Uçantürk Dergisi, Haziran 1988, s.29.
 249-H.Nadir RİYİKOĞLU; Türk Havacılık Sanayii, Ankara, 1988, s.12 ve Yavuz KANSU; a.g.m., EMD, S.170, s.424.
 250-Ergüder GEDİZ; a.g.m., MD, Haziran 1988, s.29.
 251-H.Nadir RİYİKOĞLU; THS, s.12 ve Ergüder GEDİZ; a.g.m., Haziran 1988, s.29.

fabrika faaliyete geçtiğinde 120' si Alman, 240' ı Türk olmak üzere 360 personel görev almıştır (252).

Bütün iyi niyetli gayretlere rağmen fabrikada işler plânlandığı gibi yürümemiştir. Önce Alman mühendis ve işçilerine Türk mühendis ve işçilerine nazaran çok yüksek oranda maaş verilmesi, personel arasında huzursuzluk çıkmasına sebep olmuş; arkasından Junkers firmasının anlaşmalar gereğince üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirmeye başlaması, anlaşmazlığın boyutlarını büyüterek işin mahkemeye intikaline sebep olmuştur. Dava Ankara 1. Asliye Hukuk Mahkemesi'nde görüşülürken sebeplerini araştıran Kuvva-i Havaiye Müfettişliği, aldığı bir kararla TOMTAŞ'ın faaliyetlerine son vermiş ve fabrika 28 Haziran 1928 tarihinde kapanmıştır (253).

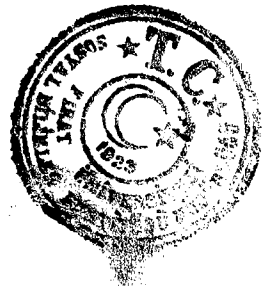
21 Ekim 1929 tarihinde de Millî Savunma Bakanlığı ile Junkers firması arasında imzalanan bir protokolle fabrika tasfiye edilmiştir. Buna göre Junkers firması, bütün hisselerini 520.000 Türk Lirası karşılığında Türk Tayyare Cemiyeti'ne devretmiştir. Ayrıca TOMTAŞ tasfiye edilerek varlığının tamamı ve hukukî durumu Türk Tayyare Cemiyeti'ne devredilmiş, TOMTAŞ firmasına ait Türkiye'de ve Türk gümrüklerinde bulunan bütün lisanslı, patentli tezgâh, kalıp, uçak ve motor parçalarıyla tesislerin Türk tarafına devri için bir komisyon kurulmuştur. Komisyon, çalışmalarını 1930 yılında tamamladığı için fabrika bu tarihe kadar kapalı kalmıştır. 1930 yılında kurulan tesellüm hey'eti tarafından TOMTAŞ, Millî Savunma Bakanlığı'na teslim edilmiştir (254).

Aynı yılın Mayıs ayında Türk Hava Kuvvetleri adına hizmete açılan fabrikada lisans alınmak suretiyle çeşitli uçakların imâli gerçekleştirilmiştir. Bunlardan biri HAWK-III tipi uçaktır. The Curtiss Aeroplane and Corporation lisansı ile CURTISS HAWK-III tipindeki av uçağının

252--Ergüder GEDİZ; a.g.m., UD, Haziran 1988, s.29.

253--Ergüder GEDİZ; a.g.m., UD, Haziran 1988, s.29.

254--Ergüder GEDİZ; a.g.m., UD, Haziran 1988, s.29.

Türkiye'de imâline 1933 yılında başlanmıştır. 1531'den 1570 (dahil) e kadar kuyruk numaraları verilerek imâl edilen HAWK-III lerin imâli 1934 yılında sona ermiştir (255).

Kayseri Uçak Fabrikasında HAWK-III av uçağının imâli devam ederken, yine aynı şirketin CURTISS FLEDLING tipi eğitim uçağı için lisans anlaşması yapılmıştır. 7 adet imâl edilen bu uçaklardan ilk imâl edilen 1401 kuyruk numaralı olanı, Atatürk tarafından İran'a armağan edilmiştir (256).

1938 yılında P.Z.L. (PEZETEL) imâline başlanmıştır. Millî bütçeden satın alınan Pezetel P.24 A.C ve F tiplerinin arkasından Polonya PANSTWONE ZAKLADY LONTNICZE lisansı ile 20 adet P 24 G av uçağı imâl edilmiştir (257).

Lisans almak suretiyle çalışmalarını sürdüren bu fabrikada, HAWK ve P.Z.L den başka Gotha ve Miles Magister tipi uçaklar, motor ve iniş takımları ithal edilmek suretiyle imâl edilmiştir (258).

Ancak uçak yapım teknolojisindeki gelişmelerin özellikle ahşap gövde tipinin yerini madeni gövdeye bırakması Kayseri Tayyare Fabrikasının kuruluş amaçlarına uygun olarak faaliyet göstermesini engellemiş ve daha sonra bu tesisler, bir bakım merkezi olarak değerlendirilmişlerdir (259).

Şu anda Kayseri'deki fabrikada pervaneli askerî uçaklarla ziraî mücadele uçaklarının bakım ve onarımları yapılmaktadır (260).

2-Eskişehir Uçak Tamir Fabrikası: Kayseri'de faaliyete geçen fabrika ile birlikte Eskişehir'de de onarım ve montaj işlerini yürütebilecek bir ünite kurulmasına karar verilmiştir (261).

İzmir Halkapınar Tayyare tamirhanesinden ve Afyon hava deposundan nakledilen malzemelerle 1925 yılında Eskişehir

255- H.Nadir BİYİKOĞLU; THS, s.13, E.GEDİZ; a.g.m., UD, Haziran 1988, s.29.

256- E.GEDİZ; a.g.m., UD, Haziran 1988, s.29.

257- E.GEDİZ; a.g.m., UD, Haziran 1988, s.29.

258- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Yayını, 50 Yılda Türk Sanayii, Ankara, 1973, s.419.

259- a.g.e., s.419.

260- E.GEDİZ; a.g.m., UD, Haziran 1988, s.29-30.

261- H.Nadir BİYİKOĞLU; THS, s.13, E.GEDİZ; a.g.m., UD, Haziran 1988, sb29-30.

şar Tayyare Tamirhanesi adı altında bir tesis kurulmuştur? "Hava Müfettişliği" emrinde çalışmaya başlayan bu tamirhane için 1926 yılında yeni bir bina yapımına başlanmış, ancak 1928'de "Hava Müfettişliği" lağvedilince bu tesis, Eskişehir'de yeni teşkil edilen "1. Tayyare Taburu" nun emrine girerek "1. Tayyare Taburu Tamirhanesi" ismini almıştır. 1930 yılında bu tamirhane biraz daha genişletilip Hava Müsteşarlığı emrine alınarak bağımsız hale getirilmiş ve "Eskişehir Tayyare Tamir Fabrikası" adını almıştır (262).

TOMTAŞ'ın faaliyetine son verildiği sıralarda Fransa'daki eğitimini tamamlayıp uçak mühendisi olan Selâhattin ALAN, yurda yeni dönmüş bulunuyordu. Görevli olduğu Eskişehir Uçak Tamir Fabrikasında 1932 yılında MMV-1 rumuzunu taşıyan bir eğitim uçağının projesini çizerek imâl etmeyi başarmıştır. Ancak Millî Savunma Bakanlığı, bu uçakla ilgilenmediği için Selâhattin ALAN, istifa ederek görevinden ayrılmıştır (263).

1942 yılında bu fabrika daha da genişletilerek "Eskişehir İkmâl Merkezi Genel Müdürlüğü" olarak hizmete devam etmiştir (264).

Bugün bu tesislerde Türk Hava Kuvvetlerine ait jet uçaklarının revizyonu yapılmaktadır (265).

-
- 262- Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Cumhuriyetimizin 50. Yılında Türk Silâhlı Kuvvetleri, Ankara, 1973, s.74.
 263- H.Nadir BIYIKOĞLU; THS, s.13, E.GNDİZ; a.g.m., UD, Haziran 1988, s.30.
 264- Cumhuriyetimizin 50. Yılında Türk Silâhlı Kuvvetleri, s.74.
 265- H.Nadir BIYIKOĞLU; THS, s.13, E.GNDİZ; a.g.m., UD, Haziran 1988, s.30.

3- Etimesgut Uçak ve Orman Çiftliği Motor Fabrikaları:

a- Etimesgut Uçak Fabrikası:

al- Kuruluşu: İkinci dünya harbi başladığında Türkiye' de yeniden bir uçak sanayiinin kurulması için güçlü bir istek ortaya çıkmıştır (266). Bunu dikkate alan Türk Hava Kurumu, Genelkurmay Başkanlığı' ndan da aynı yolda gelen istekle harekete geçerek 1939-1941 yıllarında bu fabrikanın kuruluşunu gerçekleştirmiştir (267). Bu suretle millî kaynaklara dayanan bir havacılık sanayii meydana getirilmesi düşünülmüştür (268).

İşe başlandığı sırada, ülkeleri işgal altına girmiş olan Polonya' lı hava sanayiinin mühendis ve teknisyenleri, Romanya yolu ile Türkiye' ye gelmişlerdi. Bu da Türkiye için iyi bir şans olarak değerlendirilmiştir. Türk Hava Kurumu, Etimesgut uçak fabrikasını tesis ederken bu personelden de azami istifadeyi düşünmüştür. Herşeyden önce ülke sanayiinin incelenmesi gerektiğinden Polonya' lı personelden 24 kişilik bir hey' et meydana getirilerek Eskişehir, Kırıkkale, Karabük ve Kayseri' deki fabrikalar ile Eskişehir ve Sivas' taki atölyeler, İstanbul' daki deniz tezgâhları incelenmiştir. Bu incelemelerde Etimesgut atölyesinin fabrika haline getirilmesi, yerli ham madde temini, yan sanayiinin geliştirilmesi, rüzgâr tüneli tesisi gibi hususlar karara bağlanmıştır (269).

Fabrikada çalışacak Türk personeli yetiştirmek üzere İstanbul Yüksek Mühendis Mektebi' nde (İstanbul Teknik Üniversitesi) bir havacılık şubesi açılarak (270) Polonyalı mühendisler burada öğretim üyesi olarak görev almışlardır (271).

a2- Fabrikanın maliyeti ve Kapasitesi: Etimesgut uçak fabrikasının atölyelerinin yüzölçümü 14.000 m² olup, ara-

266-Ergüder GEDİZ; a.g.m., UD, Haziran 1988, s.30.

267-Şükrü ER; "Etimesgut Uçak Fabrikası ve Endüstrimiz", MHD, S.178, s.2.

268-Ergüder GEDİZ; a.g.m., UD, Haziran 1988, s.30.

269-H.Nadir BIYIKOĞLU; THS, s.17 ve Ergüder GEDİZ; a.g.m. Haziran 1988, s.30.

270-Yavuz KANSU; "1949' da Uçak Endüstrimiz", LEF, S.170,

271-Şükrü ER; a.g.m., MHD, S.178, s.4.

zi, bina, makine ve tesisatın o zamanki değeri 8 milyon Türk Lirasıdır. 600 işçi ile ve tek vardiyada o zamanki rayice göre yılda 5 milyon Türk Lirası değerinde uçak imâl edebilecek kapasitededir (272).

Fabrikanın kütüphanesinde çoğu İngilizce olmak üzere, Fransızca ve Almanca 2263 teknik kitap ile 1065 ilmi rapor ve nizamname mevcut olup, haftalık ve aylık olmak üzere 55 adet teknik dergiye abone olunmuştur (273).

a3- Fabrikanın Teşkilatı: Fabrikanın 1949 yılı teşkilât şeması aşağıdaki şekildedir (274):

Müdür

Müdür Yardımcısı

-Evrak ve yazı bürosu

-Personel işleri bürosu

-Sağlık işleri

-Kütüphane

Etüd Bürosu Şefliği

-Yeni proje kısmı şefi

-İmalât resimleri kısmı şefi

-Arşiv

-Kopye

-Mukavemet hesap kısmı şefi

-Aerodinamik hesap kısmı şefi

-Metod ve döküman kısmı şefi

-Aerodinamik tünel kısmı şefi

Teknik Kontrol Şefliği

-Tecrübe pilotu

-Teknik kontrol memurları

Laboratuvarlar Şefliği

-Mekanik laboratuvarları memurları

-Kimya laboratuvarları memurları

272- İkrârî ER; a.g.m., MED, S.178, s.3 ve H.Nadir BİYİKOĞLU
THS, s.17.

273- İkrârî ER; a.g.m., MED, S.178, s.3-4.

274- İkrârî ER; a.g.m., MED, S.178, s.4.

İmalât Şefliği

- Puvantörler
- İş hazırlama kısmı şefi
- İş plânlama memurları
- Kalkülâsyon memurları
- Malzeme memurları
- Kalıp, takım memurları
- Maden işleri atölyesi şefi
- Makine atölyesi ustabaşısı
- Takımhane ustabaşısı
- Tesviye atölyesi ustabaşısı
- Haruri mu. galvaniz ustabaşısı
- Bakım, tamir ustabaşısı
- Elektrik makine tamir
- Kalorifer dairesi
- İnşaat işleri
- Ağaç işleri, montaj atelyesi şefi
- Uçak marangozhane ustabaşısı
- Müteferrik işler ustabaşısı
- Döküm ve boyahane ustabaşısı
- Montaj atölyesi ustabaşısı
- Döşeme atölyesi ustabaşısı
- Prototip atölyesi şefi
- Tesviye atölyesi ustabaşısı
- Marangoz atölyesi ustabaşısı

Onarım Atölyeleri Şefliği

- Kâtip, hesap memurları
- Hazırlama, malzeme memurları
- Takımhane memurları
- Makine atölyesi ustabaşısı
- Uçuş alanı postası ustabaşısı
- Oto tamir atölyesi
- Motor onarım atölyesi şefi
- Motor onarım atölyesi
- Uçak onarım atölyesi şefi
- Söküm, onarım, montaj ustabaşısı

- Marangoz ustabaşısı
- Hassas saat onarım ustabaşısı
- Elektrik işi ustabaşısı

Satış ve Maliyet Şefliği

- Araçsız giderler muh.
- Araçlı giderler muh.
- Satış memurları

Hesap İşleri Şefliği

- İşlemler muhasebesi
- Kayıt memurları
- Kasadar ve envanter memurları

Satınalma Şefliği

- İç satınalma memurları
- Dış satınalma memurları

Depolar Şefliği

- Genel malzeme, demir, kereste deposu memurları
- Uçak malzeme deposu memurları
- Akaryakıt ve hurdalık depo memurları
- Depolar yardımcı memurları

Daire Amirliği

- Kantin muhasibi
- Depo memuru
- Aşçılar
- Sevkiyat memuru
- Şoförler, garaj
- İş postası
- Hademeler, temizleyiciler
- Hamallar
- İtfaiye
- Kapıcılar
- Bekçiler
- Telefoncular

a4- Fabrikanın Üretim Faaliyetleri:Etimesgut uçak fabrikasında üzerinde çalışılan projeler, üretimi gerçekleştirilen uçaklar ve üretim miktarları aşağıdaki şekilde tesbit edilmiştir (275):

MİLES MAGİSTER

Tek motorlu, iki kişilik okul başlangıç uçağıdır. De Havilland (İngiltere) lisansı ile ve seri olarak 1941-43 yılları arasında 120 adet imâl edilmiştir.

Tamamı ahşap, tek satırlı ve alttan kanatlı bir eğitim uçağı olan Magisterler üretildikçe Türk Hava Kuvvetleri'ne teslim edilmişlerdir.

Bunlardan iki tanesi sıtma mücadele uçağı olarak değiştirilmiş, Sağlık Bakanlığı ile yapılan anlaşmaya göre İstanbul ve Ankara civarında sıtmaya yol açan göllerin ve bataklıkların DDT ile ilâçlanmasında kullanılmıştır.

THK-1

12 kişilik askerî taşıt plânörüdür. Fabrika elemanları tarafından projelendirilmiş ve prototip olarak 1 tane imâl edilmiştir. Kullanışsız bulunmuştur.

THK-2

Tek kişilik akrobasi eğitim uçağı olup, maksimum hızı 165 mil/saat , tavanı 19.685 ft. olan bu uçağın meyli 700 kilometre idi. Miles Magister lisansı satın alınmak suretiyle 12 adet imâl edilmiştir.

THK-3

Tek kişilik akrobasi plânörü olup, Türkkuşu için 6 adet imâl edilmiştir. Lisansı Alman Habicht firmasından alınmıştır.

THK-4

Tek kişilik ilköğretim plânörüdür. 15 adet imâl edilmiştir. Dizaynı fabrika mühendisleri tarafından yapılmıştır.

275- Gükrü ER; "Etimesgut Uçak Fabrikası ve Endüstrimiz", MMD, S.178, s.5, E.GEDİZ; a.g.m., UD, Haziran 1988, s.31 ve 33, 50 Yılda Türk Sanayîi, s.419'daki tablolar birleştirilerek bu bilgiler elde edilmiştir.

THK-5

Çift motorlu 6 kişilik ambulans uçağıdır. İki hasta, bir doktor, iki pilot taşıyabilmekte idi. Maksimum hızı 125 mil/saat, tavanı 13.120 ft. olan bu uçağın meyli 50 kilometre idi. Millî Savunma Bakanlığı'ndan sertifika almıştır. 2 adet imâl edilmiş olup, bir tanesi Danimarka'da Falko şirketine satılmıştır. Sonradan İsviçre ve Danimarka'dan sipariş istekleri gelmişse de bu istekler karşılanamamıştır.

THK-5A

6 kişilik turizm uçağı olup, Millî Savunma Bakanlığı'ndan sertifika almıştır. 5 adet imâl edilmiştir.

THK-7

Tek kişilik ileri öğretim plânörü olup, Türkkuşu için 25 adet imâl edilmiştir.

THK-9

2 kişilik eğitim plânörü olup, Türkkuşu için 10 adet imâl edilmiştir.

THK-10

Çift motorlu hafif nakliye uçağı olup, THK-5 Ambulans uçağının geliştirilmiş şeklidir. Maksimum hızı, 149 mil/saat, tavanı 12.460 ft. ve meyli 900 kilometredir. 3 adet imâl edilmiştir. Ayrıca değiştirilerek THK-5A tipine çevrilmiştir.

THK-11

Tek motorlu, üstten kanatlı, burundan tekerlekli ve itici tip pervaneli orijinal bir uçaktır. Maksimum hızı 125 mil/saat, tavanı 11.810 ft. ve meyli 800 kilometredir.

4 kişilik turizm uçağı olarak projelendirilmiş ve 1 adet imâl edilmiştir. Motoru arkada olduğundan, soğutma zorlukları ile karşılaşmıştır.

THK-12

12 kişilik, çift motorlu yolcu uçağıdır. Projeleri tamamlanmış, fakat imâlâta geçilememiştir.

THK-13

Tek kişilik uçankanat plânördür. 1 adet imâl edilmiştir. Muhtemelen dünyada ilk defa düşünülerek projelendirilmiş ve imâl edilmiş orijinal bir çalışmadır. Paris havacılık sergisine katılarak ilgiyle karşılanmıştır. Sonradan Fransızlar, motorlusunu projelendirmişlerdir.

THK-14

2 kişilik ilköğretim plânörüdür. Projeleri yapılmış, fakat imalâta geçilememiştir.

THK-15

2 kişilik, madenî gövdeli ilk eğitim uçağıdır. Proje safhasında kalmıştır (276).

THK-16

2 kişilik, madenî gövdeli, ilk eğitim için yapılmış jet uçağı olup, proje safhasında kalmıştır.

276- MKE-4 UĞUR adı da verilen bu uçak, fabrikanın MKE'ye devrinden sonra imâl edilmiştir. Hava Kuvvetleri Teknik Dairesi tarafından hazırlanan şartname neticesinde pilot adayları için Magister'den geliştirilmiş, modern ve kullanışlı 2 kişilik UĞUR uçağının prototipi yapıldı. 145 Beygir gücündeki Gibsy Major motoru lisans alınarak üretilmiş ve bu uçakta kullanılmıştır. Uçak ve motor fabrikası 1955 yılında üretime geçmiştir. Üretimin sevindirici bir durumda devam etmesi üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi, 3 uçağın Ürdün'e hediye edilmesine karar vermiştir. Bu uçaklar, 1 Mart 1955 tarihinde Türk pilotlar tarafından Ürdün'e götürülmüşlerdir.

Sipariş üzerine 100 uçak üretilmesi gerekirken 57 adet imâl edilen MKE-4 UĞUR uçaklarına 5101'den başlayan kuyruk numaraları verilmiştir. 1955 yılında 22, 1956 yılında 22, 1957 yılında 5 ve 1959 yılında 8 adet uçak imâl edilmiş, bunlardan 54 tanesi Türk Hava Kuvvetleri envanterine girmiştir.

Türk Hava Kuvvetleri'nin siparişi olan 100 uçaklık MKE-4 UĞUR uçaklarının tamamlanması beklenilmeden ve anlaşılamayan bir nedenle MKE Kurumu'nun hisseleri Mineopolis Moline Türk Traktör Şirketi'ne çok az bir değerle devredilmiştir.

(Ergüder GEDİZ; a.g.m., UD, Haziran 1988, s.32.)

a5- Fabrikada Yapılan Bakım ve Onarım İşleri: Fabrika-
nın yaptığı bakım ve onarım hizmetleri şöyledir (277):

-Türk Hava Kurumu için:

48 adet uçak onarım ve revizyonu .

-Türk Hava Kuvvetleri için:

263 adet uçak onarım ve revizyonu.

-Devlet Hava Yolları için:

7 adet uçak onarımı ile 12 adet DC-3 Douglas askeri taşıt uçağının yolcu uçağı haline çevrilmesi gerçekleştirilmiştir. Bu uçaklar, Devlet Hava Yolları tarafından uzun süre kullanılmıştır.

Bunlardan başka:

-39 adet Oxford tipi pervane

-14 adet Magister tipi pervane

-2 adet Bremze pervanesi imâl edilmiştir.

Fabrika uçak konusu dışında ve bilhassa harp içinde üç vardiya halinde çalışarak Devlet Demiryolları lokomotiflerine ve Millî Savunma Bakanlığı'na tank ve benzeri gibi araçlar için parça imâlini de gerçekleştirmiştir.

a6- Fabrikanın Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu'na

Devri: Uçak imâlinde en çok başarı sağlayan Etimesgut uçak fabrikası, 1951 yılında Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu'na devredilmiştir (278).

b- Orman Çiftliği Motor Fabrikası

b1-Fabrikanın Kuruluşu: Etimesgut uçak fabrikası üretimi geçtikten sonra Türk Hava Kurumu, Gazi Orman Çiftliğinde Etimesgut uçak fabrikasında imâl edilen Magister uçakları için 145 beygir gücünde Gispy Major motoru yapmak üzere bir motor fabrikası kurmaya karar vermiştir (279). Türkiye' de kurulan ilk uçak motor fabrikası olarak kabul edilen bu fabrikanın tesisi 1945 yılında başlayıp, 1948 yılında hizmete açılmıştır (280).

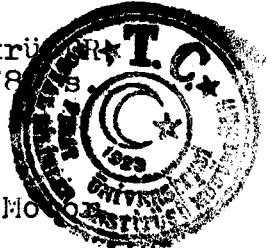
1945-47 rayiçlerine göre fabrikadaki tezgâhların de-

277-Ergüder GEDİZ; a.g.m., UD, Haziran 1988, s.32 ve Şükrü ER; "Etimesgut Uçak Fabrikası ve Endüstrimiz", MMD, S.178
26'daki bilgilerden tesbit edilmiştir.

278-Şükrü ER; a.g.m., MMD, S:178, s.26.

279-Ergüder GEDİZ; a.g.m., UD, Haziran 1988, s. 31.

280-H.Nadir BIYIKOĞLU; TMS, s.22, Şükrü ER; "Türkiye' de Motor Fabrikası Denemesi", MMD, S.166, s.238.

Şeri 2.717.000 Türk Lirası olup, elektrik tesisatı için 265.000 Türk Lirası ve ısıtma, havalandırma tesisatı için de 315.000 Türk Lirası sarfedilmiştir. Binalar dahil toplam maliyeti 8.750.000 Türk Lirası olan fabrika, 15.000 m². lik alana yayılmıştır (281).

b2-İmâl Kapasitesi:Fabrika, İngiltere'de De Havilland firmasından alınan lisansla yılda 200 adet Gipsy Major motoru (4 silindirli, hava soğutmalı, 145 beygir gücünde) ve muhtelif parçaları imâl kapasitesine sahiptir Bundan başka bazı ilâvelerle ufak tip ziraat ve taşıt motorları, motorpomplar, standart parçalar ve motor yedek parçaları imâl edilebilmekte idi (282).

b3-Fabrikanın Kaşkilâtı (283):

Fabrika Müdürü

Teknik Servis

- 1-Araştırma-Gelişim (Etüd Bürosu)
- 2-İstihsal Resim Servisi (Norm bürosu)
- 3-Kontrol Servisi

Kimya Laboratuvarları

Metalografi Laboratuvarı

Mekanik Laboratuvarı

Atölyelem Kontrolü

- Ara kontrol
- Son kontrol
- Montaj kontrolü
- Deney kontrolü
- Metroloji kontrolü
- Döküm kontrolü

İstihsal Servisi

1-İş Plânlama Servisi

- İş tahlil bürosu
- Talimat-Gelişim bürosu
- Malzeme ikmâl bürosu

281-Şükrü ER; a.g.m., MND, S.166, s.291, H.Nadir BIYIKOĞLU; TMS, s.22-23.

282-Şükrü ER; a.g.m., MND, S.166, s.288.

283-Şükrü ER; a.g.m., MND, S.166, s.289.

2-Bakım Servisi

-Takım etüdbürosu

-Takım atölyesi

3-Makine Atölyeleri

-Torna, freze

-Taşlama

-Termik işler

-Galvanoplâsti

4-Montaj ve Onarım Atölyeleri

5-Dökümevi

-Alüminyum döküm bölümü

-Magnezyum döküm bölümü

-Bronz döküm bölümü

Termik İşlem Bölümü

-Model bölümü

-Maça bölümü

-Temizleme bölümü

İdare Servisi

1-Ticaret Servisi

-Personel bürosu

-Güvenlik bürosu

-Sağlık bürosu

Kantin

2-Depo Şefliği

-Satınalma bölümü

-Satış ve Teklif bölümü

-Yollama bölümü

3-Hesap İşleri Servisi

-Genel depo

-Ham malzeme deposu

-İşlenmiş parça deposu

-Takımhane

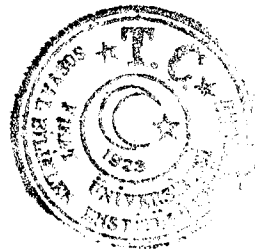
4-Fabrika Tesisat Şefliği

-Tesisat bölümü

-Yapı bölümü

-Bakım bölümü

-Nakil vasıtaları

5- Personel ve Sosyal İşler Şefliği

-Hesap işleri bürosu

-Maliyet bürosu

-Vezne

6- Yazı İşleri Bürosu

b4- Fabrikanın İmâl Faaliyetleri: Yılda 200 motor yapmak için kurulan bu fabrikada 1948 yılı Ekim ayından 1951 yılına kadar 25 adet motor üretilebilmiştir. Üstelik bu motorlardan hiçbiri uçakta kullanılmamıştır (284).

Türk Hava Kuvvetleri için 26 motor onarımı, Devlet Hava Yolları için 14 motor onarımı ve Türk Hava Kurumu için 33 motor onarımı gerçekleştirilen (285) fabrikada, dışarıdan alınan siparişler de aşağıdaki şekilde tesbit edilmiştir (286):

1949 yılında alınan siparişler:

Ziraf kombinalardan: Muhtelif takım imâli	7.280.64 TL
Petrol Ofisi: Piston imâli	9.312.86 TL
Etibank: Havaf hat muf. imâli	9.949.00 TL
D.H. Yolları: Aks ve burç imâli	1.672.29 TL
Etibank: Emme ve basma subap imâli	8.825.00 TL
Ordonak Başkanlığı: Muhtelif yedek parça imâli	513.000.00 TL
Tohum Islâh İstasyonu: Muhtelif tamirler	2.177.00 TL
Ulus Matbaası: Muhtelif işler	8.855.57 TL
TOPLAM	566.572.41 TL

1950 yılında alınan siparişler:

D.Demiryolları: Subap ve yay imâli	7.721.39 TL
Karayolları: Yedek parça ve takım imâli	87.121.82 TL
Sümerbank: Dişli imâli	9.481.60 TL
Vehbi Koç: 1000 adet lavabo musluğu imâli	15.050.00 TL
Muhtelif işler	31.180.37 TL
TOPLAM	150.000 18 TL

- 284- Ergüder GEDİZ; a.g.m., UD, Haziran 1988, s. 3
 285- Ergüder GEDİZ; a.g.m., UD, Haziran 1988, s. 3
 286- H. Nadir BİYİKOĞLU; TMS, s. 24, Sükrü ER; "Türk Hava Kuvvetleri Motor Fabrikası Denemesi", MMD, S.166, s.291.

1951 yılında alınan siparişler:

Karayolları:Yol tesviye makinesi imâli	454.000.00 TL
Satış için:Yol tesviye makinesi imâli	100.750.00 TL
MKE Kurumu: Muhtelif işler	169.406.80 TL
Ankara Belediyesi: Yol çivisi imâli	15.600.00 TL
Ankara Sular İdaresi: Kuyu tulumbası	12.272.45 TL
Piston ve sekman imâli	8.713.18 TL
Muhtelif işler	<u>35.386.77 TL</u>
TOPLAM	801.129.20 TL

b5-Fabrikanın MKE Kurumu'na Devri: Milyonlarca lira sarfı ile tesis edilen bu fabrika, başlangıçta tebbit edilen faaliyet programını gerçekleştiremediği gibi kısa bir süre sonra ayakta kalamayacak hale gelmiştir. Çünkü fabrikanın önemli bir müşterisi olan Devlet Hava Yolları, 1948 yılında uçak fabrikasının resmi mevzuatına dayanan maliyetleri hesap ederek hazırladığı fiyatlar üzerinden indirim yapılmasını istemiştir. İşsiz kalarak daha fazla zarara girmek istemeyen Türk Hava Kurumu, Devlet Hava Yolları'nın bu ısrarına kabul etmek zorunda kalmıştır. Halbuki bu durum, ticarî bakımdan Türk Hava Kurumu'nun aleyhine idi. Diğer taraftan Türk Hava Kuvvetleri de onarım işlerini kendi fabrikalarında yaptırmaya başlayınca Türk Hava Kurumu fabrikaları büyük ölçüde iş kaybına uğramıştır. Kendi ihtiyaçları dışında ürettiği motorlara da pazar bulamayınca malî sıkıntıya düşmüştür (287).

Türk Hava Kurumu'nu malî baskı altında tutan fabrikaların iş hacmine göre ekonomik bir bütçeyle 1951 yılına girilmesini sağlamak amacıyla uçak fabrikasıyla birleştirilmesi konusu ele alında ise de bu proje uygulanamamıştır. Daha sonra 14.1.1952 tarihinde yapılan Genel Yönetim Kurulu toplantısında Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü'ne 2 yıl süre ile kiralanmasına karar verilmiştir.18.6.1952'de yapılan Genel Kurul toplantısında da tamamı üç taksitte ödenmek şartıyla 4.000.000 TL'na satılmasına karar verilmiştir. Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü ile yapılan satış proto kolü gereğince devir işlemleri yapılmıştır (288)

III-ÖZEL SEKTÖRÜN KURDUYU UÇAK FABRİKASI

1- Nuri DEMİRAĞ Uçak Fabrikası: Türkiye' de özel sektör eliyle kurulan ilk uçak fabrikasıdır. 1935 yılında İstanbul Beşiktaş' taki Barbaros anıtının arkasına düşen bir mevkiye açılmıştır. Nuri DEMİRAĞ, fabrikasını kurarken Eskişehir uçak tamir fabrikasında kendi gayretleri ile MMV-1 tipi uçağın yapımını başaran uçak mühendisi Selâhattin ALAN' ı da yanına almıştır (289).

Nuri Demirağ uçak fabrikasında lisansla Nu.D.36 tipi uçakların imâli gerçekleştirilerek, 12 adet uçak ile çok sayıda plânör yapılmıştır (290).

Selâhattin Alan' ın daha evvel yaptığı MMV-1' in daha geliştirilmiş olan bu uçakları, Türk Hava Yayıncı Cemiyeti' ne satılmak istenmiş, bunun için uçaklarla gösteri uçuşları yapan Selâhattin ALAN, bir uçuşta İnönü havaalanına inerken düşerek hayatını kaybetmiştir(291).Selâhattin ALAN' ın ölümünden sonra Almanya' dan getirttiği elemanlarla faaliyetlerini devam ettirmeye çalışan Nuri DEMİRAĞ uçak fabrikasının imâl ettiği uçaklar, Türk Hava Yayıncı Cemiyeti tarafından satın alınmayınca fabrika büyük bir mali krize girmiştir (292).

Fabrikada daha sonra ticari amaçlı 8 kişilik bir yolcu uçağı imâline başlanmış, uçaklar yarıya kadar yapıldığı sırada İkinci Dünya Harbinin çıkması üzerine Alman teknisyenlerülkelerine dönmek zorunda kaldıklarından bu teşebbüs de sonuca ulaşamamıştır (293).

Zaten mali bir çıkmazda bulunan Demirağ, bu durum karşısında oldukça zorlanmış, Millî Savunma Bakanlığı' nın Lysander uçaklarının kanat ve gövde aksamı ile bazı parçalarının onarımını vermek suretiyle yapmaya çalıştığı yardımlarla da içinde bulunduğu durumdan kurtulamayarak 1952 yılında faaliyetine son vermek mecburiyetinde kalmıştır(294).

289-H.Nadir BIYIKOĞLU; THS, s.14, Ergüder GEDİZ; a.g.m., UD, Haziran 1988, s.30.

290-Şükrü ER; "Etimesgut Uçak Fabrikası ve Endüstrimiz", s.178, s.2.

291-Ergüder GEDİZ; a.g.m., UD, Haziran 1988, s.30,

292-H.Nadir BIYIKOĞLU; THS, s.15, Ergüder GEDİZ; a.g.m., UD, Haziran 1988, s.30.

293-Ergüder GEDİZ; a.g.m., UD, Haziran 1988, s.30.

294-Ergüder GEDİZ; a.g.m., UD, Haziran 1988, s.30.

[F-GEMİ İNSA SANAYİİ (Deniz Harp Sanayii):

I- TERSANELER

Deniz Harp Sanayii olarak kabul edilen askeri amaçlı gemi inşa, bakım ve onarım tesisleri, Cumhuriyet devrinde kuruluşu gerçekleştirilen Gölcük Tersanesi ile Osmanlı devletinden intikal eden Camialtı ve Haliç tersanelerinden ibarettir.

Bunlardan başka resmî ve özel olmak üzere birçok tersane ve diğer tesisler de mevcuttur. Fakat bu tesisler daha ziyade ticarî maksatla faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Şimdi harp sanayii geliştirme gayesine yönelik Camialtı, Haliç ve Gölcük tersanelerinin kuruluş ve faaliyetlerini daha yakından inceleyelim:

1-Camialtı Tersanesi:Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulmuştur. Kasımpaşa ile Camialtı arasında donanma yapımı amacıyla birkaç gözlük kızak, bir divanhane ve bir mescit olarak 11 Aralık 1455 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

1484 yılında tersane, İkinci Sultan Bayezit tarafından genişletilerek, Kemâl, Burak ve Pirî Reis'lerin donanmalarının büyük bir bölümü burada inşa edilmiştir.

1502 yılında Yavuz Sultan Selim, tersaneyi daha da genişleterek üstü kapalı gemi yapım ve onarım kızakları yaptırmıştır.

1525 yılında Kanunî Sultan Süleyman devrinde kapalı kızakların sayısı 200 göze çıkartılıp, bunlar için gerekli ambar ve mahzenlerin ilâvesi ile daha mükemmel bir hale getirilmiştir.

Tanzimat ve Islâhat devirlerihde meydana gelen gelişmelere paralel olarak tersanede de gelişme olmuş ve 1785 tarihinde İkinci Sultan Mahmut tarafından Kasımpaşa'daki kurutaş havuzunun yapımına başlanmıştır. Görülen ihtiyaç üzerine ek havuzların yapımına da başlanmış ve bu inşaatlar, Sultan Abdülaziz devrine kadar devam etmiştir.

1790' da Darağacı maçunası, 1830' da dökümhane, 1831' de demirhane, 1837' de Valide Kızağı ve TaşKızak, 1848' de Küçük Çekiç Fabrikası kurulmuş, 1885 ve 1886 yıllarında kazanhane , çelik fırını, endaze ve modelhane yapılmıştır.

1939 yılında Devlet Limanları İşletmesi Umum Müdürlüğü'nün Liman İşletmesine bağlı Liman Atölyesi kurulmuştur. 1944 yılına kadar mavna, duba ve liman işletmesine ait makineli araçların onarım yeri olarak kullanılan bu atölye, bu tarihte Devlet Deniz Yolları Genel Müdürlüğü'ne devredilmiş ve Yeni Atelye adı altında Fabrika ve Havuzlar Müdürlüğüne bağlı olarak çalışmaya başlamıştır.

Denizcilik Bankası T.A.O. kuruluncaya kadar onarım ve küçük çapta yeni inşaatlar yapılmıştır. 1952' de Denizcilik Bankası'nın kuruluşundan sonra, Ocak 1953' te, Camialtı Tersanesi adını alarak bağımsız bir ünite haline getirilmiş olan bu tersane daha çok yeni inşaata yönelmiştir (295).

2-Haliç Tersanesi: Bu tersanın de temeli, Fatih Sultan Mehmet zamanında atılmıştır. 18. yüzyılda gemi tiplerinin büyütülmesi dolayısıyla bir zamanlar kızaklarda inşa edilen gemilerin yapımı için, kızakların gerekli teknik ilerlemeden mahrum olmaları nedeniyle, taş havuz inşası yoluna gidilmiştir.

Havuzların inşasına I.Mahmut zamanında başlanmış ve ilk olarak bugün Kasımpaşa Kapısı diye anılan yerde bir kuru havuz inşa edilerek, bu havuz III.Selim zamanında, 1788 yılında bitirilmiştir.

Tanzimat devrinde gemilerin sayısının önemli miktarda artması nedeniyle havuzlara olan ihtiyaç fazlasıyla artmış ve 1825 tarihinde ikinci bir havuzun inşası öngörülmüştür.

Daha sonraları 1870 yılında üçüncü bir havuz inşa edilmiştir.

Bu suretle kurulan Haliç tersanesi çeşitli tevsiata tâbi tutulmuş, gemilerin havuzlanması işlemiyle ilgili olarak gerekli su tahliye tertibatı Ferit Halil Paşa tarafından yaptırılmış, sonra da buhar makineleri ile güçlendirilmiştir.

Ayrıca Bahriye Nazırı Bozcaadalı Hasan Paşa'nın teşebbüsü ile, Avrupa'dan alınan yüzer havuzun tersanede montajı yapılarak 150 tonluk gemilerin tamirine imkân sağlanmıştır.

1923 yılından itibaren deniz ticaret filosu üzerine eğilen Cumhuriyet Hükümeti, deniz ticaret sanayini geliştirmek amacı ile eski tersaneleri modern tezgâh ve aletlerle donatmış ve böylece gemilerin onarım ihtiyaçları o günün şartlarına göre başarılı bir şekilde karşılanmıştır.

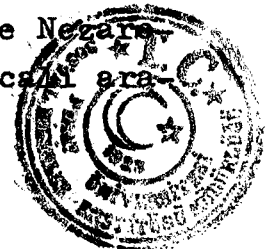
1 Temmuz 1923 tarihinde kurulan Fabrika ve Havuzlar Müdürlüğü döneminde, modernizasyona devam edilmiş ve bu arada kuru havuzlar yeni baştan onarılarak tersane mihaniği araçlarla donatılmıştır.

Fabrika ve Havuzlar adı altında çalışmalarını sürdüren bu tersane, Denizcilik Bankası T.A.O.'nun kuruluşuna kadar ana konusu olan onarım ve bakım işleri yanında yeni inşaaata yönelmeye büyük çaba harcamıştır.

1952 yılında Denizcilik Bankası T.A.O.'nun kurulması ile Haliç Tersanesi adını alan bu işyerinde yeni inşaaata büyük önem verilmiş ve bu amaçla yapılan bazı yatırımlar ve teknolojik gelişmelerle bugünkü durumuna gelmiştir(296).

3-Gölcük Tersanesi: 1908 yılında mevcut tersanelerin artan ihtiyacı karşılayamaması üzerine genişletme kararı alınmış ve bu iş için İngiltere'den uzmanlar getirilmiştir.

O devirde Türk donanmasının temel savaş gemisi olarak Dretnot tipi gemiler seçildiği için bu gemilerin hem yapımı, hem de onarımı için genişletilecek olan Haliç tersaneleri yanında ek olarak Marmara veya Boğaz'da daha elverişli bir tersane yapılması için de teşebbüsü geçilmiştir. 1911 yılında Osmanlı donanmasının geliştirilmesi üzerine önemli çalışmalar yapılırken İngiliz Vickers-Armstrong firması uzmanları ve Türk subayları da Marmara bölgesinde yaptıkları incelemeler sonunda Gölcük bölgesini, yani bir tersanenin yapılması için uygun bulmuşlardır. Fakat burada yeni bir tersane yapılması için Bahriye Nezaretii tarafından yapılan teklif, o zamanın devlet ricası arasında kabul görmemiş ve desteklenmemiştir.

0 sıralarda yapılması düşünölen Gölçük Tersanesi' nin özelliklerinin şöyle olması tesbit edilmiştir

1- Üç parçası ayrı çalıştırılacak ve birleştirildiğinde Reşadiye zırhlısını havuzlayabilecek 30.000 ton kapasiteli bir yüzer havuz yapılması.

2- 1000 ve 5000 tonluk inşa kizaklarının yapılması.

3- Her tür gemiyi onaracak fabrikalar kurulması.

4- Sosyal kuruluşlar yapılması.

5- Tersane iç bağlantıları ve malzeme getirecek bir demiryolu döşenmesi.

6- İstanbul-Gölçük arasında telli haberleşme tesisi kurulması.

7- Gölçük' te ayrıca bir telsiz telgraf istasyonu kurulması.

8- Çevreyle deniz bağlantısının sağlanması için 2 vapur alınması.

Birinci dünya harbinin ağır giderleri, bu inşaatın gerçekleşmesini büyük ölçüde engellemiştir (297).

Lozan Antlaşması' nin boğazlarla ilgili hükümleri uyarınca boğazların silah ve savunmadan arınması, İstanbul' da da deniz üs ve tesisleri olmaması gerektiğinden, askerî tersanelerin İzmit' e taşınması ve buranın aynı zamanda bir askerî üs haline getirilmesi zarurî olmuştur.

İlk olarak Yavuz savaş gemisinin havuzlanması için 1924' te bir Alman firmasına 1.200.000 Türk Lirasına bir havuz yaptırılmış ve yine aynı şirket, tersaneyle ilgili inşaatla da başlamıştır. 1926' da havuz bitmiş ve Gölçük' te "Yavuz Tamirat Komisyonu Riyaseti" adlı bir fen müşavirliği kurulmuştur. 1928' de Haliç Tersanesi' nin Gölçük' e taşınmasına başlanmış, her iki tersane bir arada "Türkiye Cumhuriyeti Bahriye Fabrikaları Müdüriyeti Tersane, Havuz ve İmalâthaneleri" adlı kuruluş tarafından yönetilmeye başlanmıştır.

1929' da bir Alman firması, Gölcük' te ki gerekli tesis ve kuruluşları yapmıştır. Buna rağmen Gölcük tersanesi, bakım ve onarım işlerini yapmak bakımından yetersizdi(298).

Unun üzerine yeterli bir tersane kurulması için harekete geçilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 8 Mayıs 1933 tarihinde kabul ettiği 2173 sayılı "Harp gemilerinin tamiri için Gölcük' te tamir limanı ve tersane yapılması hakkında kanun"a göre Gölcük' te yeni ve modern bir tersanenin inşası karar altına alınmıştır(299).

1934 yılında bir Hollanda firmasıyla anlaşılarak yapı projeleri tamamlanmıştır. Bu ideal projenin çok pahalı olması yönünden, ancak en önemli birimlerin yapılmasına öncelik tanınmıştır. Fakat bu iş de İkinci dünya harbinin çıkması üzerine mecburi olarak durmuştur. Ancak 1942 yılında tersanenin inşasına yeniden başlanılabilmıştır.

Tersane Bayındırlık Müdürlüğüne hazırlanan Kazan Fabrikası, 1953 yılından 1955 yılına kadar tamamlanmış, top, tekne, deniz ve boru fabrikaları bir arada çalıştırılmaya başlanmıştır. Bundan sonra Gölcük Tersanesi, gittikçe artan bir kapasite kazanmaya başlamış ve daimi bir gelişme göstermiştir. Halen bu iş metodlu ve müsbet bir şekilde ilerlemektedir(300).

Gölcük Tersanesinde 1938-1971 yılları arasında yapılan gemiler şunlardır (301):

İsmi	Tonajı(ton)	Yapıldığı yıl
Gölcük su gemisi	1,250	1938
Torpedo şalopası	35	1938
Dalgıç motoru	14	1938
Atak romorkörü	550	1939
Taşıma romorkörü	26	1941
Bekirdere cephane gemisi	545	1945
Çamur dubası	240	1950
Açık deniz torpedo tenderi	200	1953
Öncü romorkörü	50	1953

298- İ.KAYABALI-C.ARSLANOĞLU; a.g.e., s.216.

299- KM, Dönem:4, cilt:12, s.297.

300- İ.KAYABALI-C.ARSLANOĞLU; a.g.e., s.216.

301- İ.KAYABALI-C.ARSLANOĞLU; a.g.e., s.217.

Halâs motoru	162	1956
Pınar su gemisi	843	1958
Torpito takip botu	48	1961
Deniz katırı	26	1962
Yangın romorkörü	140	1963
Tanker (Alb.BURAK)	3800	1965
Kum yük şalopası	60	1965
Çıkartma gemisi	270	1965
Karakol gemisi	412	1966
Havuz pantonu	5000	1966
Jandarma botları	150	1967
Kuru yük gemisi	12.500	1970
Refakat muhribi	1.950	1971

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ASKERİ FABRİKALAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ NÜN TİCARİ FAALİYETLERİ

I- YURT DIŞINDAN SİLAH, UÇAK VE GEMİ İTHALİ:Cu mhu-riyet devrinde bir taraftan ülkemizde bundan önceki bölümde gördüğümüz silâh, mühimmat, kimyasal madde, askerî malzemeimâl edecek olan fabrikalarla uçak ve uçak motoru fabrikaları ve tersaneler inşa edilerken, diğer taraftan da henüz yurt içinde imâli mümkün olamayan birtakım silâh, uçak ve gemi gibi ürünler yurt dışından ithal edilmek suretiyle silâhlı kuvvetlerin ihtiyaç duyduğu yüksek teknolojiye sahip teçhizatla donatılması sağlanmıştır.

1- Dışardan Alınan Silâhlar(1923-1938):Bu dönemde memleketimizde yapılması mümkün olmayan silâhlar ve bunlara ait malzeme de dışardan satın alınarak kara kuvvetlerinin ihtiyaçları ve eksikleri tamamlanma yoluna gidilmiştir.

Bunun için kara kuvvetlerine çok miktarda hafif ve ağır makineli tüfeklerle havanlar alınmıştır. Ayrıca tank-savar silâhları büyük ölçüde ordu kademelerine verilmiştir. Bunlardan başka; Bofors, Skoda, Krupp, Rheinmetal... gibi çeşitli çapta ve menzilde zamanın en modern ve güçlü topları ordunun hizmetine verilmiştir. Bu arada 1927-1928 yıllarında Fransız yapısı Renault marka tanklar da ilk olarak Türk ordu kademelerine girmiştir (1).

2- Dışardan Alınan Uçaklar (1923-1938):1924 yılında Junkers A-20, Junkers A-21, Goudron-27 ve Goudron-59 gibi birçok yeni tip uçaklar ithal yoluyla hava kuvvetlerinde hizmete girmiştir (2).

1926-1930 yılları arasında hava kuvvetleri, satın alınan Dewatine 21 CI, Nieuport, Spad-61, Savoia S/16, Breguet-XIX, Potes 25-A/2, av uçakları ve Breguet 19-B/2, Simolik S/16 tipi keşif uçakları ile takviye edilmiştir (3).

1- Cumhuriyetimizin 50.Yılında Türk Silâhlı Kuvvetleri, s.52.

2- a.g.e., s.71.

3- a.g.e., s.74.

1930-1939 yılları arasında ise hava kuvvetlerine Curtis Hawk, P.Z.L., Heinkel-III, Martin 139, Wultee, Walrus Amphibian, Supermarine, Falcon, Feshing, Fleet, Dragon, Rapid, Monospar, Gotha-149 ve Magister uçakları gibi uçaklar satın alınmıştır (4).

3-Dışarıdan Alınan Gemiler (1923-1938): 1923 yılında donanma, esaslı onarıma muhtaç, yaşları 11-30 arasındaki gemilerden (1 eski muharebe gemisi, 1 muharebe kruvazörü, 5 muhrip, 8 torpitobot, 8 gambot, 9 motorgambot, 3 mayın gemisi, yat ve taşıt gemisi gibi çeşitli yardım gemisi) ibaret bulunmakta idi (5).

Cumhuriyet devrinde Maresal Fevzi ÇAKMAK'ın denizaltı gemilerine büyük önem vermesinden dolayı, donanmada ilk gelişme denizaltıcılık sahalarında görülmüştür. 1924 yılında bu konuda eğitim yapmak üzere 3 subayın Avrupa'ya gönderilmesinden sonra 1928 yılında donanmaya, "Birinci İnönü" ve "İkinci İnönü" adları verilen iki denizaltı gemisi katılmıştır (6).

İtalyan fabrikalarına 15 Ocak 1930 günü, 4 muhrip (Zafer, Tınaztepe, Adatepe, Kocatepe), 2 denizaltı (Dumlupınar, Sakarya), 3 avcıbotu (Denizkuşu, Martı, Doğan), ısmarlanmış; bunlardan avcıbotları 10 Eylül 1931'de, Adatepe ve Kocatepe muhripleri 18 Ekim 1931'de, Dumlupınar ve Sakarya denizaltı gemileri 6 Kasım 1931'de, Zafer ve Tınaztepe muhripleri 6 Haziran 1932'de yurda getirilerek teslim alınmışlardır.

Nihayet 9 Ocak 1935'te donanmaya "Gür" adı verilen bir denizaltı gemisi, 14 Temmuz 1936 günü "Erkin" ana yük gemisinin katılmalarıyla devrin donanması tamamlanmıştır (7).

4- a.g.e., s.78.

5- a.g.e., s.58.

6- Afif BÜYÜKTÜĞRUL; Büyük Atamız ve Türk Denizcilik, Ankara, 1969, s. 186.

7- A.BÜYÜKTÜĞRUL; a.g.e., s.186-187.

Bu dönemde donanmanın kuruluşu aşağıdaki şekilde tesbit edilmiştir:

- HARP FİLOSU: Yavuz muharebe kruvazörü, Zafer filotillası, Tınaztepe, Adatepe, Kocatepe muhripleri,
- İHTİYAT FİLO: Hamidiye ve Mecidiye kruvazörleri, Peykişevket ve Berkisatvet torpido kruvazörleri,
- DENİZALTI FİLOSU: Birinci İnönü, İkinci İnönü, Dumlupınar, Sakarya, Gür denizaltı gemileri ve Erkin ana gemisi,
- MAYIN ARAMA VE TARAMA FİLOTİLLASI: Hızırreis, İsareis ve Kemâlreis ganbotları,
- AVCIBOTLARI FİLOTİLLASI: Denizkuşu, Martı ve Doğan gemilerinden teşekkül etmiştir. Bunun dışında kalan diğer eski ve küçük gemiler, donanmadan çıkarılmıştır(8).

II-TİCARET SUBESİ

Askerî fabrikaların tek müşterisi olan Millî Savunma Bakanlığı tarafından verilen siparişlerin giderek azalması, fabrikaların gelirlerini azalttığı gibi tezgâhların boşalması ve işçilerin boş kalması gibi bir sıkıntıya sebep olmuştur.

Buna ilâve olarak genel bütçeden Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğüne ayrılan payın da seneden seneye azalması (9) ve nihayet 1932 senesinde çok düşük bir meblâğın ayrılması, daha büyük bir maddî sıkıntı getirerek personelin maaşlarının ödenmesinde çok büyük güçlükler çekilmiştir.

İşte bu duruma bir çare bulmak için hazırlanan bir kanun tasarısı Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne arz edilerek kanunlaşması sağlanmıştır. 12. Haziran 1932 tarih ve 2013 sayılı kanunla askerî fabrikalara döner sermaye verilmesi kararlaştırılmıştır (10).

Bu kanunun ilgili maddesine göre askerî fabrikalar bundan sonra Millî Savunma Bakanlığı'nın tasvibi ile diğer devlet dairelerinden ve dışardan siparişler alarak ticarî faaliyetlerini gerçekleştirebilecektir. Bunun için Askerî Fabrikalara 50.000 Türk Lirası döner sermaye verilmesi kararlaştırılmıştır (11).

Bunun üzerine Askerî Fabrikalar bünyesinde bir Ticaret Kalemi meydana getirilerek çalışmalara başlanmıştır.

9- 1926 senesinden itibaren Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü bütçesinin "Fabrikalar genel masrafları" faslına konulan meblâğ şu şekildedir:

1926 senesi için:	2.345.000 TL
1927 senesi için:	3.560.000 TL
1929 senesi için:	3.577.000 TL
1930 senesi için:	2.978.000 TL
1931 senesi için:	2.495.000 TL
1932 senesi için:	1.950.615 TL.

Yukardaki rakamlardan da anlaşılacağı gibi 1929 senesine kadar bütçeye konan meblâğ seneden seneye arttığı halde 1930'dan itibaren azalmaya başlamış ve 1932 senesinde 2 milyon liranın altına düşmüştür. Bu durum sadece fabrikaların genel masrafları kaleminde olmayıp diğer bütün fasıllarda da aynı şekildedir.

10-TBMM Kavanin Hecmuası, Dönem:4, cilt:11, s.556.

11-KM, Dönem:4, c.11, s.556.

1934 yılında 100.000 TL sermaye daha verilmiş, bu arada iş hacmi de büyümüştür. Bu durum karşısında ticaret kalemi işleri gibi yürükmekte yetersiz kalınca 1 Haziran 1938 tarihinde Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü bünyesinde bir "Ticaret Şubesi" açılmıştır(12).

Şubenin başlangıçtan itibaren 1939 mali senesi sonuna kadar aldığı sipariş toplamı aşağıdaki şekildedir(13):

<u>Senesi</u>	<u>Aldığı sipariş toplamı(Lira)</u>
1932	209.085.61
1933	347.465.16
1934	994.254.94
1935	1.609.635.25
1936	1.698.871.35
1937	2.694.398.46
1938	1.888.510.06
1939	2.676.430.29

Bu siparişler çerçevesinde aşağıdaki önemli işler yapılmıştır (14):

1-Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğüne toplam 224,776 km. ray yapılmış ve Ankara-Haydarpaşa arasındaki raylar sökülerek yerlerine döşenmiştir.

2-Posta Telgraf Genel Müdürlüğüne 4700 km. telefon teli yapılarak bu konudaki acil ihtiyacı karşılanmıştır,

3-Mükemmel bir nal fabrikası kurularak M.S.B. Levazım Dairesi ve Jandarma Genel Komutanlığına toplam 918.733 giyim beygir ve katır nalı yapılmıştır.

4-Jandarma Genel Komutanlığı elinde mevcut ve ekserisi tamire muhtaç İngiliz tüfekleri 7.9 çapına çevrilerek ve tamir edilerek jandarma tüfekleri ile ordu tüfekleri cep-hane bakımından birleştirmiştir.

5-Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğüne devredilen Silâtarafa Fişek Fabrikası ile Elmadağ Barut Fabrikası döner sermaye ile çalıştırılarak bu fabrikaların imâl kapasitesi dört misline çıkartılmıştır.

12-As.Fb.Arş.,R:5, r:G, G:Yok, K:28, D:5

13-As.Fb.Arş.,R:5,r:G,G:-,K:28,D:5.

14-As.Fb.Arş.,R:5,r:G,G:-,K:28,D:5.

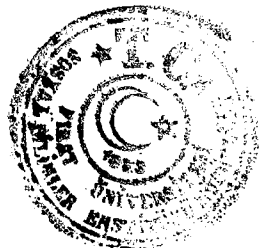

6-Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü bütçesinden başka, ayrıca Millî Savunma Bakanlığı'nın döner sermaye kanalı ile sipariş etmiş olduğu toplam 2.280.717.98 liralık orduya malzeme imâl edilmiştir.

Bu faaliyetlerin sonunda 1939 senesi sonuna kadar çeşitli şekillerde Maliye Bakanlığına vergi olarak 1.786.721.77 lira verilerek, devlet bütçesinin gelirler kısmına hizmet edilmiştir.

Ticaret Şubesi kanalı ile üretimi gerçekleştirilen diğer malzemeler de şu şekâlde tesbit edilmiştir (15):

- Seyyar mutfak edevatı imâli,
- Motor onarılması
- Pedal yayı ve mili onarılması
- Kılıç imâli
- Pedal yayı imâli
- Ayna imâli
- Çamaşır yıkama makinesi imâli
- Bakır tepsi imâli
- Altılı üstlü karyola imâli
- Bulaşık yıkama makinesi aksamı imâli
- Askerî fırın için aksam imâli
- Seyyar mutfak imâli
- Manevra sandığı imâli
- Komprime pres makinesinin onarımı
- Civata yuvası islâhı
- Civata imâli
- 2,5 cm.lik diilli çakırıklı toka imâli
- Çamaşır kurutma dolabı motoru onarılması
- Yemek kazanı onarılması
- Bakır perçin çivisi imâli
- Linyit sobası imâli
- Sigara sehpası imâli
- Okul sarası imâli
- Öğretmen kürsüsü imâli
- Yazı tahtası imâli

- Ayaç hokka takımı imâli
- Hurufat kasası imâli
- Sahbaç tahtası imâli
- Bulaşık yıkama makinesi büyük dişlisi imâli
- Matbaa keski bıçağı imâli
- Buzdolabı elektrik motoru onarılması
- 2Subay işareti imâli
- Elek dolabı imâli
- Kitaplık imâli

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EĞİTİM FAALİYETLERİ

I-Okullar ve Çıracak Ocakları1-Askerî Sanayi Mektebi

Ş-Kuruluşu ve Tarihçesi: Osmanlı İmparatorluğu devrinde asrın gelişmelerine uygun olarak Tophane ve Zeytinburnu'nda yeni fabrikalar tesis edildiği zaman, bunların kurulması, işletilmesi ve öğretilmesi için başlangıçta yabancı mütehassis ve ustalar kullanılmışlardır. Bu fabrikaları çalıştıracak san'atkar işçiler memlekette bulunmadığından, bu boşluğu doldurmak ve san'at erbabı yetiştirilmek üzere ilk tedbir olarak az bir san'at bilen kar'a askerlerinin fabrikalarda istihdamına başlanmışsa da, askerliklerinin sonunda bunların çoğu fabrikalarda kalmayarak memleketlerine gittiklerinden san'atkar ihtiyacı temin edilememiştir.

Bu durum, yeni kurulan ve zamanla gelişen fabrikalara daimî olarak harp sanayii sınıfı teşkiline lüzum göstermiştir. Nitekim Halil Paşa'nın Tophane Müşirliği zamanında ikisi Tophane, diğer ikisi de Zeytinburnu'nda olmak ve yine san'atkar kur'a askerlerinden meydana gelmek üzere sanayi taburları teşkil edilmiştir.

Bunlar nizamiye ve ihtiyat hizmetleri müddetince fabrikalarda çalışarak ve san'at öğrenerek askerliklerini yapmaktadırlar. Askerlik hizmeti sonunda içlerinden iyi yetişenler Mülâzim-i Salis (Teşmen) rütbesi ile alıkonularak sanayi taburlarında subaylık yapmakta ve fabrikalarda san'atlarına göre çalışmakta idiler.

Daha sonra görülen lüzum üzerine bu taburlara birer İdadî (Lise dengi) sanayi taburu ilâve edilerek Tophane ve Zeytinburnu'ndaki sanayi kıt'aları alay haline getirilmiş ve "İdadî Sanayi Alayları" adını almıştır. Sonradan ilâve edilen idadî taburlarına askerliği gelmemiş gençler alınmış ve bunlara gece dersleri verilerek yetiştirilmişlerdir.

1886 yılında Ali Saip Paşa'nın Tophane Müşirliği zamanında İdadî Sanayi Alayları için birer okul tesisi programı hazırlanmışsa da 1893 yılına kalmıştır. Bu zamana kadar sanayi alaylarındaki kur'a askerleri yerine gittikçe askerliği gelmemiş gençler alınmakta ve bu suretle yetiştirilerek san' atkârların nazari bilgileriyle yükselmelerine gayret edilmiştir.

1893 yılında Zeki Paşa'nın Tophane Müşirliği zamanında tatbik edilen yeni teşkilâta, Tophane ve Zeytinburnu'ndaki sanayi alaylarına birer "İdadî Sanayi Mektebi" ihâ ve edilmiş ve bu suretle sanayi alaylarına alınan gençlerin teorik ve pratik bilgiler bakımından iyi bir san' atkâr olmak üzere yetiştirilmeleri temin edilmiştir.

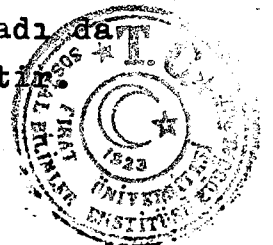
İdadî Sanayi Mektebi mezunları (subay veya sivil) fabrikalarda şube memuru, ustabaşı, postabaşı, mütehassıs gibi mevkilerde istihdam edildikleri gibi, içlerinden Avrupa'ya tahsile gönderilenlerden yüksek mühendis, doktor ve kimyager olarak yetişenler de vardı.

Bu mekteplerden mezun olanlardan fabrikalarda kalmayanlar, ülkenin her tarafına yayılarak kendi san' atlarında çalışarak san' atkâr açığını kapatmışlardır. Sonuç olarak bu teşekküller, kurulmuş olan askerî sanayi gelişmesine, ülkede bir san' at ocağının, san' atkâr yuvasının teessüsüne büyük katkılarda bulunmuşlardır.

II.Meşrutiyeti müteakip 1909 senesinde Sanayi Alayları teşkilâtı ilga edilerek 1910 senesinde "İmalât-ı Harbiye Nazari Mektebi" ismiyle Zeytinburnu'nda bir san' at mektebi tesis edilmiştir.

Buraya alınan talebeler 4 yıl teorik ve 4 yıl da fabrikalarda tamamen uygulamalı olarak yetiştirilmekte ve buna karşılık 8 senelik bir mecburi hizmete tabi tutulmakta idiler. Okulu bitirip diploma alanlar fabrikalarda ustalıkla istihdam edilmekte idiler.

1914 yılında mektep Tophane'ye nakledilerek adı da "İmalât-ı Harbiye Usta Mektebi" şekline çevrilmiştir.

Bu teşkilât 1921 yılına kadar devam etmiş ve fabrikalar genel müdürlüğünün teşkili üzerine mektebin adı, "Fabrikalar Müdiriyyet-i Umumiyesi Usta Mektebi" olarak değiştirilmiş ve uygulama kısmı 4 seneden 2 seneye indirilmiştir.

Bundan sonra da mektep teşkilâtında bazı değişiklikler yapılmış ve nihayet 4 senelik ve ikinci derecede orta ihtisas tahsil programı ile, "Askerî Sanayi Mektebi" adı altında son şeklini almıştır. Bu mektebin gayesi de orduya san'atkân ve fabrikalara çırak yetiştirmek idi. Bu şekil 1932 yılına kadar devam etmiştir (1).

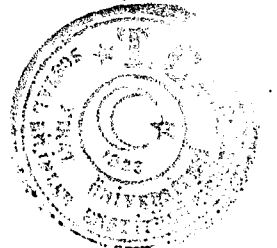
b-Kırıkkale'ye Nakli: 1932 senesine kadar İstanbul'da okulun durumu, idare ve eğitim yönünden iyi değildi. Çünkü Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü'nün nezaretinden uzak kalmış ve sık sık teftiş edilememiştir. Öğrenciler arasında ahlaki bakımdan çok düşük seviyede olanlar da mevcuttu. Uygulama eğitimi bakımından imkânsızlık içinde idi. Çünkü İstanbul'da Askerî Fabrikaların işler halde en ufak bir atelyesi yoktu.

Okulun idari ve disiplin durumlarını düzelterip, teorik ve uygulamalı eğitimini yoluna koyarak Askerî Fabrikalar ve ordu için hayırlı ve faydalı bir kaynak haline getirmek için Kırıkkale'ye nakli düşünülmüştür. Çünkü Askerî Fabrikaların ağırlık merkezi burada idi ve öğrencilere en modern fabrikalarda, en geniş ölçüde uygulamalı eğitim ve tatbikat yaptırmak mümkündü. Bunun üzerine 1932 yılında Askerî Sanayi Mektebi'nin Kırıkkale'ye nakli gerçekleştirilmiştir (2).

c-Yeni Mektep Binasının İnşası: Millî Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığının da muvafakati alınarak Kırıkkale'de bir okul binası inşa ve tesisi için Askerî Fabrikalar bütçesinden ayrılan tahsisatla 25 Temmuz 1932 tarihinde imzalanan bir mukavele ile Mühendis

1- AFT, s.58-61.

2- AFT, s.61.

Selâhattin Bey'e ihaleye verilmiştir(3) Bi Binanın elektrik, su, kanalizasyon, kalorifer, mutfak ocağı, temiz ve pis su tesisatlarıyla muşamba döşemesi çeşitli müteahhitlere ihale edilerek yaptırılmış ve bütün bu işler için 82.724 Türk Lirası sarfedilmiştir. Okulun derslane, yemekhane, yatakhane, müdür ve öğretmen odaları gibi müstemilâtı, 170-200 talebeye kâfi gelecek şekilde hebaflanmıştır. Buna göre hazırlanan proje uygulanarak 22/5/1933 okulun inşaaı tamamlanmıştır. Diğer taraftan öğrenciler için sıra, dolap, karyola ve yataklar alınarak hazırlanmış ve nihayet 1933 yılı Ağustos ayında okulun idare hey'eti ile öğrencileri yeni binalarına taşınmışlardır(4).

d-Okulun Organizasyonu (5):

Müdür:Binbaşı

- 1 Mülhak Yüzbaşı
- 1 İaşe subayı yüzbaşı
- 1 Muavin:4. sınıf hesap memuru
- 1 Tabip yüzbaşı
- 1 Eczacı yüzbaşı
- 1 Sıhhiye memuru
- 10 Öğretmen
- 170 Talebe
- 1 Dahiliye müdürü yüzbaşı
- 2 Sınıf subayı yüzbaşı
- 1 Başhademe
- 10 Hademe
- 1 Kapıcı

Netep Atelyesi

Müdür

- 1 Ressam
- 1 Elektrik memuru
- 10 Öğretmen usta
- 1 Muavin:4. sınıf hesap memuru

3-As. Fb.Ars..R:11.r:B.G:3.K:75.D:2.

4-AFT, s.61.

5-As.Fb.1933 Hazari Kadro Defter.,As.Fb.Ars.,R:39,r:C,G:3,
Defter no:11.

e-Okulun Statüsü ve Tedrisatı: Bu okuldan mezun olanların orduya kamacı, tüfekçi, marangoz, saraç ve sair gibi askerî memur sıfatıyla verilmeleri iktiza etmekte idi. Ancak memur olabilmek için yedeksubay olabilmeleri, yedeksubay olabilmeleri için de ilgili kanunlara göre lise mezunu olmaları şarttı. Bu sebeple okulun bir san'at lisesi haline getirilmesi için Maarif Vekâleti ile yapılan temas ve görüşmelerin sonunda okulun ilk üç sınıfı orta ve diğer üç sınıfı da lise olmak üzere altı sınıfa : taksim edilmesi uygun görülerek buna göre hazırlanan program 15/9/1933 tarihinden itibaren uygulanmaya başlanmıştır(6).

f-Okulun Askerî Liseler Müfettişliğine Devri: Yukarıda ifade edildiği gibi okulun bir san'at lisesi haline getirilmesinden sonra Genelkurmay Başkanlığından 6/12/1933 tarihinde bir emir alınmıştır. Bu emirde san'at lisesinin tedrisat programlarının tanzimi ve öğretmen ve idare heyetlerinin tayini, tedrisatın kontrolü ve okulun her hususta idare ve inzibatı Askerî Liseler Müfettişliği emrine verilmesi, yalnız bütçesinin Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü'nde kalması isteniyordu. Bunun üzerine okulun askerî fabrikalara san'atkar eleman yetiştirecek bir kaynak olmaktan çıktığını gören Genel Müdürlük, bütçesinden bu mektebe ait kısmın (89.307 TL) kara bütçesine nakli ile okul ile alakalarının tamamen kesilmesini 27/2/1934 tarih ve 1335 numaralı mazuzatı ile talep etmiştir.

Genel Müdürlüğün talebi, osene Yüksek Askerî Şûrada görüşülerek bütün askerî mekteplerin bir elden idare edilmesi uygun görülmüş ve bu suretle Askerî Fabrikalar ile okulun alakası 16/4/1934 tarihinde kesilmiştir.

1/6/1934 tarihinde mektep kadrosu, Genel Müdürlük kadrosundan çıkartılarak okul tamamen Askerî Liseler Müfettişliği emrine verilmiştir (7).

6- AFT, s.62.

7- AFT, s.62.

2-Erzurum Çıracık Ocağı:Askerî fabrikalara san' atkâr işçi ve usta; askerî birliklere de askerî memur yetiştirmek üzere Kırıkkale' de tesis edilen "Askerî San' at Lisesi'nin 1934 yılında askerî fabrikalarla alâkası kesilince askerî fabrikalara san' atkâr yetiştirecek bir kaynak kalmamıştır.

Bunun üzerine askerî fabrikalar hiç olmazsa çıracık derecesinde san' atkâr yetiştirmek üzere ve kendi bütçesi ve teşkilâtı dahilinde ufak bazı teşekküller meydana getirmeye karar vermiştir. Bunlardan biri Erzurum Çıracık Ocağıdır.

Doğrudaki birliklerin tek tamirhanesi olan Erzurum tamirhanesi için merkezden san' atkâr tedarik edip göndermek imkânı olmadığı gibi birçok istilâlara uğramış ve sıkıntılar geçirmiş olan bu havalide usta değil adi bir biçingir dahi bulunamadığından ilk çıracık ocağı, 1935 senesinde Erzurum Silâh Tamirhanesinde açılmıştır.

Bu ocak, teorik ve uygulamalı tedrisat ve tatbikat bakımından Maarif Vekâleti' nce ikinci derecede san' at mektebi olarak tescil edilmiştir. Fakat birçok müdahale ve kısıtlamaya uğrayarak maksat ve gaye haricine çıkarılması endişesi ile mektep adı verilmemiş, "Çıracık Ocağı" denilmiştir.

Burada tatbik edilen tedrisat ve tatbikat şöyledir:

a-Tedrisatın teorik kısmı Maarif Vekâletinin tanzim ettiği dört senelik programa ve Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğünde buna ilâve edilen meslekî ders programlarına göre tatbik olunmuştur. Teorik eğitim, hergün öğleden evvel 4 saattir.

b-Uygulamalı eğitim için ayrıca mevcut programa göre hareket edilmiştir.

c-Eğitimin tatbiki Maarif Vekâleti' nin bu husustaki talimatına uygun olarak yapılmıştır.

d-Çıracak evinde ders okutan öğretmenler fabrika müdürlüğünce memurların ehliyet ve liyakatli olanlarından seçilmiştir.

e-Sınıf geçmede Maarif Vekâletinin orta dereceli okullarda uyguladığı esaslar uygulanmıştır.

f-Uygulamalı dersten imtihan, fabrika müdürünün tayin ettiği bir heyet tarafından yapılmıştır. Uygulamalı imtihanlarda başarılı olamayanlar teoride başarılı olsalar bile sınıf geçemezler. İki sene sınıf geçemeyenler çıracak evinden ve fabrikadan ihraç edilirler.

g-Çıracakların san'at şubelerine ayrımı fabrika müdürünün başkanlığında teşkil eden bir komisyon tarafından çıracakların kabiliyet ve istidatlarına ve fabrikanın ihtiyaçlarına göre tesbit edilmiştir.

Çıracak sınıfına kaydedilenlerden birinci sınıfta olanlara günde 24, ikinci sınıfta 32, üçüncü sınıfta 40 ve dördüncü sınıfta bulunanlara da 48 kuruş yevmiye tahsis edilmektedir.

Kendilerini idareden aciz bulunacakları tabii olan çıracaklara istihkak kesbettikleri yevmiye, ellerine verilmeyip; bundan, evvelâ kendilerine ömle yemeği ve elbise masrafları temin olunmuş, geri kalanı diğer ihtiyaçlarını karşılamak üzere her ay kendilerine verilmiştir. Bu husus için her çıracak için ayrı bir hesabı tutulmuştur.

Çıracak evinin muhtelif sınıflarında okutulan dersler şunlardır:

Yurt Bilgisi, Almanca, Teknoloji, Resim, Fizik ve Kimya, Türkçe, Tarih ve Coğrafya, Tabiat Bilgileri, Matematik.

Bu dersler fabrika subay ve fen elemanlarında mürekkep bir tedris heyeti tarafından okutulmakta olduğu gibi aynı heyet fabrikadaki staj uygulamalarına da nezaret etmişlerdir (8).

H-Yurt Dışına Talebe Göndererek Mühendis ve Fen Memuru

Yetiştirilmesi Faaliyetleri: 1924 senesinde Askerî Fabrikalarca lise ve san'at mektebi mezunlarından mühendislik ve fen memurluğu tahsili için Avrupa'ya talebe gönderilmeye başlanmıştır. Ayrıca subay mühendis yetiştirmek üzere subaylardan yaşları müsait olup, yapılan imtihanı kazananlar da mühendislik tahsili için Almanya ve Fransa'ya gönderilmişlerdir. Bu talebelerin tahsil ve diğer durumlarına bakmak üzere bir talebe müfettişi tayin edilmiştir. Bu durum, 1929 senesine kadar devam etmiştir.

1414 numaralı kanunun neşri üzerine 1929 Eylülünden itibaren bakanlıklar adına Avrupa'da tahsilde bulunan talebelerin tahsisatı ile teftiş ve takibi Maarif Vekâleti tarafından ifa edilmeye başlandı için her sene askerî fabrikalarca tahsile gönderilecek talebenin miktarı ve meslekleri Maarif Vekâletine bildirilmekte ve bakanlıkça yapılan yarışma imtihanında başarılı olanlar Askerî Fabrikalar nam ve hesabına Avrupa'ya gönderilmekte idi. Avrupa'da tahsilini tamamlayıp yurda dönenler, her tahsil senesi için iki sene mecburî hizmete tâbi tutulmakta idi. Gerek tahsillerini tamamlayamayanlar ve gerekse mecburî hizmetini hiç yapmayanlar veya eksik yapanlardan o nisbette tahsil parası mahkeme yoluyla geri alınmakta idi.

2018 sayı ve 28 Temmuz 1932 tarihli kanunla subay mühendis ve 2016 sayı ve 28 Temmuz 1932 tarihli kanunla da askerî mühendis ve fen memurları yetiştirilmesine yeni bir yön verilmiştir.

Bu kanunların hükmüne göre yalnız Askerî Fabrikaların değil, Fen ve San'at ve Harita Genel Müdürlükleri ile Deniz ve Hava Müsteşarlıklarına da lüzumlu olan fen elemanlarının yabancı memleketlerde tahsil ettirilmek suretiyle yetiştirilmesi gayesi gözetilmiştir.

Adı geçen kanunlara göre Millî müdafaa için yabancı memleketlere tahsile gönderilecek askerî talebenin kaynağı ordu subayları ile askerî lise mezunlarıdır. Subay mühen-

disler ordudan ve mühendis ve fen memurları da askerî lise mezunlarından yetiştirilmektedir. Bu hususta Genelkurmayca tanzim edilen umumî ihtiyaç programı senelere taksim edilmiş olup Millî Müdafaa teşkilatı için tahsisat nisbetinde her sene gönderilecek talebe miktarına göre subay ve askerî lise mezunları yarışma imtihanı ile tesbit edilerek ihzari dersler ve lisan öğrenmekle fabrika stajı görmek üzere Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğüne gönderilmişlerdir. Bunlar 6 ay müddetle muayyen programlara göre teorik ve pratik görgüleri edindikten sonra mesleki tahsil için yabancı memleketlere gönderilmişlerdir.

Bu kanunlar mucibince 1934 senesinden itibaren umumî programa göre yabancı memleketlere subay mühendis, askerî mühendis ve fen memurluğu için tahsile talebe gönderilmekte olup, bu tarihten sonra artık sivil talebe gönderilmemiştir (9).

1924 yılından 1933 yılına kadar Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü tarafından Avrupa'ya tahsile gönderilen personel ile bunların çeşitli durumları, aşağıdaki şekilde tesbit edilmiştir (10):

Yüzbaşı Osman Nuri

Tahsile gönderildiği memleket:Almanya
Okuduğu okul:Berlin Technische Hochschule
İhtisası:Elektrik
Tahsile gittiği tarih:1924
Döndüğü tarih:1930

Yüzbaşı Hasan Osman

Tahsile gönderildiği memleket:Almanya
Okuduğu okul: Dresden Technische Hochschule
İhtisası: Makine
Tahsile gittiği tarih:1924
Döndüğü tarih:1930

9-AFT, s.201-202.

10-As.Fb.Anş.,R:5, r:G, G: yok, K:28, D:5.

Yurda döndükten sonra Silâh Fabrikası Top İşletme Amiri olarak göreve devam etmiştir.(Bnb.Hasan Osman KIRERİ)

Yüzbaşı Selim Lütü

Gönderildiği memleket:Almanya

Okuduğu okul: Berlin Technische Hochschule

İhtisası: Makine

Gittiği tarih:1924

Döndüğü tarih:1928

İmtihan veremediğinden geri çağırılmışve 1931 yılında emekli olmuştur.

Sinbaşı Ekrem Hayri

Gönderildiği memleket:Fransa

Okuduğu okul: Paris E.Sup. de mec.

İhtisası:Makine

Gittiği tarih:1925

Döndüğü tarih:1931

Topçu Mühimmat Fabrikası Müdürlüğü yapmıştır.Bilahare 1948-1950 yılları arasında Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü yapmıştır. (Y.Müh.Tümğ. Ekrem AKPAY , bkz. Fotoğraf-6)

Yüzbaşı İhsan

Gönderildiği memleket:Almanya

Okuduğu okul: Berlin Technische Hochschule

İhtisası:Makine

Gittiği tarih:1925

Döndüğü tarih:1931

Genelkurmayda Doktor mühendis olarak göreve devam etmiştir. (Yarbay İhsan AKSÜLEY)

Yüzbaşı Reşid Zeki

Gönderildiği memleket:Almanya

Okuduğu okul: Berlin Technische Hochschule

İhtisası:Makine

Gittiği tarih:1925

Döndüğü tarih:1933

Fen Şubesi Kuv.Muh. kısım amiri iken 1934 tarihinde Fen ve San'at Umum Müdürlüğü emrine geçmiştir.

Yüzbaşı Ömer Lütfi

Gönderildiği memleket:Almanya

Okuduğu okul: Berlin Technische Hochschule

İhtisası:Makine

Gittiği tarih:1926

Döndüğü tarih:1932

Silâh Fabrikası Müdürü olarak görev yapmıştır.(Y.Müh.
Yarbay Ömer Lütfi B İRKAN)

Yüzbaşı Ahmet Melih

Gönderildiği memleket: Fransa

Okuduğu okul:Paris E.Sup. de méc.

İhtisası:Makine

Gittiği tarih:1926

Döndüğü tarih:1931

Top Fabrikası işletme amiri olarak görev yapmıştır.
(Y.Müh.Bnb.Melih YARDIMCIOĞLU)

Yüzbaşı Cemâl Mesrur

Gönderildiği memleket:Fransa

Okuduğu okul:Paris E.Sup. de méc.

İhtisası:Makine

Gittiği tarih:1926

Döndüğü tarih:1930

Fen ve San'at Umum Müdürlüğünde Mühendis Yarbay Cemâl
TOLUNAY

Mülâzim (Teşmen) Ali Rıza

Gönderildiği memleket:Almanya

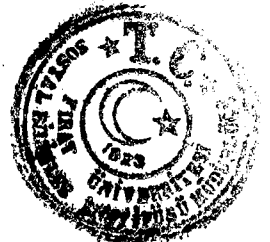
Okuduğu okul:Manheim Ingenieur Schule

İhtisası:Makine

Gittiği tarih:1929

Döndüğü tarih:1933

Topçu Mühimmat Fabrikası Tapa İşletme Amiri olarak
göreve devam etmiştir. (Müh. Yzb.Ali Rıza)

Mülâzım (Teşmen) Kâmil

Gönderildiği memleket:Almanya

Okuduğu okul: Karlsruhe Technische Hochschule

İhtisası:Makine

Gittiği tarih:1929

Döndüğü tarih:-

Kırıkkale Top Fabrikası İşletme amir muavini olarak göreve devam etmiştir. (Öyzb. Kâmil ARGUT)

Yüzbaşı Nazmi

Gönderildiği memleket:Fransa

Okuduğu okul:Paris E.Sup. des T.P.

İhtisası:İnşaat

Gittiği tarih:1929

Döndüğü tarih:1935

Fen Şubesi İnşaat ve Emakın kısmı azası olarak göreve devam etmiştir. (Y.Müh.Bnb.Nazmi PERÇİNEL)

Mülâzım Sebahattin

Gönderildiği ülke:Fransa

Okuduğu okul:Paris E.Sup.des P.et ch.

İhtisası:İnşaat

Gittiği tarih:1932

Döndüğü tarih:-

Çanakkale Müstahkem Mevki İnşaat Komisyonunda göreve devam etmiştir.

Zihni Rüştü

Gönderildiği memleket:Almanya

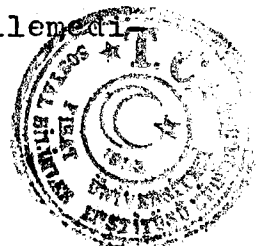
Okuduğu okul: Aachen Technische Hochschule

İhtisası: Sanayi-i Madâniye

Gittiği tarih:1924

Döndüğü tarih:1928

Vaktinde imtihan veremediğinden yurda çağrılmış ve Pirinç haddehanesinde görev verilmişse de istifade edilemediğinden kaydı silinmiştir.

Alâettin Bekir

Gönderildiği memleket:Almanya

Okuduğu okul:Göte Technikum

İhtisası:İnşaat

Gittiği tarih:1924

Döndüğü tarih:1928

Tahsile devamında fayda olamayacağı anlaşıldığından geri çağırılmıştır.

Sami Sadettin

Gönderildiği memleket:Almanya

Okuduğu okul:Stuttgart Technische Hochschule

İhtisası:Kimya

Gittiği tarih:1924

Döndüğü tarih:1931

Tahsilini tamamlamışsa da yurda dönmemiştir. Hakkında dava açılmıştır.

Hayrettin Sabri

Gönderildiği memleket:Almanya

Okuduğu okul: Stuttgart Technische Hochschule

İhtisası:Kimya

Gittiği tarih:1924

Döndüğü tarih:1931

Kırıkkale Pirinç fabrikası kimyahane şefi olarak göreve devam etmiştir. (Hayrettin TANDOĞAN)

Faik Haşim

Gönderildiği memleket:Almanya

Okuduğu okul:Magdeburg Makine İnşaat

İhtisası:Makine

Gittiği tarih:1924

Döndüğü tarih:1929

2 numaralı Tüfek İşletmesinde göreve devam etmiştir.
(Mühendis Faik Haşim AKBAY)

Cemâl Rifat

Gönderildiği memleket:Almanya
 Okuduğu okul:Magdeburg Makine İnşaat
 İhtisası:Makine
 Gittiği tarih:1924
 Döndüğü tarih:1929

Tahsil masraflarını ödeyerek idareden ayrılmıştır.

Sami Mehmet

Gönderildiği memleket:Almanya
 Okuduğu okul:Magdeburg İnşaat Usta Mektebi
 İhtisası:İnşaat
 Gittiği tarih:1924
 Döndüğü tarih:1930

Kırıkkale Grup Müdürlüğünde göreve devam etmiştir.
 (Müh.Sami DURSUN)

İhsan Ali

Gönderildiği memleket:Almanya
 Okuduğu okul:Magdeburg Makine İnşaat
 İhtisası:Makine
 Gittiği tarih:1924
 Döndüğü tarih:1930

Mecburi hizmetini bitirdikten sonra istifa etmiştir.

Vasıf Abdurrahim

Gönderildiği memleket:Almanya
 Okuduğu okul:Chemnitz Sanayi Akademisi
 İhtisası:Elektrik
 Gittiği tarih:1924
 Döndüğü tarih:1930

Mecburi hizmetini bitirdikten sonra istifa etmiştir.

Tahsin Mustafa

Gönderildiği memleket:Almanya

Okuduğu okul:Chemnitz Sanayi Akademisi

İhtisası:Kimya

Gittiği tarih:1924

Döndüğü tarih:1930

Bakırköy Barut Fabrikasında Kimyager olarak göreve devam etmiştir.(Kimyager Tahsin ALTAY)

Mustafa Şükrü Ramazan

Gönderildiği memleket:Almanya

Okuduğu okul:Chemnitz Sanayi Akademisi

İhtisası:Kimya

Gittiği tarih:1924

Döndüğü tarih:1930

Kırıkkale Çelik Haddehanesi Laboratuvar şefi olarak göreve devam etmiştir.(Kimyager Mustafa Ramazan ÖZERTUŞ)

Cevat Salih

Gönderildiği memleket:Almanya

Okuduğu okul:Mitweide Technikum

İhtisası:Elektrik

Gittiği tarih:1924

Döndüğü tarih:1927

Topçu Mühimmat Fabrikasında Elektrik mühendisi olarak göreve devam etmiştir. (Cevat TAYFUN)

Ekrem Kâzım

Gönderildiği memleket:Almanya

Okuduğu okul:Manheim Mühendis Mektebi

İhtisası:Makine

Gittiği tarih:1924

Döndüğü tarih:1927

Taahhüt ettiği müddeti bitirmeden ayrılmıştır.

Ferit İzzet

Gönderildiği memleket:Almanya
Okuduğu okul:Manheim Mühendis Mektebi
İhtisası:Makine
Gittiği tarih:1925
Döndüğü tarih:1929

Silâh Fabrikası optik şubesinde mühendis olarak
göreve devam etmiştir. (Ferit TANAY)

Atıf Abdurrahim

Gönderildiği memleket:Almanya
Okuduğu okul:Manheim Mühendis Mektebi
İhtisası:Makine
Gittiği tarih:1925
Döndüğü tarih:h931

Topçu Mühimmat Fabrikası Tapa işleminde göreve
devam etmiştir. (Atıf EPİR)

Süleyman Mestan

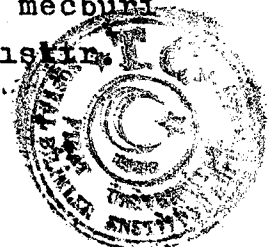
Gönderildiği memleket:Almanya
Okuduğu okul:Manheim Mühendis Mektebi
İhtisası:Makine
Gittiği tarih:1925
Döndüğü tarih:1931

Topçu Mühimmat Fabrikasında mühendis olarak göreve
devam etmiştir. (Müh.Mestan Süleyman GÖNEN)

Fazıl Zeki

Gönderildiği memleket:Almanya
Okuduğu okul:Mitweide Technikum
İhtisası:Elektrik
Gittiği tarih:1925
Döndüğü tarih:1929

Dönüşünde Fen şubesinde istihdam edilmiş ve mecburi
hizmetini bitirdikten sonra istifa ederek ayrılmıştır.

Reşat Fuat

Gönderildiği memleket:Almanya
Okuduğu okul:Göte Gewerbe Hochschule
İhtisası:Makine
Gittiği tarih:1924
Döndüğü tarih:Tahsil esnasında kaybolmuştur.

Bahattin Abdullah

Gönderildiği memleket:Almanya
Okuduğu okul:Karlsruhe Technische Hochschule
İhtisası:Makine
Gittiği tarih:1926
Döndüğü tarih:1932

Tapu fabrikasında mühendislik yaparken müddetini bitirmeden hizmeti terk etmiştir.

Ahmet Nurettin

Gönderildiği memleket:Almanya
Okuduğu okul:Karlsruhe Technische Hochschule
İhtisası:Makine
Gittiği tarih:1926
Döndüğü tarih:1933

Topçu Mühimmat fabrikasında yüksek mühendis olarak göreve devam etmiştir. (Y.Müh. Nurettin NORMAN)

Cemâl Hakkı

Gönderildiği memleket:Almanya
Okuduğu okul:Karlsruhe Technische Hochschule
İhtisası:Makine
Gittiği tarih:1926
Döndüğü tarih:1933

Top fabrikasında mühendis olarak göreve devam etmiştir. (Yük. Müh. Cemâl Hakkı GÜRSEL)

Selâhattin Remzi

Gönderildiği memleket:Almanya
 Okuduğu okul:Aachen Technisehe Hochschule
 İhtisası:Sanayi-i Madeniye
 Gittiği tarih:1926
 Döndüğü tarih:1932

Çelik Haddehanesinde yükbek mühendis olarak göreve devam etmiştir. (Y.Müh.Selâhattin ŞANBAŞ)

Mazhar Hakkı

Gönderildiği memleket:Almanya
 Okuduğu okul:Göte Technikum
 İhtisası:Sanayi-i Madeniye
 Gittiği tarih:1926
 Döndüğü tarih:1931

Pirinç Haddehanesinde mühendis olarak göreve devam etmiştir. (Müh. Mazhar KIZILDEMİR)

Adil

Gönderildiği memleket:Almanya
 Okuduğu okul:Cihemnitsz Sanayi Akademisi
 İhtisası:Kimya
 Gittiği tarih:1926
 Döndüğü tarih:1931

Elmadağ Dinamit fabrikasında kimyager olarak göreve devam etmiştir. (Kimyager Adil AKTOLUŞ)

Kemâl Mahir

Gönderildiği memleket:Almanya
 Okuduğu okul:Hildeburg Technikum
 İhtisası:Elektrik
 Gittiği tarih:1926
 Döndüğü tarih:1931

Kırıkkale kuvvet merkezinde mühendis olarak göreve devam etmiştir. (Müh.Kemâl Mahir ERDİR)

Cevdet İsmail

Gönderildiği memleket:Almanya
Okuduğu okul:Hildeburg Teknikum
İhtisası:Makine
Gittiği tarih:1926
Döndüğü tarih:1931

Silâh fabrikası tüfek işletmesinde mühendis olarak
göreve devam etmiştir. (Müh. Cevdet AROYMAK)

Zeki Şevki

Gönderildiği memleket:Almanya
Okuduğu okul:Hildeburg Teknikum
İhtisası:Makine
Gittiği tarih:1926
Döndüğü tarih:1931

Kırıkkale 2 no.lu Tüfek İşletmesinde mühendis olarak
göreve devam etmiştir. (Müh. Zeki BERKMAN)

Fahri Arif

Gönderildiği memleket:Almanya
Okuduğu okul:Mitweide Teknikum
İhtisası:Makine
Gittiği tarih:1927
Döndüğü tarih:1932

Merkez Fen Şubesi malzeme kısmında mühendis olarak
göreve devam etmiştir. (Müh.Fahri ARIMAN)

Muzaffer Mehmet

Gönderildiği memleket:Almanya
Okuduğu okul:Chiwikan Teknikum
İhtisası:Elektrik
Gittiği tarih:1927
Döndüğü tarih:1931

Elmadağ Barut fabrikasında elektrık mühendisi olarak
göreve devam etmiştir. (Müh.Muzaffer TULAN)

Sabahattin Vehbi

Gönderildiği memleket:Almanya
Okuduğu okul:Aachen Makine İnşaat
İhtisası:Makine
Gittiği tarih:1927
Döndüğü tarih:1931

Kırıkkale 2 no.lu Tüfek İşletmesinde mühendis olarak
göreve devam etmiştir. (Müh.Sabahattin DİNLER)

Suat Aziz

Gönderildiği memleket:Almanya
Okuduğu okul:Aachen Makine İnşaat
İhtisası:Makine
Gittiği tarih:1927
Döndüğü tarih:1931

As.Fb.Gn. Md. Fen Şubesinde mühendis olarak göreve
devam etmiştir. (Müh. Suat ÇALIŞLAR)

Osman İsmail

Gönderildiği memleket:Almanya
Okuduğu okul:Hildenburg Technikum
İhtisası:Makine
Gittiği tarih:1927
Döndüğü tarih:1932

Elmadağ Barut Fabrikasında mühendis olarak göreve
devam etmiştir. (Müh. Osman SÖKE)

Kemâl Ali

Gönderildiği memleket:Almanya
Okuduğu okul:Frankenhavs Technikum
İhtisası:Makine
Gittiği tarih:1927
Döndüğü tarih:1932

Topçu Mühimmat Fabrikası Tapa İşletmesinde
olarak göreve devam etmiştir. (Müh. Kemâl ERSAN)

Saip Sırrı

Gönderildiği memleket:Almanya
Okuduğu okul:Badsohulze Mühendis Mektebi
İhtisası:Makine
Gittiği tarih:1927
Döndüğü tarih:1931

İdarede fen memurluğu ile görevli iken 1935 senesinde istifa etmiştir.

Kemâl Rüstü

Gönderildiği memleket:Almanya
Okuduğu okul:München Technisehe Hochschule
İhtisası:Makine
Gittiği tarih:1927
Döndüğü tarih:1932

Kırıkkale Kuvvet Merkezi Müdürlüğü yapmıştır. (Y. Müh. Kemâl AKSAL)

Çelâl Sükrü

Gönderildiği memleket:Almanya
Okuduğu okul:München Technisehe Hochschule
İhtisası:Makine
Gittiği tarih:1927
Döndüğü tarih:1932

Erzurum Silâh Fabrikasında mühendis olarak görev yapmıştır. Bilahare 1951-1953 ve 1964-1966 yılları arasında Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu Genel Müdürü (Çelâl İMRE)

Vedat Hüseyin

Gönderildiği memleket:Almanya
Okuduğu okul:Aachen Technisehe Hochschule
İhtisası:Sanayi-i Madeniye
Gittiği tarih:1927
Döndüğü tarih:1932

Çelik Maddehanesinde Yüksek Mühendis olarak görev yapmıştır. (Y. Müh. Vedat ALPDOĞAN)

Halil Ali

Gönderildiği memleket:Almanya
Okuduğu okul:Mitweide Technikum
İhtisası:Elektrik
Gittiği tarih:1928
Döndüğü tarih:1932

28 no. lu Makine Teftiş Komisyonunda mühendis olarak görev yapmıştır. (Müh. Halil ERGUN)

Osman Şükrü

Gönderildiği memleket:Almanya
Okuduğu okul:Berlin Technische Hochschule
İhtisası:Kimya
Gittiği tarih:1928
Döndüğü tarih:1934

Bakırköy Barut Fabrikasında görevli iken mecburî hizmetini tamemmeden vazifeyi terk etmiştir.

Mehmet Nafiz

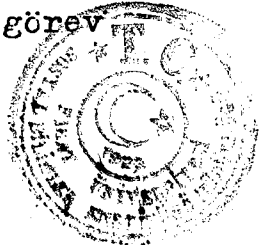
Gönderildiği memleket:Almanya
Okuduğu okul:Chemnitz Technische Akademie
İhtisası:İnşaat
Gittiği tarih:1933
Döndüğü tarih:1939

Merkez Fen Şubesi İnşaat kısmında Emakin İnşaat Mühendisi olarak görev yapmıştır. (Müh. Nafiz ALTUNAY)

Mehmet Sadettin

Gönderildiği memleket:Almanya
Okuduğu okul:Chemnitz Technische Akademie
İhtisası:Kimyager
Gittiği tarih:1933
Döndüğü tarih:1938

Kırkkale Barut Fabrikasında Kimyager olarak görev yapmıştır. (Sadettin BİLGİNER)

Ali Ulvi

Gönderildiği memleket:Almanya
 Okuduğu okul:Chemnitz Technische Akademisi
 İhtisası:Kimyager
 Gittiği tarih:1933
 Döndüğü tarih:1938

Kırıkkale Barut Fabrikasında kimyager olarak görev yapmıştır. Bilahare 1959-1960 yıllarında Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu Genel Müdürü Ali Ulvi ÇİMEN.

Ömer Hulûsi

Gönderildiği memleket:Almanya
 Okuduğu okul:Chemnitz Technische Akademisi
 İhtisası:Makine Optik
 Gittiği tarih:1933
 Döndüğü tarih:1938

Silâh Fabrikasında Telemetre şubesinde mühendis olarak görev yapmıştır. (Müh. Ömer ÇİMEN)

Selâhattin Fehmi

Gönderildiği memleket:Almanya
 Okuduğu okul:Berlin Technische Hochschule
 İhtisası:Elektrik
 Gittiği tarih:1931
 Döndüğü tarih:1937

Tahsiline devamında fayda görülmediğinden yurda çağrılmıştır.

Sait Münir

Gönderildiği memleket:Almanya
 Okuduğu okul:Württemberg Yüksek Ticaret Mektebi
 İhtisası:Ticaret
 Gittiği tarih:1928
 Döndüğü tarih:1931

Hecburi hizmetini bitirmeden ayrılmıştır.

Hasan Abdullah

Gönderildiği memleket:Almanya
Okuduğu okul:Württemberg Makine Mektebi
İhtisası:Makine
Gittiği tarih:-
Döndüğü tarih:-

Topçu Mühimmat Fabrikasında mühendis olarak görev yapmıştır. (Müh. Hasan BOZKIR)

Hilmi

Gönderildiği memleket:Almanya
Okuduğu okul:Württemberg Maden Mektebi
İhtisası:Sanayi-i Madeniye
Gittiği tarih:1929
Döndüğü tarih:1934

Kırıkkale Çelik Haddehanesinde mühendis olarak görev yapmıştır. (Müh. Hilme KURTAY)

İbrahim

Gönderildiği memleket:Almanya
Okuduğu okul:Württemberg Maden Mektebi
İhtisası:Sanayi-i Madeniye
Gittiği tarih:1929
Döndüğü tarih:1934

Kırıkkale Çelik Haddehanesinde mühendis olarak görev yapmıştır. (Müh. İbrahim KARAKOÇ)

III- Yurt Dışından Getirilen Mühendisler: Fabrikaların çeşitli branşlarda yetişmiş eleman ihtiyacını karşılamak üzere yurt dışından getirilen mühendisler görevlendirilmiştir. 1926 yılından 1937 yılına kadar getirilmiş olan yabancı mühendislerin durumu aşağıdaki şekilde tesbit edilmiştir (11):

11-As.Fb.Arş., R:5, r:G, GÖyok, K028, D:5.

İsmi: Şivap
 Tabiyeti: Alman
 İhtisası: Mühassıs usta
 Mukavele tarihi: 27 Haziran 1926
 Mukavelesinin bittiği tarih: Mayıs 1930
 Görev yaptığı fabrika: Ankara Fişek Fabrikası

İsmi: Otto Ortner
 Tabiyeti: Alman
 İhtisası: Sucu ustası
 Mukavele tarihi: 11 Ocak 1931
 Mukavelesinin bittiği tarih: 17 Ocak 1932
 Görev yaptığı fabrika: Mermi fabrikası

İsmi: Brücke
 Tabiyeti: Alman
 İhtisası: Maden mühendisi
 Mukavele tarihi: 18 Temmuz 1929
 Mukavelesinin bittiği tarih: 5 Kasım 1929 tarihinde olumsuz
 sağlık şartları dolayısıyla mukavelesi feshedilmiştir.
 Görev yaptığı fabrika: Pirinç Haddehanesi

İsmi: Virgilio Orlandi
 Tabiyeti: İtalyan
 İhtisası: Dinamit mühassısı
 Mukavele tarihi: 5 Temmuz 1934
 Mukavelesinin bittiği tarih: 1 Aralık 1934 (Ülkesine gitmiş,
 geri dönmemiştir.)
 Görev yaptığı fabrika: Elmadağ Baru Fab.

İsmi: Villi Sigat
 Tabiyeti: Alman
 İhtisası: Tezgâh ustabaşısı
 Mukavele tarihi: 11 Mart 1930
 Mukavelesinin bittiği tarih: 10 Mart 1932
 Görev yaptığı fabrika: Ankara Silâh Fab.

İsmi:Adolf Harlass

Tabiyeti:Çekoslovak

İhtisası:Hadde mühendisi

Mukavele tarihi:2 Ocak 1936.

Mukavelesinin bittiği tarih:15 Aralık 1939

Görev yaptığı fabrika:Çelik Haddehanesi

İsmi:Valter Kihental

Tabiyeti:Alman

İhtisası:Makine mütehassısı

Mukavele tarihi:1 Nisan 1929

Mukavelesinin bittiği tarih:6 Haziran 1932

Görev yaptığı fabrika:Ankara Silâh Fab.

İsmi:Baranni Laslo

Tabiyeti:Macar

İhtisası:İmalât resimcisi

Mukavele tarihi:16 Kasım 1929

Mukavelesinin bittiği tarih:1 Haziran 1940

Görev yaptığı fabrika:Ankara Silâh Fab.

İsmi:Şlezinger

Tabiyeti:Macar

İhtisası:Elektrik montörü

Mukavele tarihi:19 Haziran 1929

Mukavelesinin bittiği tarih:21 Haziran 1932

Görev yaptığı fabrika:Kuvvet Merkezi

İsmi:Erik Berg Stronn

Tabiyeti:İsveç

İhtisası:Dizel mütehassısı

Mukavele tarihi:1 Eylül 1929

Mukavelesinin bittiği tarih:8 Ağustos 1930

Görev yaptığı fabrika:Kuvvet Merkezi (Kaybolmuştur.)

İsmi:Louis L. Trognitz
 Tabiyeti:Alman
 İhtisası:Dürbün ve Telemetreci
 Mukavele tarihi:4 Şubat 1935
 Mukavelesinin bittiği tarih:30 Şubat 1936
 Görev yaptığı fabrika:Ankara Silâh Fab.

İsmi:Sipeçler
 Tabiyeti:Alman
 İhtisası:To p mütehassısı
 Mukavele tarihi:17 Mart 1930
 Mukavelesinin bittiği tarih:17 Mart 1933
 Görev yaptığı fabrika:Ankara Silâh Fab.

İsmi:Helmuk Kulb.
 Tabiyeti:Alman
 İhtisası:Şarjör mütehassısı
 Mukavele tarihi:19 Ekim 1925
 Mukavelesinin bittiği tarih:19 Ekim 1928
 Görev yaptığı fabrika:Ankara Fişek Fab.

İsmi:Jakop Theman
 Tabiyeti:Danimarka
 İhtisası:Fen İşletme Md.
 Mukavele tarihi:14 Nisan 1929
 Mukavelesinin bittiği tarih:14 Nisan 1931
 Görev yaptığı fabrika:Mermi Fab.

İsmi:Horoviç
 Tabiyeti:Avusturya
 İhtisası:İnşaat Mühendisi
 Mukavele tarihi:23 Mart 1929
 Mukavelesinin bitiş tarihi:23 Mart 1930
 Görev yaptığı fabrika:İnşaat kısmı

İsmi:Henri Zhan

Tabiyeti:Alman

İhtisası:Madeniyat Mütchassısı

Mukavele tarihi:7 Ocak 1934

Mukavelesinin bittiği tarih:1 Temmuz 1934

Görev yaptığı fabrika:Çelik Haddehanesi

İsmi:Behler

Tabiyeti:Alman

İhtisası:Kuruşun mütchassısı

Mukavele tarihi:3 Nisan 1926

Mukavelesinin bittiği tarih:1 Mart 1928

Görev yaptığı fabrika:Ankara Fişek Fab.

İsmi:İlgner

Tabiyeti:Alman

İhtisası:Nikel kaplama mütchassısı

Mukavele tarihi:26 Mayıs 1929

Mukavelesinin bittiği tarih:31 Mayıs 1936

Görev yaptığı fabrika:Pirinç Haddehanesi

İsmi:Hans Time

Tabiyeti:Alman

İhtisası:Dürbün ve Telemetreci

Mukavele tarihi:10 Ocak 1927

Mukavelesinin bittiği tarih:27 Ocak 1935

Görev yaptığı fabrika:Ankara Silâh Fab.

İsmi:Rays

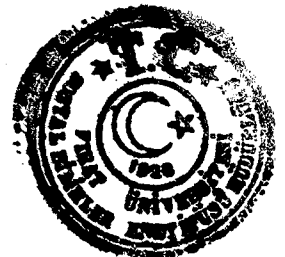
Tabiyeti:Alman

İhtisası:Kapsül mütchassısı

Mukavele tarihi:18 Kasım 1926

Mukavelesinin bittiği tarih:14 Haziran 1928

Görev yaptığı fabrika:Ankara Fişek Fab.

İsmi:Valter Şumul

Tabiyeti:Alman

İhtisası:İmlâ mütehassısı

Mukavele tarihi:14 Mayıs 1827

Mukavelesinin bittiği tarih:14 Mayıs 1928

Görev yaptığı fabrika:Ankara Fişek Fab.

İsmi:Çenberman

Tabiyeti:Alman

İhtisası:Kovan Ş. usta mv.

Mukavele tarihi:4 Eylül 1927

Mukavelesinin bittiği tarih:1 Haziran 1928

Görev yaptığı fabrika:Ankara Fişek Fab.

İsmi:Ferîç Noyman

Tabiyeti:Alman

İhtisası:Tapa mütehassısı

Mukavele tarihi:1 Mart 1928

Mukavelesinin bittiği tarih:1 Mart 1929

Görev yaptığı fabrika:Zeytinburnu Tapa fab.

İsmi:Pavl Hekt

Tabiyeti:Alman

İhtisası:Tapa mütehassısı

Mukavele tarihi:11 Nisan 1927

Mukavelesinin bittiği tarih:11 Nisan 1928

Görev yaptığı fabrika:Zeytinburnu Tapa fab.

İsmi:Olaf Olsen

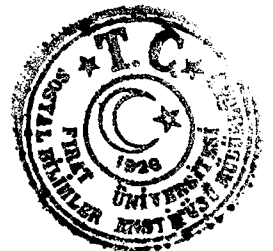
Tabiyeti:Norveç

İhtisası:Döküm mütehassısı

Mukavele tarihi:22 Haziran 1929

Mukavelesinin bittiği tarih:22 Haziran 1931

Görev yaptığı fabrika:Pirinç Haddehanesi

İsmi:Şogal

Tabiyeti:Çekoslovak

İhtisası:Döküm mütehassısı

Mukavele tarihi:7 Mayıs 1929

Mukavelesinin bittiği tarih:5 Temmuz 1931

Görev yaptığı fabrika:Pirinç Haddehanesi

İsmi:Veiske

Tabiyeti:Alman

İhtisası:Elektrik mütehassısı

Mukavele tarihi:2 Ağustos 1925

Mukavelesinin bittiği tarih:20 Ağustos 1926

Görev yaptığı fabrika:Ankara Fişek Fab.

İsmi:Mesaraj

Tabiyeti:Macar

İhtisası:Elektrik mohtürü

Mukavele tarihi:7 Mayıs 1929

Mukavelesinin bittiği tarih:29 Ekim 1929 (Mukavelesi feshedilmiştir.)

Görev yaptığı fabrika:Pirinç Haddehanesi

İsmi:Renner Kodolany

Tabiyeti:Macar

İhtisası:Mütehassıs Kimyager

Mukavele tarihi:6 Eylül 1934

Mukavelesinin bittiği tarih:7 Eylül 1938

Görev yaptığı fabrika:Elmadağ Barut Fab.

İsmi:Johan Lubitz

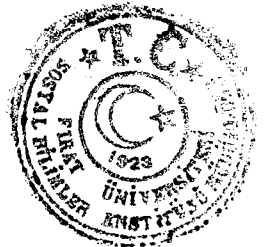
Tabiyeti:Macar

İhtisası:Nitrogliserinli ustabaşı

Mukavele tarihi:16 Ekim 1934

Mukavelesinin bittiği tarih:8 Ekim 1938

Görev yaptığı fabrika:Elmadağ Barut Fab.

İsmi:Frans Vassal
 Tabiyeti:Macar
 İhtisası:İmlâ mütehassısı
 Mukavele tarihi:2 Mayıs 1931
 Mukavelesinin bittiği tarih:2 Mayıs 1933
 Görev yaptığı fabrika:Mermi Fab.

İsmi:Setil
 Tabiyeti:Macar
 İhtisası:Fen Md.
 Mukavele tarihi:13 Ekim 1926
 Mukavelesinin bittiği tarih:13 Ekim 1927
 Görev yaptığı fabrika:Zeytinburnu Tapa Fab.

İsmi:Maks Toyer
 Tabiyeti:Avusturya
 İhtisası:İnşaat Mütehassısı
 Mukavele tarihi:20 Nisan 1926
 Mukavelesinin bittiği tarih:20 Nisan 1929
 Görev yaptığı fabrika:İnşaat Şubesi

İsmi:Manke ve Got
 Tabiyeti:Macar-Alman
 İhtisası:Montaj
 Mukavele tarihi:10 Eylül 1929
 Mukavelesinin bittiği tarih:29 Temmuz 1930
 Görev yaptığı fabrika:Mermi Fab.

İsmi:Oto Ornet
 Tabiyeti:Avusturya
 İhtisası:Sucu ustası
 Mukavele tarihi:4 Mart 1926
 Mukavelesinin bittiği tarih:15 Mayıs 1926 (Hizmetine son verilmiştir.)
 Görev yaptığı fabrika:Ankara Fişek Fab.

İsmi:Filip

Tabiyeti:Alman

İhtisası:Tapa mütehasısı

Mukavele tarihi:6 Mayıs 1926

Mukavelesinin bittiği tarih:7 Ağustos 1926 (Ölmüştür.)

Görev yaptığı fabrika:Zeytinburdu

İsmi:Franç Şarka

Tabiyeti:Alman

İhtisası:Avadanlık ustabaşısı

Mukavele tarihi:19 Şubat 1925

Mukavelesinin sona erdiği tarih:15 Mart 1926

Görev yaptığı fabrika:Ankara Fişek Fab.

İsmi:Otulogal

Tabiyeti:Macar

İhtisası:Ayaks ocakları tamircisi

Mukavele tarihi:15 Temmuz 1929

Mukavelesinin bittiği tarih:16 Mayıs 1930

Görev yaptığı fabrika:Pirinç Haddahanesi

İsmi:Bark Hof

Tabiyeti:Alman

İhtisası:Fen Md. Mv.

Mukavele tarihi:6 Temmuz 1926

Mukavelesinin bittiği tarih:17 Ekim 1926 tarihinde ölmüştür.

Görev yaptığı fabrika:Zeytinburnu Tapa Fab.

İsmi:Tibor Küveşi

Tabiyeti:Alman

İhtisası:Kimyager

Mukavele tarihi:9 Temmuz 1925

Mukavelesinin bittiği tarih:15 Temmuz 1927

Görev yaptığı fabrika:Merkez Kimyahanesi

İsmi:Otto Anthon
Tabiyeti:Alman
İhtisası:Kazan mütehassısı
Mukavele tarihi:1 Haziran 1937
Mukavelesinin bittiği tarih:1 Şubat 1939
Görev yaptığı fabrika:Kuvvet Merkezi

İsmi:Ştobert
Tabiyeti:İsviçre
İhtisası:Poligon mütehassısı
Mukavele tarihi:10 Aralık 1928
Mukavelesinin bittiği tarih:31 Mayıs 1939
Görev yaptığı fabrika:Ankara Fişek Fab.

İsmi:Karl Nerlih
Tabiyeti:Alman
İhtisası:Fiül mütehassısı
Mukavele tarihi:21 Şubat 1935
Mukavelesinin bittiği tarih:1 Haziran 1938
Görev yaptığı fabrika:Elmadağ Barut Fab.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÜCRETLER VE MAAŞLAR

1-İşçi Ücretleri: İşçilere günlük çalışma karşılığı olarak yevmiye verilmektedir. İşçiler iki grupta mütalâa edilmektedir:

a-San'atkâr İşçiler: Tesviyeci, tornacı, marangoz, modelci, demirci, elektrikçi, motorcu, dökümcü, tapa terkip işçisi, imalât ressamı gibi.

b-Gayrısan'atkâr İşçiler: Yardımcı hizmetlerde (hamal, terzi vs. gibi) çalışan işçilerdir.

San'atkâr işçilerle gayrısan'atkâr işçilerin yevmiyeleri birbirinden farklıdır. Meselâ Topçu Mühimmat Fabrikasında bir tapa terkip işçisi 1933 yılında 216 kuruş yevmiye alırken (1), bir gayrısan'atkâr işçi olan hamal, 112 kuruş yevmiye almıştır (2). Keza 1931 yılında bir tesviyeci ustanın aldığı 240 kuruş yevmiyeye karşılık (3), bir terzi 136 kuruş yevmiye almıştır (4).

Şimdi 1931 ve 1948 yıllarındaki bazı temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlarını vererek bazı işçilerin aylık gelirleri karşılığında ne kadar mal alabildiklerini hesaplayarak, işçi ücretlerinin alım gücünü tesbit edelim (5):

Malın Cinsi	Fiatı	
	1931	1948
Ekme (kg.)	8.00 kr.	31.22 kr.
Şeker (kg.)	35.78 kr.	125.62 kr.
Zeytin (kg.)	26.60 kr.	125.60 kr.
Süt (kg.)	21.01 kr.	62.64 kr.
Kurufasulye (kg.)	16.19 kr.	75,12 kr.
Pirinç (kg.)	35.21 kr.	123.36 kr.
Odun (kg.)	2.17 kr.	7.13 kr.

1- Topçu Mühimmat Fab. Arşivi, İşçi Sicil Dosyası No:1415.

2- Topçu Mühimmat Fab. Arşivi, İşçi Sicil Dosyası No:971.

3- Topçu Mühimmat Fab. Arşivi, İşçi Sicil Dosyası No:1182.

4- Topçu Mühimmat Fab. Arşivi, İşçi Sicil Dosyası No:971.

5- Maaş miktarları 1931 Nazari Kadro Defter., As.Fb.Arş. R.5, r:G, Defter no:12 ve As. Fb.1948 Yılı Fiziki Kadro Defter.

As.Fb.Arş., R:5, r:G, K:28, D:8'den, fiyatlar ise Türkiye İstatistik Yıllığı, c:7, s.538-543 ve a.g.e., c.18, s.202-203'ten alınmıştır, burada okka üzerinden verilen fiyatlar, kilo

fiatına çevrilmiştir.

Gayrısıan' atkâr işçi sınıfından bir terzinin 1931 yılındaki aylık geliri ortalama 40,8 TL; 1948 yılında 80 TL. olup, bu yıllardaki alım gücü şu şekildedir:

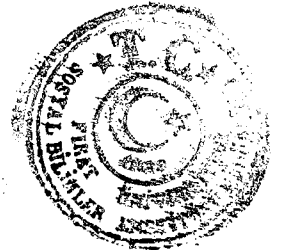
<u>Malın Cinsi</u>	<u>1931</u>	<u>1948</u>
Ekmek	510 kg.	256 kg.
Şeker	114 kg.	64 kg.
Zeytin	153 kg.	63 kg.
Süt	194 kg.	128 kg.
Kurufasulye	241 kg.	106 kg.
Pirinç	116 kg.	65 kg.
Odun	1880 kg.	1122 kg.

Bir elektrik işçisinin 1931 yılındaki ortalama aylık geliri 100 TL; 1948 yılındaki ortalama aylık geliri 150 TL.dir. Buna göre bu yıllara ait alımgücü aşağıdaki şekildedir:

<u>Malın Cinsi</u>	<u>1931</u>	<u>1948</u>
Ekmek	1250 kg.	480 kg.
Şeker	279 kg.	119 kg.
Zeytin	376 kg.	119 kg.
Süt	476 kg.	239 kg.
Kurufasulye	618 kg.	200 kg.
Pirinç	284 kg.	121 kg.
Odun	4608 kg.	2103 kg.

1931 yılında 150 TL; 1948 yılında 300 TL. ortalama aylık geliri olan bir imalât resimcisinin alımgücü şöyledir:

<u>Malın Cinsi</u>	<u>1931</u>	<u>1948</u>
Ekmek	1875 kg.	961 kg.
Şeker	419 kg.	239 kg.
Zeytin	564 kg.	239 kg.
Süt	711 kg.	479 kg.
Kurufasulye	926 kg.	399 kg.
Pirinç	426 kg.	243 kg.
Odun	6912 kg.	4207 kg.

Bir ustabaşı ise 1931 yılında 180TL; 1948 yılında 400 TL. ortalama aylık gelire sahip olup, alımgücü şöyledir:

<u>Malın Cinsi</u>	<u>1931</u>	<u>1948</u>
Ekmek	2250 kg.	1281 kg.
Şeker	503 kg.	318 kg.
Zeytin	677 kg.	318 kg.
Süt	857 kg.	638 kg.
Kurufasulye	1112 kg.	532 kg.
Pirinç	511 kg.	323 kg.
Odun	8295 kg.	5610 kg.

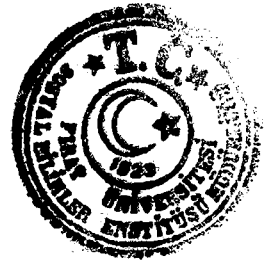
2-Memur Maaşları: Memurlar da askerî ve sivil memurlar olmak üzere iki kısma ayrılıp, kendileri ile ilgili mevzuata göre maaşlarını almışlardır. Memurlardan bazılarının aylık ortalama maaşları ile bu maaşları karşılığında alabilecekleri mal miktarı aşağıda hesaplanmıştır:

Albay rütbesindeki bir fabrika müdürü 1931 yılında 400 TL; 1948 yılında 625 TL. maaş karşılığı aşağıda hesaplanan miktarlarda mal alabilecek kudrete sahiptir:

<u>Malın Cinsi</u>	<u>1931</u>	<u>1948</u>
Ekmek	5000 kg.	2002 kg.
Şeker	1118 kg.	497 kg.
Zeytin	1504 kg.	498 kg.
Süt	1904 kg.	998 kg.
Kurufasulye	2471 kg.	832 kg.
Pirinç	1136 kg.	507 kg.
Odun	18433 kg.	8766 kg.

Bir mühendis 1931 yılında ortalama 200 TL; 1948 yılında ortalama 550 TL. aylık gelire sahip olup, alımgücü şöyledir:

<u>Malın Cinsi</u>	<u>1931</u>	<u>1948</u>
Ekmek	2500 kg.	1762 kg.
Şeker	559 kg.	439 kg.
Zeytin	752 kg.	438 kg.
Süt	952 kg.	878 kg.
Kurufasulye	1235 kg.	732 kg.
Pirinç	568 kg.	446 kg.
Odun	9216 kg.	7714 kg.

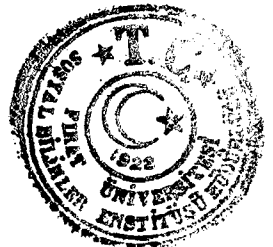
Yardımcı hizmetler sınıfından bir bekçi, 1931 yılında ortalama 60 TL; 1948 yılında ortalama 100 TL. aylık gelire sahiptir. Buna göre alımgücü şu şekildedir:

<u>Malın Cinsi</u>	<u>1931</u>	<u>1948</u>
Ekmek	750 kg.	320 kg.
Şeker	168 kg.	80 kg.
Zeytin	226 kg.	80 kg.
Süt	286 kg.	160 kg.
Kurufasulye	371 kg.	133 kg.
Pirinç	170 kg.	81 kg.
Odun	2765 kg.	1402 kg.

1931 yılında ortalama 80 TL; 1948 yılında ortalama 150 TL. aylık gelire sahip olan bir kâtibin alımgücü de şu şekilde hesaplanmıştır:

<u>Malın Cinsi</u>	<u>1931</u>	<u>1948</u>
Ekmek	1000 kg.	480 kg.
Şeker	224 kg.	119 kg.
Zeytin	301 kg.	119 kg.
Süt	381 kg.	239 kg.
Kurufasulye	494 kg.	200 kg.
Pirinç	227 kg.	121 kg.
Odun	3687 kg.	2103 kg.

Yukarda verilen tablolara ana hatlarıyla bir göz atılınca 1931 yılından 1948 yılına kadar ücret ve maaşların 1 ilâ 1,5 katı artış gösterdiği; buna karşılık alım gücünün hemen hemen yarı yarıya düştüğü görülmektedir. Bu durum Türkiye'nin o yıllardaki genel ekonomik durumu hakkında da bir bilgi verebilir. Rakamlar, işin uzmanı olan iktisatçılar tarafından çeşitli şekillerde değerlendirilerek daha değişik sonuçlara varılabilir.

ALFINCI BÖLÜM

SOSYAL GÜVENLİK MÜESSESELERİ

I-İmalât-ı Harbiye Teavün ve Sigorta Sandığı: Osmanlı İmparatorluğu zamanında askerî fabrikalar mensuplarının faydalandığı "İmalât-ı Harbiye Fabrikaları Temin-i İstikbâl Sandığı" isimli bir teşekkül, 13 Mart 1910 tarihinde vücade getirilmiştir. 22 maddelik bir talimatname ile faaliyete geçen bu müessese, mensuplarına yalnız bir emekli maaşı tahsis etmek suretiyle yardımcı olmaya çalışmıştır.

Birinci Dünya Harbi sonunda görülen iktisadî sıkıntı üzerine, bu sandığın sermayesinden 56.000 liraya hükümet tarafından el konulmuştur. Buna ilâve olarak Mondros müta-rekesinin getirdiği kısıtlamalarla askerî fabrikaların faaliyetleri hemen hemen durma noktasına geldiğinden kaynak sıkıntısına düşen sandığın, mensuplarına gerektiği gibi yardım edemeyeceği anlaşıldığından 1919 yılında lâğvedilmiştir.

Cumhuriyet hükümetinin kuruluşu ve fabrikaların Anadolu' da faaliyete başlamalarına kadar bu konuda yeni bir teşebbüs görülmemiştir. Fakat askerî fabrikaların kuruluşu tamamlanmaya başlayınca bu konudaki ihtiyaç da kendisini hissettirmişdir. Diğer önemli işler, bu konuyu biraz geriye bıraktırmışsa da Ankara' daki fabrikalarda çalışan personel, kendi aralarında ve özel bir mahiyette bir hasta kassası teşekkül ettirerek ihtiyaçlarını küçük ölçülerde de olsa karşılamaya çalışmışlardır.

Bu teşekkül yalnız Ankara' daki fabrikalarda faaliyetini devam ettirmekte iken 28 Ağustos 1925 tarihinde İstanbul' daki barut fabrikasında meydana gelen bir patlamada 17 işçinin kaybedilmesi, Askerî Fabrikalar idarecilerinin dikkatlerini bu konu üzerine çekmiştir.

Yapılan araştırmalar sonunda Askerî Fabrikalar mensuplarının kendi sermayeleri ile vücade getirecekleri bir teşekkülün çok yönden faydalı olacağını anlaşılmış ve bu maksadı

temin için mülga teavün ve sigorta sandığı kanun ve talimatları tekrar gözden geçirilerek hazırlanan metnin "Türkiye Büyük Millet Meclisi" ne arzı ve kanunlaşması sağlanmıştır (1).

2 Haziran 1926 tarihinde kabul edilen 895 numaralı İmalât-ı Harbiye Teavün ve Sigorta Sandığı hakkındaki kanunla, İmalât-ı Harbiye Umum Müdürlüğüne bağlı müesseselerdeki personelin herhangi bir kazaya karşı sigorta edilmesi ve malûliyet ve ihtiyarlıklarında kenâilerine yardım yapılması için "İmalât-ı Harbiye Teavün ve Sigorta Sandığı" adlı bir sandık teşekkül ettirilmiştir (2).

Sandığın sermaye ve gelirleri aşağıdaki şekilde tesbit edilmiştir:

a-Mülga temin-i istikbâl sandığının hazinece alınan 56.000 lirasının iadesinden,

b-Her sene umum müdürlük bütçesine konacak münasip bir tahsisat,

c-Mensuplarının verecekleri % 4' ler,

d-Mensuplardan kesilecek cezalar,

e-Sermayenin işlemesinden hasıl olacak kârlar,

f-Teberrular.

Bu şuretle teşekkül eden sandık, kanun ve talimatına göre de, üyelerine aşağıdaki şekillerde yardım etmiştir:

1-Hastalığa Karşı Sigorta: Sandığa dahil olan her şahıs, gerek vazifeden dolayı olsun, gerekse diğer şekillerde olsun hastalık halinde tedavisine ait bilimum masraf, sandıkça yapılacak ve hastalık kazadan doğmuşsa üç ay müddetle tam yevmiyesini alacaktır. Eğer hastalık beşerî bir sebebe dayanıyorsa, müddet aynı olmak üzere yarım yevmiye alacaktır.

2-Kazaya Karşı Sigorta: İş icabı ve işten doğan bütün kazalar da kaza sigortasından istifadeyi mucib olarak görülmüştür. Kaza ve bunun neticesi vukua gelebilecek malûliyetler üç dereceye ayrılmıştır:

1-Askerî Fabrikalar Tekâüt ve Muavenet Sandığı
s.1-3, As.Fb.Ars., R:5, r:G, G:yok, K:28, D:5.

2- KM, Dönem:2, cilt:4, s.965.

a-Külli Malûliyet: Kaza neticesi ölmek veya fabrikada çalışamayacak derecede malûliyete uğramaktır. Bu halde yapılacak yardım, kaza günündeki yevmiyesinin 600 misli ile sandıktaki mevduatının iki misli olarak verilmesidir.

b-Tam Malûliyet: Kazazedeⁿ yaşaması için başkalarının yardımına muhtaç hale gelmesidir. Bu halde yapılacak yardım, kaza günündeki yevmiyesinin 700 misli ile sandıktaki mevduatının iki misli olarak kendisine verilmesidir.

c-Cüz' i Malûliyet: Fabrikalarda çalışacak derecede küçük malûliyete uğramaktır. Bunlara yapılacak yardım, kaybettiği uzvuna karşılık tayin edilmiş bir tazminatın verilmesi ve fabrikalarda çalışmaya devamıdır.

3-Hizmete Karşı Sigorta: Sandıktaki mevduatı geri almaksızın idareye otuz sene hâzmet etmiş olanlara, sandıktaki bu müddet zarfında toplanan mevduatıyla beraber bir o kadar da tazminat verilmesinden ibarettir(3)

Memleketimizde o tarihex kadar bir emsali görülmeyen bu sandık, çeşitli eksikliklerine rağmen 1939 yılına kadar üyelerine elinden gelen sosyal sigorta ve emeklilik hizmetlerini vermeye devam etmiştir. Günün gelişen şartlarına göre daha ileri seviyedeki "Askerî Fabrikalar Tekaüt ve Muavenet Sandığı" kanunu ile 26 Ocak 1939 tarihinden itibaren yürürlükten kaldırılmıştır.

895 sayılı kanunun önemli eksikliğinden biri de yalnızca kara fabrikalarındaki işçileri ihtiva edip, deniz ve hava kuvvetlerine ait fabrikaları dikkate almamış olmasıdır. Bu eksikliği telâfi etmek üzere deniz fabrikaları bir "Deniz Sandığı" teşekkül ettirerek kendilerini sosyal sigorta altına almaya çalışmışlar, fakat hava fabrikaları o tarihte daha yenè yenè kurulmaya başladıkları için, böyle bir teşebbüsleri görülmemektedir. Yeni getirilen 3575 sayılı kanun bu açıkları da kapatacak bir mahiyette olacaktır.

3-Askerî Fabrikalar Tekaüt ve Muavenet Sandığı Tarihi
s.4, As.Mb.Arg., R:5, r:G, G:yok, K:28, D:5.

II- ASKERİ FABRİKALAR TEKAÜD VE MUAVENET SANDIĞI

1-Kuruluşu: 26 Ocak 1939 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde kabul edilip, 7 Şubat 1939 tarihinde Resmî Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren 3575 sayılı kanunla, Askerî Fabrikalar (Kara, deniz, hava dahil) teşkilâtında çalışanlara verilecek tazminat ile bunlara veya bunların yetimlerine bağlanacak emekli aylıkları için "Askerî Fabrikalar Tekâüd ve Muavenet Sandığı" isimli bir sandık teşkil edilmiştir (4).

2-Sandığın Kısımları: Sandığın (A) ve (B) olmak üzere iki kısmı mevcuttur.

(A) kısmı:Subaylarla askerî memurlar, ücretli veya yevmiyeli muvakkat memur ve işçilerle müstahdemlerden ibarettir.

(B) kısmı:Ücretli veya yevmiyeli daimî memur ve işçilere mahsustur.

(A) sınıfına mensup olanların hakları sandığın (A) kısmından; (B) sınıfına mensup olanların hakları, sandığın (B) kısmından verileceği gibi bütçede (A) ve (B) kısımlarına ait masraf nisbetleri de gösterilmiştir (5).

Fabrikalar teşkilâtına alınacak ücretli veya yevmiyeli memur ve işçiler evvelâ (A) sınıfına girerler.

(A) sınıfındaki muvakkat ücretli veya yevmiyeli memur veya işçilerden en az beş sene hizmet etmiş olup da müesseseye faydalı oldukları sabit olanlar mensup buldukları fabrika, şube veya müessese müdürlerinin inhası üzerine kara fabrikalarında Askerî Fabrikalar Umum Müdürünün, deniz ve hava fabrikalarında Millî Savunma Bakanının tasvibi ile (B) sınıfına naklolunur (6).

4- Askerî Fabrikalar Tekâüd ve Muavenet Sandığı Kanunu, madde:1, KM, Dönem:5, cilt:13, s.153.

5- Aynı kanun, mad.:7.(2 Şubat 1942 tarih ve 4188 sayılı kanunla getirilen değişikliklerle birlikte incelenmiştir.)

6- Aynı kanun, mad.:8.

3-Sandığın Gelirleri: Sandığın (A) kısmına ait sermaye ve gelirleri şunlardır:

a-Fabrikada çalışan subay ve askerî memurların aylıkları tutarı ile fabrikalardan ücret ve yevmiye alan memur ve işçilerin ücret veya yevmiyelerinin bir aylık tutarından her ay mecburî olarak tevkif edilen % 4 ler,

b-Genel bütçeden emekli hakkı olanlar hariç olmak üzere ilgililerden aylıklarının % 3' ü nisbetinde her sene bütçesine konacak tahsisat,

c-Sermayesinin işletilmesinden meydana gelecek kâr,

d-Memur ve işçilerden kesilecek disiplinle ilgili para cezaları,

e-895 sayılı kanunla teşekkül eden İmalât-ı Harbiye teavün ve sigorta sandığından devredilecek meblâğ(7).

Sandığın (B) kısmına ait sermaye ve gelirler de şunlardır:

a-(B) sınıfı memur ve işçilerinin ücret veya yevmiyelerinin bir aylık tutarından her ay mecburî olarak kesilecek % 5 ler,

b-İlgililerden kesilecek yüzde beşler tutarı kadar her sene hazinece bütçeye konulacak tahsisat,

c-(B) sınıfına ayrılanların bu sınıfta ilk olarak alacakları aylıkları tutarı ile yevmiyelerinin bir aylık (8) tutarının dörtte biri ve terfi eden veya zam görenlerin ilk aylık zamları,

d-(B) sınıfına ayrılmış olanlara verilecek ikramiyelerin yüzde beşler,

e-(B) sınıfına ayrılmış olanların disiplin suçlarından dolayı ödeyecekleri para cezaları,

f-Bu paraların işletilmesinden elde edilecek faizler ve sair sandık hasılatı işe meydana gelecek kârlar,

g-(B) sınıfına geçenlerin (A) sınıfındaki birikmiş ve (B) hesabına nakledilen mevduatları,

h-Fabrikalara gelir getirmek üzere tesis edilecek müesseseler hasılatı (9).

7-Aynı kanun, mad.:9

8-Yevmiyelilerde bir aylık tutar 25 gün üzerinden hesap edilmektedir.

9-Aynı kanun, mad.:10.

4-Sandıkça Yapılan Yardımlar: (A) sınıfında bulunanlara sandıkça yapılacak yardımlar şunlardır:

a-Hastalığa Karşı Sigorta:Görev icabı olsun veya olmasın hastalıklarda tedaviye ait bütün masraflar sandıktan karşılanır. Buhunla beraber 90 günü geçmemek üzere, görevden doğan hastalıklarda almakta oldukları yevmiyenin tamamı, görevle ilgisi olmayan hastalıklarda da : yevmiyenin yarısı verilir. Bu müddet idare meclisi kararı ile bir misli uzatılabilir.

b-Vazifeden Doğan Kazaya Karşı Sigorta: Bu sigorta , üç derecedir:

Birinci derece:Tam malûliyettir ki, başkalarının yardımına muhtaç hale gelmektir. Bunlara yapılacak yardım: Mevduatın iki misli + bir günlük yevmiyenin 700 misli.

İkinci derece:Külli malûliyettir ki,fabrikalarda çalışamayacak derecede malûliyete uğramak veya kaza neticesi ölmektir. Bunlara yapılacak yardım:

Mevduatın iki misli+bir günlük yevmiyenin 600 misli.

Üçüncü derece:Fabrikalarda çalışacak derecede cüz'î malûliyete uğramaktır. Bunlara yapılacak yardım:

Yalnız kaza tazminatı olan (bir günlük yevmiyenin 600 misli)nin nizamnamede ayrıca tesbit edilecek malûliyet derecelerine göre verilecek yüzdelerinden ibarettir. (Malûliyet derecelerini gösteren cetvel, bu konunun sonunda verilmiştir.)

c-Hizmete Karşı Sigorta:Bu sigorta, mevduatını geri almaksızın en az otuz sene hizmet etmiş olanlardan hizmeti terketmek isteyenlere veya ölenlere mevduatının faizsiz olarak iadesinden ve bir mislinin de ikramiye olarak verilmesinden ibarettir.

d-Cenaze MasrafıHizmeti ne olursa olsun, herhangi bir surette ölenlerin bir aylık istihkaklarının yüzde doksanı, cenaze masrafı olarak verilir (10).

Sandığın (B) sınıfının kendi mensuplarına yapacağı yardımlar da şunlardır:

10-Aynı kanun, mad.:11.

- a-Emekli ve yetim maaşı tahsisi,
- b-Tazminat verilmesi,
- c-Hastalık halinde yardım,
- d-Ölüm halinde yardım.

Hastalık halindeki yardım (A) sınıfı mensuplarına yapılacak tedavi masrafları ile yevmiyelerinin verilmesinden, ölüm halindeki yardım ise yine (A) sınıfı mensupları gibi cenaze masrafı verilmesinden ibarettir (11).

5-Sandıktan Ayrılanların Durumu: (A) ve (B) sınıfında çalışanların hizmet müddeti sekiz seneyi doldurmaksızın ölüm veya malûliyetten başka herhangi bir sebeple ayrılanlara hiç bir şey verilmez. Bu müddeti doldurduktan sonra hizmeti terkedenlere mevduatları kârsız olarak verilip sandıkla ilgileri kesilir. Ancak hiç bir kabahati yokken hizmetten çıkarılmasına mecburiyet, hasıl olanlara hizmet müddeti ne olursa olsun mevduatı aynen iade olunur. İdareden ayrılarak sandıkla ilgisi kesilenler tekrar hizmete alınsa hukuk ve vecibeler itibarıyla sandığa yeni dahil olmuş sayılırlar. Ancak, ayrıldıklarında almış oldukları paraları yüzde beş faizi ile birlikte tekrar hizmete girdiklerinde def'aten ve tamamen iade edenlerin önceki hizmet süreleri emeklihesabına katılır.

Subay ve askerî memurlar için sekiz senelik müddet kaydı aranmaz (12).

6-Emekli Maası:Emekli maaşı, aşağıda durumu bildirilen personele tahsis olunacaktır (13):

- a-Fiilî hizmeti otuz seneyi doldurmuş olanlara,
- b-Hizmet süresi yirmi seneyi doldurmak şartıyla idarede görev yapamayacak derecede malûliyete uğrayanlara,
- c-Hizmet süresi yirmi seneyi doldurmak şartıyla yaşı altmışı bulanlardan idarece emekliye sevk edilen veya kendi arzuları ile emekliliğini isteyenlere tahsis edilir.

Ancak, ağır ve hayat yıpratıcı hizmetlerde (çelik, demir, pirinç dökümhanelerinde ve haddehanelerde, zehirli ve boğucu gaz kısmında, asit fabrikalarındaki asit işlerinde, gemilerde kazanların içlerinin tamir ve temizliği) çalışırken,

11-Aynı kanun, mad.:18.

12-Aynı kanun, mad.:16.

13-Aynı kanun, mad.:19.

gemilerin sintinelerinde ve dablbotum gibi kapalı sarnıç- lar dahilinde raspa ve boya işlerinde, deniz fabrikalarının zehirli boya imâlinde) çalışan işçilerle dalgıç işçileri - nin bu hizmetlerde geçen süreleri birbuçuk misli hesap edi- lir.

Tahsis olunacak emekli aylıklarının nisbetleri aşağı- daki şekilde tesbit edilmiştir (14):

Memur ve işçilerin emekliye hak kazan- dığı tarihe kadar sandığa iştirak se- neleri	Emekli edilecek me- mur ve işçilere son aylıklarının % nis- betleri verilecek para
15	35
16	36
17	37
18	38
19	39
20	40
21	41
22	42
23	43
24	44
25	45
26	46
27	47
28	48
29	49,5
30	51
31	52,5
32	54
33	56
34	58
35 ve daha fazlası	60

Bu kadar ki, bu kanunun hükümleri içinde hesap edile- cek müddete göre tahsis edilecek maaşlar, Devlet Demiryol- ları idaresinden aynı aylığı alan bir memura kendi kanunu hükümleri dairesinde aynı müddet için hesap edilecek emek- li maaşını geçemez.

14-Aynı kanun, mad.:22.

7-Yetim Aylığı: Fiilî hizmeti 15 seneyi doldurduktan sonra ölen mensupların veya sandıktan aylık tahsis edildikten sonra ölen emeklilerin birinci derecede eşine ve çocuklarına, bunlar bulunmadığı takdirde ikinci derecede dul anasına, muhtaç veya malûl eş veya babasına yetim aylığı bağlanır ve bunlara yetim denir. Vefat tarihinde müstehak olmayanlara daha sonra maaş bağlanmaz. Ancak hamile olan eş doğurduğunda önceden yetimlere tahsis edilmiş olan maaş son efrad adedine göre tadil ve tashih olunur(15).

(B) sınıfı mensuplarının veya emekli iken ölenlerin 18 yaşını henüz doldurmamış öz evlâtlarından her birine ölenin ölümü zamanında almakta olduğu hizmet aylığının ve emekli ise emekliliğine esas tutulan . . . hizmet aylığının % 10' u nisbetinde yetim aylığı verilir. Çocuklar ana ve babadan yetim kalıyorlarsa yetim aylığı % 15 nisbetinde tahsis olunur. % 10 nisbetinde aylık bağlanmış olan çocuklar sonradan ana ve babadan yetim kalırlarsa bu tarihten itibaren aylıkları % 15' e çıkartılır (16).

Yetim aylığı çocukların 18 yaşını doldurduğunda kesilir. Ancak çocuklar lisenin son sınıfında bulunuyorlarsa 19 yaşını dolduruncaya kadar, bunlardan yüksek tahsile geçen veya yüksek tahsilde bulunanların, bu tahsillerinin devamı şartı ile 25 yaşını tamamlayıncaya kadar aylıkları verilir (17).

Dul veya yetim bırakmadan ölenlerin (B) hesabındaki mevduatı kârı ile birlikte kanunî mirasçılara verilir. Bunların hiçbiri yoksa mevduatı sandığa kalır. Ölüm tarihinden itibaren beş sene içerisinde aranmayan haklar, (B) hesabı lehine zaman aşımına uğrar (18).

8-Dul Aylığı: Fiilî hizmeti 15 seneyi doldurduktan sonra hizmette iken veya emekli aylığı almakta iken ölenlerin dul kalan karı veya muhtaç kocalarına emekli aylığının % 50' si hayatları müddetince dul aylığı olarak verilir. 60 yaşını doldurduktan veya emekli edildikten sonra

- 15-Aynı kanun, mad.:26.
 16-Aynı kanun, mad.:29.
 17-Aynı kanun, mad.:31.
 18-Aynı kanun, mad.:30.

ra evlenen mensupların dul kalan karı veya muhtaç kocalarına dul aylığı verilmez. Malûller bu kaydın dışındadır.

Dul kalan karı, kocasından 20 yaş daha genç ise kendisine dul maaşının yarısı verilir. Ancak, evlilik hayatı on seneden fazla devam etmiş olanlar bu kaydın dışındadır(19).

Ölen mensupların veya emeklilerin ana ve babası, bu kanun hükümlerine göre dul veya yetimlere bağlanacak aylıklardan veya verilecek tazminattan dul kariya veya muhtaç kocaya isabet eden miktarın . . . : % 20' sini alır. Ancak buna hak kazanmaları için muhtaç ana veya babanın dul veya yetimlerle birleşmesi şarttır. Ana veya babadan her ikisi de muhtaç bulunurlarsa tahsis edilecek miktarı yarı yarıya alırlar (20).

9-Malûliyet Aylığı: Görev başında meydana gelen kazalardan malûl kalan (B) sınıfı mensuplarına hizmet sürelerine bakılmaksızın son aldıkları aylığın % 70' ini geçmemek üzere nizamname ile tayin edilen dereceler üzerinden malûliyet maaşı bağlanır.

Kaza neticesi ölenlerin bırakacakları dul ve yetimlerine aşağıdaki hükümlere göre aylık bağlanır:

a-Dul kalan kariya veya muhtaç kocaya hayatı boyunca veya tekrar evleninceye kadar ölenin son aylığının % 30' u,

b-Öz evlâtlarından her birine 18 yaşını dolduruncaya kadar bu aylığın % 15' i.

Çocuklar, ana ve babadan yetim ise her birine % 25 nisbetinde maaş bağlanır. Ana ve babadan yetimlik sonradan meydana gelirse tahsis olunan aylık, o tarihten başlayarak % 25 nisbetine çıkartılır (21).

Malûliyet için Millî Savunma Bakanlığı Başılik Dairesince tasdik edilmek şartıyla en az üç resmî hekimden kurulu bir hey' et tarafından rapor verilmesi lâzımdır. İhtisarla ilgili hastalıkların tam teşekküllü, hastanelerce muayeneleri yapılarak malûliyet derecelerinin tesbiti lâzımdır. Bu malûliyetleri her üç senede bir aynı şartlar dahilinde yoklanarak malûliyetleri yeniden tesbit edilir. Malûliyetleri ortadan kalkınanlar hakkında gerekli işlemler yapılır (22).

19-Aynı kanun, mad.:27.

20-Aynı kanun, mad.:28.

21-Aynı kanun, mad.:33.

22-Aynı kanun, mad.:38.

(Malûliyet dereceleri için EK-III'deki çizelgeye bkz.)

10-Sandığın Ödeyeceği Tazminatlar: (B) sınıfında bulunanlara birdefaya mahsus olmak üzere aşağıdaki hallerde tazminat verilir:

a-Fiilî hizmet süresi 20 seneyi doldurmadan görev yüzünden olmaksızın malûl olanlara,

b-20 sene hizmeti bitirmeksizin 60 yaşını tamamladığı için hizmetten çıkarılacaklara,

c-15 sene fiilî hizmeti bitirmeksizin ölenlerin karı veya muhtaç kocasına ve çocuklarına(23).

Yukardaki şartlara göre verilecek tazminat, (B) hesabındaki paraların iadesinden ve aynı zamanda her fiilî hizmet senesine karşılık almakta olduğu aylık üzerinden bir aylık nisbetinde para verilmesinden ibarettir. Bir defaya mahsus tazminata hak kazanan dul karıya veya muhtaç kocaya tazminattan yarısı ve 18 yaşını geçmeyen her öz evlâda ayrıca dula isabet eden paranın beşte biri verilir. Ancak çocukların hep birden alacakları tazminat toplamının % 50' sini geçemez.

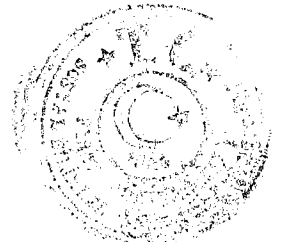
Ölen, dul bırakmamışsa dulun hakkı olan tazminat ilâveten çocuklara tahsis e dilir (24).

Dul karı yeniden evlenirse dul aylığının 2,5 senelik tutarı tazminat olarak verilip sandıkla alakası kesilir(25).

23-Aynı kanun, mad.:35.

24-Aynı kanun, madde:36.

25-Aynı kanun, mad.:37.

SONUÇ

Montrös mütarekesinin imzasından sonra İstanbul'daki İmalât-ı Harbiye Genel Müdürlüğüne bağlı fabrikaların, askerî amaçlı üretimi durdurulup; ticarî üretime başlamışlardı. İstanbul'un müttefikler tarafından fiilen işgal edilmesi sonucu buradaki silâh ve mühimmat fabrikalarının çalışmaları tamamen sona ermişti. Bu durum, millî mücadelede silâh ve mühimmat açısından büyük bir sıkıntı meydana getirmişti.

İşte bu sıkıntıları gidermek için Ankara'da 10 Ocak 1921'de yeni bir "İmalât-ı Harbiye Genel Müdürlüğü" teşekkül ettirilerek, ilk anda İstanbul'dan Anadolu'ya getirilebilen tezgâhlar ve ustalar marifetiyle Ankara, Keskin ve Eskişehir'de küçük çapta silâh fabrika ve tamirhaneleri kurulmuştur. Bu tesisler, millî mücadelenin sonuna kadar Türk ordusunun ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışmışlardır.

Millî mücadele esnasında Türk ordusunun elinde Osmanlı yapısı silâhların yanı sıra Alman ve Rus silâhları ile bir miktar da İngiliz ve Fransız yapısı silâhlar bulunmaktaydı. Bu silâhların mermileri ve önemli parçaları birbirine uymuyordu. Türkiye'deki mevcut silâh fabrika ve tamirhanelerinde, bu çeşitli tip ve çaplardaki silâhların bakım ve onarımı tam anlamıyla yapılamamaktaydı. Bu da haliyle ordunun vurucu gücünü azaltıyordu. Halbuki Türk ordusunun karşısındaki Yunan ordusu İngiliz yapısı tek tip silâhlarla mücadele etmek imkânına sahipti. Türkiye'deki fabrikalarda uzun yıllar mevcut silâhların tek tipe çevrilmesi, böylece cephane açısından da birliğin sağlanması çalışmalarına ağırlık verildiğini görmekteyiz.

İmalât-ı Harbiye Genel Müdürlüğü'nün kuruluşunun asıl gayesi, ihtiyaç duyulan silâh ve mühimmatın yurt içinde imalini gerçekleştirebilecek bir millî harp sanayiinin mevcudiyetini sağlamaktı. Bu gayeye ulaşmak için Millî Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı'nın yürüttüğü çalışmalar sonunda harp sanayii tesislerinin bir bütün halinde

Kızılırmak kavsi içerisindeki Kırıkköy (bugünkü Kırıkkale)'de tesis edilmeleri kararına varılmıştır. Böylece birbiri- nin ürünlerini alıp değerlendirecek olan fabrikalar arasındaki ulaşım meselesi kolaylıkla halledileceği gibi, enerji ihtiyacı da Kızılırmak'a kurulacak türbinlerle sağlanacaktı. En önemlisi ise etrafındaki dağlar ve öteki engellerle tabii bir şekilde korunmakta olan Kırıkkale bölgesinin güvenlik açısından elverişli bir yer olması idi.

1921 yılında mevcut imkânlarla kurulan "Gazi Fişek Fabrikası" ve "Ankara Marangoz Fabrikası", harp sanayii sahasında tesis edilen ilk fabrikalardır. Millî mücadelenin sonunda ülkemiz büyük ölçüde tahrip olmasına ve milletimiz bütün maddî imkânlarını sonuna kadar harcayarak zayıf düşmesine rağmen, Cumhuriyet'in ilânını takiben harp sanayiinin kuruluşu için hiç bir fedakârlıktan kaçınılmamıştır. Her biri sahasında Türkiye'de kurulan ilk tesis olma özelliğini taşıyan askerî fabrikaların 1937 yılına kadar kuruluşları tamamlanmış ve 1939 yılından itibaren son fabrikalar da mevcut imkânları içerisinde üretime geçmişlerdir. Böylece silâh, mühimmat, kimyasal maddeler ve askerî malzeme sahalılarında üretim yapan bir kara harp sanayii büyük ölçüde vücuda getirilmiştir.

Ü yıllarda Türkiye'de bu tesisleri kuracak teknoloji mevcut olmadığı için çoğu yabancı firmalara ihaleye verilmek suretiyle kurulmuştur. Bunların çoğunluğunun Alman firmaları teşkil etmiş olup, bir Fransız, bir İsveç ve bir de Macar firması bazı fabrikaları tesis etmiştir. Buradan Birinci Dünya Harbinde Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya'nın Türkiye Cumhuriyeti ile de iyi ilişkilere sahip olduğunu anlaşılmaktadır. Hatta İkinci Dünya Harbi sırasında İngiltere'nin ısrarına rağmen, Türkiye'nin bu harbe İngiltere'nin yanında girmemiş olması gibi bir siyasî tercihin de Türkiye ile Almanya arasındaki sıcak ilişkiden

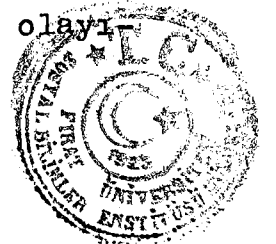

kaynaklandığı düşünülebilir. Alman firmalarının Türkiye'de harp sanayiini oluşturan tesislerin çoğunun inşasını üstlenmiş olmaları, Türk dış politikasında Almanya'nın ağırlıklı bir yer alması sonucuna vardığı söylenebilir.

İkinci önemli bir husus, inşa edilen tesislerin kalitesi, üretim seviyesi ve teknik donanımının yürürlükteki Alman nizamnamelerine uygun olması keyfiyettir. Bir firma ile mukavele imzalanırken bu hususta da maddeler ilâve edildiği görülmektedir. O zamanki Alman standartları esas olarak alınıp, fabrikaların her türlü donanımının bu standarda uygun olmasının istenmesi, çağdaş teknolojiye sahip olmak açısından önemli bir tasarruf olarak kabul edilmelidir.

Dikkatimizi çeken diğer bir husus, müteahhit firmaların, tesisleri işletecek mühendis ve işçilerin eğitimini de üstlenmiş olmalarıdır. İhaleye verilen bir fabrikanın inşası tamamlanıncaya kadar, müteahhit firmalar, o sahada faaliyet gösteren Avrupa'daki bir fabrikalarında Türk personelin eğitimini sağlayarak işi öğrenmelerine yardımcı olacakları gibi, icâbet ettiği zaman Avrupa'dan yetişmiş eleman getirmeyi de taahhüt etmişlerdir. Bu husus da Türkiye Cumhuriyeti'nin meseleyi ne kadar ciddiye aldığına bir ispatıdır.

Ancak bu iyi niyetli teşebbüslere ve samimi gayretlere rağmen özellikle çalışma konumuz içerisinde kalan 1923-1938 yılları arasında Türkiye, yurt dışından da pek çok silâh alımını gerçekleştirmiştir. Bunlar arasında Skoda, Bofors, Rheinmetall gibi çağının en modern çeşitli tip ve menzildeki toplar gibi bazı ağır silâhlarla, 1928 yılında Türk ordusuna girdiğini bildiğimiz tanklardır. Tabii ki tankların ordu kadrolarına girmesine bağlı olarak tanksavar silâhlar da ilk anda dışardan satın alınmak suretiyle tedarik edilmiştir. Yurt dışından silâh satın alma olayı

nın çeşitli sebepleri vardır. Herşeyden önce Türkiye'deki harp sanayii tesisleri, ordunun o günkü ihtiyaçlarını karşılayacak teknolojik seviyede değildi. İkincisi, top ve tüfek fabrikalarının temelleri ancak 1937 yılında atılabilmiş ve bu fabrikalar 1939 yılında üretime başlayabilmişlerdir. Normal olarak modern top ve tüfekler, bu tarihe kadar dışardan alınmıştır.

Hava harp sanayiinde Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında önemli faaliyetler gerçekleştirilmiştir. 1925 yılında açılan Kayseri Uçak Fabrikası ile Eskişehir Uçak Tamir Fabrikası, bu sahada faaliyete açılan ilk tesislerdir. Versailles anlaşmasıyla savaş uçağı imâli yasaklanmış olan Almanya'nın Junkers firması ile Millî Savunma Bakanlığı arasında imzalanan mukavele ile TOMİAŞ isimli şirketin kuruluşu sağlanmıştır. Bu şirket eli ile motor, iniş takımları, gösterge cihazları gibi teknik donanımı yurt dışından temin edilerek ahşap gövdeli uçakların montaj surekiyle imâli, bakım ve onarım hizmetlerini vermek maksadıyla kurulmuş olan bu fabrikalar, tam anlamıyla üretime geçmeye fırsat kalmadan, ilgili kısımlarda gördüğümüz çeşitli sebepler yüzünden 1928 yılında faaliyetlerine son vermek mecburiyetinde kalmışlardır.

Daha sonra Millî Savunma Bakanlığı'nın emrine geçen Kayseri uçak fabrikası tesislerinde 1930 yılından itibaren lisans alınmak suretiyle İngiliz Curtis Hawk-III tipi av uçaklarından 40 adet, Curtis Fledling tipi uçaklardan 7 adet imâl edilmiştir. Bu uçaklardan ilk üretileni Atatürk tarafından İran'a hediye edilmiştir.

1938 yılında aynı tesislerde Polonya'dan satın alınan Panstwone Zaklady Lontmieze lisansı ile 20 adet P 24 G av uçağının imâl edildiği bilinmektedir.

Lisans almak suretiyle yapılan imâ faaliyetleri de fazla uzun sürmemiş, Kayseri ve Eskişehir'deki tesisler birer tamir ve bakım merkezi haline getirilerek imâlattan vazgeçilmiştir.

Herşeye rağmen Türkiye'de millî kaynaklara dayalı bir hava harp sanayiinin kuruluşu düşüncesi varlığını muhafaza etmiş ve İkinci Dünya Harbinin başladığı bir sırada bu yolda yeni bir teşebbüsü geçilmiştir. Bu defa Türk Hava Kurumu'nun öncülüğünde, ülkelerinin Alman orduları tarafından işgali üzerine Türkiye'ye sığınan Polonyalı teknik elemanlarla da işbirliği yapılarak 1939-1941 yılları arasında Etmesgut Uçak Fabrikası kurulmuştur.

Bu fabrikada 1941-1945 yılları arasında İngiltere De Havilland lisansı ile 120 adet ahşap gövdeli Miles Magister okul uçağı, fabrika elemanları tarafından projelendirilen 1 adet THK-1 askerî taşıt plânörü, Miles Magister lisansı ile 6 adet THK-3 plânörü, fabrika mühendisleri tarafından dizayn edilen 15 adet THK-4 plânörü, 2 adet THK-5 ambülans uçağı (bir tanesi Danimarka'nın Falco şirketine satılmıştır), 5 adet THK-5A turizm uçağı, 25 adet THK-7 eğitim plânörü, 10 adet THK-9 eğitim plânörü, 3 adet THK-10 hafif nakliye uçağı, 1 adet THK-11 turizm uçağı, 1 adet THK-13 uçankanat plânör olmak üzere toplam 143 uçak, 57 plânör imâl edilmiş; THK-12 yolcu uçağı, THK-15 madenî gövdeli eğitim uçağı, THK-16 madenî gövdeli jet uçağı ile THK-14 plânörü de proje safhasında kalmış, üretime geçilememiştir.

Fabrikanın Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu'na devriden sonra 1955-1959 yılları arasında MKE-4 UÇUR adlı uçaktan 57 adet imâl edilmiştir. Ancak bu fabrika da daha sonra Mineopolis Moline Türk Traktör şirketine devredilerek uçak üretimine son verilmiştir.

Özel sektör yatırımı olarak İstanbul'da 1935 yılında Muri DEMİRAĞ uçak fabrikası açılmış, 12 adet Nu.D 36 tipi uçak ve çok sayıda plânör imâli gerçekleştirilmiştir. Daha sonra bu fabrikanın ürettiği uçak ve plânörlerin tek müşterisi olan Türk Hava Kurumu tarafından satın alınmaması rine maddî krize giren fabrika, çeşitli sıkıntılarda 1952 yılında kapanmıştır.

Görüldüğü gibi çalıştığımız dönem zarfında Türkiye' de 1925, 1935 ve 1939 yıllarında üç defa teşebbüse geçilmesi- ne rağmen, kalıcı bir hava harp sanayii kurulamamıştır. Mevcut tesisler, çok defa lisans almak suretiyle üretimi hedeflemiş, ancak işin başında seçilen hedefler gerçekleştirilememiştir. Elbette bunun çeşitli ekonomik, ticarî ve siyasî sebepleri olmuştur. Bizim çalışmalarımız sırasında gördüklerimiz şu şekilde izah edilebilir: Türkiye' de bir taraftan uçak fabrikaları kurulurken, bunların çalışmaları sonuna kadar desteklenmemiş, aynı tip uçaklar daha ucuz olduğu gerekçesiyle yurt dışından satın alınmıştır.

İkinci bir sebep, gerek devlet ve gerekse özel sektör uçak fabrikalarının tek müşterisi olan devlet, bu fabrikalara sipariş vererek desteklemekten kaçındığı gibi, verdiği siparişleri de satın almayarak adeta bu fabrikaların ticarî açıdan iflâsına sebep olmuştur.

Diğer önemli bir sebep de özellikle Amerikan ve İngiliz firmalarının araya girerek bu fabrikaların yurt dışı ihracaatına engel olmalarıdır. THK-5 ambülans uçağının bir tanesinin Danimarka' ya satıldığı, yine bu ülke ve İsviçre' den sipariş istekleri geldiği bir sırada :

bir İngiliz heyeti Türkiye' ye gelerek birtakım görüşmeler yapmış ve uçak fabrikasını traktör fabrikası haline getirmeyi teklif etmişlerdir. Zamanın İşletmeler Bakanlığı'nın bu teklifi kabul ederek fabrika yöneticilerine emir verip uçak siparişlerini kabul ettirmediği bilinmektedir. Türkiye' de traktör yapacak heyet bir daha ortalıkta görünmemiş, daha sonra bu uçak siparişini aynı heyetin bir İngiliz firmasına sağladığı öğrenilmiştir. Yine bunun gibi MKE-4 UÇUR uçak fabrikasının da elindeki 100 uçaklık projeyi tamamlamadan Mineopolis Moline Türk Traktör Şirketine devredildiği bilinmektedir.

Harp sanayiinin diğeryer bir kolu da deniz harp sanayii veya gemi inşa sanayiidir. Çalıştığımız dönem içerisinde bu sahada da imkânlar nisbetinde faaliyet gösterilmiştir.

Genel olarak ticarî maksatlı gemi inşa tesisleri, daha Osmanlı devrinden itibaren çalışmalarını sürdürmüş olmakla birlikte, askerî maksatla Camialtı ve Haliç tersaneleri görülmektedir. Bu tersaneler, Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulup, çeşitli devirlerde değişikliklere uğradığı gibi Türkiye Cumhuriyeti devrinde de çağın getirdiği teknolojilere sahip olmaları için gerekli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan başka ilk kuruluşu 1908 yılına kadar giden ancak Türkiye Cumhuriyeti devrinde 1933 yılında gerekli kanunî düzenlemeler yapılarak kuruluşu ve donanımı tamamlanan Gölcük tersanesi, bugün de deniz harp sanayiinin en büyük tesisi olarak bilinmektedir.

Atatürk, cumhuriyetin ilk yıllarında donanmaya büyük önem vermiş, fırsat buldukça "Adatepe" ve "Zafer" muhripleri gibi savaş gemileri ile seyahat edip, bu gemilerin mürettebatı ile yakından ilgilenererek, gemilerin hatıra defterlerine Türkiye Cumhuriyeti donanması ve personelini övücü yazılar yazmıştır. Deniz harp sanayii tesislerinin inşasına, kara harp sanayii ve hava harp sanayii tesislerinden sonra başlanmış olduğunu biliyoruz. İşte bu arada Atatürk'ün denizcilere moral vermek üzere donanmayı ziyaret ettiği, savaş gemileri ile seyahat ettiği, personele yakın alâka gösterdiği düşünülebilir.

Birinci dünya harbinden kalan Yavuz zırhlısının Gölcük'te havuzlanarak tamirinin yapılıp, donanmanın emrine verilmiş olması, son derece büyük bir başarı olmuştur. Çünkü Yavuz zırhlısı, daha birçok devletin sahip olamadığı ve üstün niteliklere sahip bir gemi idi. Gölcük'te bu şekilde başlayan çalışmalar, devam etmiş ve 1934 yılından itibaren Gölcük tersanesi imâl faaliyetlerine başlamıştır. Atatürk'ün sağlığında 1938 yılında bu tersanede imâl edilen ilk

gemiler denize indirilmiştir. Atatürk'ün ölümünden sonra da devam eden çalışmalarla, deniz harp sanayii daha ileri seviyelere getirilmiştir.

Bu dönemde dışardan satın alınan gemilerin de ilâve-
siyle 5 gemiden teşekkül eden bir harp filosu, 4 gemiden
teşekkül eden bir ihtiyat filo, 3 gemiden teşekkül eden
bir denizaltı filosu, 3 gemiden teşekkül eden bir mayın a-
rama ve tarama filotillası, 3 gemiden teşekkül eden bir
avcıbotları filotillası meydana getirilmiştir. Gerek imâl
ve tamir edilen, gerekse satın alınan gemilerle oluşturu-
lan Türk deniz kuvvetleri, bu dönemde Türk dış politikasının
da da önemli bir yer almıştır.

Harp sanayii ve bu sahada çalışan fabrikaların en ö-
nemli meselebi, ürettiği mallara alıcı bulma meselesidir.
Bu sahada tek müşteri devlettir. Dolayısıyla harp sanayii
işletmeleri, ticarî kaygılarını bir tarafa bırakarak dev-
letin getirdiği şartlar çerçevesinde satışlarını yapmak
mevcuriyetindedirler. İşte bu durum, zamanla harp sanayii
işletmelerinin ticarî bakımdan çok zor durumlara düşmeleri-
ne sebep olmaktadır. Çünkü tek müşteri olan devlet, bazı
zamanlarda bu fabrikalara çok az sipariş vermekte, bunun
sonucunda da fabrikalar boş kalmakta ve çok az bir gelir
elde ederek zaman zaman personelinin maaşlarını bile ödeye-
meyecek durumlara düşmektedirler.

İşte Türkiye'de de özellikle 1932 yılına gelindiğinde
siparişler çok az bir miktara düştüğü gibi, genel bütçeden
askerî fabrikalara ayrılan pay da çok düşük bir seviyede
tahakkuk etmiştir. Böylece askerî fabrikalar, büyük bir ma-
lî krize girmişlerdir. Bu durumdan kurtulmak için çıkarıl-
an 2013 sayılı kanunla askerî fabrikalara döner sermaye
verilerek, bu fabrikaların Millî Savunma Bakanlığı'nın iz-
niyle diğer devlet kurumlarına ve özel sektöre imalât yap-
ması kararlaştırılmıştır. Bu suretle Askerî Fabrikalar Ge-
nel Müdürlüğü bünyesinde bir "Ticaret Şubesi" teşekkül et-
tirilerek, ticarî faaliyetlere başlanmıştır.

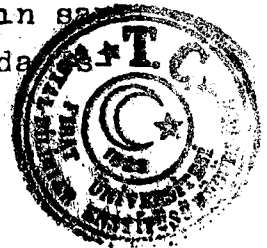
Bu çerçeve içerisinde askeri fabrikalar tezgahlarında Devlet Demiryolları İşletmesi için Ankara-Haydarpaşa hattını yenilemek üzere 224 km. ray, Posta Telgraf Genel Müdürlüğü'ne 4700 km. telefon kablosu yapılmış; Jandarma Genel Komutanlığı'na 918.733 giyim mal imali ile bu komutanlığın elindeki İngiliz tüfeklerinin 7,9 çapına tahvili gerçekleştirilmiştir. Ayrıca sivil menşeli Silâhtaraba Fişek ve Elmadag Barut Fabrikası , Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü'ne bağlandıktan sonra bu fabrikalar da döner sermaye ile işletilerek imal kapasiteleri önemli ölçüde artırıldığı gibi Ticaret Şubesi kanalı ile de ordunun ihtiyacı olan çeşitli malzeme üretilerek hizmete verilmiştir.

Ticari faaliyetleri sonucu belli bir kâr elde eden Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü, içinde bulunduğu mali sıkıntıdan kurtulduğu gibi 1932-1939 yılları arasında Maliye Bakanlığına toplam 1.786.721 TL vergi ödemek suretiyle de devlet bütçesine katkıda bulunmuştur.

Burada dikkat çeken nokta, ticari açıdan harp sanayii tesislerinin ilgili yan sanayii kollarını da meydana getirip, devlet imkânlarının yetmediği yerde, yan sanayii kollarından elde edeceği gelirlerle varlıklarını sürdürmeye çalışmaları meselesidir. Bu, hem fabrikaların sıkıntılarını, kapasitelerinin atıl kalmasını önleyecek, hem de ülkenin kalkınmasına ve ekonomisine önemli katkılarda bulunacaktır. Ticaret Şubesi de bu mahiyette bir müessesedir.

Askeri fabrikalara mühendis, teknisyen ve işçi yetiştirmek üzere eğitim faaliyetleri de yapılmıştır. Bu faaliyetler, okullarda verilen eğitimden başka, yurt dışına tahsile gönderme, yurt dışından mütehassıslar getirme ve bir de fabrikaların mukavelelerinde yer almış olan müteahhit firmaların yerine getirmekle yükümlü tutulduklarını eğitim hizmetleri şeklinde görülmektedir.

Kuruluşu eskiye dayanan ve Osmanlı devletinden intikal eden "Askeri Sanayi Mektebi", uzun yıllar fabrikaların sanayi atkâr ihtiyacını karşılamaya çalışmıştır. 1932 yılında

tanbul'dan Kırıkkale'ye nakledilen bu okul, bir san'at lisesi haline getirilerek "Askerî Sanayii Lisesi" adını almıştır. Ancak lise statüsü verilmesi, okulun Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü bünyesinden alınmasına sebep olmuştur. Çünkü lise seviyesindeki askerî okullar, Genelkurmay Başkanlığı'na bağlı olmak mecburiyetindeydi. Bundan dolayı Askerî Sanayii Lisesi de 1933 yılında Askerî Liseler Müfettişliği'ne bağlanarak askerî fabrikalara san'atkâr yetiştiren bu kurum, askerî lise mezunu vermeye başlamıştır. Böylece mezunların san'atkâr olmaması sebebiyle askerî fabrikaların san'atkâr yetiştiren kaynağı kurumuştur.

Bunun üzerine Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü tarafından Erzurum'da 1935 yılında bir "Çıracık Ocağı" açılarak çıracık derecesinde san'atkâr ihtiyacı karşılanmaya çalışılmışsa da bu faaliyetler yeterli olmamıştır.

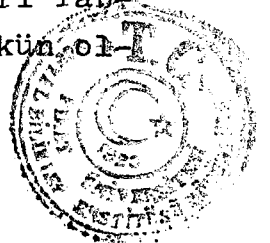
Türkiye'de öğrenim imkânı olmayan branşlarda mühendislik tahsili yapmak üzere 1924-1933 yılları arasında Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü tarafından 61 lise ve Askerî Sanayii Mektebi mezunu Avrupa ülkelerine gönderilmişlerdir. Bunlardan 56 tanesi Almanya'ya, 5 tanesi de Fransa'ya gitmiştir. 32 kişi makine, 8 kişi elektrik, 5 kişi inşaat, 6 kişi maden sanayii, 6 kişi kimya, 2 kişi kimyager, 1 kişi makine optik, 1 kişi de ticaret tahsili yapmak üzere yukarıda zikredilen ülkelerin çeşitli fakültelerine kaydolmuşlardır. Bunlardan 4 tanesi başarısız oldukları için daha sonra geri çağırılmış, 1 tanesi geri dönmeyerek gittiği ülkede kalmıştır. 1 kişi tahsil esnasında kaybolmuş; 1 kişi masraflarını ödeyerek işletmeden ayrılmıştır. 3 kişi mecburî hizmetini bitirdikten sonra istifa etmiştir. 5 kişi de çalışmayı taahhüt ettiği süreyi doldurmadan, işletmeden ayrılmıştır. Geriye kalan personel, çeşitli fabrikalarda çalışmalarını devam ettirmiş, hattâ bunların içinden genel müdür seviyesine kadar yükselenler olmuştur.

Bir taraftan yurt dışına öğrenci gönderilirken, diğer taraftan da fabrikaların ihtiyacı olan çeşitli branşlardaki yetişmiş elemanlar, çeşitli Avrupa ülkelerinden getirilmiştir. 1926-1937 yılları arasında birer veya ikişer yıllık mukavelelerle toplam 43 eleman değişik fabrikalarda görevlendirilmişlerdir. Bunlardan 24 tanesi Alman, 1 tanesi İtalyan, 2 tanesi Çekoslovak, 8 tanesi Macar, 1 tanesi İsveç, 1 tanesi Danimarka, 3 tanesi Avusturya, 1 tanesi Norveç, 1 tanesi Macar-Alman, 1 tanesi de İsviçre vatandasıdır. İhtisas konuları da şu şekildedir: 1 tanesi mütehassıs usta, 2 tanesi sucu ustası, 2 tanesi maden mühendisi, 1 tanesi dinamit mütehassısı, 1 tanesi tezgâh ustabaşısı, 1 tanesi hadde mühendisi, 1 tanesi makine mütehassısı, 1 tanesi imalât ressamı, 2 tanesi elektrik montörü, 1 tanesi dizel mütehassısı, 2 tanesi dürbün ve telemetreci, 1 tanesi top mütehassısı, 1 tanesi şarjör mütehassısı, 3 tanesi fen işletme müdürü (1'i muavin), 1 tanesi inşaat mühendisi, 1 tanesi kurşun mütehassısı, 1 tanesi nikel kaplama mütehassısı, 1 tanesi kapsül mütehassısı, 2 tanesi imlâ mütehassısı, 1 tanesi kovan ustası, 3 tanesi tapa mütehassısı, 2 tanesi döküm mütehassısı, 1 tanesi elektrik mütehassısı, 2 tanesi kimyager, 1 tanesi nitrogliserin ustabaşısı, 1 tanesi inşaat mütehassısı, 1 tanesi montaj mütehassısı, 1 tanesi avadlık ustabaşısı, 1 tanesi ayaks ocakları tamircisi, 1 tanesi kazan mütehassısı, 1 tanesi poligon mütehassısı, 1 tanesi de fitil mütehassısıdır.

Bu personelden 1 tanesinin mukavelesi olumsuz sağlık şartları yüzünden feshedilmiştir. 1 tanesi kaybolmuş, 1 tanesinin mukavelesi işletmece feshedilmiş, 1 tanesinin hizmetine son verilmiş, 2 tanesi görevde iken ölmüş, 1 tanesi de ülkesine giderek geri dönmemiştir.

Çıkartılan kanunlarla 1932 yılından sonra askeri fabrikaların yurt dışına tahsile talebe göndermesi mümkün ol-

mamıştır. Bu açığı kapatmak üzere bu tarihten sonra inşa edilen fabrikaların ihalesini alan yabancı firmalarla imzalanan mukavelelere uygun bir madde konularak, inşa edilen fabrikayı işletecek teknik personelin benzer bir fabrikada staj görmek suretiyle yetiştirilmeleri, müteahhit firmaların yükümlülüğü altına verilmiştir. Ancak 1939 yılından itibaren ikinci dünya harbinin başlaması üzerine bu faaliyetler de sona ermiştir. 1939'dan sonra askerî fabrikalar tamamen Türk mühendis, teknisyen ve işçileri tarafından işletilmiştir.

Ülkemizde sosyal sigorta, iş hukuku, emeklilik, malûliyet halleri ile ilgili ortak bir uygulamanın olmadığını yıllarda Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü, kendi bünyesinde bazı özel kanunlarla bu esasları düzenlemeye çalışmıştır.

Bu konuda belli başlı iki tane kanunî düzenleme yapılmıştır. Birincisi 2 Haziran 1926 tarih ve 895 sayılı "İmalât-ı Harbiye Teavün ve Sigorta Sandığı"; ikincisi 7 Şubat 1939 tarih ve 3375 sayılı "Askerî Fabrikalar Tekaid ve Muavenet Sandığı" isimli kanunlardır. İlk kanun, sadece kara kuvvetlerine bağlı fabrikalardaki işçileri kapsadığı halde, ikinci kanun, kara, deniz ve hava kuvvetleri bünyesindeki fabrikalarda çalışan işçileri de kapsamıştır.

895 sayılı kanun, gayet kısa olup, sandığın gelirini tesbit ederek hastalığa, kazaya ve hizmete karşı sigorta esaslarını düzenlemiştir. Bu kanunun yetersiz kalması üzerine çıkartılan 3375 sayılı kanun ise, daha geniş kapsamlıdır. Sandığın kuruluşu, kısımları, gelirleri tesbit edildikten sonra hastalığa karşı sigorta, vazifeden doğan kazalara karşı sigorta, hizmete karşı sigorta, sandıktan ayrılanların durumu, emekli maası, yetim aylığı, dul aylığı, malûliyet aylığı ve malûliyet dereceleri ile sandığın ödeyeceği diğer tazminatları belirli bir esasa bağlamıştır.

Ancak günlük çalışma saatleri konusunda belli bir standart uygulanmamıştır. İlgili bölümlerde gördüğümüz gibi, bazı fabrikalarda bir vardiyalık çalışma, günde 8 saat olarak kabul edildiği halde, bazı fabrikalarda bu süre 10,5 saat olarak tesbit edilmiştir. Bu ve benzeri eksikliklerine rağmen özellikle 3375 sayılı kanun, o günki şartlara göre geniş kapsamlı ve faydalı bir sosyal güvenlik şemsiyesi getirmiştir. Hatta daha sonra kurulan "Türkiye Cumhuriyeti Sosyal Sigortalar Kurumu" teşkilâtınının temel taşlarından birini teşkil etmekle bu konuda öncü rolü oynadığını da söylenebilir.

Millî mücadelenin sonunda kısıtlı imkânlarla rağmen Türkiye'de millî bir harp sanayii kurulmaya çalışıldığını öğrenmiş bulunuyoruz. Türkiye, bu teşebbüsün askeri sonuçlarından başka ekonomik ve siyasi sonuçlarını da almıştır. Harp sanayii, Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin dışa bağımlılığını belli ölçüde azaltmıştır. Ekonomik açıdan ülkemizde özellikle makine sanayiinin kurulmasında ve geleneklerinin oluşmasında askeri fabrikalar mühim rol oynadığını gibi, çeşitli yan sanayilerin ortaya çıkmasıyla de değişik teknolojiler yerleşmeye başlamıştır. Buna ilâve olarak gerek doğrudan doğruya harp sanayii tesisleri, gerekse yan sanayii tesisleri geniş ölçüde istihdam imkânı sağlamışlardır.

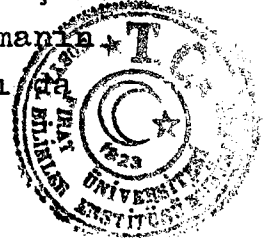
Harp sanayiine sahip olmanın özellikle dış politika alanında Türkiye'ye bazı avantajlar sağladığını söylenebilir. 1932-1938 yılları, Türkiye'nin dış politikada çok başarılı olduğu bir dönem olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde, 1932 yılında Türkiye'nin Milletler Cemiyetine üye olmak için davet edilmesi, 1934 yılında Balkan Entente'inin; 1937 yılında Sadabat Paktının imzalanmasında Türkiye'nin öncü rolü oynaması, 1936 yılında Montreux sözleşmesi ile boğazlar rejiminin Türkiye'nin menfaatlerine göre yeniden düzenlenmesinin sağlanması ve nihayet Atatürk'ün bizzat ilgilenererek büyük ölçüde çözümlediği

yılında Hatay'ın anavatanına katılması olayları, başarılı dış politik gelişmeler olarak kabul edilmektedir. Bu olayların akışında mutlaka birçok sebepler vardır. Ancak Türkiye'nin belli ölçüde harp sanayine sahip olması da bu sebeplerin biri olarak kabul edilebilir. Bu durum, özellikle komşu ülkeler arasında Türkiye'ye bir insiyatif sağlamış olmalıdır. Nitekim bu husus, bazı münferit olaylarda daha açık şekilde görülmektedir. 1928 yılında Türkiye'yi ziyaret eden Afganistan kralı Emanullah Han için donanma tarafından yapılan törenler, 1933 yılında Yugoslavya kral ve kraliçesinin donanma ile karşılanması ve şurulanması, 1934 yılında İran şahı Rıza Pehlevî'nin Türkiye'yi ziyaretinde . Trabzon'dan Samsun'a kadar donanma ile sayahat ettirilmesi, 1936'da İngiltere kralı VIII. Edward ve Yunanistan Başbakanı General Metaksas'ın Türkiye'yi ziyaretlerinde donanma tarafından yapılan törenler ve donanmanın çeşitli yabancı limanlara yaptığı ziyaretler, özellikle deniz harp sanayii ve donanmanın dış politik ilişkilerde Atatürk tarafından gayet aktif bir şekilde kullanıldığını ve bundan bazı avantajlar sağlandığını göstermektedir.

Yine 1934 yılında Kayseri Uçak Fabrikasında imâl edilen Curtiss Fledling tipi eğitim uçaklarından bir tanesinin Atatürk tarafından İran'a hediye edilmiş olması, Atatürk'ün dış politikasında hava harp sanayiinin de önemli bir yer tuttuğunu ifade etmektedir. Bunun gibi 1955 yılında MKE-4 UÇUR uçaklarından 3 tanesinin TBMM tarafından Ürdün'e hediye edilmesi, üzerinde durulması gereken bir noktadır. İsrail'in arap toprakları üzerinde kurulmasından sonra bu olaydan en çok etkilenen ülkelerden biri de Ürdün' olmuştur. Türkiye, bu ülkeye uçak hediye etmekle sembolik olarak onların yanında oyduğunu ima etmeye çalışmış olmalıdır.

Sonuç olarak Türkiye, Atatürk devrinde imkânlar ölçüsünde bir harp sanayii meydana getirmiş ve buna sahip almanın sağladığı bütün askerî, ekonomik ve siyasî avantajları kullanmıştır.

BİBLİYOGRFYA

I-ARŞİVLER

1-Askerî Fabrikalar Arşivi (As.Fb.Arş.)'nden alınan belgeler:

- R:11 r:A G:1 K:13 D:37/II: Kırıkkale Pirinç Döküm ve Haddehanesi umumî mukavelenâmesi.
- R:40 r:A G:1 K:28 D:62: Fabrikaların imâl kapasiteleri hakkında cetveller.
- R:40 r:A G:3 K:28 D:62: Fabrikaların 1948 yılı siparişleri hakkında cetveller.
- R:40 r:D G:3 K:119 D:8: Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü 1950 Sipariş Albümü.
- R:11 r:C G:1 K:77 D:8:Silâh Fabrikası Top montaj binası kat'î kabul raporu.
- R:11 r:C G:1 K:101 D:7/VI:Kırıkkale Top Fabrikası muvakkat kabul raporu.
- R:40 r:A G:1 K:7 D:50: Fabrikalarda yapılar teftiş gezileri ile ilgili raporlar.
- R:11 r:B G:3 K:51 D:8: Fişek fabrikasına kovan dairesi inşası ile ilgili mukavelenâme ve kat'î kabul raporu.
- R:11 r:B G:2 K:51 D:146: Kayaş Kapsül Fabrikası mukavelenâme, fennî şartnâme ve muvakkat kabul raporu.
- R:40 r:A G:3 K:29 D:320: Fabrikaların 1949 yılı ihtiyaç çizelgeleri.
- R:11 r:C G:1 K:77 D:4/III: Elmadağ Trotil Fabrikası muvakkat kabul raporu.
- R:11 r:C G:1 K:77 D:4/VI:Elmadağ Trotil Fabrikası inşaatının başladığına dair bir yazı.
- R:11 r:C G:2 K:95 D:5: Elmadağ Oleum Fabrikası hakkında mukavelenâme, fennî şartnâme ve muvakkat tesellüm raporu.
- R:11 r:C G:3 K:102 D:9/I:Elmadağ Nitrogliserinli Barut Fabrikası mukavelenâmesi, fennî şartnâmesi.

- R:41 r:A G:1 K:3 D:5: Kırıkkale Çelik Döküm ve Haddehanesi-
nin kuruluşu ile ilgili Bakanlar Kurulu kararı
sureti ve umumî mukavelenâme.
- R:11 r:C G:1 K:76 D:8: Mamak Gazmaske Fabrikası mukavele-
nâmesi ve kat'î kabul raporu.
- R:11 r:B G:3 K:75 D:2: Kırıkkale Askerî Sanayi Mektebi bina-
sının mukavelenâmesi ve kat'î kabul raporu.
- R:40 r:B G:1 K:36 D:427: Fabrikaların haricî siparişleri
hakkında listeler.
- R:39 r:G : : G:3 Defter No:12: Müdafaa-i Milliye Vekâ-
leti 1931 senesine mahsus Askerî Fabrikalar
Umum Müdürlüğü Hazarî Madrosu.
- R:39 r:C G:3 Defter No:11:Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü
1933 Yılı Hazarî Kadro Defteri.
- R:5 r:G G:çok K:28 D:9: Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü
1939 Yılı Hazarî Kadro Defteri.
- R:5 r:G K:28 D:8: Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü 1948
Yılı Fiilî Kadro Defteri.
- R:5 r:G K:28 D:5 'de bulunan belgeler:
-Yurtdışına tahsile gönderilenlerin listesi,
-Fabrikalarda çalışan yabancı mütehassısların lis-
tesi,
-Ticaret Şubesi ile ilgili doküman
-Askerî Fabrikalar Tekâüd ve Muavenet Sandığı Ta-
rihçesi.

2- Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı (ATASE)
Arşivinden alınan belgelerin künye numaraları:

K:176 D:66 F:14
K:652 D:31 F:10
K:657 D:48 F:84
K:898 D:23 F:9
K:1054 D:202 F:2-10
K:1054 D:202 F:2-11
K:1054 D:202 F:2-16
K:1054 D:202 F:15-2
K:1403 D:54 F:1
K:1452 D:89 F:58

3-Kırıkkale Topçu Mühimmat Fabrikası Arşivinden alınan
belgeler:

İşçi Sicil Dosyası No:793
İşçi Sicil Dosyası No:971
İşçi Sicil Dosyası No:1182
İşçi Sicil Dosyası No:1415

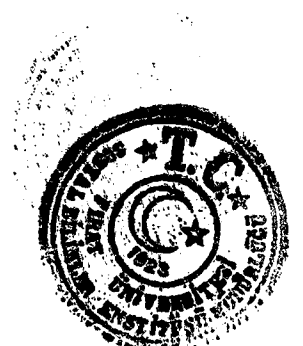
II- RESMÎ YAYINLAR

1-Düster:

3.Tertip c.8, Ankara, 1946 (2.Baskı)
3.Tertip, c.6, Ankara, 1953 (2.Baskı)
3. Tertip, c.13, Ankara, 1950 (2.Baskı)

2-Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavanin Mecmuası:

Dönem:2 cilt:4
Dönem:4 cilt:11
Dönem:4 cilt:12
Dönem:4 cilt:13
Dönem:5 cilt:13
Dönem:5 cilt:18
Dönem:5 cilt:29
Dönem:7 cilt:25

3-Türkiye İstatistik Yıllığı:

Türkiye İstatistik Yıllığı; cilt:7, 1934-1935.

Türkiye İstatistik Yıllığı, cilt:18, 1950.

III- DİĞER ESERLER

Akbank Kültür Yayını, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, İstanbul, 1980.

AKÇORA, Ergünöz; "Batı Cephesinin Kuruluşu ve I. İnönü Muharebesindeki Önemli Yeri", Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler), c.I, S.2, Elâzığ, 1989.

AKGÜL, Aziz; Savunma Sanayii İşletmelerinin Yapısı ve Türk Savunma Sanayii, Ankara, 1986.

AKPINAR, M.Kemâl; "Gazi Fişek Fabrikası", MKEKD, S.13, Ankara, Temmuz 1984.

ARALOV, S.İ.; Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları, Çev: Hasan Ali EDİZ, Ankara, 1985.

ARMAOĞLU, Fahir; 20.Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1980, Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, Ankara, 1983.

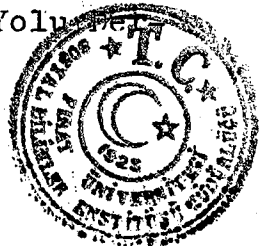
_____ ; "Ortadoğu'da Silâh Dengesi ve Türkiye'nin Yeri", TMHSS, Ankara, 1975.

ART, Robert; "The Role of Military Power in International Relations", National Security Affairs, Theoretical Perspectives and Contemporary Issues. Thomas Trout and E. Harf. New Brunswick, London, Transaction Books, 1982.

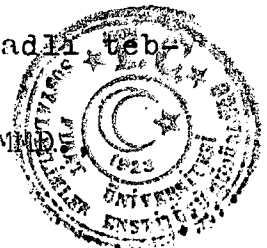
Askerî Fabrikalar Tarihçesi, Fabrikaların Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Devirlerinde Geçirdiği Safahat ve Tekâmül, Askerî Fabrikalar Basımevi, Ankara, 1940.

AVNİ, Hüseyin-GÜLERYÜZ, Halit; Türkiye'de Sanayiîn İnkişafı, İstanbul, 1937.

AYDIN, Nesut- DİNDAR, Recep; "Millî Mücadele Döneminde İstanbul'dan Anadolu'ya Geçen Subaylar", Atatürk Yolu Dergisi, c.2, S.6, Ankara, Kasım 1990.

- AYRES, Ron; "Arms Production as a Form of Import-Substituting Industrialisation: The Turkish Case", World Development, Vol.11, No:1983.
- BALL, Nicole; "Defense and Development", Economic Development and Cultural Change, Vol.31, April 1983.
- BALTACI, Cahit; İslâm Paleografyası, İstanbul, 1989.
- BARTHOLD, V.V.; Moğol İstilâsına Kadar Türkistan, Haz: H. Dursun YILDIZ, İstanbul, 1981.
- BEKİROĞLU, Mehmet; "'Silâh ve Tüfek Fabrikaları", MKKKD, S.21, Ankara, Mart 1985.
- BELEN, Fahri; Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara, 1983.
- BIYIKOĞLU, H. Nadir; Türk Havacılık Sanayii, Ankara, 1991.
- BOYAR, Suat; "Kırıkkale Barut Fabrikası", MKKKD, S.18, Ankara, Aralık 1984.
- BÜYÜKTUĞRUL, Afif; Büyük Atamız ve Türk Denizciliği, Ankara, 1969.
- CEBESOY, Ali Fuat; Millî Mücadele Hatıraları, c.1, İstanbul, 1953.
- CİLLOV, Halûk; Türkiye Ekonomisi, İstanbul, 1972.
- Cumhuriyet Devrine Ait Silâh, Mühimmat ve Malzeme-i Harbiye Fabrikaları vâ İmparatorluk Devrine Ait Silâh, Mühimmat ve Malzeme-i Harbiye Fabrikaları, Askerî Fabrikalar Basımevâ, Ankara, 1940.
- ÇELİK, Salim; "Çelik Fabrikası", MKKKD, S.19, Ankara, Ocak 1985.
- DİNEKLİ Yaşar; "Kayaş Kapsül ve İmlâ Fabrikası", MKKKD, S.22, Ankara, Nisan 1985.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, c.12, İstanbul, 1989.
- ELDEM, Vedat; "Türkiye'de Sanayileşme Hareketi", İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, c.8, Ekim 1946-Temmuz 1947, No:1-4.
- ER, Şükrü; "Etimesgut Uçak Fabrikası ve Endüstrimiz", MMD., c.16, S.178, Ankara, Şubat 1971.
- _____ ; "Harp Sanayiinin Teknolojik Meseleleri" adlı tebliğin tartışma kısmı, TMHSS, Ankara, 1975.
- _____ ; "Türkiye'de Motor Fabrikası Denemesi", MMD, c.14, S.166, Ankara, Şubat 1971.

- ERGİL, Doğu; Millî Mücadelenin Sosyal Tarihi, Ankara, 1981.
- ERSEN, Burhan; "Makine Sanayii Müessesesi", MKEKD, S.17, Ankara, Kasım 1984.
- ERSUN, M. Mete; "Elmadağ Barut Fabrikası", MKEKD, S.10, Ankara, Aralık 1984.
- "Fabrikalarımızın Üretimleri", MKEKD, S.4, Ankara, Ekim 1983.
- FERMAN, Cumhur; "Harp Sanayii ve İşletmecilik Problemleri", TMHSS, Ankara, 1975.
- GEDİZ, Ergüder; "Türk Havacılık Sanayiinin Tarihçesi", Uçan-türk Dergisi, Ankara, Haziran 1988.
- GENCER, Ali İhsan; "Bahriye" mad. DİA, c.4.
- GENÇ, Reşat; Karahanlı Devlet Teşkilâtı, İstanbul, 1981.
- Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Cumhuriyetimizin 50. Yılında "Türk Silâhlı Kuvvetleri, Ankara, 1973.
- Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Türk İstiklâl Harbi, İdarî Faaliyetler, c.VII, Ankara, 1975.
- "Harp Sanayiinin Tanımı", MKEKD, S.17-18, Ankara, Mart-Haziran 1978.
- Hayat Mücadeleleri, Selâhattin Adil Paşa'nın Hatıraları, İstanbul, 1982.
- MIZLI, Tuncer; "Top ve Otomotiv Sanayii Müessesesi", MKEKD, S.7, Ankara, Ocak 1984.
- İLKİN, Akın; "Türkiye'de Sanayi Politikası (1923-1973), İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, c.30, NO:1-2.
- KAFESOĞLU, İbrahim; Türk Millî Kültürü, İstanbul, 1983 (3. Baskı)
- KANSU, Yavuz; "1949'daki Uçak Endüstrimiz", MND., c.14, S.170, Ankara, Haziran 1971.
- KARABEKİR, Kâzım; İstiklâl Harbimiz, İstanbul 1960.
- KAYABALI, İsmail-ARSLANOĞLU, Cemender; Türk Kültürü Dergisi, Hava Kuvvetleri Sayısı, Ankara, Haziran 1972.
- _____ ; Türk Kültürü Dergisi, Deniz Kuvvetleri Sayısı, Ankara, Temmuz 1972.

- KAZGAN, Haydar; "Cumhuriyet Döneminde Türk Sanayiinin Gelişmesi", İTÜ Atatürk'ün Doğumunun 100.Yılı Anısına Armağan, İstanbul, 1981.
- KAZICI, Ziya-ŞEKER, Mehmet; İslâm-Türk Medeniyeti Tarihi, İstanbul, 1982 (2. Baskı).
- KENNEDY, Paul; Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri, (1500 den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askerî Çatışmalar), Çev.:Birtane KARANAKÇI, Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, Ankara, 1990 (2. Baskı).
- KILIÇBAY, Ahmet; Türkiye Ekonomisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, Ankara, 1991 (3.Baskı).
- KÖYMEN, M.Altay; Tuğrul Bey ve Zamanı, İstanbul, 1976.
- MOODIE, Michael; Sovereignty, Security and Arms, London Sage Publications, 1979.
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin; Kurtuluş Savaşı Malî Kaynakları, İstanbul, 1988 (3.Baskı).
- ONUR, Turhan; "Türkiye'nin Ekonomik Yapısı ve Millî Harp Sanayii" adlı tebliğin tartışma kısmı, TMHSS, Ankara, 1975.
- ORUÇ, Ahmet; "Pirinç Malzemeler", MKEKD, S.74, Ankara, Ağustos 1989.
- _____ ; "Yarı Pirinç Mamuller", MKEKD, S.75, Ankara, Eylül 1989.
- ÜGEL, Bahaeddin; İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara, 1984.
- _____ ; Türk Kültürünün Gelişme Çağları, İstanbul, 1988 (3.Baskı)
- _____ ; Türk Mitolojisi c.I, Ankara, 1989.
- ÖNER, Atilla; "Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası", Maliye Dergisi, Ankara, Ekim 1981.
- ÖRGE, Erdoğan;"Harp Sanayiinin Teknolojik Meseleleri", adlı tebliğin tartışma kısmı, TMHSS, Ankara, 1975.
- ÖZALP, Kâzım; Millî Mücadele 1919-1922, c.I, Ankara, 1985 (2.Baskı).
- ÖZDEN, Gani; "Osmanlı İmparatorluğu Silâhlı Kuvvetleri Harp Sanayii Tesisleri", ATB, Yıl:12, S.22, Şubat 1987.

- ÖZTÜRK, Ali Rıza; "Mühimmat Fabrikası", MKEKD, S.9, Ankara, Mart 1984.
- PAKDEMİRLİ, Ekrem; Ekonomimizin 1923'den 1990'a Sayısal Görünümü, Ankara, 1991 (2.Baskı).
- RASONYI, Lazslo; Tarihte Türklük, Ankara, 1988 (2.Baskı). Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Yayını, 50 Yılda Türk Sanayii, Ankara, 1973.
- SARAY Mehmet; Millî Mücadele Yıllarında Atatürk'ün Sovyet Politikası, İstanbul, 1984.
- SERİN, Necdet; "1923'ten Bu Yana Türkiye'nin Sanayileşme Siyaseti", A.Ü. SBF Derg., Haziran 1965.
- SEYMEN, M.K.; "Pirinç Fabrikası", MKEKD, S.12, Ankara, Haziran 1984.
- SOMER, Tarık; "Harp Sanayininin Teknolojik Meseleleri", TMHSS, Ankara, 1975.
- SÜMER, Faruk; Özümler (Türkmenler), İstanbul, 1980 (3.Baskı).
- ŞİMŞEK, Muammer; -Silâh Üretebilme Süreci İçerisinde-Üçüncü Dünya Ülkelerinde ve Türkiye'de Savunma Sanayii, Ankara, 1989.
- ŞİRELİ, Aykut ve Nurhayat; "Harp Ekonomisi Plânlamasında Karşılaşılabilecek Bellibaşlı Güçlükler", Harp Ekonomisi, H.A.K. Yayını, İstanbul, 1985.
- TEZ, Zeki; Kimya Tarihi, Ankara, 1986.
- TEZER, Yahya; Cumhuriyet Dönemi Türkiye : İktisat Tarihi 1923-1950, Ankara, 1980.
- TOGAN, Z.Velidi; Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul, 1981 (3.Baskı).
- TOKGÖZ, Erdinç; "Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi", Atatürk Devri İktisat Politikası, İstanbul, 1981.
- TURAL, M.Akif; Atatürk Devrinde İktisadi Yapılanma ve Celâl Bayar (1920-1938), Ankara, 1987.
- TURAN, Osman; Türk Cihan Hakimiyeki Mefkûresi Tarihi, İstanbul, 1978 (2.Baskı).
- _____ ; Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti, İstanbul, 1980 (3.Baskı).

TURGUT, Sedat; Demokrat Parti Devrinde Türkiye Ekonomisi,
Ankara, 1991.

TÜNAY, Muharrem; "Atatürk Devrinde Ekonomi Politikası",
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c.II, S.14, Ankara,
Kasım 1984.

TÜRK, Ali Cengiz; "Gazmaske Fabrikası", MKEKD, S. ., 3, An-
kara, Eylül 1983.

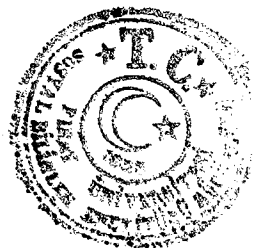
"Türk Harp Endüstrisinin Doğuşu ve Makine-Kimya Endüstrisi
Kurumunun Tarihçesi", MKEKD, S.21, Ankara, Mart 1979.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayını, Hükümetler ve Program-
ları, c.I (1920-1960), Ankara, 1988.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; Osmanlı Tarihi, c II, Ankara, 1983
(4.Baskı).

WULF, Herbert; "Developing Counties", The Structure of the
Defense Industry: An International Survey, der:Nicole
Ball and Milton Leitenberg, London and Canberra,
Croom Helm, 1983.

_____ ; Silâhsızlanma ve Az Gelişmişlik, Çev:Ümit
KIVANÇ ve Mehmet BUDAK, İstanbul, 1978b

YÜCEL, Talip; Türkiye Coğrafyası, Ankara, 1987.

10/1/1337

TAMİM

1- Şimdiye kadar Harbiye Dairesi tarafından Eskişehir ve Ankara'da silâh fabrikaları tesis edilmek suretiyle tedvir edilmekte olan imalât-ı harbiye umurunun halen tevsi etmiş bulunması dolayısıyla bu vezaifin re'sen ve müstakillen ifâsı ve mutasavver projenin kuvveden fiile isâli ehemmiyetle iştigalât-ı icâb ettirmesi sebebi ile bu vezaif bademâ harbiye dairesinden alınarak Müdafaa-i Milliye'ye merbut olmak üzere İmalât-ı Harbiye Müdiriyet-i Umumiyesi teşkil edilmiştir.

2- Cepheler imalât ve tamirat-ı harbiye nokta-i nazardan olan ihtiyacatını kemafissabık Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne iblâğ edecekler ve vekâlet de bu ihtiyacatın İmalât-ı Harbiye Müdiriyet-i Umumiye vasıtasıyla ikmâl ve temin eyleyecektir. Müdiriyet-i Umumiye, harbiye dairesi tarafına verilen kama, nişangâh, mekanizma tadilatı gibi mühim ve müstakbel siparişatı sür'atle ve sair bilumum işlere takdimen itmam edilecek, her hafta bir haftalık mesaiyi müş'ir rapor verilecektir.

Müdafaa-i Milliye Vekili
Kâzım

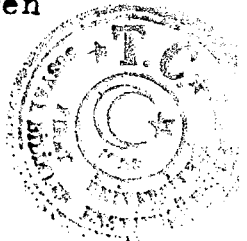
Tarz-ı Tebliğ:

Erkânı-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine
Şark Cephesi Kumandanlığına
Garb Cephesi Kumandanlığına
Cenub Cephesi Kumandanlığına
Flcezire Cephesi Kumandanlığına
Merkez Ordusu Kumandanlığına

sifreyle

Beşinci Kolordu Ahz-ı Asker Heğ'eti Riyasetine } tahriren
Ankara Kumandanlığına

(ATASE Arş. K:1054, D:202, F:15-2).

Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu Kanunu

No:5591

Kabul tarihi
8.III.1950

Kuruluş

BİRİNCİ MADDE: 3460 sayılı kanuna tabi olmak ve tüzel kişiliği haiz bulunmak üzere (Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu) kurulmuştur. Bu kurum, İşletmeler Bakanlığı'na bağlıdır.

Kurumun Merkezi Ankara'dır. Kurum, yurt içinde ve dışında şubeler açabilir ve temsilciler bulundurabilir.

Kurumun Yapacağı İşler

İKİNCİ MADDE: Kurumun yapacağı işler şunlardır:

a) Her çeşit silâh, mühimmat ve patlayıcı maddelerle askerî ihtiyaçlara yarayan aletler, vasıtalar, makineler, tesisler ve diğer her türlü eşya ve levazım ve yedek parçalar imâl etmek ve seri halinde büyük ve küçük tadil ve ıslâh işlerini ve diğer tamirleri yapmak;

b) Tesisleri ve imkânları ile karşılayabileceği sivil ihtiyaçlara ait her türlü imalât ve tamirâtı yapmak;

c) 4374 sayılı kanunun birinci maddesinde yazılı tekel maddelerini yapmak;

d) (a,b,c) fıkralarında sayılan işleri görmek üzere lüzumlu her türlü tesisleri kurmak ve mevcutlarını da tevsi ve ıslâh etmek;

e) (a) ve (b) fıkralarında yazılı maddelerin ticaretini yapmak;

Kurum, yukardaki fıkralarda sayılmayıp da kendi iş-tigal sahasına giren sair işleri de yapabilir.

Millî Savunma Siparişleri

ÜÇÜNCÜ MADDE: Millî Savunma Bakanlığı, ikinci maddede mevzuuna giren bütün ihtiyaçlarını Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu'na sipariş etmeye mecburdur.

Bu bakanlık ihtiyaçları için kuruma verilecek yıllık siparişler, bakanlık ve kurum tarafından birlikte

tesbit olunur ve müteakip yıl iş programının tanzimine esas olmak üzere evvelinden kuruma bildirilir.

Bu ihtiyaçlardan vasıf, zaman ve miktar bakımlarından kurumca karşılanamayacak kısımlar başkaca satın alınabilir.

Kurum, tesislerini, imkânları dahilinde, Millî Savunma Bakanlığı'ndan alacağı siparişleri karşılayacak bir halde bulundurmaya mecburdur.

Millî Savunma Bakanlığı'na, kuruma yapılan siparişler için 2490 sayılı kanun hükümleri uygulanmaz. Bu siparişler için, 1050 sayılı kanunun 83. maddesi gereğince ve karşılığında teminat aranmadan sipariş bedelinin en az % 50 si nisbetinde avans verilir.

Vergi ve Resim Muafiyetleri

ONUNCU MADDE:

a) Kurumun Millî Savunma Bakanlığı'na yapacağı teslimlerden elde edeceği kârlar, kazanç ve buhran vergileriyle zamlarından, gelir ve kurumlar vergilerinden ve bu vergiler yerine geçecek olan vergilerden;

b) Kurumun imâl edeceği, kara, deniz ve hava harp teçhizatından sayılan, fertler tarafından kullanılması kanunla menedilmiş bulunan vasıtalarlar malzemenin imâlinde ilk madde veya yardımcı madde veya işletme malzemesi olarak kullanılmak üzere kurum tarafından yabancı memleketlerden getirilecek maddeler, (miktarı ve memleket içinde ihtiyaca yeter derecede tedarikinin mümkün bulunmadığı Maliye, Ekonomi ve Ticaret ve İşletmeler Bakanlıklarının müşterek teklifi üzerine Bakanlar Kurulu'na tesbit ve kabul edilmek kaydıyla) ithâl sırasında alınan, hazineye, özel idareye ve belediyelere ait her türlü vergi, resim, harç ve zamlarından ve gümrük ardiye ücretlerinden;

c) (b) fıkrasında yazılı maddelerden yurt içinde kısmen imâl ve istihsâl edilip satın alınacaklar kuruma teslimlerinde muamele vergisinden; muaftır.

Personel İşleri

ONALTINCI MADDE: Millî Savunma Bakanlığı, kurumun muvafakatıyla, personel yetiştirmek için, masrafları bakanlık bütçesinden ödenmek üzere kurum, müessese ve işletmelerinden eğitim ve staj maksadıyla faydalanabilir ve İşletmeler Bakanlığı'nın isteği üzerine müessese ve işletmeleri san'atkâr erlerle de takviye edebilir.

San'atkâr erlere, ehliyetlerine göre kurumca gündelik verilir. Bu takdirde bunlara Millî Savunma Bakanlığı bütçesinden aylık, yiyecek ve giyecek gideri verilmez.

ONYEDİNCİ MADDE: Kurum, teknik personel ihtiyacını karşılamak üzere yurt içinde ve dışında öğrenci okutabileceği gibi kendine lüzumlu mütehassıs elemanlar da yetiştirir.

Kuruma İntikal Edecek Tesisler

ONSEKİZİNCİ MADDE: Aşağıda yazılı fabrika ve tesislerle Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü ve Grup müdürlüklerinin bütün menkul ve gayrimenkul mevcutları, alacak ve borçları ve 2013 ve 2236 sayılı kanunlar gereğince işletilmekte olan döner sermayelerle bundan mütevellit alacak ve borçlar ve çeşitli kanun ve tüzüklerle Askerî Fabrikalara tanınmış olan bütün haklar ve yetkiler bu kuruma intikal eder:

1- Kırıkkale'deki fabrika ve tesislerle diğer bütün binalar;

2- Elmadağ Barut ve Patlayıcı Maddeler Fabrikası;

3- Ankara Fişek Fabrikası;

4- Ankara Silâh Fabrikası;

5- Ankara Marangoz Fabrikası;

6- Mamak Gaz ve Maske Fabrikası;

7- Kayaş Kapsül Fabrikası ve Mermi İmlâhanesi;

8- Bakırköy Barut Fabrikası;

9- Silâhtaraşa Av Fişeği Fabrikası;

ONDOKUZUNCU MADDE: 18.maddede yazılı olanlar dışındaki kalıp da Millî Savunma Bakanlığı'nca işletilen fabrika ve sabit tamirhaneler, kurumun isteği ve Millî Savunma

ve İşletmeler Bakanlıkları'nın teklifi üzerine ilerde Bakanlar Kurulu kararıyla kuruma 18. madde hükümlerine göre devredilebilir.

Şu kadar ki; sözü edilen tesisler içinde doğrudan doğruya istihsale yarayan makinalar, alât, edevat, malzeme ve hurdalar kurumun isteği üzerine Millî Savunma ve İşletmeler Bakanlıklarının kararıyla kuruma intikal eder ve bunların kıymetleri ödenmiş sermayaya ilâve olunur.

YİRMİNCİ MADDE: 18. ve 19. maddeler hükümlerine göre yapılacak devir, intikal, ferağ ve tescil işlemlerinden dolayı hiçbir vergi, resim ve harç alınmaz.

YİRMİBİRİNCİ MADDE: Kurumun çalışma konularına giren işler için lüzumlu olan arazi, arsa ve binalardan özel kişilere ait olanlar genel müdürün teklif ve yönetim kurulumun kararı ve İşletmeler Bakanının tasvibi ile Menafi-i Umumiye İstimlâk kararnameşi gereğince kamulaştırılabilir.

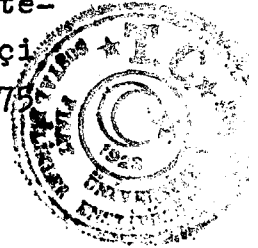
Bu malların genel, katma ve özel bütçeli dairelere ve İktisadî Devlet Teşekkül ve müesseselerine ait olanlar İşletmeler Bakanı'nın teklifi, Bakanlar Kurulu kararıyla ve bedel takdiri suretiyle satın alınır. Bu bedel Maliye ve İşletmeler Bakanlıkları, ilgili daire ve teşekkülün ve kurumun birer temsilcisi ile, mahallî Bayındırlık temsilcisinden müteşekkil bir hey'et tarafından takdir olunur.

YİRMİİKİNCİ MADDE: Kurumun ve kuracağı müesseselerin malları, devlet mallarının hak ve rüçhanlarını haizdir. Gayrimenkulleri kamulaştırılamaz.

YİRMİÜÇÜNCÜ MADDE: İş kanununa ve çalışma mevzuatına göre kurum ve müesseseleri ile işletmeleri üzerindeki Çalışma Bakanlığı'nın yetkileri İşletmeler Bakanlığı tarafından kullanılır.

GEÇECİ MADDE 3:

a) Kurum ve müesseselerinin işçileri hakkında, müktesep hakları ihlâl etmeyecek surette özel bir kanunla İşçi Sigortalarına devroluncaya kadar, 26.I.1939 tarih ve 3575 sayılı kanun hükümlerinin uygulanmasına devam olunur.

b) Kurum ve müesseselerinde hizmet alacak aylıklı veya ücretli memur ve hizmetliler, (a) fıkrasında sözü edilen sandığın (A) kısmına dahil olarak bu kısmın sağladığı haklardan faydalanırlar.

c) 3575 sayılı kanuna göre Millî Savunma Bakanlığı bütçesinden sandığa yapılmakta olan % 3 ve 5 nisbetindeki ödemeler kendi mensupları için kurum tarafından yapılır.

d) Sandık yönetim kuruluna Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğünce seçilmiş olan dört üyenin görevleri bu kanunun yürürlüğü tarihinde hitam bulur. Yerlerine kurum mensupları arasından dört üye aynı esaslar dahilinde kurumca seçilir.

e) 26.I.1939 tarihli ve 3575 sayılı kanunun 2.maddesiyle Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü'ne verilmiş olan Yönetim Kurulu Başkanlığı görevi kurum genel müdürlüğüne ait olup, aynı kanunun 8. ve 44. maddelerinde yazılı yetkilerden kurum ve müesseseleri mensuplarına taallük edenler kurum genel müdürlüğünce kullanılır.

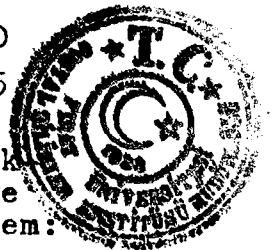
(Toplam 28 madde ve 13 de geçici maddeden ibaret olan bu kanunun konumuzla yakından ilgisi olan esas ve geçici maddeleri yukarıda verilmiştir. Kanunun metninin tamamı, TBMM Kavanin Mecmuası, Dönem:8, cilt:32, s.1174-1182'de bulunmaktadır.)

MALÜLİYET DERECELERİNİ GÖSTEREN CETVEL (x)

Malûliyetin Cinsi	Malûliyet Derecesi (Kazanma tesir etmezse birinci, ederse ikin- ci rakamlar geçerli- dir.)
İki gözün birden kaybı	100/100
İki tarafın birden kaybı	100/100
1-Kolun Kaybı	
a-Sağ veya işleyen tarafın	
tamamen kaybı	70-80/70-90
Dirsek altından bütün kolun kaybı	70-80/70-90
Elin kaybı	60-75/70-90
Baş parmağın kaybı	25-35/40-55
İşaret parmağının kaybı	10-15/25-35
Orta parmağın kaybı	10-15/15-25
Yüzük parmağının kaybı	5-10/15-20
Serçe parmağın kaybı	5-10/15-20
Omuz ekleminin tam kaynaması	40-55/40-65
Omuz ekleminin yarım kaynaması (Derecesine göre)	10-40/30-40
Dirseğin tam kaynaması	30-40/35-45
Bileğin yarım kaynaması (derecesine göre)	10-30/25-35
Bileğin tam kaynaması	20-35/30-45
b-Sol veya işlemeyen taraf	
Bütün uzvun kaybı	60-70/70-80
Dirsek altından kaybı	60-70/70-80
Elin kaybı	55-65/70-80
Baş parmağın kaybı	15-25/25-40
İşaret parmağının kaybı	5-15/15-25
Orta parmağın kaybı	5-15/15-25
Yüzük parmağının kaybı	5-10/10-15
Serçe parmağın kaybı	0-10/5-10
Omuz ekleminin tam kaynaması	40-50/35-55
Omuz ekleminin yarım kaynaması (derecesine göre)	10-30/10-40
Dirsek ekleminin tam kaynaması	40-50/35-55

(x)- Askerî Fabrikalar Tekaid ve Muavenet Sandığı hakkında kanun lâyihası ve Millî Müdafaa, Maliye ve Bütçe Encümenleri mazbataları, s.44-46, KM, Dönem: 5, cilt:29.

Dirsek eklemının yarım kaynaması (derecesine göre)	10-30/10-40
Bilek eklemihın tam kaynaması	15-20/20-30
Bilek eklemının yarım kaynaması (derecesine göre)	5-15/5-20
2-Ayak	
Bir tarafın tam kaybı	40-60/50-50
Kalçadan altının kaybı	40-60/50-70
Ayağın kaybı:	
Bütün ayak parmaklarının kesilmesi	20-30/30-35
Ayak baş parmağının kaybı	10-15/20-30
Bir ayağın 5 cm.den fazla kısalması	25-35/25-40
Bir ayağın 5 cm.den az kısalması	0-25/0-30
Kalça kemiği eklemının tam kaynaması	30-45/45-50
Kalça kemiği eklemının yarım kaynaması (derecesine göre)	10-30/30-40
Kalça eklemının tam kaynaması	20-30/30-40
Kalça eklemının yarım kaynaması (derecesine göre)	10-20/20-30
Diz eklemının tam kaynaması	10-25/25-35
Diz eklemının yarım kaynaması (derecesine göre)	0-10/10-15
Bir gözün kaybı (diğer göz sağlam)	20-40/40-50
Bir gözün kaybı (diğer göz de afetzede) ise bir gözün kaybı ile afetzede gözün hal derecesi zammolunur.	
Bütün dişlerin kaybı	20 / 20
Bir kulak kepçesinin kaybı	10 / 10
İki kulak kepçesinin kaybı	20 / 20
Dudağın kaybı	20 / 30
Dilin kaybı (konuşmada karışıklık)	30 / 30-40
Bir çenenin veya 2/3 kısmının kaybı	30 / 40-70
Burnun yarısının kaybı	40 / 40-50
Gırtlakın kaybı	50 / 50-70
Müşterek çalışmayı güçleştirecek ölçüde yüzdeki yaralanmalar	20-50/50-100
Tenasül uzvunun kaybı	30 / 40
Rahmin kaybı	30 / 40
Böbreğin alınması	20 / 30-40
İdrar yollarının zarara uğraması	30 / 50-60

3-Afatı asabiye: Afatı asabiyeden meydana gelecek arızalar, cetveldeki derecelerle mukayese suretiyle zarar verdiği uzvun cinsine göre raporla tesbit ve tasdik olunur.

ASKERİ FABRİKALAR GENEL MÜDÜRLERİ
(1920-1950)

Fotoğraf-1

Asım PAŞA
(1920-1925)

Fotoğraf-2

Osman Zati PAŞA
(1925-1932)

Fotoğraf-3

Tümg. Eyüp DURUHAN
(1932-1941)

Fotoğraf-4

Tümg. Sırrı SEYRİK
(1941-1946)

Fotoğraf-5

Tümg. Fikret KARABUDAK
(1946-1948)

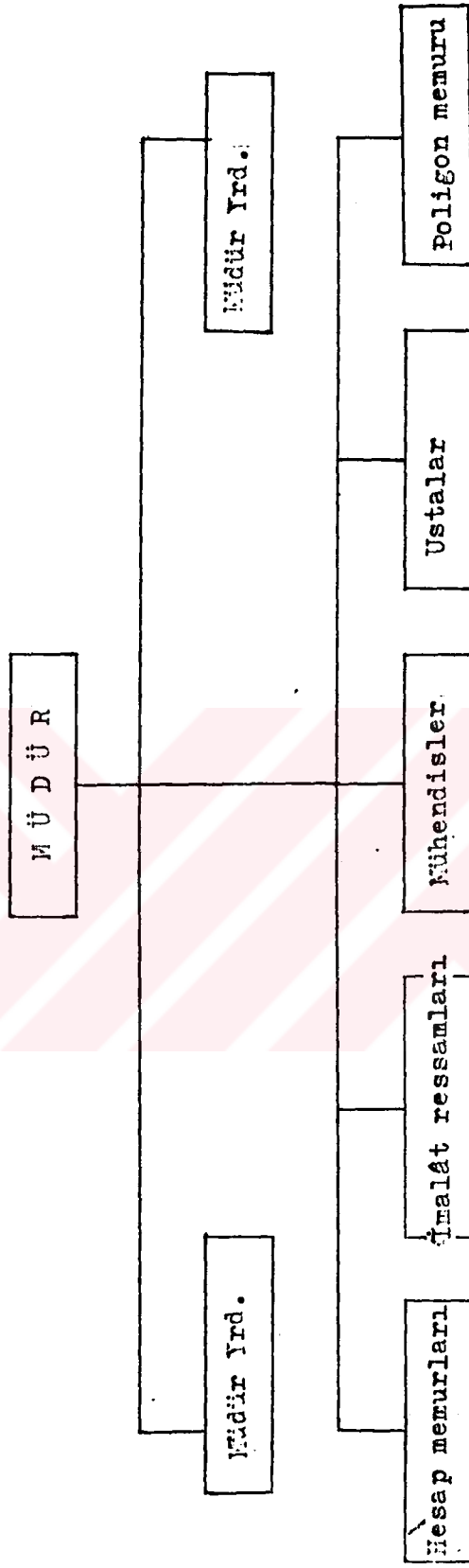
Fotoğraf-6

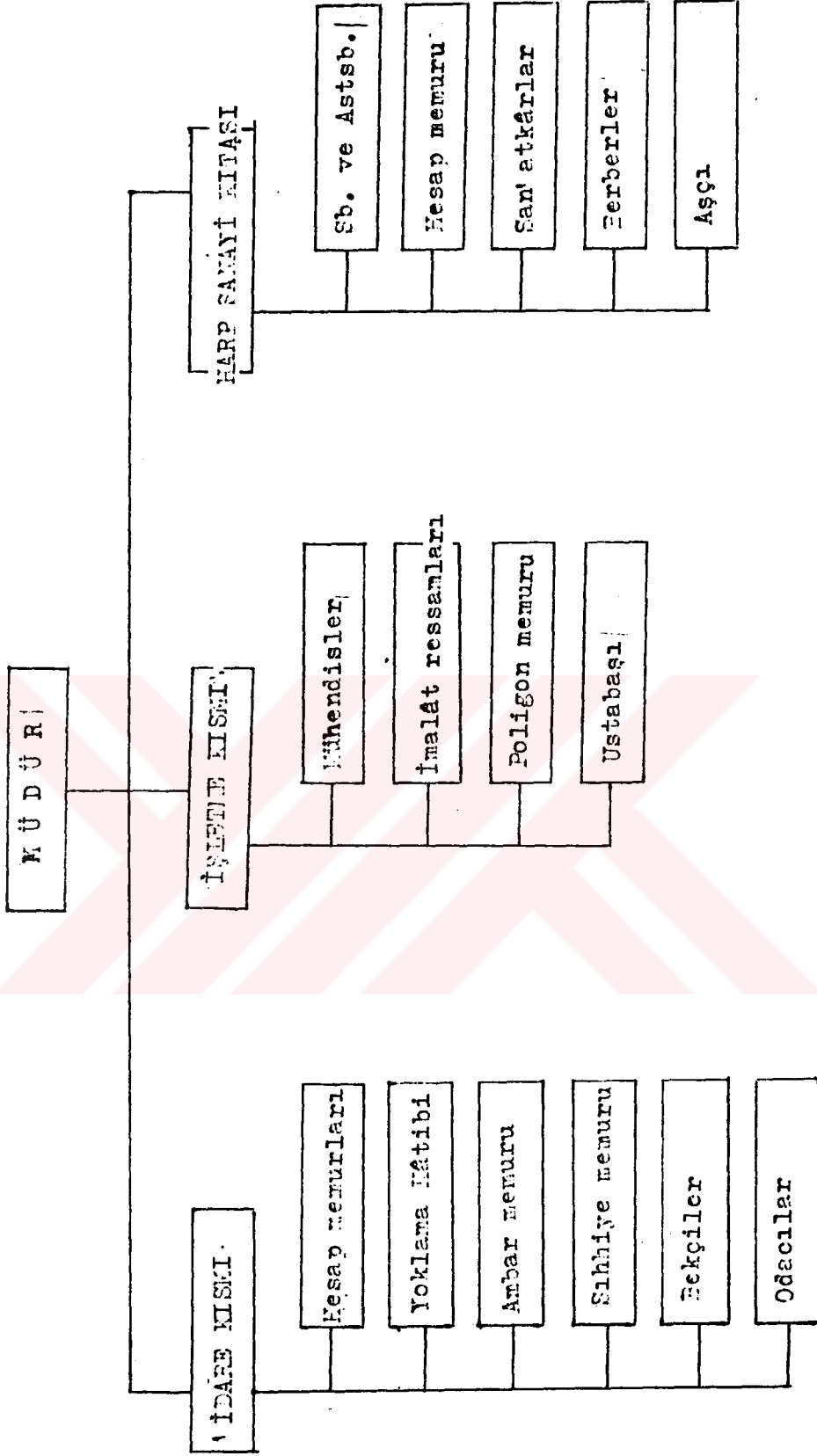
Y. Müh. Tümg. Ekrem AKRAY
(1948-1950)

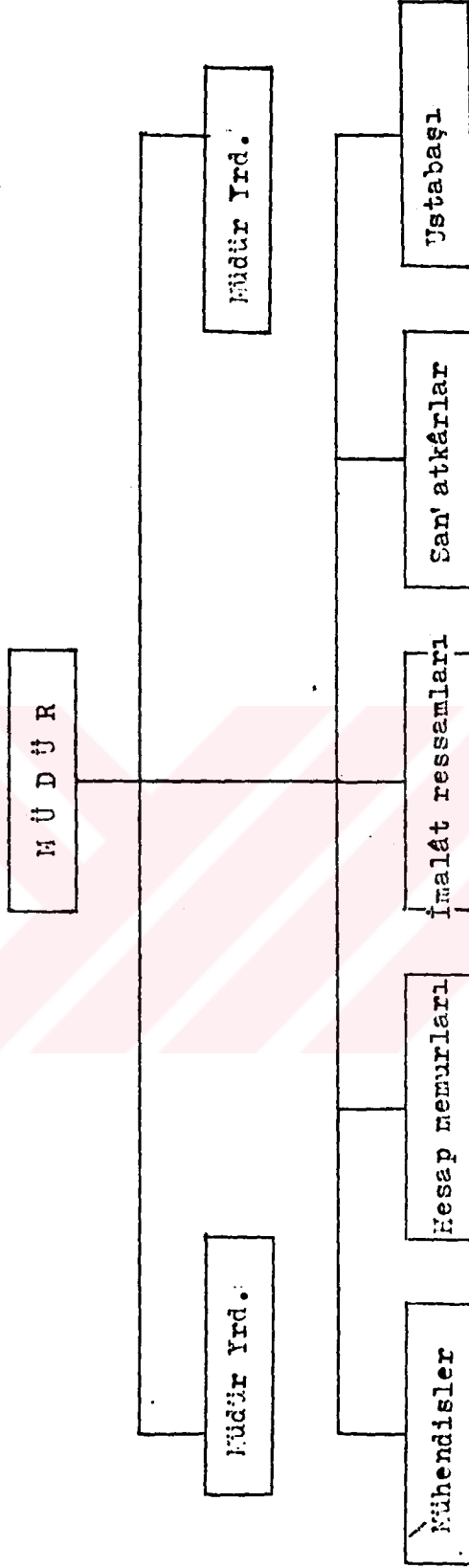
Şekil-1: Ankara Silâh Fabrikası Tüfek İşletmesi Teşkilât Şeması

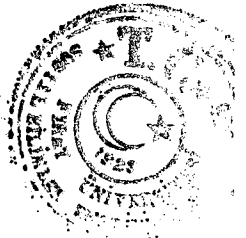
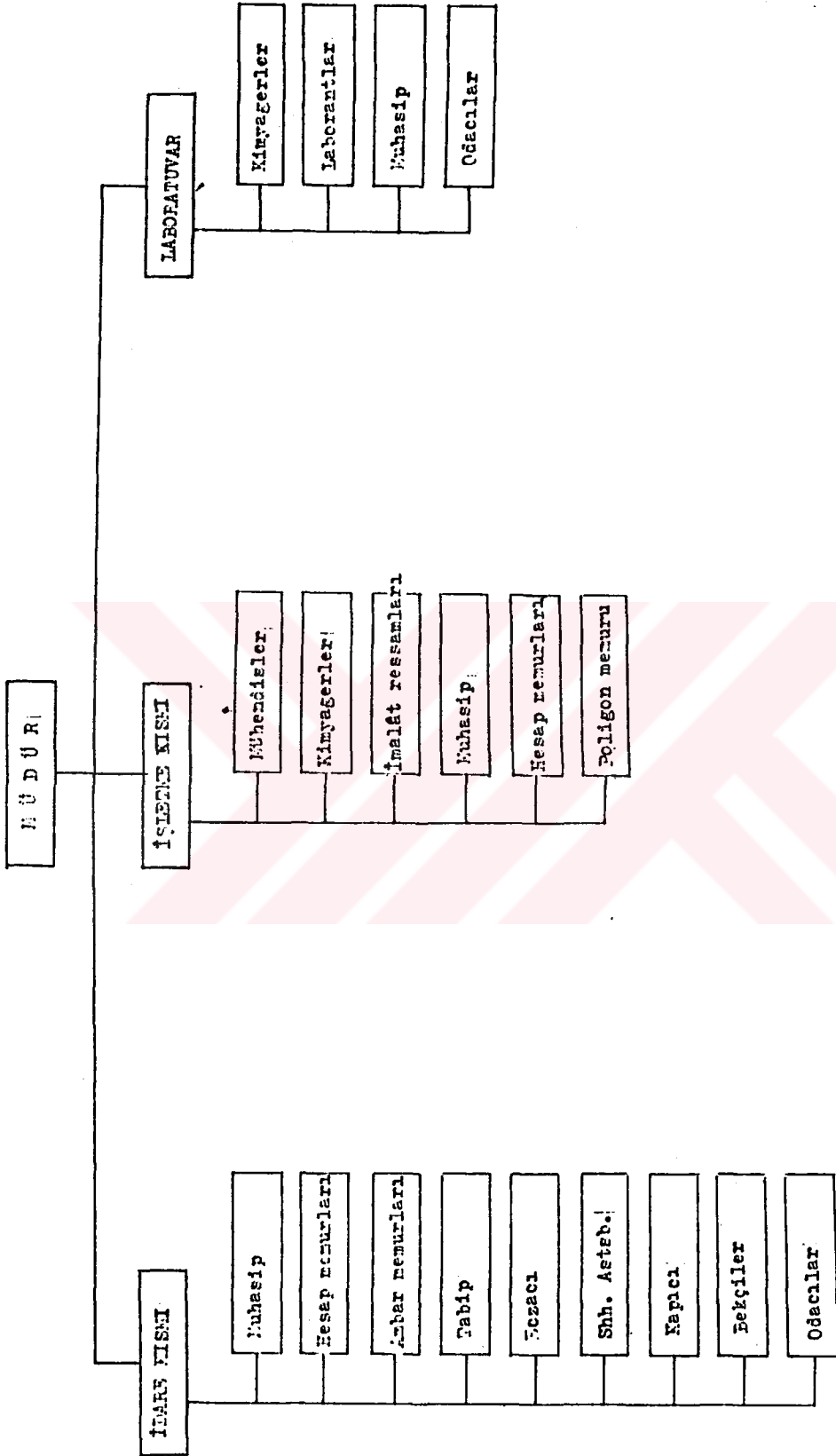
Şekil-2: Kırıkkale Tüfek Fabrikası Teşkilât Şeması

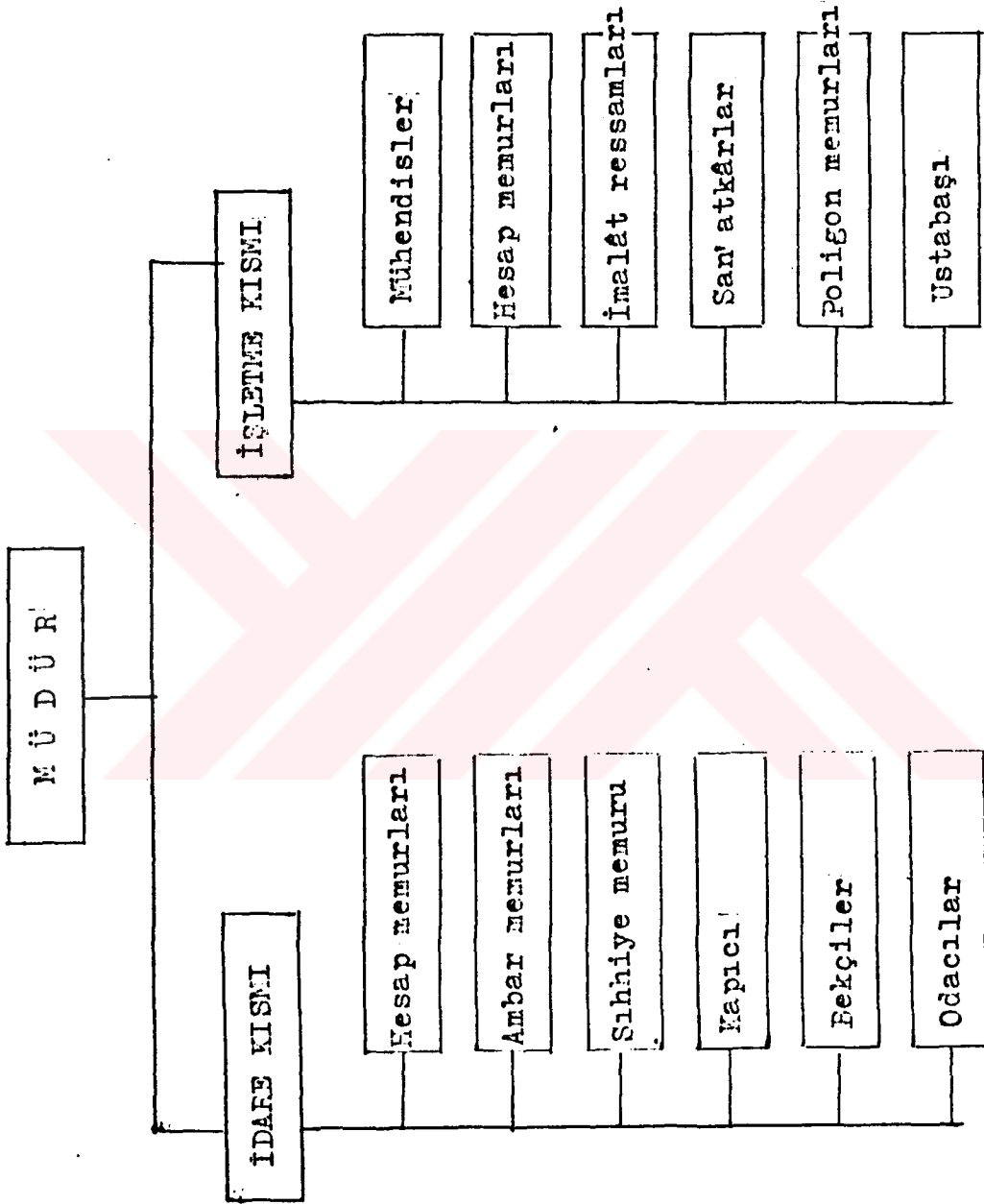
Şekil-3: Ankara Silâh Fabrikası Top İşletmesi Teşkilât Şeması

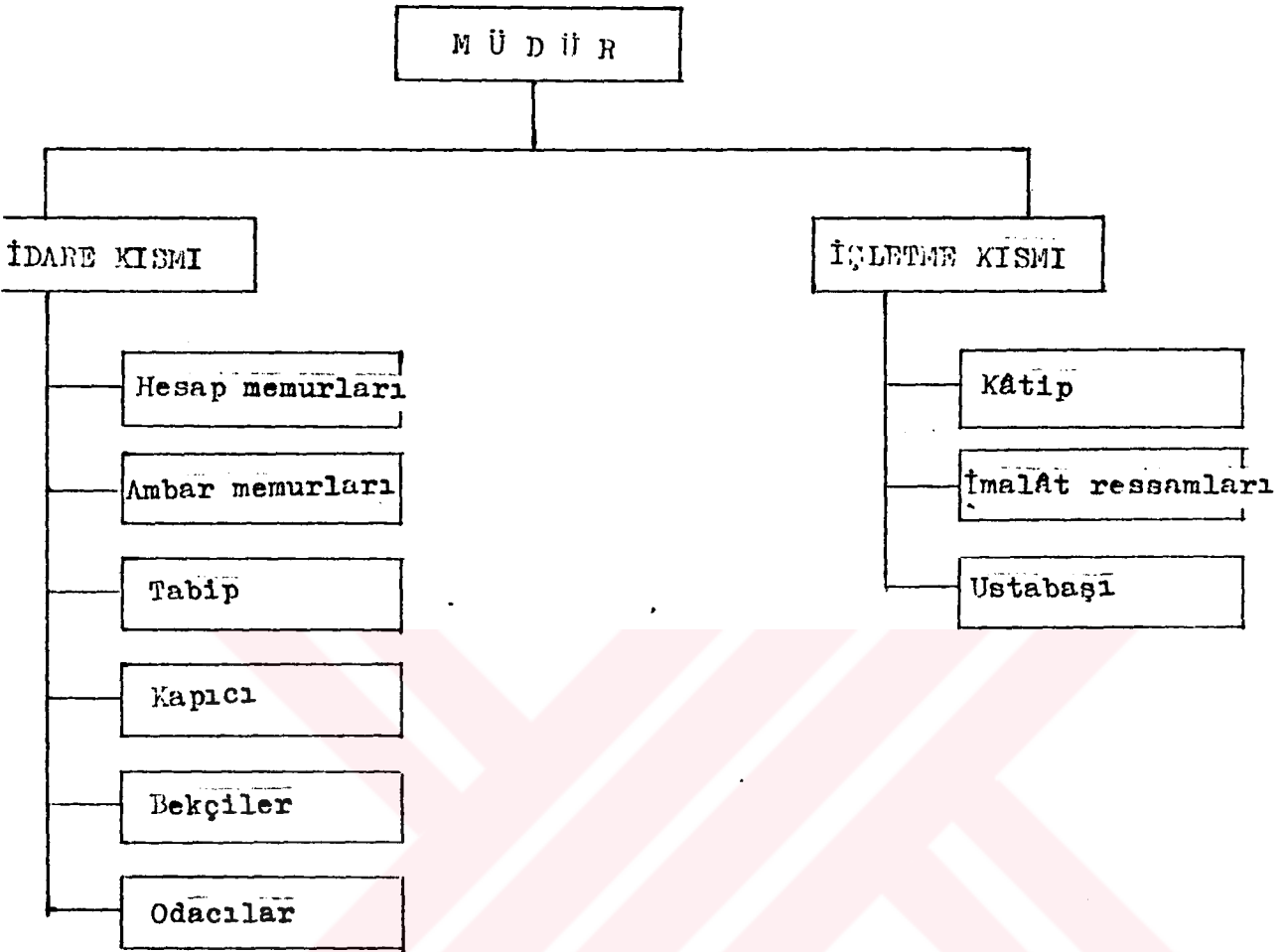
Şekil-4: Kırıkkale Top Fabrikası Teşkilât Şeması

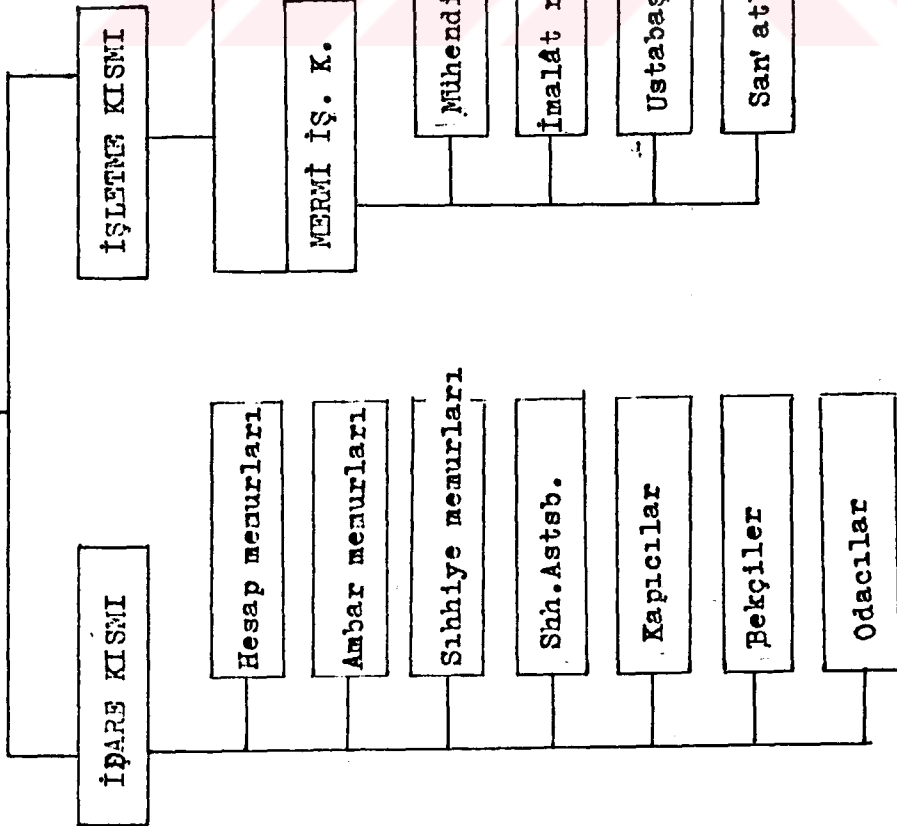
Şekil-5: Gazi Fişek Fabrikası Teşkilât Şeması

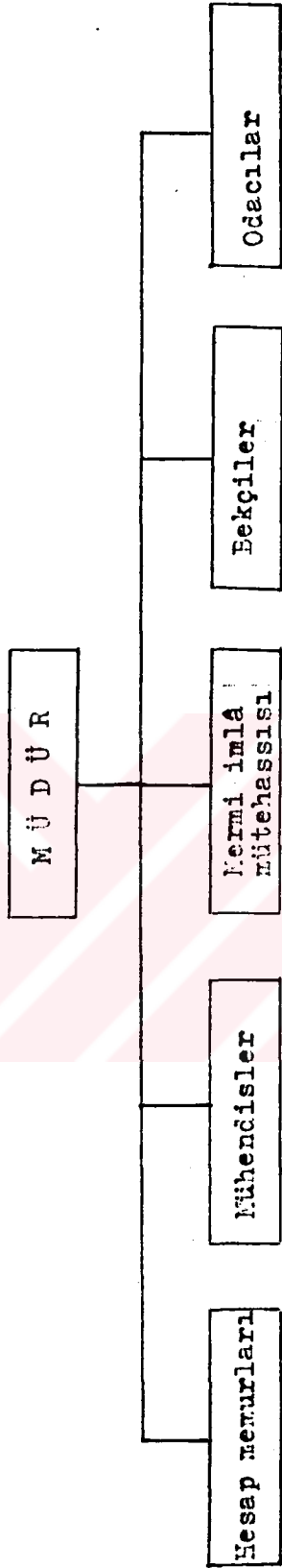
Şekil-6: Silâhtaraya Fişek Fabrikası Teşkilat Şeması

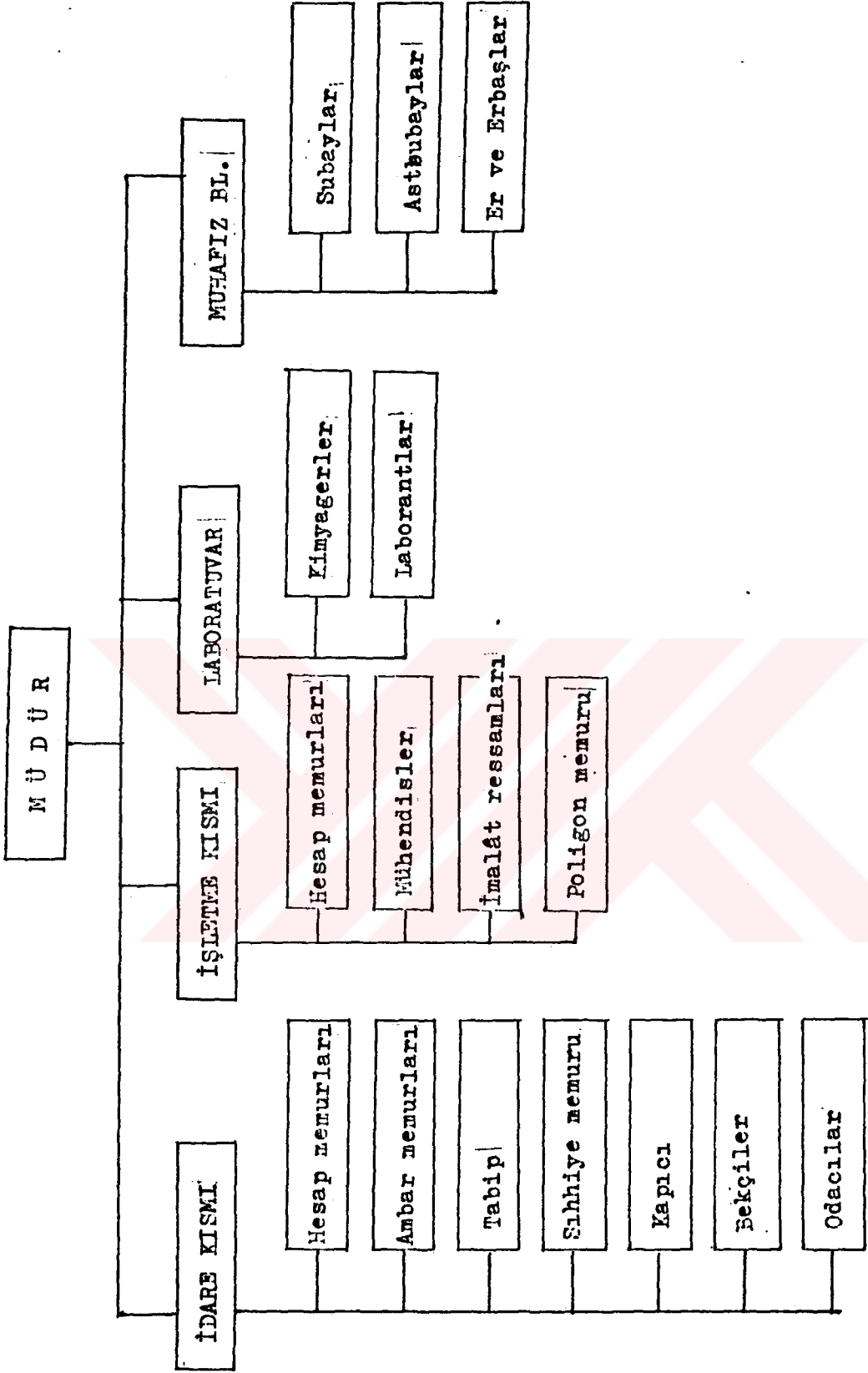
M Ü D Ü R

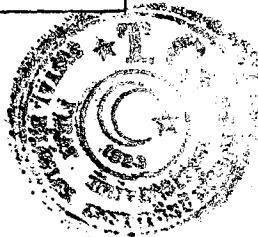
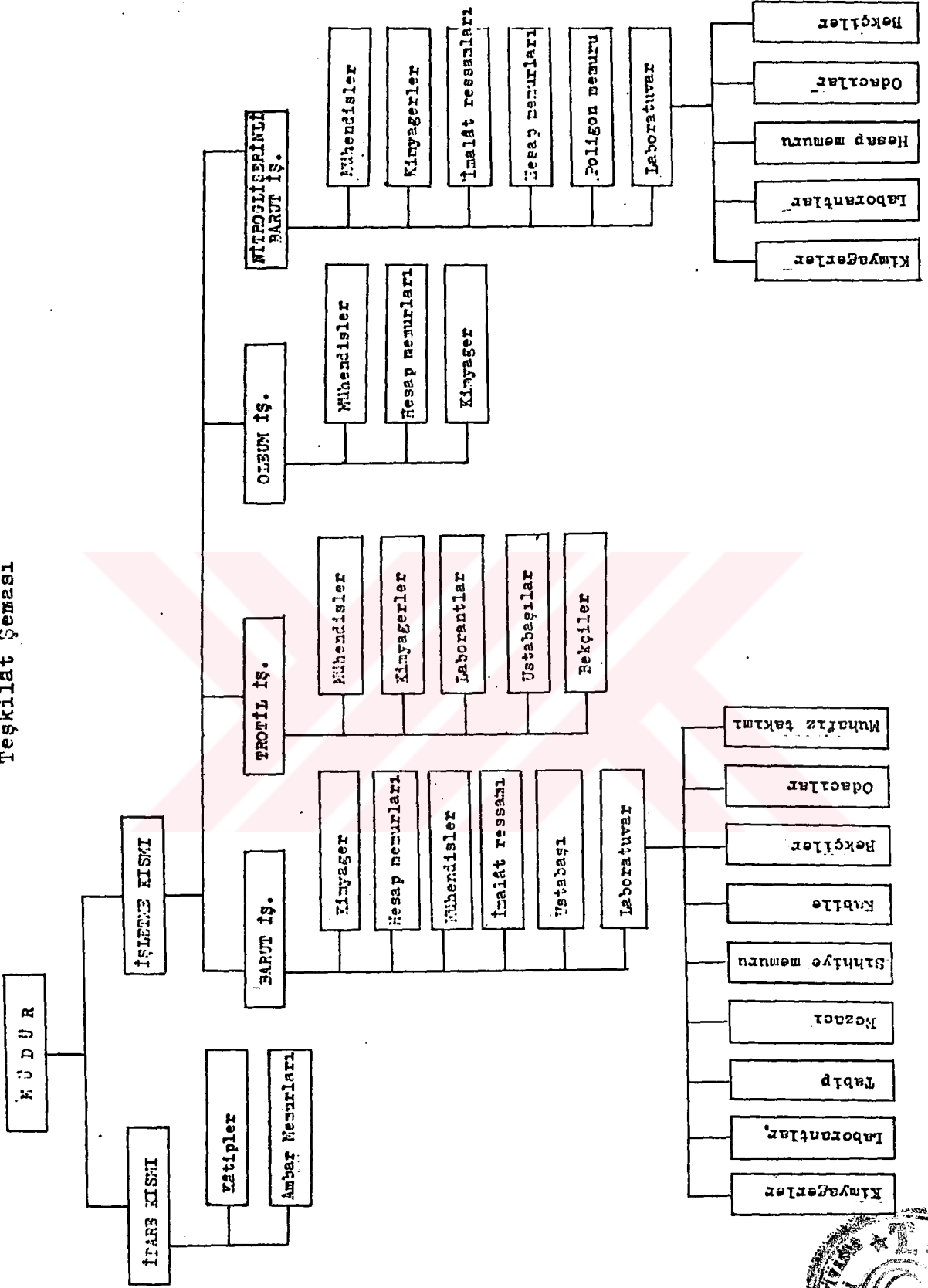
Şekil-8: Kayaş Kapsül Fabrikası Teşkilât Şeması

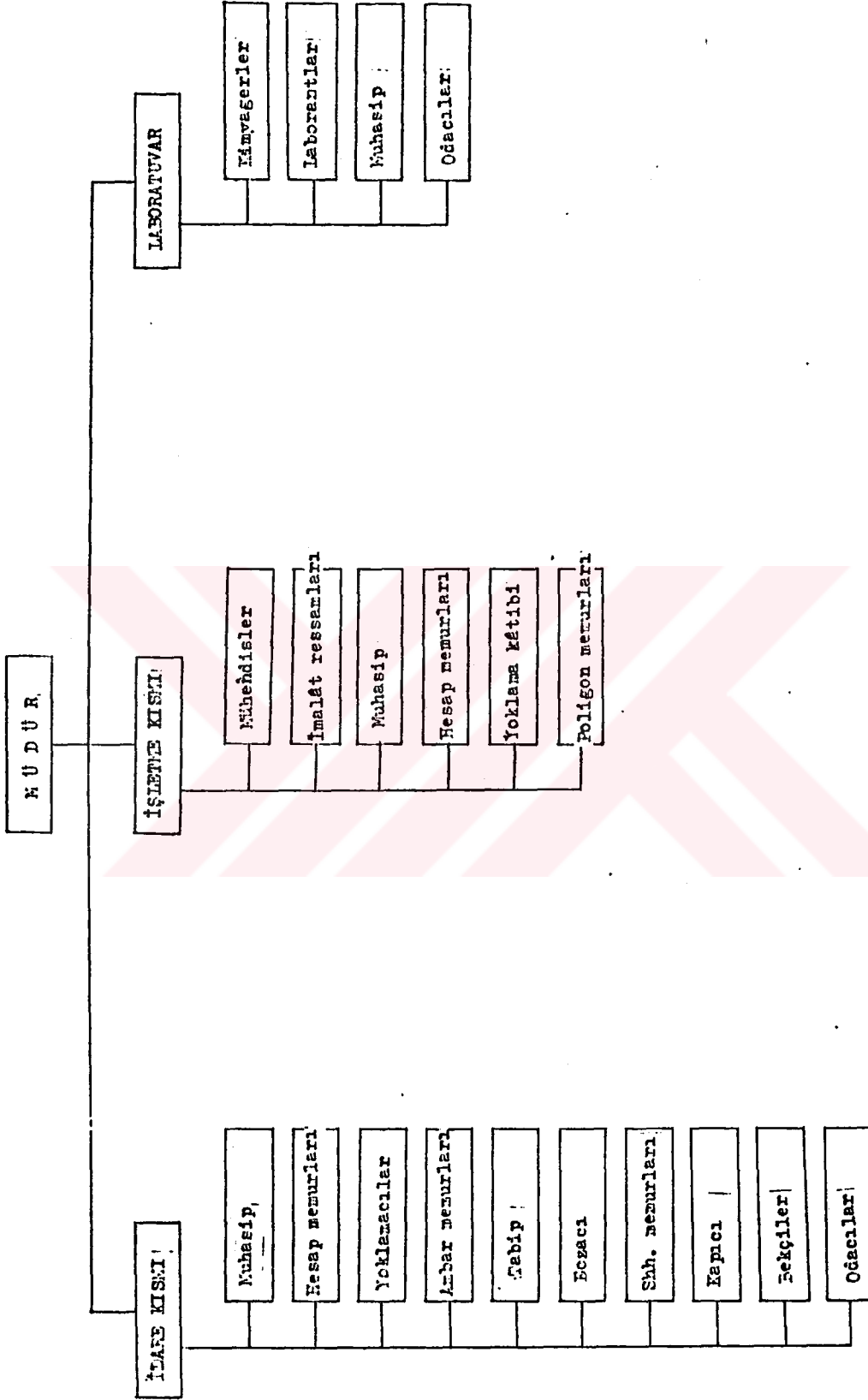
Şekil-9: Bakırköy Barut Fabrikası Teşkilât Şeması

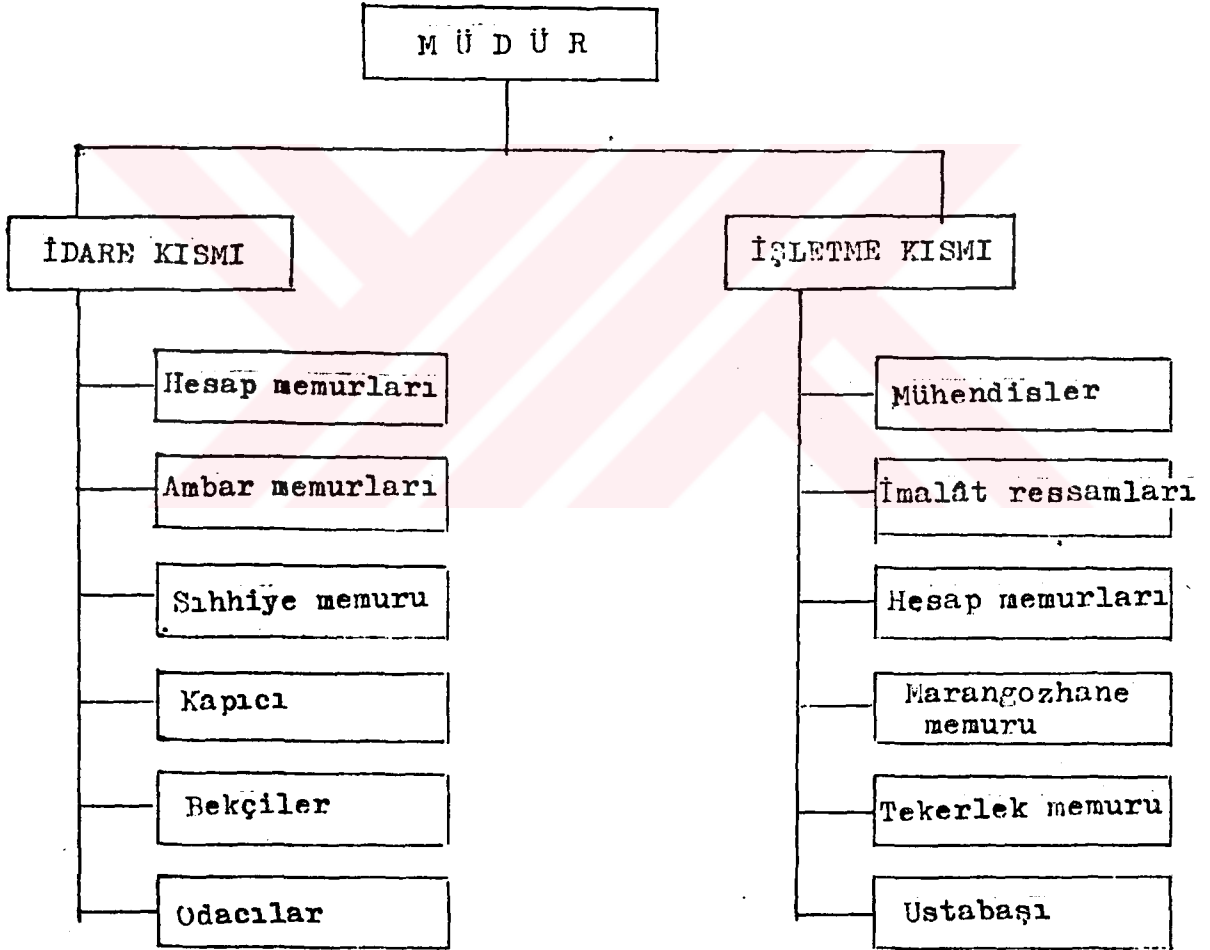
Şekil-10: Elmadağ Barut ve Patlayıcı Maddeler Fabrikası
Teşkilât Şeması

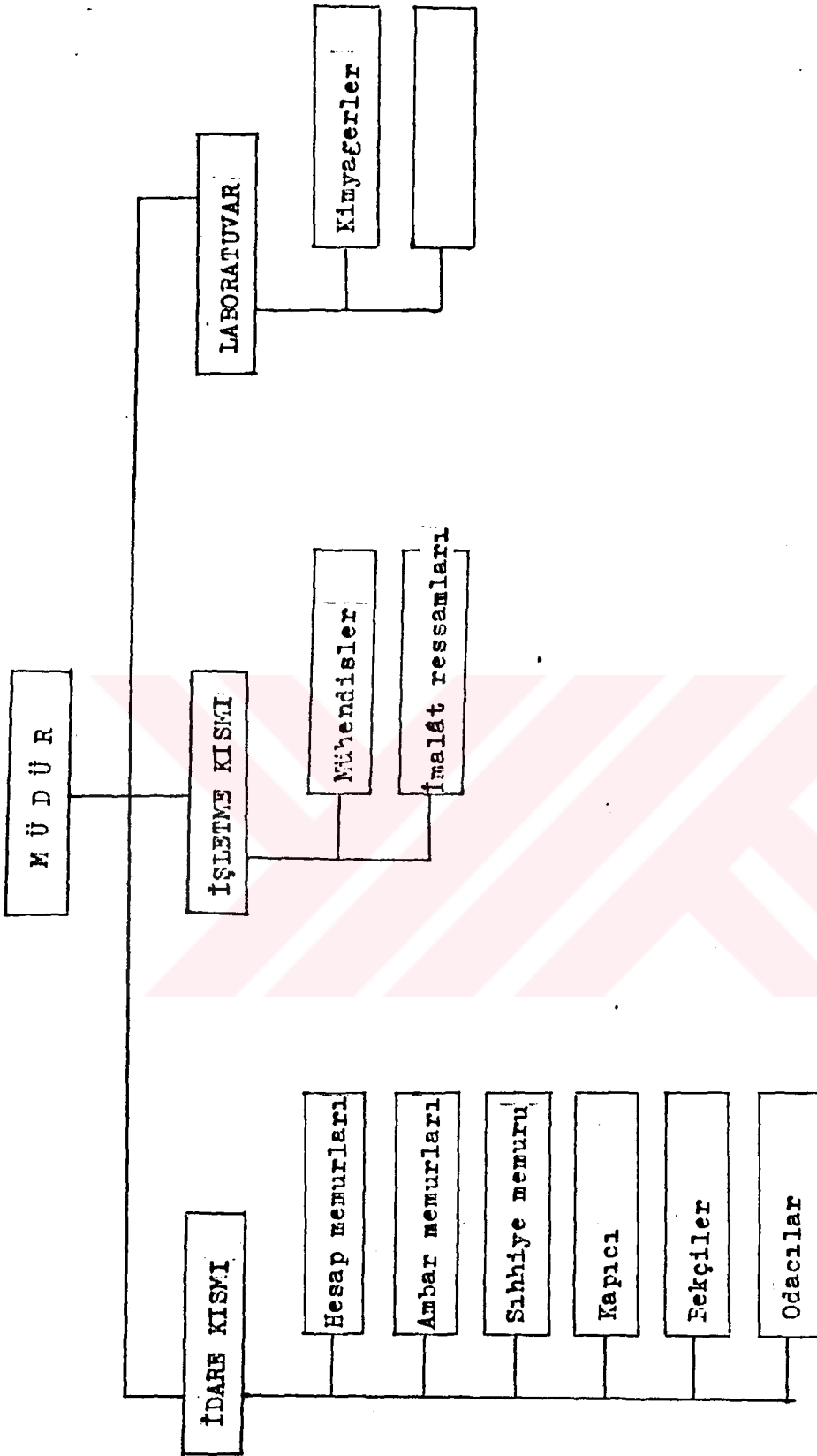
Şekil-11: Fırkkale Nitroselülozlu Barut Fabrikası Teşkilat Şeması

Şekil-12: Ankara Marangoz Fabrikası Teşkilat Şeması

Şekil-13: Harikkale Çelik Döküm ve Haddahanesi Teşkilât Şeması

Şekil-14: Kırıkkale Piring Döküm ve Haddehanesi Teşkilât Şeması

